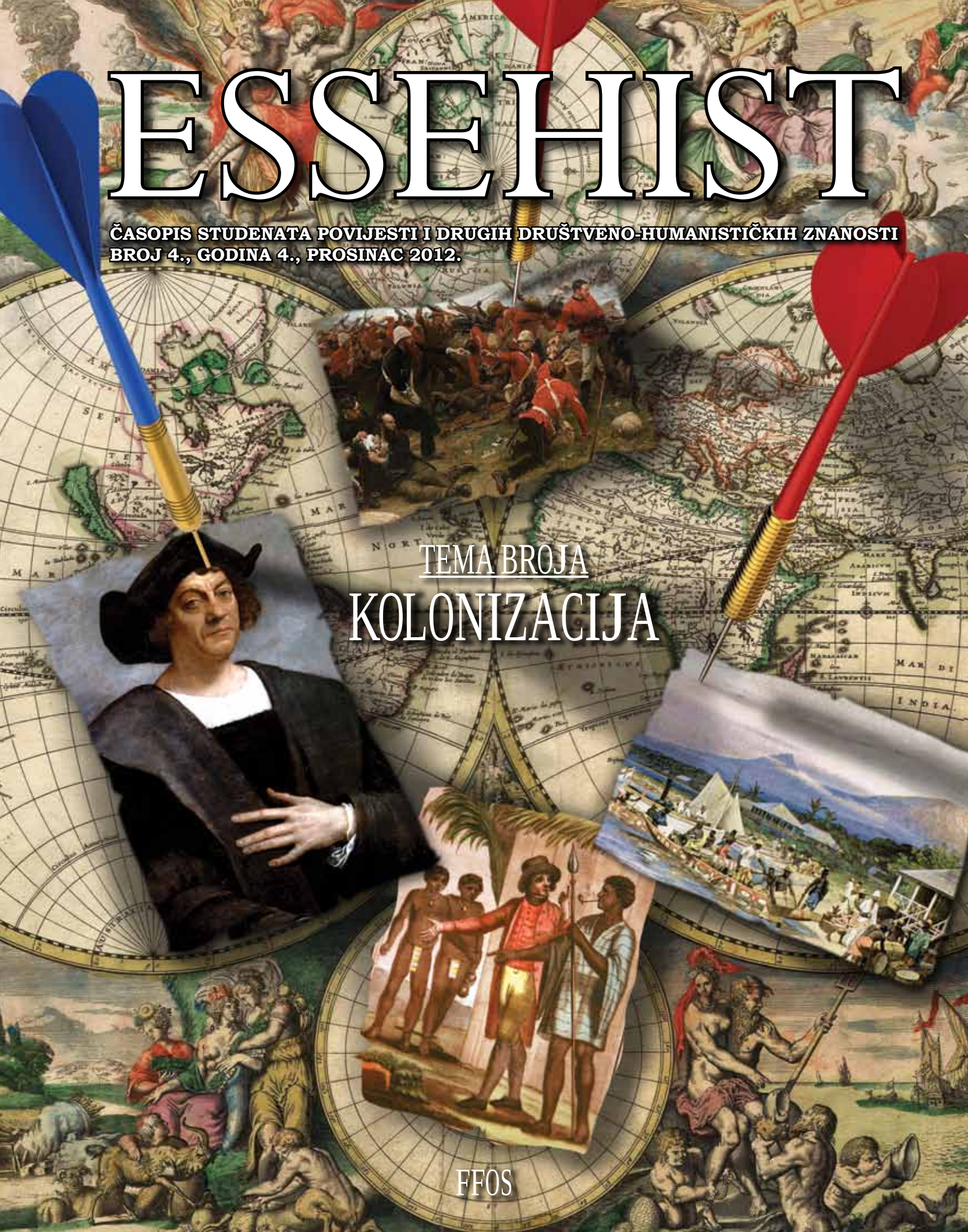

ESSEHIST

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI I DRUGIH DRUŠTVENO-HUMANISTIČKIH ZNANOSTI
BROJ 4., GODINA 4., PROSINAC 2012.

TEMA BROJA KOLONIZACIJA

SADRŽAJ

- 1 **Uvodna riječ**
- 2 **Grčka kolonizacija Pharosa** - Jelena Batrnek
- 8 **Rimljani i Panonija- prilog romanizaciji novog područja** - Goran Đurđević
- 15 **Portugalski rani kolonijalizam** - Dubravko Aladić
- 21 **Teorija kolonizacije Amerika** - Juraj Jarmek
- 27 **Kolumbovska razmjena – kako su geografska otkrića promijenila svijet?**
- Sanja Banjeglav
- 32 **Osvajanje Novog svijeta: Hernán Cortés i Azteci** - Pavao Nujić
- 44 **Kolonizacija Vojvodine** - Marko Bagić
- 53 **Kolonija Ciprovčana u Osijeku s osvrtom na obitelj Adamovich de Csepin**
- Hrvoje Pavić
- 59 **Utjecaj europske kolonijalizacije na afričko društvo i kulturu** - Nikica Torbica
- 66 **Buri u južnoj Africi** - Andrej Paulus
- 69 **Bojno polje Etiopija** - Orlović David
- 75 **Razgradnja *orijenta* – razvoj i temeljni koncepti postkolonijalne teorije**
- Zvonimir Glavaš
- 83 **Kako je Stjepan Radić gledao 1903. godine na kolonizacijske procese u svijetu**
- Mira Kolar-Dimitrijević
- 87 **Sedamdeset godina Osječkog zbornika** - Hrvoje Pavić
- 89 **Arhiv za istraživače početnike** - Danijel Jelaš
- 91 **Razgovor s profesorom Dragom Roksandićem** - Luka Pejić
- 93 **Razgovor s dr. sc. Ivom Mažuranom** - Hrvoje Pavić
- 95 **Prikaz filma: Bitka za Alžir** - Slaven Lendić
- 96 **Prikaz knjige: W. Engdahl: Mitovi, laži i ratovi za naftu** - Hrvoje Petrović
- 99 **Izvješće o radu udruge ISHA - Osijek** – Loredana Fabijanić
- 100 **About *Essehist***
- 101 **Kronologija**
- 102 **Fotografija: Ghandi i vrteći kotač** - Ivana Vučemilović – Grgić

UVODNA RIJEČ

Časopis studenata povijesti i drugih društveno – humanističkih znanosti *Essehist* nastavlja pratiti svoju tradiciju i temeljne ciljeve i četvrtim izdanjem. Jedno je od osnovnih obilježja časopisa njegova tematska određenost širim konceptom. Prvi broj bavio se totalitarnim režimima i diktaturama, drugi poviješću grada Osijeka i okolice dok je treći bio orijentiran na revolucionarna zbivanja i prekretnice u povijesti. S četvrtim brojem na red je došao kolonijalizam shvaćen u širem smislu sa svime onime sa čime je često neraskidivo povezan: migracije, imperijalizam, otkrića, ratovi, trgovina itd. Uz radove koji se bave tematikom broja, *Essehist* nastavlja i s donošenjem brojnih rubrika u obliku intervjua s istaknutim povjesničarima i raznih prikaza.

Radovi u četvrtom broju donose sam prikaz kolonijalnih procesa od antike pa sve do druge polovine 20. stoljeća i zaključivanja kolonijalnog doba. Kolonijalizmu je pristupljeno s različitih gledišta, tako se, primjerice, o kolonizaciji Amerike govori iz teorijskog pristupa, ratnog osvajanja i konačne razmjene robe i dobara. Uz to nekoliko radova govori i o procesima koji su tekli na području Hrvatske, tako da ni nacionalne teme nisu ostale zanemarene.

Unatoč određenim poteškoćama i prekoračenju zadanog roka drago nam je što je novo izdanje *Essehista* uspješno ugledalo svjetlo dana. Ovime je nastavljena tradicija časopisa i pod novim vodstvom udruge. Zanimljivo je istaknuti kako su prva tri broja imala stalnog glavnog urednika, Luku Pejića, dok je četvrti broj izmijenio dva uredništva. Sanja Banjeglav preuzela je ulogu glavne urednice *Essehista* od Luke, a dužnost je uspješno obnašala sve do isteka svog jednogodišnjeg mandata. Odlučila je ne produžiti mandat s obzirom da je dobila cjelogodišnju Erasmus stipendiju i nastavila studij u Grazu, a novo uredništvo preuzelo je posao uređivanja i dovršavanja časopisa. Uz uredništvo časopisa također je promijenjeno i vodstvo udruge ISHA Osijek, tako je umjesto Loredane Fabijanić na mjesto predsjednika došao Dubravko Aladić. Udruga planira izdavanje i petog broja *Essehista* koji bi se trebao baviti problemom vjerovanja, religija i mitova kako kroz povijest tako i interdisciplinarnim pristupom.

Ovom prilikom htio bih se zahvaliti, u ime svih članova udruge ISHA Osijek, svima koji su dali svoj doprinos u izradi četvrtog broja *Essehista* i time podržali ovu inicijativu i entuzijazam studenata povijesti Filozofskog fakulteta u Osijeku.

Pavao Nujić, glavni urednik

Impressum

GLAVNI UREDNICI

Sanja Banjeglav
Pavao Nujić

UREDNIŠTVO

Dubravko Aladić
Sanja Banjeglav
Zvonimir Glavaš
Pavao Nujić
Hrvoje Pavić

RECENZENTI

prof. dr. sc. Slaven Bertoša
dr. sc. Slađana Josipović-Batorek
prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević
doc. dr. sc. Jasna Šimić

LEKTORI

Anita Demše
Marijana Džalo
Ranka Kojčinović

VANJSKI SURADNICI

Marko Bagić
Danijel Jelaš
prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević
Luka Pejić
Hrvoje Petrović
Ivana Vučemilović-Grgić

STUDENTI SURADNICI

Dubravko Aladić
Sanja Banjeglav
Jelena Batrnek
Goran Đurđević
Loredana Fabijanić
Zvonimir Glavaš
Juraj Jarmek
Slaven Lendić
Pavao Nujić
David Orlović
Andrej Paulus
Hrvoje Pavić
Nikica Torbica

PREVODITELJI (ENG. JEZ.)

Helena Marković

GRAFIČKI UREDNIK

Domagoj Rapčak

TISAK

Studio HS Internet, d. o. o.
Časopis je tiskan u nakladi od 150 primjeraka.

ISSN

1847 - 6236

NAKLADNIK

ISHA Osijek
Filozofski fakultet u Osijeku

KONTAKT

Internet stranica: <http://ishaosijek.blogspot.com/>
E-mail: essehista@gmail.com

Slika u pozadini: John Vanderlyn
(1775.- 1852.)

- Dolazak Kolumba.

GRČKA KOLONIZACIJA PHAROSA

Jelena Batrnjek

Farska kolonija na otoku Hvaru, koju su osnovali stanovnici otoka Parosa, pripada jednoj od najstarijih grčkih kolonija na istočnoj jadranskoj obali. Osnovana je 384. godine prije Krista te je obuhvaćala prostor današnjeg Starog Grada na otoku Hvaru te polje koje se proteže od Starog Grada do Vrboske. Grad je imao sve odlike grčke kolonije. Povijest Pharosa obilježila su samo dva veća sukoba; jedan prilikom uspostave same kolonije i to sa susjednim Ilirima te drugi, 219. godine prije Krista, s Rimljanima. Osim toga, prema informacijama koje posjedujemo, kolonija je vodila sasvim miran i nenametljiv život.

Ovaj članak napisan je s namjerom da prikaže grčku kolonizaciju otoka Hvara, točnije kolonizaciju Pharosa koji se nalazi na prostoru današnjeg Starog Grada. Samo uspostavljanje kolonije nije prošlo bezbolno. Naime, pridošlice s grčkog otoka Parosa sukobili su se s 'barbarima' (ilirskim domorocima). Ali nakon pomoći Dionizija Starijeg, grčka kolonija na otoku Hvaru osnovana je u 4. stoljeću prije Krista. Članak prikazuje i svakodnevni život Farana: kakav su novac Farani kovali i gdje je sve nađen, kakvu su keramiku pekli i gdje su je distribuirali, kako su bili društveno organizirani, kako su branili svoj teritorij i kako su i gdje sahranjivali svoje mrtve. Rad je konačno zaokružen sukobom Farana s Rimljanima 219. godine prije Krista te potpunim potpadanjem grada pod rimsku vlast u 1. stoljeću prije Krista, kada Pharos (sada pod nazivom Pharia) postaje dio rimske provincije Dalmacije.

Općenito o Hvaru i životu prije grčke kolonizacije

Otok Hvar nastao je u postdiluvijalno doba, oko 18.000 godina prije Krista. Tada se zbog deglacijacije i većeg porasta razine oceana oblikovala obala Jadranskog mora. Šumski pokrov pokrivaio je čitav otok, ali su šume vremenom krčene te su nastajala polja pogodna za poljodjelstvo.

Otok Hvar naseljen je već u prapovijesno doba, prije 6000 godina. O tome svjedoče nalazi iz razdoblja eneolitika do željeznog doba u Grapčevoj, Markovoj, Babinoj, Smokovoj i drugim špiljama. Iz tog razdoblja na otoku postoje nalazi osebujne hvarske kulture koja je trajala od 3500. do 2500. prije Krista koja je poznata po bojanoj keramici (na crvenoj podlozi sivi, žuti ili bijeli ornamenti te crveni ornamenti na crnoj podlozi).

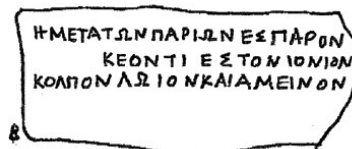
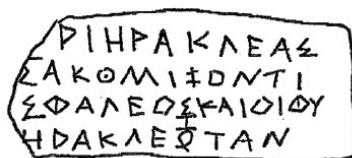
Nakon toga su otok naselili Iliri. Iliri su se početkom 4. stoljeća prije Krista sukobili s Grcima, koji su počeli naseljavati otok (Solarić, Solarić, 2009: 59, 60).

Odlazak Parana u svetište po savjet prije osnutka Pharosa

Prema tadašnjem običaju, Grci su prije donošenja važne odluke odlazili u proročišta da im se prorekne budućnost. Navode se mogućnosti odlaska u dva proročišta: Zeusovo proročište u Dodoni u sjevernoj Grčkoj ili čuveno Apolonovo proročište u Delfima, smješteno u južnom dijelu Parnasa (Solarić, Solarić, 2009: 63).

Jasna Jeličić-Radonić smatra kako je to vjerojatno bilo Apolonovo svetište u Delfima, ali o tome nemamo konkretnih povijesnih podataka. Da je bila riječ baš o svetištu u Delfima, možemo zaključiti po činjenici da su Delfi u helenskom svijetu vodili glavnu riječ u politici urbane disperzije viška stanovništva (Jeličić-Radonić, 2010: 125).

S druge strane, Branko Kirigin i njegovi suradnici u internetskom projektu pod nazivom *Starogradsko polje* donose informaciju kako su Parani po savjet ipak išli u Dodonu. Kao potvrdu tome kaže kako je nedavno pronađena pločica s pitanjem je li probitačno otići s Paranima u Pharos i tamo osnovati koloniju. Kirigin čak donosi i rekonstrukciju natpisa. (1)

Olovna pločica iz Zeusovog svetišta u Dodoni sa urezanim pitanjem nepoznatog Grka koji pita proročište da li je probitačno s Paranima otići na Pharos

Kada su Parani dobili pozitivan odgovor da je isplativo otići na Pharos, morali su preseliti svoje sugrađane, izgraditi grad i podijeliti plodno zemljište kolonistima. To je bio vrlo složen proces pa je skupština grada Parosa izabrala okista koji je koloniste trebao predvoditi i brinuti se za sigurnu plovidbu, odnose i dogovore s domaćim stanovništvom, organiziranje doseljenika kao političke zajednice sa svim institucijama grada-države, organiziranje vojne sile koja će braniti zajednicu od neprijatelja te za pravilnu podjelu zemljišta stanovnicima, kako unutar grada za stanovanje i zajedničke prostore, tako i zemljište koja će doseljenici obrađivati unutar pripadajućeg teritorija hore (Solarić, Solarić, 2009: 63).

Osnutak Pharosa i sukob s Ilirima

Antički grad Pharos (Φάρος) jedan je od najstarijih gradova na hrvatskoj obali Jadrana. Osnovali su ga grčki doseljenici s otoka Parosa (Para) u Egejskom moru. Pharos (Far, Faros) bio je smješten na pogodnom poluotočiću u neposrednoj blizini prostranog polja, a prvenstveno je bio agrarna kolonija (Jeličić-Radonić, 2010: 125).

Na istom mjestu gdje su Parani utemeljili i sazidali grad ranije se nalazilo željeznodobno naselje. To pokazuju slojevi spaljenog i porušenog ilirskog naselja. Stratiografski slojevi pokazuju kako je spaljeno ilirsko naselje nekoliko puta obnovljano, ali je kasnije konačno spaljeno

i razrušeno. Na zgarištu ilirskog naselja grčki doseljenici podižu prve nastambe od drvene građe (Jeličić-Radonić, 2010: 126).

O osnivanju Pharosa pisao je u 1. stoljeću prije Krista Diodor, grčki pisac sa Sicilije. Diodor je jedini pisani antički izvor o osnivanju farske kolonije te o događajima koji su uslijedili nedugo nakon toga. U petnaestoj knjizi svoje *Univerzalne povijesti (Bibliothēke historike)* on daje prikaz aktivnosti Dionizija Starijeg iz Sirakuze, najmoćnijeg tiranina na Sredozemlju u kasnom 5. i u prvoj polovici 4. stoljeća prije Krista. On piše: *Dok se to događalo* (tj. kad se Dionizije Stariji udružio s Mološanima i Ilirima u Epiru u zapadnoj Grčkoj, op. p.), *Parani prema nekom proročanstvu poslaše koloniju na Jadran, osnovavši je na otoku zvanom Faros, u suradnji s tiraninom Dionizijem. Na kraju godine (384. pr. n. e., op. p.), u Ateni je arhont bio Diotrephe, a u Rimu su za konzule izabrani Lucije Valerije i Aulus Marius, a u Eleji je proslavljena 99. olimpijada, ona u kojoj je Dikon iz Sirakuze osvojio «stadion». Za to vrijeme (384. pr. n. e., op. p.) su Parani koji su naselili Faros dopustili barbarima na otoku da nesmetano ostanu na veoma utvrđenom mjestu, dok su oni utemeljili grad na moru i obzidali ga. Kasnije, barbari s otoka nisu podnosili nazočnost Grka i pozvaše Ilire s kopna nasuprot otoku. Njih više od deset tisuća prijeđe na Faros s mnogo malih brodova, poduzeše napad i pobiše mnogo od Grka. No namjesnik Lisosa (danas Lješ u Albaniji), postavljen od Dionizija, zaplovi s većim brojem trirema protiv ilirskih brodica; i jedne potopi, druge zarobi, pobivši više od pet tisuća barbara, zarobivši pak oko dvije tisuće. (1)*

Već na početku valja napomenuti kako se autori ne slažu oko točne godine osnutka grčke kolonije Pharos na Jadranu. Kako je gore vidljivo, Kirigin i njegov tim tumače godinu 384. prije Krista kao godinu osnutka Pharosa. S druge strane, Jasna Jeličić-Radonić smatra kako je grčka kolonija nastala na prijelazu 384. u 383. godinu prije Krista. (Jeličić-Radonić, 2010: 125) Solarić, pak, navode sljedeću informaciju: Pharos su 385. godine prije Krista osnovali Grci s otoka Parosa (jedan od otoka Kiklada u Egejskom moru, jugoistočno od Atene) (Solarić, Solarić, 2009: 59).

Vratimo se malo Diodorovu tekstu. Njegovi živi opisi važni su nam iz nekoliko razloga. Opis nam govori o tome da je u početku postojao dogovor između domaćeg stanovništva i Grka o mirnom osnivanju grada, ali da su godinu dana nakon toga domoroci uvidjeli kako dogovor nije poštivan ili su se, pak, Grci predomislili u vezi dogovora. Možemo zaključiti da su domoroci protjerani sa svojeg izvornog mjesta stanovanja daleko od mora. Morali su napustiti luku, a vjerojatno i polje od kojeg su živjeli. To je izazvalo gnjev te u pomoć zovu susjedne Ilire. Zbog nezadovoljstva barbara koji su bili gnjevni na

helensku nazočnost, organizira se ilirska koalicija predvođena Jadasinima. Ta koalicija snažno napada novu grčku naseobinu. U pomoć Paranima dolaze troveslarke sirakuške flote pod zapovjedništvom eparha iz susjedne Isse. Tada je potpuno slomljen ilirski otpor. Nakon poraza ilirskih stanovnika, ostvareni su uvjeti da se stabilizira i ponovno izgradi grčka kolonija. Tada se podižu prve kamene kuće (Jeličić-Radonić, 2010: 126).

Zanimljivo je i proučiti zašto je Dionizije odlučio pomoći Paranima u osnivanju Pharosa. Konačan odgovor ne možemo iščitati iz Diodorova svjedočanstva. Moguće je kako im je Dionizije odlučio pomoći zbog velike udaljenosti matičnog otoka; Paros je, naime, od Hvara bio udaljen nekih 700 nautičkih milja. Možda su Parani odlučili obvezati Dionizija i platiti mu njegov trud?

Kao što je rečeno, ne znamo odgovore na ova pitanja. Ono što također ne možemo utvrditi iz Diodorova teksta jest gdje se nalazilo *izvanredno dobro utvrđeno mjesto* koje on spominje kao mjesto gdje su domoroci ostali nedirnuti. Mnoga su mjesta bila ponuđena kao rješenje, ali sada izgleda vjerojatnim da bi položaj današnjega grada Hvara mogao biti to *izvanredno dobro utvrđeno mjesto*. (1)

Ono što sa sigurnošću možemo reći jest da je iz Diodorova teksta vidljivo kako je Dionizije zbilja bio gospodar Sredozemlja u tom razdoblju i da

je ta bitka bila dovoljno važna za Diodora da bi o njoj pisao tri stoljeća kasnije. (1) Naime, sirakuški tiranin Dionizije Stariji nastojao je obraniti vitalne interese grčkih gradova na Siciliji koji su neprestano bili izloženi napadima Kartažana. Izgradio je moćnu flotu te je tako stvorio prestižnu vojnu silu, ali je to zahtijevalo znatna materijalna sredstva pa se Dionizije usmjerio na traženje novih trgovačkih područja. Odredište su mu bili upravo grčki gradovi na Jadranu (Jeličić-Radonić, 2010: 125).

Položaj Pharosa

Dosad su predložena tri plana prostiranja grada. Međutim, nedavni sistematski terenski pregledi tog područja pokazali su da prostiranje grčkih artefakata pokriva površinu od nekih 10 ha, mnogo veću od prostiranja rimskog materijala. Kako bi se dobila jasnija predodžba o veličini grada, početkom 90-ih godina 20. stoljeća iskopana je sonda uz dio gradskih zidina Pharosa koji čine sjevernu liniju grada. Rezultati pokazuju da je ovaj zid bio izgrađen od grčkih blokova. (1)

Terenski pregled i iskapanja međunarodnog tima *Projekt Hvar-arheologija mediteranskog predjela*, nisu mogli utvrditi je li bedemima bio opasan cijeli grad ili samo agora (javne zgrade i tržnica) i još neke kuće grčkog naselja niti gdje je bio centar grada. (1)

Opširnija iskapanja oko crkve sv. Ivana, koja je izvela Državna uprava za zaštitu spomenika kulture iz Splita

Natpis iz Farosa koji govori o pobjedi Farana nad Jadasinima i njihovim saveznicima, IV. stoljeće prije Krista

u posljednjih dvadesetak godina, otkrila su dio istočnog grčkog fortifikacijskog zida. Zaštitna iskapanja konzervatora otkrila su dijelove grčkih kuća na više lokacija, unutar i izvan stare gradske jezgre današnjeg Staroga Grada, ali to je još uvijek nedovoljno za rekonstrukciju urbanog plana Pharosa.⁽¹⁾ Zasad samo znamo da su zidovi kuća napravljeni od neobrađenog kamena povezanog glinom (Jeličić-Radonić, 2010: 127).

Gradsko područje Pharosa

Još uvijek nemamo podatke o javnim zgradama, poput hramova, agore ili ostataka luke. Uzmemo li u obzir površinu gdje su nađeni grčki artefakti oko Starog Grada, može se računati da je oko 500 Parana živjelo u gradu, a ukupno oko 1000 na cijelom teritoriju (hori) kolonije. (1)

Farska hora i parcelacija zemljišta

Grčki gradovi države imali su teritorij koji je bio pod njihovom upravom s primarnom namjenom za organiziranje poljoprivrede. Taj se teritorij nazivao hora. Gradsko središte Grci su nazivali asti, a postojala je i tampon zona između asti i hore koja se nazivala aschatia, a koja je služila za lov, ispašu, proizvodnju meda i za skupljanje ogrjeva (Solarić, Solarić, 2009: 63).

Zadnjih je desetljeća za hrvatsku arheologiju važno otkriće pravilna raspodjela zemljišta unutar Starogradske polje koju su postavili Parani. Taj se veliki inženjerski pothvat antičkih Grka na tlu Hrvatske najvjerojatnije zbilo nesporedno nakon sukoba s Ilirima 384./3. godine prije Krista (Kirigin, Slapšek, 2010: 135).

Kako bi Grci svojim kolonistima podijelili obradivu zemlju na jednake pravilne dijelove, morali su imati sa sobom obrazovane ljude koji su znali matematiku i geometriju i koji su posjedovali potreban instrumentarij s priborom za mjerenje (Solarić, Solarić, 2009: 65).

Farska hora, tj. današnje Starogradske polje, dugo je oko 6 km i proteže se od Starog Grada prema Vrboski, a poprečno je široko oko 2 km. Smješteno je u središnjem dijelu otoka Hvara (Solarić, Solarić, 2009: 63). Starogradske polje zauzima prostor od nekih 1350 ha obradive površine i čini najveću plodnu ravninu na hrvatskim otocima (Kirigin, Slapšek, 2010: 135).

Osnovna mjera bila je stopa od 30, 21 cm. Osnovna mjera za parcelu koju je dobio doseljenik s Parosa bila je veličine 1x5 stadija (181x905 m) ukupne površine od 16, 4 ha.

tj. oko 3 metra. (Solarić, Solarić, 2009: 73).

Kod nekih čestica možemo slijediti podjelu u manje parcele od 1x1 stadij (181x181 m). To je možda bilo zbog nasljeđivanja ili su se na svakom kvadratu od 1x1 stadija uzgajale razne vrste ljetina, gdje su Grci prvenstveno uzgajali žitarice. No Farani su zbog vlastite egzistencije morali proizvoditi i maslinovo ulje, vino, povrće i voće te uzgajati domaće životinje (Kirigin, Slapšek, 2010: 136).

Starogradske polje u lipnju 2008. godine uvršteno je na UNESCO-ov popis svjetske baštine (Solarić, Solarić, 2009: 65).

Društvena organizacija Pharosa

Zbog nedostatka većeg broja javnih natpisa iz Pharosa, teško je rekonstruirati društvenu organizaciju grada. Jedini pisani dokument iz kojega je možemo pokušati rekonstruirati jest, nažalost, fragmentaran natpis, takozvana psefizma iz Pharosa, koji datira u kasno 3. stoljeće prije Krista. Iz njega doznajemo da je demos (svi građani) Pharosa odlučio poslati delegaciju od tri člana u matični grad Paros da zatraži pomoć u obnovi grada. To znači da je, zasigurno, postojala skupština gdje su se donosile odluke, dok nam druga tijela i funkcije nisu poznati. (1)

Budući da su doseljenici dobili jednaku količinu zemlje i da poznati ostaci kuća u Pharosu pokazuju ujednačenost u gradnji, govori nam da su stanovnici vjerojatno bili ravnopravni u posjedu i odlučivanju, odnosno da je morala postojati demokratska organizacija. Na Parosu je dominantna institucija bila patria, a u koju su upisivani članovi stariji od 18 godina. Misli se da su postojale tri patrie koje su svake godine birale arhonta. Na Parosu i na Tasosu poznajemo i druge brojne strukture i funkcije u javnoj, vjerskoj i vojnoj sferi života. Vjerojatno je i u Pharosu moralo biti nešto slično, ali je Pharos bio deset puta manji od tih gradova i zato su u njemu neke javne funkcije bile reducirane. (1)

Psefizma, voljom farske skupštine izglasani dokument iz kasnog 3. stoljeća prije Krista - govori o delegaciji Farana koja je u matičnom gradu Parosu tražila pomoć u obnovi grada

Kako su Farani branili svoj teritorij?

Zbog okolnih domorodačkih stanovnika, Pharosu je bila potrebna snažna obrana zbog neprijateljske okoline. Gradske zidine slijede približno pravilnu liniju, s tek neznatnim odstupanjima. Čini se kako kule nije bilo ni uz sama gradska vrata. Zašto Pharos nema kule teško je objašnjivo jer su one kao fortifikacijsko dostignuće već davno poznate (Cambi, 2002: 26-27).

Da bi zaštitili horu, Farani su sagradili dvije stražarske kule na dominantnim položajima. Bolje sačuvana je ona na brdu **Tor** (od romanski *turres*, što znači kula), poviše Jelse. Ta je kula bila pravokutnog oblika, površine oko 7,4 x 6,2 m, visine 6 m. Kula stoji na brežuljku na 235m nadmorske visine te gleda na istočni, sjeverni i južni dio područja. Kula Tor udaljena je oko 10km od Pharosa. Ispred kule nalazi se masivni bedem koji vjerojatno predstavlja ranije prethistorijsko utvrđenje. Mala iskapanja izvršena su ovdje u 1960-im i ona su otkrila lokalne i grčke artefakte koji su danas izloženi u arheološkoj zbirci u gradu Hvaru. Na sjevernoj padini nalaze se pravilni usjeci u živu stijenu koji ukazuju da je ovdje bilo naselje. Položaj ima izuzetan strateški značaj; Tor je kontrolirao istočni prilaz teritoriju Pharosa. (1)

Samo 7,5 km od kule na Toru izgrađena je i kula na Maslinoviku. Kula na Maslinoviku nalazi se na niskom brežuljku (67 m nadmorske visine), na sjevernom dijelu grčke parcelacije zemljišta. Udaljena je oko 3 km od Pharosa. Slična je veličinom i oblikom Toru, ali je sačuvana samo u visini od dva do tri reda kamenih blokova. Iskapanja na tom mjestu pokazala su da je kula, vjerojatno visine 10 m, imala krov od crijepa. Na podu prizemlja, u središtu prostorije nalazi se četverouglasti kamen, na kojemu je bila uglavljena greda, koja je podupirala konstrukciju drvenog poda. Zabilježeni su i tragovi peći. Više krhotina fine keramike potječe iz 4. stoljeća prije Krista. (1)

Unutar grčkih hora obično su se nalazili hramovi, većinom posvećeni bogovima plodnosti. U hori Pharosa nemamo određeni dokaz o hramovima, ali na položaju Munjače, odakle se može vidjeti cijelu horu, nađeni su obrađeni kameni blokovi koji ukazuju da je na tom položaju moglo biti mjesto hrama. Ovi su blokovi bili naknadno upotrijebljeni da podrže suhozid terase (sada prekriveno današnjom cestom). Erozijska zemlja s juga mogla je prekriti nalazište i tek bi geofizička snimanja mogla jednog dana dokazati da je ovdje doista postojalo grčko svetište. (1)

Farska kovnica novca

Bilo bi logično, kao i u bilo kojem drugom grčkom kolonizacijskom pokretu, da novo parsko naselje u Pharosu kuje svoj novac sličan novcu matičnoga grada. Ali, u vrijeme osnivanja Pharosa, Paros nije kovao vlastiti novac (razdoblje od 480. do 357. godine prije Krista) pa Farani nisu mogli kovati svoj novac prema parskom

uzoru. Kao uzor poslužio im je Korint (Sirakuza). (1)

Kovnica novca u Pharosu uspostavljena je čim su to prilike dopustile. Farani su počeli izdavati brončani i srebrni novac s namjerom da ga koriste šire, ne samo u lokalnoj upotrebi. Srebrni novac Pharosa teži od 2,77 g do 2,16 g, a promjera je 12 mm. Srebrni novac kratko je emitiran pa je stoga sačuvano tek nekoliko primjeraka. Na aversu srebrnog novca prikazana je Zeusova glava s lovorovim vijencem, a na reversu je bila prikazana koza okrenuta nalijevo. Brončani novac kovao se u razdoblju od 4. do 2. stoljeća prije Krista i to u nekoliko različitih tipova. U 4. stoljeću, a vjerojatno i početkom 3. stoljeća prije Krista, emitiran je novac s tipovima Zeus/koza, Dioniz/grozd, Artemida/koza, Perzefona/koza (Göricke-Lukić, Bonačić Mandićić, 2010: 175).

Krajem 4. i na prijelazu u 3. stoljeće prije Krista kovnica u Pharosu izdaje 3 manje emisije brončanog novca:

Na aversu najteže emisije brončanog novca prikazana je Perzefonina glava s vijencem od žitnog klasja, a na reversu je prikazana koza okrenuta nalijevo. Najteži primjerak ovog novca težak je 8,78 g, a najčešći promjer ovog novca je 20mm. Postoji više varijanti ovoga novca s različitim prikazima Perzefonina lica, kose i vrata te s različitim prikazima reversa.

Drugoj emisiji brončanog novca pripada novac promjera 15mm. Na aversu je prikazana Perzefonina glava s vijencem od žitnog klasja, a na reversu je koza okrenuta nalijevo. Perzefonin je portret na svim primjercima ove nominale isti, dok za revers postoje različite varijante.

Treća emisija brončanog novca potječe s kraja 4. stoljeća i iz 3. stoljeća prije Krista. Novac je težio 2,33 g, a promjer je iznosio 14mm. Na aversu je prikazana Artemidina glava sa stefanom i krobilom, a na reversu je prikazana koza okrenuta nalijevo. Razlikujemo nekoliko tipova prema tome kako su oblikovani likovi božice i koze (Göricke-Lukić, Bonačić Mandićić, 2010: 176).

Krajem 3. stoljeća prije Krista kovnica emitira brončani novac tipa glava muškarca/kantar. Nakon rimskog rušenja Pharosa, kovnica novca jedno vrijeme bila je neaktivna. Kada je obnovljena, nastavila je kovati novac tipa muškarčeva glava/kantar. Težina tog novca bila je neujednačena (od 9,6g do 2,24g). Promjer novca iznosio je 20mm. Na aversu je prikazivana muška glava koja je ponekad nosila i lovorov vijenac. Na reversu je prikazivan kantar različitog tipa (uski, visoki, zvonoliki, trbušasti, aismetrični) (Göricke-Lukić, Bonačić Mandićić, 2010: 176).

Farska je produkcija novca prestala u 1. stoljeću prije Krista. (1)

Osim na Hvaru, novac iz farske kovnice pronađen je i u ovim mjestima: Split, Brač, Bančić kraj Omiša, Risno, Novalja na Pagu, Vis, Resnik, Ošanići, Batajnice na Dunavu te Rumunjska (Göricke-Lukić, Bonačić Mandićić, 2010: 177).

Farska keramika

Pharos je imao i vlastitu keramičku proizvodnju. Pravljene su fine posude, zatim one kuhinjske te amfore, pithosi, mortariji (za usitnjavanje žitarica i pripremu hrane), opeke i dekorativni krovni crjepovi, utezi za tkalački stan. Proizvodila se čak i terakota, a svjetiljke su bile uobičajeni predmet u kućama i u grobovima. Nalazi fine keramike otkrivene u raznim dijelovima grada ukazuju na istovrstan standard i potrebe njegovih stanovnika. (1)

Većina grčkih keramičkih predmeta nađenih u Pharosu pripada poznom klasičnom i helenističkom razdoblju. Na jugoistočnom uglu Pharosa pronađeni su ostaci keramičkih peći i keramičkog škarta (nastao zbog pogriješke u procesu rada keramičkih radionica). Zastupljeni su ulomci amfora koji pripadaju tipu Korint B amfora te drugi oblici keramičkih posuda. Tijela amfora često su bila ukrašena različitim vegetabilnim motivima izvedenima crnom i crvenom bojom na glinenoj podlozi. Vegetabilni ili spiralni motivi najčešće su se nalazili na ramenu ili vratu posude, dok su na trbuhu izvedene različite kombinacije horizontalnih traka. Pronađeni su i kalupi za tzv. Tanagra-figure (Jeličić-Radonić, 2010: 128).

Pored importiranih crno-sjajnih posuda iz Atike, lokalna proizvodnja finog posuđa zastupljena je s malim i laganim oblicima. Glina je blijedožuta i ima pristojan crni premaz. Lokalnu keramičku produkciju podupiru i mali nosači posuda u pećima. Ovoj grupi pripada pet posuda koje se mogu datirati u sredinu 4. stoljeća prije Krista. Dva mala vrča (jedan od njih ima rebra, a drugi izgled dinje) nađeni su u sondi II u slojevima 1022 i 1027 prilikom arheoloških iskapanja. Nisu tako delikatni kao fina lokalna keramika. Datiraju otprilike između 350. i 325. godine prije Krista i moguće je da su proizvedeni u Issi. Jedna grupa keramičkih nalaza pripada i tzv. gornjojadranskom stilu. Ulomci imaju istu žućkasto-smeđu glinu. Radi se o krateru iz sonde III (nalaz možemo datirati od kasnog 4. Pa do kasnog 3. Stoljeća prije Krista), o zdjelici iz iste sonde, a treći je ulomak obod i dno (možda iste zdjelice). Ne zna se gdje je to posuđe napravljeno (Kirigin, Leach, Hayes, 2002: 252, 253).

Grubo lokalno posuđe s crveno obojenom dekoracijom na posudama rađenima na vitlu koje imaju fine vapnenačke dodatke predstavljaju standard u 4. stoljeću prije Krista. Obod kratera i vrat jedne amfore također pripadaju ovoj grupi posuđa.

Pored atičke, korintske i italsko/kampanske crno-sjajne keramike, nađeni su i ulomci apulske crvenofiguralne, gornjojadranske i Gnathia keramike (Kirigin, Leach, Hayes, 2002: 253). Za vrijeme terenskog pregleda i iskopavanja nalaženi su i pitosi sa i bez dekoracija, ali oni su rjeđi u samom gradu. Opeke i kanalice¹ također su nalažene i to oko 3 km sjeveroistočno od Pharosa. U vrijeme zaštitnih iskopavanja nađeni su i ukrasni Antefiksi na 3 mjesta unutar grada. Drugi nalazi govore o koničnim i

piramidalnim utezima za tkalačke stanove. Jedan od njih ima urezan natpis TIMO, a drugi pečat s likom životinje. Utezi su lokalne proizvodnje (Kirigin, Leach, Hayes, 2002: 254).

Prema dosadašnjim nalazima keramičkog škarta, deformirane keramike koja je odbačena zbog pogriješke u pečenju te samih ulomaka dijelova keramičkih peći, može se utvrditi da su keramičke radionice djelovale od osnutka grada u 4. stoljeću prije Krista i da su neprestano radile tijekom 3. i 2. stoljeća prije Krista (Jeličić-Radonić, 2010: 128).

Groblje Pharosa

Nemamo puno podataka o ukapanjima domorodačkog i grčkog stanovništva na području Pharosa. Nekoliko grčkih grobova iskopali su krajem 19. stoljeća ljubitelji starina i to u zapadnom dijelu grada. Iz skromnih informacija može se zaključiti da su grobovi sadržavali po jedan kostur. Bili su građeni od kamenih ploča i pokriveni pločom, a u grobu je bilo nekoliko darova, uglavnom keramike i terakote. Sačuvana su samo četiri nadgrobna spomenika s imenima umrlih. Na onom otkrivenom na Kupinoviku zapisano je ime Komona, sina Filoksenide, a na onom otkrivenom kod Kučišća ime je Selina, sina Impoklejevog. Na jednom se spominje Aristofan, sin Aristofanov iz Sirakuze, očito stranac u Pharosu koji je došao u grad i tu umro. Glavno groblje Farana tek treba otkriti. Ono je vjerojatno bilo negdje izvan istočnih gradskih zidina. (1)

Dionizijske tradicije na Pharosu

Kako bismo bolje razumjeli zbivanja i dionizijske tradicije na Pharosu, potrebno je reći nešto više o otoku Parosu i ambijentu iz kojeg su Grci došli na naš Hvar. Paros je bio jedan od važnijih jonskih otoka, poznat po proizvodnji vina, maslina pa i žita, a nadasve po svojim čuvenim kamenolomima mramora. Samo 6 km mora dijeli ga od njegova većeg istočnog susjeda Naxosa. Dva otoka posebno povezuje kult Dioniza koji je utješio Arijadnu kada ju je Tezej ostavio na Naxosu. Prema jednoj legendarnoj tradiciji i sam je Dionizije rođen na Naxosu. Kult boga Dioniza prenesen je s Naxosa na otok Paros gdje su ga, zajedno s Demetrom, osobito slavili (Zaninović, 1996: 120).

Prema tome ne čudi nas što su i Parani svoje osobito štovanje Dioniza donijeli sa sobom u novu naseobinu. U novoj naseobini štovanje tog božanstva iskazivali su stavljanjem njegova lika na svoj novac. Dionizijski motivi pronađeni su i na keramičkim posudama.

Dionizijske tradicije bile su izraz društvenog i duhovnog života i polisa Pharosa, ali i ostalih naselja na otoku Hvaru. Dionizijske tradicije obuhvaćale su različite svečanosti i obrede Dioniziju u čast. Postoje čak i naznake održavanja dionizijskih kazališnih priredbi u Pharosu koje su se mogle održavati izvan relativno uska gradskog prostora. Slaveći Dionizija i njegove pratitelje, slavio se

¹ Zaobljeni crijepovi

život i obnavljanje prirode i njezinih plodova (Zaninović, 1996: 121, 126).

Demetrije Farski (Hvaranin) i dolazak Rimljana

Demetrije Hvaranin jedina je osoba iz Pharosa spomenuta u antičkim pisanim izvorima. Demetrije je igrao važnu ulogu tijekom dvaju ilirskih ratova koje je Rim pobjedonosno završio u 229. i 219. godini prije Krista. On je najprije bio saveznik ilirskog kralja Agrona koji je kontrolirao teritorij od Kerkire (Krf) do Pharosa. Nakon Agronove smrti Demetrije se povezao s Teutom, Agronovom ženom. Ona ga je imenovala guvernerom Kerkire, nakon njegovih uspješnih pljačkaških napada u Epiru i Peloponezu. To je bilo 230. godine prije Krista. Kad su Iliri zaposjeli Kerkiru, blokirali su Otrantska vrata i to je potaknulo Rim da prijeđe tjesnac i napadne Kerkiru. Demetrije se u Kerkiri predao Rimljanima bez borbe, okrenuvši leđa Teuti. Ona je izgubila gotovo cijeli teritorij, a Demetrije je bio imenovan od Rima da upravlja tim područjem. (1)

Deset godina kasnije Demetrije je pljačkao uokolo, pokušavajući čak upasti na Kiklade (arhipelag kojem pripada Paros). Rim ga je morao zaustaviti i počeo je drugi ilirski rat. Demetrije je bio u Pharosu i branio ga sa 6000 vojnika. (1) Grčki pisac Polibije opisuje kako su se u Pharosu sukobili rimski vojskovođa Lucije Emilije i domaći vladar Demetrije Farski. Grad je bio otvrdnjen i dobro pripremljen za obranu pa se Lucije Emilije poslužio varkom. Iskrčavši noću vojsku na neočekivanom mjestu, s neznatnim je brojem lađa uplovio u luku pred gradom. Izazvao je Demetrija da vojsku izvede iz grada i potom ga je porazio u žestokom okršaju. Zatim je rimski vojskovođa zauzeo i opustošio grad. U međuvremenu je Demetrije pobjegao na svojoj lađi u Makedoniju, Filipu V. (Jeličić-Radonić, 2010: 129) Filip V. poticao ga je da sklopi savez s Hanibalom iz Kartage i da se bori protiv Rimljana. Na kraju je Demetrije umro u neuspjelom napadu na Mesenu (Peloponez) 214. godine prije Krista. (1)

Arheolozi dosad nisu našli nedvojbenih dokaza o razaranju Pharosa od strane Rimljana. Arheološki materijal i djelomice antički pisani izvori svjedoče da je Pharos postojao kao neovisni grad pod zaštitom Rima sve do sredine 1. stoljeća prije Krista kad je bio uključen u rimsku provinciju Dalmaciju. Prema dvama fragmentima javnog natpisa (psefizma) očito je, međutim, da su nakon rata 219. godine prije Krista, Farani poslali delegaciju u Paros da zatraži pomoć u obnovi grada. Poslanstvo je bilo dobro primljeno u skupštini Parosa i Praxiepis je poslan da im pomogne u obnovi grada. Iako više od polovice ovog natpisa nedostaje, sačuvani dijelovi pokazuju iznenađujuće poznavanje grčkog jezika, stilistike, diplomacije te zakonskih i društvenih propisa i pravila. Sve nam to ukazuje da je zajednica Farana, nakon svih nezgoda pod Demetrijem koji ih je na kraju napustio, sačuvala i održala visoko civilizirani način života, iako je bila daleko od matične zemlje i okružena ne baš prijateljski nastrojenim susjedima. (1)

Zaključak

U nekoliko stoljeća svojega postojanja Pharos je doživio mnoštvo burnih perioda koji su označili njegovu povijest. Početak osnivanja ove grčke kolonije na našem najosunčanijem otoku obilježen je sukobima sa susjednim Ilirima koji su bili nezadovoljni blizinom novopridošlica. U 3. stoljeću prije Krista, nakon gotovo beskrupulozne izdaje vođe Demetrija Hvaranina, Pharos postaje dio teritorija novih gospodara svijeta, Rimljana. Konačno, u 1. stoljeću prije Krista, postaje dio provincije Dalmacije. Na kraju, možemo zaključiti kako je Pharos bio 'reduciran grčki polis'. Zauzimao je manju površinu od izvornih grčkih gradova, naravno, uz manji broj stanovnika. No, unatoč tome vodio je prilično bogat politički, društveni i kulturni život; od vlastite kovnice novca, preko demokratskih skupština do dionizijskih tradicija i proizvodnje vlastitih keramičkih proizvoda. Sve nam to odaje dojam solidno razvijenog grada koji je stvarao vlastitu povijest prilično udaljen od matičnog otoka. Mnoge stvari o Pharosu i danas su nam nepoznate. Možda neka nova istraživanja uskoro zaštite postojeće lokalitete na Hvaru te nam donesu nove i zanimljive informacije o događajima u Pharosu prije više od 2000 godina.

GREEK COLONIZATION OF PHAROS

by Jelena Batrnek

Colony of Pharos on the island of Hvar, founded by residents of the island of Paros, belongs to one of the oldest Greek colonies on the eastern Adriatic coast. It was founded in 384 BC enclosing the space of contemporary Stari Grad on the island of Hvar and a field stretching from Stari Grad to Vrboska. The city had all the qualities of a Greek colony. History of Pharos was marked only by two major conflicts; one, during the establishment of the colony, with neighbouring Illyrians and the second in 219 BC with Romans. Moreover, according to the information we have, the colony led a quiet and unobtrusive life.

Literatura

1. Cambi, Nenad, 2002. *Antika*, Naklada Ljevak, Zagreb.
2. Bonačić Mandić, Maja; Göricke-Lukić, Hermine, 2010. *Numizmatika* u: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, str. 175.-183.
3. Jeličić-Radonić, Jasna, 2010. *Far u svjetlu novih arheoloških istraživanja* u: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, str. 125.-130.
4. Hayes, John W.; Kirigin, Branko; Leach, Peter, 2002. *Lokalna keramička proizvodnja u Pharosu* u: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Književni krug, Split, str. 252.-255.
5. Kirigin, Branko; Slapšak, Božidar, 2010. *Farska hora* u: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, str. 135.-140.
6. Solarić, Miljenko; Solarić, Nikola, 2009. *Iskolčenje zemljišnih čestica i najstariji kamen međaš u Hrvatskoj iz 4. stoljeća prije Krista*, Kartografija i geoinformacija, Vol. 8, No. 12, Zagreb, str. 59.-77.
7. Zaninović, Marin, 1996. *Od Helena do Hrvata*, ŠK, Zagreb.

Internet

1. Starogradsko polje, arheologija mediteranskog krajolika, <http://www.starogradsko-polje.net/index.php?p=1>, (27. 4. 2012.)

RIMLJANI I PANONIJA – PRILOG POZNAVANJU ROMANIZACIJE NOVOG PODRUČJA

Goran Đurđević

Panonija (Pannonia) je nekadašnja rimska provincija koja se protezala u više današnjih zemalja, obuhvaćajući ponajvećim dijelom Hrvatsku (međurječje između Save i Drave), istočnu Austriju (Gradišće uključujući i predio oko Beča) te zapadnu Mađarsku (Transdanubiju). Panonija duguje svoje ime plemenu Panona što je kolektivni naziv za domorodačka plemena koja žive oko Save, a ime prvi put spominje Polibije (frg. 64 [122]) (Barkóczy, 1980: 85). Granice Panonije su padine sjevernih Dinarida (granica s provincijom Dalmacijom) te Dunav na sjeveru i sjeveroistoku (granica s Mezijom) (Bojanovski, 1988, 55).

Rimsko osvajanje Panonije i uspostava vlasti

Važan korak u prodorima prema Panoniji, Rimljani su učinili 181. g. pr. Kr. osnivajući koloniju Aquileju na krajnjem sjeveru Jadranskog mora (Andrić, 2002: 119; Barkóczy, 1980: 90; Domić Kunić, 2006: 85; Hoti, 1992: 134; Mocsy, 1974: 31). U vrijeme sukoba s Delmatima 156. g. pr. Kr. kao saveznici Delmata spominju se Skordisci, a tada Rimljani pokušavaju osvojiti Segestiku kako bi postavili platformu za daljnja osvajanja, ali i potisnuli Skordiske i stvorili uporište u delmatskoj pozadini (Domić Kunić, 2006: 86; Hoti, 1992: 135; Matijašić, 2009: 115-116; Pinterović, 1978: 31; Wileks 2001: 216). Taj pokušaj osvajanja Segeste ili Segestike nije bio uspješan. Zanimljivo, Polibije (frg. 64 [122]) ističe vijest o otkrivanju zlatne žile kod Tauriska otprilike u to vrijeme što bi mogao biti i dodatan motiv za napad na Skordiske (Domić Kunić, 2006: 85). Sljedeći pokušaj Rimljana možemo datirati u 129. g. pr. Kr. Tada protiv Japoda vode kampanju Sempronije Tuditan i Tiberije Pandusa, a tada je možda i mogla biti osvojena i Segestika, ali to vjerojatno nije točno (Domić Kunić, 2006: 89; Hoti, 1992: 135). Već desetljeće poslije (119. g. pr. Kr.), opet u žižu rimskog interesa dolazi Panonija jer se opet bune Delmati u savezu sa Skordiscima pa konzulski duo Lucije Cecilije Metel i Lucije Aurelije Kota intervenira na području budućeg Ilirika. Pomišlja se da je tada osvojena Segestika prema Apijanovu izvještaju, ali čudno je da u vezi s time nema slavlja ni trijumfa (Domić Kunić, 2006: 89-90; Hoti, 1992: 135; Matijašić, 2009: 119; Pinterović, 1978: 31).

Od plemena na području Panonije, kao što se i uočava, najveći otpor pružali su pripadnici keltskog plemena Skordiska. Oni dolaze u sukob s Rimljanima 88. g. pr. Kr. i Rimljani ih na čelu sa Scipionom Azijagenom poražavaju (Domić Kunić, 2006: 90; Hoti, 1992: 135; Matijašić, 2009: 119; Pinterović, 1978: 31). Jedino se A. Mócsy ne slaže s godinom konačnog kraha Skordiska,

Oktavijan (63.g.pr.Kr. - 14.g.)

već ističe da je riječ o godinama između 88. i 81. g. pr. Kr. (Mocsy, 1974: 15). Neki smatraju da je Scipion 83. g. pr. Kr. osvojio Segestiku kao posljedica pobune Segestana u vremenu građanskog rata Marija i Sule. Čak i ako se to dogodilo osvajanje je bilo privremeno te grad nije bio podložan romanizaciji (Andrić, 2002: 119; Barkóczy, 1980: 90; Domić Kunić, 2006: 88; Hoti, 1992: 135). To pokoravanje Skordiska ne donosi prevlast Rima niti smiraj u Panoniji!

Konačan prevlast Rima u Panoniji događa se tek krajem stare ere kada je Oktavijan, budući car August, poveo svoju kampanju (*Bellum Illyricum*) protiv domorodačkih plemena u Iliriku. Riječ je o razdoblju 35. – 33. g. pr. Kr. O ovome ratu opširnije pisao je Apijan (*III*. [22]) (Andrić, 2002: 119; Bojanovski, 1988: 42; Hoti, 1992: 136). Taj antički pisac opisuje borbe s Japodima, Segestanima i Delmatima, ali ne ističe borbe s drugim

narodima dok ipak navodi da je Oktavijan osvojio cijelu Iliriju. To je dovelo do dvije pretpostavke. Jedni, mahom stariji autori, smatraju da je Oktavijan osvojio Segestiku i time teritorij Segestana i dio teritorija Japoda, dok je ostatak Ilirika osvojio Tiberije. Drugi, mlađi autori koji drže Apijana relevantnijim i istinitijim, smatraju da je već Oktavijan osvojio veći dio Bosne, a možda i zapadnu Srbiju.¹

Oktavijan je imao nekoliko motiva za kampanju u Iliriku. S jedne strane, želio je osigurati komunikaciju između zapadnih i istočnih provincija, a osim toga Ilirik je imao potencijal u ljudstvu za rimsku vojsku i gospodarski razvoj kao i stanovite prirodne resurse. S druge strane, Oktavijan se želio dokazati kao vojskovođa i kao dostojan pretendent za Cezarovo političko nasljeđe. Ilirik je bio dovoljno blizu da pobjede budu efektne i zvučne u Rimu. Vojni uspjesi pomogli bi mu u tom nadmetanju s Markom Antonijem. Strateški gledano, Ilirik je činio ključ obrane Italije i kao takav morao je biti pacificiran. Osim toga, kao priprema za sukob s Markom Antonijem, trebalo je spriječiti mogući napad s leđa, odnosno s istoka dolinom Save, a trebalo je spriječiti i mogući ustanak u jadranskom priobalju (Barkóczy, 1980: 87; Bojanovski, 1988: 42; Domić Kunić, 2006: 92; Gruen, 2008: 172-173; Hoti, 1992: 136).

Ta Oktavijanova kampanja započela je 35. g. pr. Kr. kada je Agripa, njegov vojskovođa, uništio gusare na Mljetu i Korčuli, a Liburnima oduzeo brodove. Tada je Oktavijan krenuo u borbu i napao je Japode s onu stranu Alpa radi navodnog neplaćanja poreza. Oni se povlače u brda i šume te nanose teške gubitke Rimljanima. Posebno se ističu branitelji Metuluma, glavnog grada Japoda, u čijoj opsadi se istakao i sam Oktavijan koji je ranjen u koljeno, što se pokazalo kao sjajan propagandni trik. Poslije osvajanja Metuluma i ostalih japodskih gradova (*Monetium, Avendo, Arupium*), Japodi su bili svladani i pacificirani (Bojanovski, 1988: 44; Domić Kunić, 2006: 93; Gruen, 2008: 173; Hoti, 1992: 136; Matijašić, 2009: 150-151).

Tada se Oktavijan okreće Segestanima i njihovom glavnom gradu Segesti/Segestici. Prema Dionu Kasiju, drugom najvažnijem izvoru za kampanju u Iliriku nije bilo povoda za osvajanje Segestike. Međutim, prema Apijanu (*Ill.* [22]) koji svoje djelo bazira na Augustovim memoarima, bilo je povoda. Riječ je o stanovitoj aroganciji Segestana jer su u dva navrata (129. i 119. g. pr. Kr.) obranili svoj grad od Rimljana, a drugi povod leži u činjenici da je Oktavijan spremao pohod protiv Dačana i Bastarna na Dunavu pa mu je trebala baza za taj pohod. Dion Kasije ističe kao jedini motiv cilj da se vojska bolje uvježba, a s time se slaže i Velej Paterkul. Kada su došli do Segestike, Rimljani su tražili stotinu talaca te da grad primi garnizon. Tada se stanovništvo podijelilo jer su vladajući htjeli popustiti i dati taoce i žito te otvoriti vrata grada, no puk se pobunio i nije se želio predati pa je odlučio pružiti otpor. Grad je bio vjerojatno dobro utvrđen jer ga je Oktavijan opsjedao trideset dana s dvije

i po legije. Između Kupe i Save bili su jarci i palisade. Konačno je slomljen otpor Segestana pomoću brodova. Apijan (*Ill.* [22-23]) tvrdi da je Oktavijan izgradio brodove za pohod na Dunav, dok Dion Kasije tvrdi da ih je dobio od saveznika, što se čini vjerojatnijim. Zna se da je riječ o nekom plemenu iz Norika, no ne zna točno o kome. J. Wilkes smatra da je riječ o Tauriscima, a da su brodovi dopremljeni linijom Drava – Dunav – Sava (uzvodno!) do Segestike (Barkóczy, 1980: 88). Drugi pak smatraju da je riječ o nekom drugom noričkom plemenu (ipak su i Taurisci bili žrtva ovog rata) i to linijom Ljubljana – Sava do Segestike. Oktavijan je u gradu nakon osvajanja ostavio 25 kohorti (no, Barkóczy tvrdi 20, a Wilkes čak 30!) pod zapovjedništvom Fufija Gemina (Wilkes, 2001: 219).

Oktavijan se vratio u Rim i nije namjeravao ići na istok. Sljedeće dvije godine (34. i 33. g. pr. Kr.) ratovao je protiv Delmata. No, nije se Segestika tako lako predala! Već 34. g. pr. Kr. u gradu je izbila pobuna protiv Rimljana. Oktavijan je napustio Rim i krenuo put Segestike, ali su kohorte ostavljene u gradu skršile pobunu. Kampanja u Iliriku završila je 33. g. pr. Kr. kada su poraženi Delmati (Barkóczy, 1980: 88; Bojanovski, 1988: 44; Domić Kunić, 2006: 93-95; Gruen, 2008: 173; Hoti, 1992: 137-138; Matijašić, 2009: 153-157; Moczy, 1974: 22; Pinterović, 1978: 31; Wilkes, 2001: 219).

Što se tiče razmišljanja koje je već spomenuto da je Oktavijan osvojio prostore istočnije od Segestike, za to nema potvrde u izvorima, pa ti prostori nisu tada osvojeni. Izvori ne spominju domorodačka plemena poput Breuka, Dezitijata, Mezeja, Ditiona, a s njima bi se Oktavijan susreo da je krenuo dalje. Informacije o padu cijele Ilirije poslije Segestike koje donose Apijan „... tako je Cezar svladao cijelu Iliridu, onu koja se odmetnula od Rimljana i onu koja se prije nije pokoravala njima...“ (*Ill.* 111.28)(Bojanovski, 1988: 45) i Dion Kasije „... poslije pada Segeste njezin primjer slijedila je cijela Panonija...“ (49.37.6)(Bojanovski, 1988: 45) dosta su šture (Barkóczy, 1980: 88; Bojanovski, 1988: 45; Domić Kunić, 2006: 96; Hoti, 1992: 138). Obojica se slažu da je Statilije Tauro nastavio voditi rat poslije Oktavijanova povratka u Rim 33. g. pr. Kr. Krista. Neki autori vjeruju da nema više podataka o tome jer su navedeni autori koristili Augustove memoare u kojima se ne opisuju bitke u kojima on sam ne sudjeluje. Moguće je da je riječ o izgubljenom Apijanovom djelu o Augustu u kojemu bi se to spominjalo (Bojanovski, 1988: 45; Domić Kunić, 2006: 96). Još jedan podatak imamo o Oktavijanovu osvajanju ostatka Panonije. Riječ je o Oktavijanovom govoru uoči bitke kod Akcija kada on spominje osvajanje Panonije („... nedostojno je i nas samih koji smo svladali Gale, pokorili Panone, napredovali do Istra (Dunava)...“), a taj govor prenosi Dion Kasije (50.24.4) i pitanje da li je autentičan. Još je jednom Oktavijan istakao kako je osvojio Panoniju, a to je bilo u Senatu 27. g. pr. Kr. kad mu je omogućen trijumf (Bojanovski, 1988: 46; Domić Kunić, 2006: 97-100; Hoti, 1992: 138; Matijašić, 2009: 158). Ipak, bolje se prikloniti tezi da Oktavijan nije došao do Dunava, već samo do Segestike jer za daljnje pohode nema dovoljno

¹ Za ova različita mišljenja v. kod Bojanovski (1988: 42).

dokaza u povijesnim izvorima. Kako je riječ o važnom prostoru, kao i mnoštvu naroda koje bi August susreo i pokorio, za očekivati je da bi to bilo adekvatno popraćeno u izvorima. Budući da toga nema, vjerojatno August nije dopro do Dunava.

Sljedeći važan događaj je Panonski rat (*Bellum Pannonicum*). Naime, sve do 16. g. pr. Kr. u cijelom je Iliriku vladao mir kada su se pobunili Delmati, a Noričani i Panoni provalili su u Istru. Ovi Panoni su vjerojatno Kolapijani koji su se prema Dionu Kasiju (54.24.3) nagodili („... opet sami nagodili...“) s rimskim zapovjednikom Nervom, a prije su to učinili s Oktavijanom. Oba

je ustanka umirio tadašnji namjesnik Ilirika Publije Silije Nerva. Već 15. g. pr. Kr. Tiberije ratuje protiv Skordiska i Panona na donjoj Savi i Drini radi odmazde zbog pljačke provincije Makedonije. O tome nema previše podataka. Sljedeće, 14. g. pr. Kr. također je došlo do pobune, a tako je bilo i sljedeće, 13. g. pr. Kr., a ugušili su je Agripa i Vinicije (Barkóczy, 1980: 88; Bojanovski, 1988: 48-49; Domić Kunić, 2006: 102; Gruen, 2008: 173; Hoti, 1992: 139; Matijašić, 2009: 159-160; Moczy, 1974: 24). Početak Panonskog rata nije u potpunosti definiran. Neki autori početak datiraju u 14. ili 13. g. pr. Kr. kada prokonzul Ilirika Marko Vinicije započinje Panonski rat što je vezano uz već navedenu pobunu Panonaca 14. g. pr. Krista (Bojanovski, 1988: 49; Hoti, 1992: 139; Matijašić, 2009: 160; Wilkes, 2001: 220). Drugi, pak, početak datiraju u 12. g. pr. Kr. kada je intervenciju u Panoniji poveo Marko Vipsanije Agripa (Domić Kunić, 2006: 104). Bolje se prikloniti tezi da je rat započeo 14. g. pr. Kr. jer su već tada započele pobune i pripadajuće intervencije Rima koje se narednih godina nastavljaju. Kao što se već istaklo, Viniciju se u zimu 13. g. pr. Kr. pridružio Agripa te se činilo da će smiriti situacija, no poslije Agripine smrti 12. g. pr. Kr. potpuno je planula cijela Panonija.

Tada je zapovjedništvo preuzeo Tiberije, a čak je i sam August iste godine posjetio Akvileju vjerojatno zbog pobune Panonaca (Bojanovski, 1988: 49; Domić Kunić, 2006: 104-106; Hoti, 1992: 139). Tiberije je uredio Sekestiku kao svoje ratno središte za taj pohod. Negdje u to vrijeme (možda 11. g. pr. Kr.) Ilirik je prestao biti senatorska i postao je carska provincija (Bojanovski, 1988: 49; Domić Kunić, 2006: 104-106; Hoti, 1992: 139). Tiberijevo ratovanje u Panoniji mogu se podijeliti u dvije faze: prvu kojoj je cilj bila istočna Podravina i Posavina i drugu kojoj je cilj bila Bosna. Tiberije je prvo pokorio Oserijate, a zatim je nahirupio na Breuke. Njih je porazio u prvoj godini ratovanja, pomoću Skordiska, koji su poslije 16. g. pr. Kr. i napada na Makedoniju, postali rimski saveznici. Poslije njih navalio je s uspjehom na Andizete i Aman-tince. Tada je po svemu sudeći osvojen Sirmij. Tako je završena prva faza pohoda. Još je preostalo osvojiti

Bosnu. Za taj Tiberijev pohod nemamo gotovo nikakvih informacija. Razlog može ležati u netrpeljivosti određenih krugova prema Tiberiju.

Međutim, među uzrocima Batonova ustanka (6. - 9. g.) ističe se rimsko novačenje i skupljanje nameta, a budući da su Desitijati bili predvodnici dade se zaključiti da su već morali biti podložni Rimu. Jedina mogućnost podjarmljivanja domorodačkih naroda u Bosni jest Tiberijev pohod u Panonskom ratu. Vjerojatno su tada pokoreni Ditioni i Mezeji. Iako je 11. g. pr. Kr. Tiberijev pohod u Panoniji završio i senat je naredio zatvaranje vrata Janova hrama, sukob u Panoniji još nije bio gotov.

Skulptura Batona
desitijatskog

Već sljedeće godine, 10. g. pr. Kr., Dačani su provalili u Panoniju, a Delmati su se pobunili radi utjerivanja poreza. Tiberije je opet pristigao i porazio pobunjenike te 9. g. pr. Kr. u Rimu dobio trijumf (Barkóczy, 1980: 88; Bojanovski, 1988: 49; Domić Kunić, 2006: 107-113; Hoti, 1992: 139). Tada je završen Panonski rat. U Panoniji je Tiberija zamijenio Seksto Apulej koji je dovršio okupaciju Panonije do Dunava 8. g. pr. Krista. Motivi za smirivanje Panonije bili su u tome da se osigura baza za daljnja osvajanja u prvom redu Dacije, ali i osiguravanje sigurnosti provincije Makedonije. Interes je bio i gospodarske narave jer su neki od domorodačkih naroda imali zavidna rudna bogatstva (npr. Mezeji željezo, Desitijati zlato, Pirusti srebro) (Domić Kunić, 2006: 106).

Konačna pacifikacija Panonije vezana je uz Batonov ustanak (*Bellum Batonianum*). To je posljednji pokušaj panonskih i dalmatinskih plemena za stjecanje slobode. Trajao je od 6. do 9. g. Izravan povod bilo je skupljanje danka i novačenje mladića za rimsku vojsku radi potreba rata. Tu dolazi do nesuglasja kod autora o čemu je zapravo riječ. I. Bojanovski tvrdi da je riječ o sukobima s Keltima u Galiji, dok L. Barkóczy, M. Hoti, R. Matijašić i D. Pinterović tvrde da je riječ o ratovanju protiv Markomana i njihova kralja Maroboduha na području današnje Češke (Barkóczy, 1980: 88; Bojanovski, 1988: 50; Gruen, 2008: 174; Hoti, 1992: 140; Matijašić, 2009: 168; Pinterović, 1978: 32). Vjerojatnije je da se radi o Markomanima i području Češke. Druga dvojba vezana je uz prostor početka ustanka. Velej Paterkul ističe da je ustanak izbio među panonskim plemenima, dok Dion Kasije (55.29.2-3) ističe da je izbio među dalmatinskim (kod Diona Kasija se postavlja pitanje na koga naziva dalmatinskim, vjerojatno je riječ o skupnom nazivu za narode koja žive u rimskoj provinciji Dalmaciji, a ne o plemenu Delmata). Vjerojatnim se čini da je ustanak započeo među Desitijatima u dolini Vrbasa ili Bosni, odnosno u blizini današnjeg Sarajeva (Bojanovski, 1988: 50; Hoti, 1992: 140; Matijašić, 2009: 168). Ustanak su vodili vladari Breuka Baton i Pines te vođa Desitijata Baton (Bojanovski, 1988: 50-51; Gruen, 2008: 176-177; Hoti, 1992: 140; Matijašić, 2009: 168-170;

Moczy, 1974: 38)².

Rimljani su to u početku zanemarili, no ubrzo su se osvijestili i Tiberije je poslao XX. legiju koju je vodio prepozit Ilirika Marko Valerije Mesalin. Cilj im je bio zadržati Sisciju, što su i uspjeli. Ustanici nisu uspjeli osvojiti ni Sirmij. Zatim je Baton desitijatski odlučio napasti Salonu i Apoloniju, što je ključna starteška pogreška jer je potrošeno puno vremena uzalud umjesto da se zajedničkim snagama napalo Sisciju koju bi tada bilo puno lakše osvojiti. U međuvremenu je, kao što je i istaknuto, Tiberije ušao u Sisciju. Poslije poraza kod Salone, Baton desitijatski pridružio se Breucima u Panoniji. Smatralo se da će ustanici napasti Italiju pa im je Siscija bila od neprocjenjive važnosti. Rimljani su držali samo Sisciju i Sirmij, a sav ostali dio do mora držali su ustanici. Branu od Siscije prema Italiji držalo je pet legija (Bojanovski, 1988: 50-51; Gruen 2008: 176-177; Hoti, 1992: 140; Matijašić, 2009: 168-170; Moczy, 1974: 38).

U Italiji se javio strašan strah poput onoga iz vremena Hanibala, a navodno je i August podlegao takvom raspoloženju. Nastala je opća mobilizacija u Italiji, na oružje su dignuti veterani i oslobođenici. Takav potez čini se logičnom jer su ustanici imali, prema Veleju Paterkulu (2.110), najboljem izvoru za ovaj sukob, čak dvjesto tisuća pješaka i devet tisuća konjanika. Tiberije je u Sisciji čekao pojačanje i povremeno upadao u ustanički teritorij. Takva taktika ratovanja, iako najbolja u datom trenutku, doživjela je velike kritike u Rimu, a i August nije bio zadovoljan njome. Stoga je poslano prvo pojačanje Tiberiju u jesen 6. g. na čelu s Velejem Paterkulom. Drugo pojačanje dolazi u jesen 7. g. i predvodi ga Cezar Germanik (Gruen, 2008: 177; Hoti, 1992: 140-141; Matijašić, 2009: 170). U ljeto 7. g. Tiberije kreće na istok, u breučku zemlju protiv pobunjenika. Tiberiju dolaze još dva pojačanja: dvije legije iz Azije pod vodstvom Plautija Silvana i pet mezijskih legija na čelu sa Cecinom Severom zajedno s kojima dolazi i konjica tračkog kralja Remetalka. U tom razdoblju važna je bitka na Volcejskim močvarama (na rijeci Vuki u blizini Vinkovaca) između Severa i ustanika, a ishod bitke jedno je vrijeme neizvjestan (Matijašić, 2009: 171).

Tada se sva rimska vojska skupila u Sisciji. Prema Veleju Paterkulu, tamo se nalazi deset legija, više od 70 kohorti pomoćnih četa, deset konjičkih ala, više od deset tisuća veterana, Remetalkova konjica te dobrovoljci iz Italije. Riječ je o impozantnoj vojnoj sili, a Siscija je bila najveći vojni logor u tom trenutku (Bojanovski, 1988: 51; Gruen, 2008: 177; Hoti 1992: 141; Matijašić, 2009: 171). Ubrzo se vojska dijeli na dva dijela: dio ostaje u Sisciji, a dio odlazi u Meziju. U jesen 7. g. Germanik je poharao zemlju Mezeja u zapadnoj Bosni te im opustošio svu ljetinu. Tiberije je očekivao da će se ustanici iscrpiti glađu pa je otišao u Rim. Zima je bila veoma oštra. Dion Kasije u jednom fragmentu spominje dotad nepoznatog Scenobarda (*Scenobarbus* ili *Scenobarvus*), vjerojatno vođu nekog od domorodačkih plemena, koji počinje

pregovarati sa zapovjednikom logora u Sisciji Manijem Enijem vjerojatno radi separatnog mira. Sljedeće, 8. g. rimska je vojska krenula iz Siscije, a ustanici su bili izmoreni glađu, stoga je Baton breučki zarobio svog suradnika Pinesa i predao se Rimljanima na rijeci Bathinus (vjerojatno rijeka Bosna) 3. kolovoza. Za nagradu, Batonu breučkom ostala je vlast nad Breucima, ali pod rimskim pokroviteljstvom (Bojanovski, 1988: 51; Hoti, 1992: 141; Matijašić, 2009: 172; Moczy, 1974: 39; Wilkes, 2001: 220).

Emilije Lepid, očekujući da je rat gotov, odlazi s vojskom u Sisciju. Međutim, Baton desitijatski odlučuje se na nastavak sukoba te prije zime zarobljava Batona breučkog i ubija ga. Ipak, dolazi rimska vojska iz Sirmija na čelu s Plautijem Silvanom i natjera Batona na uzmak u Dalmaciju, a Panonija tada biva smirena. Na pobunjenike kreću tri vojske: iz Siscije (Emilije Lepid), Sirmija (Plautije Silvan) i s Jadrana (Germanik). Pridružuje im se i Tiberije jer je Augustu bio cilj rat što prije skončati radi gladi i kuge u Italiji. Rimska vojska u početku smiruje područje zapadne Bosne oko Une (redom padaju uporišta ustanika *Splonum*, *Raitinon*, *Seretinon*) gdje su bili Mezeji. Rimska je vojska 9. g. nastavila pohod na zemlju Desitijata (koji se bore i golim rukama!) i Pirusta i osvaja utvrdu Hedum (Barkóczy, 1980: 89; Bojanovski, 1988: 51-52; Hoti, 1992: 141; Matijašić, 2009: 173). Tiberije je opkolio Batona u Andetriju (Gornji Muć) i ovaj se predao te kao rimski zarobljenik odlazi živjeti u Ravennu. Posljednja utvrda koja je pala jest Arduba gdje su se skrili neki bjegunci iz Andetrija i željeli nastaviti borbe, ali domaći muški stanovnici to nisu htjeli. Germanik je opsjedao utvrdu i uspio ponajviše radi nesloge branitelja. Zanimljivo je da su žene iz Ardube željele nastaviti borbu te su se, poslije rimske opsade, bacale u rijeke ili plamen (Hoti, 1992: 142). Tako je nakon tri godine završio ovaj rat, za Rimljane, prema Suetoniju, najgori poslije punskih. Rimljani su konačno primirili i pacificirali Ilirik, stanovništvo raselili, pojačani su tributi, domorocima je oduzet dio zemlje (pašnjaci i šume) kao i rudišta, dobili su značajnu dodatnu vojsku (samo od Breuka stvoreno je osam augzilijarnih kohorti), a Ilirik su premrežili cestama i počeli provoditi teritorijalnu reorganizaciju i romanizaciju (Bojanovski, 1988: 52-53; Gruen, 2008: 178; Hoti, 1992: 142; Matijašić, 2009: 175-176).

Nakon smrti Augusta 14. g. pobunile su se tri legije u nekom panonskom logoru. Mišljenje je da su ti logori bili u Petovijonu, Sisciji i Emoni (Matijašić, 2009: 182-183). Tadašnji namjesnik Blez nije mogao ništa učiniti pa je Tiberije poslao Druza da uguši pobunu (Hoti, 1992: 142; Matijašić, 2009: 182-183; Wilkes, 2008: 554).

Teritorijalna organizacija i romanizacija

Prostor između Dunava i Jadrana Rimljani su u početku nazivali Ilirik (*Illyricum*). Od 8. g. (iako se javljaju 9. i 10. g.) formiraju se dvije provincije: Dalmacija (*Dalmatia*) i Panonija (*Pannonia*) (Andrić, 2002: 120; Bojanovski, 1988: 56; Hoti, 1992: 142; Pinterović, 1978: 34;

² Jedino Barkóczy (1980: 89) navodi da je Pines bio Desitijat što je zacijelo nenamjerna pogreška.

Wilkes, 2008: 554). Za potonju navedeno se ime ustalilo tek u doba Vespazijana (69. – 79.) (Bojanovski, 1988: 55). Na čelu provincija bio je namjesnik (službeni naziv bio je *legatus Augusti pro praetore*), a prvi poznati za Panoniju jest Marko Emilije Lepid. Ne zna gdje joj je bilo središte, možda u Emoni, Sisciji Petovijonu ili Karnuntu. Do podjele Ilirika, a time i formiranja provincije Panonije došlo je radi bolje organizacije uprave i nadzora netom pokorenog neprijatelja (Breuka) (Andrić, 2002: 120; Bojanovski, 1988: 55). Granica Panonije s Norikom išla je istočno od Alpa. Istočno od Siscije, granica Dalmacije i Panonije tekla je 25 – 30 km južnije od Save, pri čemu se ističe mjesto znakovita naziva Ad fines (vjerojatno Laktaši kod Banja Luke). Zapadno od Siscije granica je išla još južnije zahvaćajući doline Krke i Kupe. Tamo se također uočava mjesto Ad Fines (Degoj kod Topuska) kao moguća granica. Granica se može pratiti od Posavine, preko Banije, Korduna i Kapele do rubova današnjih slovenskih pokrajina Bele krajine i Dolenjske (Andrić, 2002: 122-123; Bojanovski, 1988: 326; Matijašić, 2009: 185-186; Wilkes, 2008: 566).

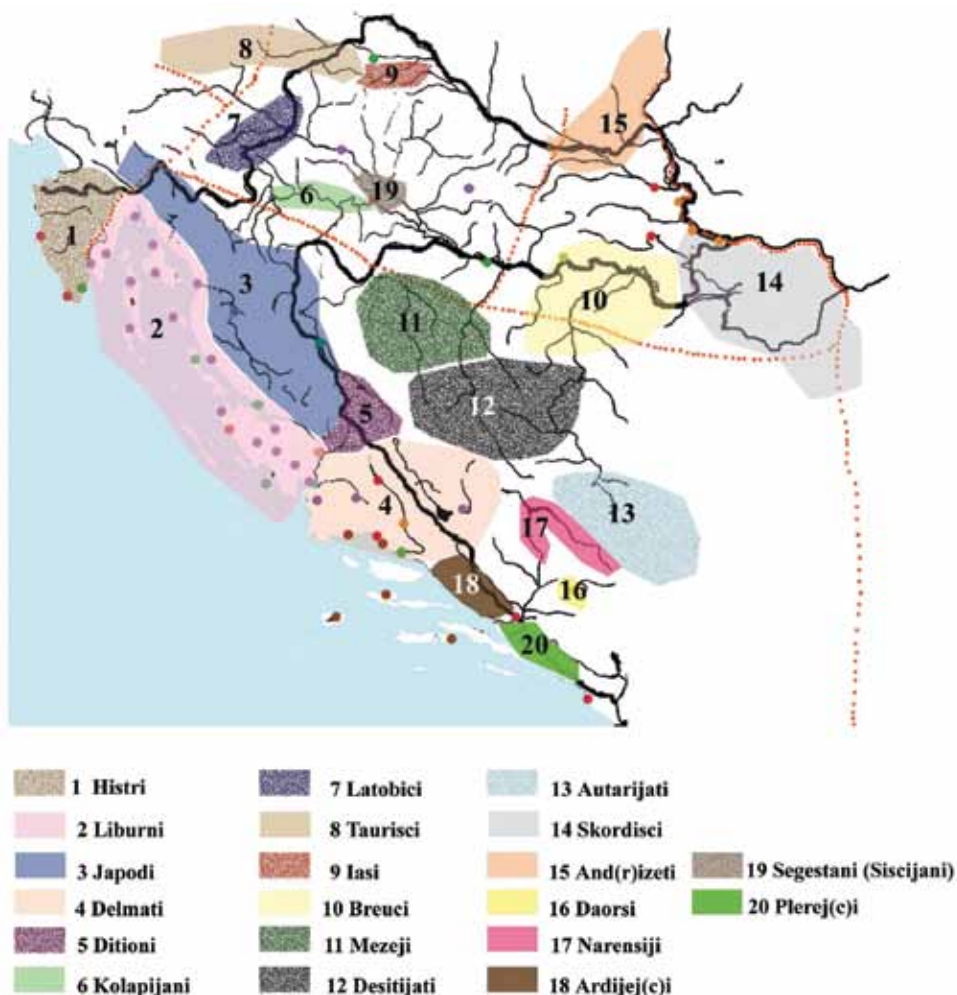
Prvotna rimska kolonizacija u početku vezana je uz zapad i jug provincije Panonije, odnosno uz granice s Dalmacijom i Norikom. Osim toga, ta rana kolonizacija i romanizacija vezana je uz tzv. Jantarski put koji je povezivao Italiju i Baltik. Na tom putu i u njegovoj blizini nalaze se gradove Emona (Ljubljana), Celeja (*Celeia*, Celje), Petovion (*Potovio*, Ptuj), Sala (*Salla*, Zalalövő), Savaria (Szombathely), Skarbancija (*Scarbantia*, Sopron), Karnunt (*Carnuntum*, Bad Deutsch – Altenburg). Svi oni, osim Celeja koje pripada Noriku, pripadaju Panoniji. Druga os urbanizacija išla je jugom pored Save. Ta je cesta išla od Emone na istok uz desnu obalu Save. Može se reći da se pružala poput današnje ceste Ljubljana – Zagreb. Spuštala se na jug do mjesta Krucij (*Crucium*, Mačkovec kod Novog Mesta) i išla podalje od Save, ali onda se na nju vraća kod mjesta Neviodun (*Neviodunum*, Drnovo) te nastavlja prema Sisciji. Od Siscije je nastavila prema Sirmiju desnom obalom Save. Na tom dijelu ceste najvažnije naselje je Servicij (*Servitium*, Bosanska Gradiška). To je mjesto bilo i raskrižje jer se na njega spajala cesta iz Panonije koja je išla za Salonu. Za trasu Siscija – Sirmij postao je i alternativni trak, a on bi išao kroz savsko – dravsko međurječje. Bolje je poznat tek na istočnom dijelu gdje se mogu detektirati niz naselja: Certisa (*Certissa*, Štrbinci kod Đakova), Cibale (*Cibale*, Vinkovci) i Ulmo (*Ulmus*, Tovarnik). Uočava se da se poklapa s današnjom cestom Vinkovci – Srijemska Mitrovica (Andrić, 2002: 120-122).

Između tih dvaju cesta pravca Siscija – Sirmij postojao je niz okomitih lokalnih cesta među kojima se ističe Certisa – Marsonija (*Marsonia*, Slavonski Brod). Važna je i cesta

koja je prolazila južnom Podravinom odvajajući se od Jantarskog puta kod Poetovija. Slijede mjesta Akva Viva (*Aqua Viva*, Petrijanec kod Varaždina) i Jovija (*Iovia*, Ludbreg). Postoji još najmanje dvanaest neidentificiranih naselja na toj cesti koja završava u Mursi (Osijek) i iz nje se spuštala do Cibala i vezala na trasu Siscija – Sirmij. Od lokalnih cesta važne su Siscija – Mursa i Akva Viva preko naselja Pyrri (Komin kod Križevaca) i Andautonia do Siscije. Bitna je i cesta Mursa – Sapijane. U Sirmiju su se sjekle ceste za jug (dolinom Drine) i za sjever za sirmijsku dunavsku luku, Bononiju (*Bononia*, Banoštor) (Andrić, 2002: 120-122).

Proširivanje rimske vlasti na cijelu Panoniju zbilo se tek u doba cara Klaudija (41. – 45.). U razdoblju 2. st., za vrijeme Trajana i Hadrijana, stvoren je Panonski limes kao niz promatračnica i pripadajućih utvrda sa stalnim vojnim posadama. U hrvatskom dijelu Limesa nalaze se najmanje tri augzilijska logora: Kukcij (*Cuccium*, Ilok), Teutoburgij (*Teutoburgium*, Dalj) i Kornakum (*Cornacum*, Sotin) (Andrić, 2002: 123-124).

U doba cara Trajana napravljena je prva podjela Panonije. Podijeljena je na: Gornju (zapadnu) s glavnim gradom Karnuntom i Donju (istočnu) s glavnim gradom Akvinkom. Granica se protezala od dunavske okuke, istočno od Blatnog jezera i zapadnog od Sapijana

Karta 1. Približni raspored naroda na području Hrvatske u vrijeme uspostave rimske vlasti (preuzeto iz KURILIĆ, 2007, Internet izvor (1))

(*Sopiana*, Pečuh). Granica je prelazila Dravu između mjesta Marinijana (*Marinianis* ili *Mariniana*, možda Donji Miholjac) i Serena (Sveti Đurađ). O daljnjem tijeku granice nema dovoljno podataka, osim za dio kod Save. Ne zna se točno da li je izlazila na Savu između Servicija i Marsonije ili je Servicij pripao Donjoj Panoniji (Andrić, 2002: 123-124).

Sljedeća podjela Panonije vezana je uz Dioklecijana i njegovu reorganizaciju carstva. Reforme na najvišoj razini pratile su i reforme na manjim razinama pa su tako oformljene dijeceze definirane kao velike upravne cjeline nastale povezivanjem više provincija. Panonija je zajedno s Dalmacijom i Norikom činila dijecezu Ilirik. Tada je Panonija podijeljena na četiri dijela: 1.) Prva Panonija (*Pannonia Prima*), 2.) Panonija Savska (*Pannonia Savia*), 3.) Panonija Valerija (*Pannonia Valeria*), 4.) Druga Panonija (*Pannonia Secunda*). Savskoj Panoniji sjedište je bilo u Sisciji, a prostirala se južno od Drave, ali se nije sasvim podudarala s tokom Drave već je izbijala na Dunav sjevernije između mjesta *Ad Militare* ili *Ad Miliare* (Batina) i *Altinum* (Kölked). Ta je granica poklapa s današnjom granicom Hrvatske i Mađarske (Andrić, 2002: 123-124).

U doba Konstantina Velikog dolazi do reorganizacije carstva na tri prefekture (Galijaska, Italaska, Istočna). Italasku je činila čitava dijeceza Ilirik sa svim Panonijama te Dacija i Makedonija. Prefekt ove prefekture nosio je naziv *praefectus praetorio Illyrici Italiae et Africae*. Važno je istaći da se poslije podjele Carstva sve Panonije nalaze u zapadnom dijelu (Barkóczy, 1980: 94; Andrić, 2002: 124-126; Bojanovski, 1988: 58-59; Hoti, 1992: 142, 149; Matijašić, 2009: 222-223; Moczy, 1974: 92; Pinterović, 1978: 34, 87).

Na području Panonije definirano je oko trideset gradova, po petnaest na svakoj strani Drave. Dva najvažnija grada bila su Siscija koja je od kolonija od 71. g. i nosi naslov *colonia Flavia Siscia* i Sirmij (Andrić, 2002: 126-127; Bojanovski, 1988: 66-67; Hoti, 1992: 143; Matijašević, 2009: 203, 210-211; Pinterović, 1978: 35).

Još i prije rimskog osvajanja Panonije postojale su žive trgovačke veze između Panona i Rimljana. Panoni su izvozili stoku, kože, robove, a od Rimljana su uvozili ulje, vino, posuđe, staklo. Zbog takvih su se odnosa neka plemena djelomično romanizirala (npr. Eravisci), a među domorodačkim stanovništvom bilo je i onih koji su poznavali latinski jezik i pismo o čemu svjedoči i Velej Paterkul. Kao što je već rečeno, ceste su bile ključan čimbenik razvoja romanizacije. Efektima romanizacije pomoglo je dijeljenje građanskog prava domorocima što se uočava na epigrafskom materijalu (Andrić, 2002: 126-127; Bojanovski, 1988: 66-67; Hoti, 1992: 143; Matijašić, 2009: 203, 210-211; Pinterović, 1978: 35).

Poslije Trajanove podjele, u Gornjoj Panoniji bile su tri legije (poslije dvije). U Donjoj Panoniji egzistirala je samo jedna legija, ali postojale su brojne pomoćne

jedinice na Limesu.

Sjedište službenog carskog kulta (*concilium provinciae*) od početka bilo je u Savariji. Poslije Trajanove podjele, u Savariji je ostalo za Gornju, a za Donju Panoniju bilo je u Gorsiju (*Gorsium*) ili Akvinku (Bojanovski, 1988: 58-59; Hoti, 1992: 142; Matijašić, 2009: 186; Pinterović, 1978: 34).

Romanizacija je zahvatila i sferu duhovne kulture. Nastupila je između ostaloga i tzv. interpretatio Romana, odnosno izjednačavanje domorodačkih božanstava s odgovarajućim rimskim (npr. Neptun – Bind, Neptun – Andabia, Silvan – Vidasus) (Bojanovski, 1988: 68-69). Važna su i različita religiozna udruženja (*collegia*), među kojima su i seviri (*collegium Sevirum Augustalium*) koji su se brinuli za Augustov i općenito carski kult.

Za odgoj djece i mladeži brinuo se kolegij mladih (*collegium iuventutis*), dok su se za potrebe obrtnika brinula strukovna društva (*collegium fabrum et centonariorum, collegium lapidariorum* itd.) (Bojanovski, 1988: 68-69; Matijašić, 2009: 205-206).

Širenjem kršćanstva, Siscija i Jovija postaju biskupije, a Sirmij nadbiskupija. Sirmijski biskup, zajedno sa biskupima Murse i Singiduna, a možda i Cibala, u drugoj polovici 4. st. uspio je nametnuti prevlast arijanskog nauka o božjem Trojstvu. Njihov nauk osuđen je u Akvileji na koncilu 381. g., a protiv tog nauka bili su i biskupi Siscije i Jovije (Andrić, 2002: 126-128; Hoti, 1992: 149).

Car Konstantin Veliki
(272. - 337.)

Događaji od druge polovice 1.st. do kraja antike

Panonija će zarana biti izložena napadima tzv. barbara, i to već od vremena cara Domicijana (81.-96.). Situacija se zaoštrava od drugog stoljeća, kad ase i dovršava gradnja panosknog limesa. Najkritičnije razdoblje nastupa početkom Velike seobe naroda (Barkóczy, 1980: 93; Hoti, 1992: 143; Matijašić, 2009: 222; Moczy, 1974: 83-89).

U vrijeme Marka Aurelija (161. – 180.) dolazi do iscrpljujućih ratova s Markomanima koji će uz manje prekide potrajati do 180. g. Marko Aurelije pripremao se za osvajanje Kvada i Markomana te je napravio sve pripreme za osvajanje njihova teritorija 179. – 180. g. Međutim, smrt ga je spriječila u tom naumu, a njegov nasljednik Komod zaključuje rat i odustaje od mogućeg osvajanja. Brojne ostave novca iz tog perioda svjedoče o razdoblju straha i panike (Barkóczy, 1980: 96-99, 101-102; Hoti, 1992: 143-145; Matijašić, 2009: 231-235).

U vrijeme prvog od vojničkih careva iz Ilirika, Maksimina Tračanina (235. – 238.) najezde barbara se nastavljaju. Granica se zanemaruje zbog loših unutarnjih prilika u carstvu koje su povezane sa sukobima careva i protu-careva. Vrhunac takve loše situacije događa se 260. g. u vrijeme cara Galijena (253. – 268.). Krajem Galijenova

vladanja 268. g. na Panoniju navaljuju Germani, a strah se manifestira zakopanjem novca. U doba Dioklecijana (284. – 305.) dolazi do važnih sukoba sa Sarmatima 293. g. Poslije tih pobjeda nad Sarmatima, Panonija je mirna (Barkóczy, 1980: 103-106, 109; Hoti, 1992: 146-149; Matijašić, 2009: 243-247).

Tijekom ranog 4. st. Panonija postaje poprište sukoba između tetrarha, što se ponajviše uočava tijekom sukoba Licinija i Konstantina. U jesen 314. g. Konstantin navaljuje na Sisciju radi kovnice novca. Ubrzo dolazi do odlučne bitke kod Cibala u listopadu 314. g. te Licinije mora prepustiti Ilirik Konstantinu (Barkóczy, 1980: 111; Hoti, 1992: 150). Panonija ostaje poprište borbi i u vrijeme Konstantinovog sina Konstancija II (337. – 361.) s uzurpatorom Magnencijom. Magnencije se odlučuje u napad na Mursu, a opkoljenom gradu u pomoć pohita car Konstancije II. Konstancije II. imao je na raspolaganju 80 tisuća, a Magnencije 36 tisuća vojnika. Zbog taktičke i vojničke premoći Konstancije II. je izveo pobjedu, iako uz strašne gubitke od čak 30 tisuća vojnika, dok je poražena Magnencijeva strana izgubila 24 tisuće vojnika. Dakle, ukupno je izgubljeno preko 50 tisuća vojnika. Budući da je Konstancije II. bio kršćanin, a Magnencije poganin, ova bitka gledana u tom kontekstu označava pobjedu kršćanstva i poraz poganstva (Brunšmid, 1900: 25; Hunt, 2008: 31; Gračanin, 2003: 13-17; Hoti, 1992: 150-151; Ilkić, 2006: 61; Pinterović, 1978: 93).

Panoniju je također pogodila kriza što se manifestiralo iseljavanjem brojnih obitelji ponajviše radi povećanih nameta. Prava katastrofa za carstvo tek je slijedila. Uslijedile su provale barbara. Prvi su provalili Kvadi koji 374. g. opsjedaju Sirmij, a zatim i Alani te Huni kao i Sarmati koji su provalili preko Dunava. Sljedeći događaji vezani su uz sukobe Teodozija, čiju su vojsku činili i barbari (Goti, Huni, Alani) i uzurpatora Maksima. Smrću Teodozija dolazi do kraja „starog“ carstva i od tada postoje dva carstva: zapadno i istočno. Ubrzo se naseljavaju Huni (od 432. g.), a potom i Ostrogoti (Andrić, 2002: 131-133; Barkóczy, 1980: 115; Gračanin, 2005: 16-17; Gračanin, 2006: 91; Hoti, 1992: 152-153). U Panoniji je sve više barbara i sve manje Rimljana te Panonija kreće novim putovima koji će u konačnici dovesti do novog razdoblja, srednjeg vijeka.³

ROMANS AND PANNONIA - CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING THE ROMANIZATION OF THE NEW AREA by Goran Đurđević

Pannonia is the former Roman province that used to extend in more than one contemporary country including large parts of Croatia (the space between the rivers of Sava and Drava), eastern Austria (Burgenland including the area around Vienna) and western Hungary (Transdanubia). Pannonia owes its name to the tribe of

Pannonians which is the collective name for the indigenous tribes who lived around the river Sava and whose name was first mentioned by Polybius (fr. 64 [122]) (Barkóczy, 1980: 85). The borders of Pannonia are the slopes of northern Dinarides (border with the province of Dalmatia) and the Danube in the north and northeast (border with Moesia) (Bojanovski, 1988, 55).

Literatura

1. Andrić, S., 2002. *Južna Panonija u doba velike seobe naroda*, SS, vol. 2, Slavonski Brod.
2. Barkóczy, L., 1980. *History of Pannonia*, u: *The Archaeology of Roman Pannonia*, ur. Lengyel, A. - G. T. B. Radan, Lexington – University Press of Kentucky, Budapest, str. 85-123.
3. Bojanovski, I., 1988. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Centar za balkanološka istraživanja ANUBIH, Sarajevo.
4. Brunšmid, J., 1900. *Colonia Aelia Mursa*, VHAD, n.s., vol. 4, Zagreb, str. 21-42.
5. Domić Kunić, A., 2004. *Literarni izvori za iliričke provincije (Dalmaciju i osobito Panoniju)* u: *Naturalis Historia Plinija Starijeg*, VAMZ, vol. 37, Zagreb, str. 119-171.
6. Domić Kunić, A., 2006. *Bellum Pannonicum (12.-11.pr.Kr.) posljednja faza osvajanja južne Panonije*, VAMZ, vol. 39, Zagreb, str. 59-164.
7. Domić Kunić, A., 2009. *Jugoistočna Panonija u antičkim literarnim vrelima*, u: *Slavonija, Baranja i Srijem-vrela europske civilizacije*, Ministarstvo kulture RH i Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, str. 226-235.
8. Gračanin, H., 2003. *Bitka kod Murse 351. godine i njezin odjek*, SS, vol. 3, Slavonski Brod, str. 9-29.
9. Gračanin, H., 2005. *Huni i južna Panonija*, SS, vol. 5, Slavonski Brod, str. 9-47.
10. Gračanin, H., 2006. *Goti i južna Panonija*, SS, vol. 6, Slavonski Brod, str. 83-126.
11. Gruen, E. S., 2008. *The expansion of the empire under Augustus*, u: *Cambridge Ancient History X – The Augustan Empire 43 BC-69*, ur. Bowman, A. K.; Champlin, E.; Lintott, A., Cambridge University Press, Cambridge, str. 148-194.
12. Hoti, M., 1992. *Sisak u antičkim izvorima*, OA, vol. 16, Zagreb, str. 133-163.
13. Hunt, D., 2008. *The successors of Constantine*, u: *Cambridge Ancient History XIII- The Late Empire 337-425*, ur. Cameron, A.; Garnsey, P., Cambridge University Press, Cambridge, str. 1-39.
14. Ilkić, M., 2006. *Antičke plombe iz Sotina (Cornacum)*, RZHA-ZUZd, vol. 48, Zadar, str. 57-80.
15. Matijašić, R., 2009. *Povijest hrvatskih zemalja u antici do Dioklecijana*, Lekyam international, Zagreb, 2009.
16. Mocsy, A., 1974. *Pannonia and Upper Moesia*, Routledge & Kegan Paul, London, 1974.
17. Pinterović, D., 1978. *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Centar za znanstveni rad JAZU, Osijek, 1978.
18. Wilkes, J. J., 2008. *The Danubian and Balkan provinces*, u: *Cambridge Ancient History X – The Augustan Empire 43 BC-69*, ur. Bowman, A. K.; Champlin, E.; Lintott, A., Cambridge University Press, Cambridge, str. 545-573.
19. Wilkes, J.J., 2001. *Iliri*, Laus, Split.

Internet

1. Kurilić, A., 2007. *Antička povijest hrvatskog prostora - Nastavni materijali za predmet Antička povijest hrvatskog prostora na studiju Povijesti Sveučilišta u Zadru* – www.unizd.hr/povijest/nastava/dodatak2 (30.8.2010.), Zadar, 2007.

³ Više o seobi naroda na području južne Panonije u: Andrić (2002: 117-167), Gračanin (2005: 9-47;) i Gračanin (2006: 83-126).

PORTUGALSKI RANI KOLONIJALIZAM

Dubravko Aladić

Jedna od najčešćih vrsta eksploatairanja jest zapravo kolonijalizam - pojava kada jedna zemlja koja je gospodarski razvijena iskorištava drugu nerazvijenu zemlju - crpi njezine resurse. Naravno, kao i sve druge pojave u povijesti, i kolonijalizam je počeo "slavno" - velikim geografskim otkrićima. Iz više primjera vidi se da su ti veliki istraživači dosegli slavu tek poslije svoje smrti, a završavali bi svoj život ili na moru ili u siromaštvu, zaboravljeni. Otkriće novih krajeva za domorodačko je stanovništvo moglo biti samo nešto loše, a za kolonizatore je moglo donijeti samo dobre vijesti. Međutim, kakav god kolonijalizam bio okarakteriziran zaslužuje svoju priču pravedno ispričanu.

Kolonijalizam u Novom vijeku počinje sa zemljom koja je imala "najbolji" pristup Atlantskom oceanu, a to je bila Kraljevina Portugal. Naime, površinom relativno malena, jako je brzo uvidjela nužnost stjecanja prekomorskih posjeda. Stoga je već početkom 15. stoljeća Portugal krenuo u svoju kolonijalnu avanturu u kojoj su se istaknuli prije svega glasoviti istraživači kao npr. Nuno Tristao, Vasco da Gama, Pedro Cabral i prvotni kolonijalni upravitelji među kojima je najznamenitiji svakako Alfonso Albuquerque. Svi su oni pridonijeli usponu novog portugalskog carstva koje će svoj vrhunac doživjeti u 16. stoljeću do 1580. kada Kraljevina Portugal gubi svoju samostalnost i potpada pod španjolsku vlast.

Henrik Pomorac (1394.-1460.) i val pomorskih geografskih otkrića

Iako često to nije slučaj u povijesti, ovdje možemo početak portugalskog kolonijalizma svrstati u 1415. godinu kada portugalski kralj Ivan I. i njegovi sinovi Henrik i Petar osvajaju Ceutu (antička Septa¹) i gdje Henrik dobiva velika saznanja o unutrašnjosti afričkog kontinenta, njegovim trgovačkim putevima i o Zlatnoj obali. Od tog osvajanja Ceute, mladoga je kraljevića Henrika želja za pronalaženjem zapadnoafričke trgovine zlatom potaknula na pokretanje redovitih plovbi Atlantskim oceanom. Međutim, to je bilo gotovo nemoguće s postojećim brodovima koji su bili teški i spori, pa je stoga ubrzo dizajnirana puno ekonomičnija vrsta broda, a to je karavela. Kralj Ivan I. je 1419. kraljevića Henrika proglasio guvernerom najbogatije portugalske pokrajine Algarve. Iste godine portugalski brodovi kapetana Joaoa Gonsalveza Zarca i Tristama Vaza su se nakon oluje sklonili u nepoznatoj luci koju su nazvali Porto Santo². Nakon što su se vratili u Portugal i javili Henriku vijest o novom kopnu, s njima je poslao Bartolomea Peretrella da koloniziraju to otočje. Ubrzo je počelo uzgajanje šećerne repe i vina koje je postalo veliki portugalski izvor prihoda i izvozni proizvod (Beazley, 1911.: str. 248.).

Od te godine brodovi iz luke Sagres redovito isplovjavaju prema Madeiri ne samo zbog trgovine, nego i zbog daljnjeg nastavka istraživanja. Godine 1431. Gonzalo Velho Cabral isplovio je iz luke Sagres da pronađe Zapadno otočje s tzv. *portulana Laurentiano*. Te je iste godine otkrio otočje Formigas, Santa Maria i Sao Miguel i ostalih 6 otoka. Kao i Madeira i Azorsko se otočje počelo kolonizirati i njegova bogatstva su bila eksploatirana čime se još više bogatila kraljevska riznica. Ono što je bitno za napomenuti jest da je koloniziranjem Madeire i Azora otpočela trgovina robljem. (Beazley, 1911. str. 252.)

Međutim, najveća prepreka daljnjoj portugalskoj ekspanziji bio je Cape Bojador (mjesto u današnjem sjevernom predjelu Zapadne Sahare), odnosno najdalja točka do koje bi mornari doplovili. Naime, osim nedostatka boljih

1 Grad na sedam brežuljaka.

2 Madeiru je zapravo otkrio Englez imenom Robert Machin koji je 1370. sa svojom ljubavnicom Anne d'Arfet pobjegao iz Engleske na brodu tražeći azil u Francuskoj, međutim bio je uhvaćen u oluji gdje ga je sjeveroistočni vjetar otpuhao na obale nepoznatog otoka. Njihov brod je bio uništen i Anne d'Arfet je uskoro umrla od iscrpljenosti, a nedugo zatim i sam Robert Machin te su na Madeiri zajedno pokopani. Od njihovog broda ostao je čitav samo jedan čamac, na kojem su pobjegli ostali članovi posade u Zapadnu Afriku gdje su prodani u roblje. Priča o njihovoj avanturi se proširila cijelom regijom, pa je za to čuo i Morales, Španjolac koji se prijavio za službu na brodu kojim je zapovijedao kapetan Joao Gonsalvez Zarca koji je bio u službi Henrika Pomorca, čime je dotični saznao za englesko otkriće tog otočja.

brodova, također je među mornarima kružila priča da će onaj tko dođe do Cape Bojadora biti osuđen na vječno prokletstvo. (de Zurara, 2010.: str. 34)

Nakon smrti svoga oca, kralja Ivana I. 1433., princ Henrik Pomorac, usprkos prethodnim neuspjesima, nije oklijevao ponovno poslati pomorsku ekspediciju s ciljem prelaska Cape Bojadora pod zapovjedništvom Gilla Eanesa. Kao i u prethodnoj ekspediciji, na povratku je Gill Eanes priopćio princu Henriku da nisu prešli zadanu točku, što je zapravo razbjesnilo Henrika Pomorca i on je ponovno opremio brodove i ponovno Gilla Eanesa poslao na isti zadatak. Ovaj je put bez obzira na sve opasnosti koje su postojale duž afričke obale uspio u svom pokušaju te je postao zapravo prvi u nizu velikih istraživača u razdoblju velikih geografskih otkrića. (Major, 1877.: str. 71)

Navedenim podvigom Gilla Eanesa, Portugal je preuzeo od Venecije titulu kraljevstva trgovine. Ubrzo se svjetska trgovina počinje premještati sa Sredozemnog mora na Atlantski ocean što će imati presudne posljedice na budući razvoj svjetskih ekonomija i što je u početku Portugalu dalo veliku prednost u gospodarskom razvoju i presudni prvi korak u osvajanju novih kolonija. (Galloway Keller, 1908.: str. 104)

Već 1435. Gill Eanes s Alfonsom Baldayom ponovno je plovio i to preko 250 km dalje od Cape Bojadora. Kada su se vratili kući i napunili brodove zalihama, princ Henrik je samo Affonsa opet poslao na istraživačku ekspediciju s ciljem da plovi što je dalje moguće te je na drugom putovanju otkrio estuarij u današnjoj Zapadnoj Sahari i nazvalo ga Rio do Ouro (Rijeka zlata) jer je vjerovao da će ga odvesti do famozne Zlatne rijeke (također je zaljev u blizini ovog mjesta nazvan zaljev Konja). Godine 1436. princ Henrik Pomorac šalje ponovno, ovaj put na zadnju ekspediciju, samo Alfonsa Baldayu s ciljem da dovede domoroce njemu na dvor. To mu nije bilo uspjelo, ali je postao prvi Europljanin koji je prešao sjevernu, odnosno tzv. Rakovu obratnicu, čime je zapravo na svom zadnjem putovanju plovio još 200 km južnije od zadnjeg putovanja. (de Azurara, 1896. str. 28.)

Novi val kolonizacije novih krajeva i otkrića počinje ponovno 1441. kada princ Henrik Pomorac šalje kapetana Antaoa Goncalvesa i Nuna Tristama. Ova dvojica sposobnih kapetana uspjela su na području južno od Rakove obratnice zarobiti desetak afričkih nomada od kojih su iznuđene korisne informacije o njihovim naseljima i to su zapravo na kraju njihovog putovanja bili prvi crnački robovi dovezeni na tlo Europe. Koliko je Henrik Pomorac smatrao informacije od tih nomada važnim, 1442. je zatražio od pape da mu za njegov trud oko istraživanja novih zemalja podari pravo naseljavanja i osvajanja teritorija od Cape Bojadora do Indije, čime je poglavar Katoličke crkve isključio sve ostale države kao konkurenciju Henriku Pomorcu u istraživanjima i odstranio strahove samog Henrika da će netko drugi prije njegovih istraživača doći do novih teritorija i osvojiti ih. (Vogel, 1877. str. 28.)

Ubrzo nakon drugog putovanja Nuna Tristama 1443.

zatražene su robovlasničke dozvole, čime je službeno počelo razdoblje trgovine crnačkim robljem, u početku u zaljevu Arguin na obalama današnje Mauretanijske i Zapadne Sahare. Visoko plemstvo u Portugalu zapravo je uvelike podržavalo trgovinu crnačkim robovima. Zadnje Tristamovo putovanje pretvorilo se u pravi lov na robove, što ga je na kraju koštalo života kada je polazio u lov na robove u Senegal, gdje se zapravo prema pisanim izvorima prvi put Portugalcima suprotstavila organizirana oružana sila u tom dijelu Afrike. (Newitt, 2010. str. 67.)

O tome koliko je Henrik Pomorac želio istraživati nova područja svjedoči nam činjenica da je i u podmakloj dobi izdvajao sredstva za slanje novih ekspedicija u nepoznato. Jedna je od takvih bila pod zapovjedništvom Alvisea Cadamosta koji zajedno s Antoniotom Usodimareom na svom drugom putovanju 1456. otkrio novo otočje i nazvao ga Cape Verde, odnosno Zelenortske otočje, međutim, budući da ga je ocijenio nezanimljivim, vratio se plovidbi prema 150 km udaljenoj afričkoj obali gdje je nastavio s velikim otkrićima rijeka Casamanca, Cacheu i Geba te otočja Bissagos koji se danas nalaze nedaleko od Gvineje Bisau. (Lang, 1910. str. 34.)

Prema dokumentima iz tog razdoblja, Alvise Cadamosto susreo se s afričkim velikodostojnicima jednom prilikom i ovdje je zabilježeno kako je postojalo veliko povjerenje između dvije strane. Europski su trgovci već tada bili tretirani od strane afričkih velikodostojnika kao časni stranci, također je sam Cadamosto bio izrazito znatiželjan glede strukture afričkog društva i kako ono zapravo funkcionira uz sveopću poliginiju. Prema ovome vidimo da nije uvijek bio prisutan stereotip Europljana prema Afrikancima kao nižoj rasi i manje vrijednim ljudima. (Newitt, 2010. str. 67.)

Dok je Cadamosto bio na svom putovanju, princ Henrik Pomorac bio je već pred kraj svoga životnoga puta te je pred svoju smrt čuo vijest o novootkrivenom otočju. Nakon njegove smrti 13. studenoga 1460., osim ekspedicije pod vodstvom vještog pomorca Pedra de Cintre (koji je otkrio nepoznati teritorij na području Zapadne Afrike i nazvao ga Sierra Leone, prema njemu zbog jako glasne rijeke lavova, a zapravo je to bio zvuk spuštanja vrlo jakog vjetrova s obližnjih planina) svi njegovi projekti će utihnuti na određeno vrijeme, do dolaska na vlast Ivana II. Savršenog (1485.-1497.). U tom međuvremenu portugalski vladari nisu željeli istraživati nova područja, niti riskirati toliko kao što je to radio Henrik Pomorac. Njegova je postignuća zapravo lakše pokazati na karti nego opisati riječima. Nije otkrio put do Indije, ali je jako dobro pripremio podlogu za to ostvarenje. Svojim zalaganjem i neprekidnim optimizmom i svime postignutim dao je toliki vjetar u leđa da je moreplovcima zapravo preostalo samo dosegnuti taj put. Osim znanosti, državi je Henrik Pomorac ostavio zlatnu rutu koja vodi do ekvatora, nove rudnike zlata u Zapadnoj Africi, čime se Portugal neizmjereno obogatio te je potvrđen njegov gospodarski i vojni primat među europskim državama. (Stephens, 1903.: str. 153.)

Portugalska Indija

Jedan od glavnih razloga širenja portugalske trgovine i naposljetku samog teritorija zapravo je bilo pronalaženje puta za Indiju³. Zahvaljujući kralju Ivanu II. Savršenom (1485.-1495.) koji je nakon Henrika Pomorca ponovno oživio slanje ekspedicija u istraživanje nepoznatog područja, ubrzo je 1484. Diego Cao otkrio ušće Konga, a nakon što je tehnika gradnje brodova još unaprijeđena (brodovi od 100 tona) Bartolomeu Diaz je 1487. oplovio rt Dobre Nade, čime je zadnja prepreka u pronalaženju puta za Indiju bila prijeđena. Inače Bartolomeu Diaz je ostao upamćem po tome što je među prvima na svom putovanju u koje god bi pristanište stigao, podignuo bi stub na kojem bi bio križ i kraljevski grb koji su simbolizirali kršćanstvo i kraljevinu Portugal. Osim navedenoga, također je svim rtovima, zaljevima i otocima na koje je naišao davao imena od kojih se većina zadržala i danas. (D'Orsey, 1893. str. 18.)

Novi kralj Manuel I. (1495. – 1521.) nastavio je stopama svog prethodnika, no usprkos očekivanjima većine, on je umjesto Bartolomea Diaza postavio moreplovca Vasca da Gama na čelo ekspedicije koja bi trebala otkriti put u Indiju. Naime, Vasco da Gama je bio u jako dobrim odnosima s kraljem, međutim, jako je dobro znao da u novoj zemlji on može biti ili trgovac ili osvajač. (Stanley, 1869. str. 34.) Velika je ekspedicija krenula na put 25. ožujka 1497., nakon oplovljavanja rta Dobre Nade kada je ekspedicija pristala u jednoj luci u današnjem Mozambiku. Vasco da Gama se suočio s pobunom na svom brodu, koju je uspio suzbiti. Njegov je dolazak u Indiju od strane domaćeg stanovništva dobro primljen, ali i tada se na početku uvidjela konkurencija muslimanskih trgovaca koji će se kasnije grčevito boriti da istjeraju Portugalce s tih prostora. (Kestler-Grack, 2006. str. 75.)

U kasno ljeto 1502. kralj Manuel I. je poduzeo javno hodočašće u znak zahvale za uspješan povratak Vasca da Game iz Indije. On i njegovi službenici su putovali na sjever u Coimbru gdje su posjetili samostan Santa Cruz, početno mjesto portugalske monarhije, posjetivši usput i grob prvog portugalskog kralja. Zatim je portugalski kralj čak prešao granicu i nastavio svoje hodočašće u Santiago de Compostelu gdje je ostao tri dana prije nego što se vratio u Lisabon. (Disney, 2009. str. 149.)

Valja naglasiti da su Portugalci bili naišli na neprijateljstvo muslimanskih trgovaca i na lokalne hinduske vladare. Međutim, upravo zbog izraženog neprijateljstva muslimanskih trgovaca prema portugalskim istraživačima, to je bio na određeni način okidač za nastavak portugalskog fanatizma usmjerenog protiv muslimana, stoga možemo reći da je Portugalcima uloga kolonijalnih

osvajača bila zapravo nametnuta. (Stephens, 1897. str. 28.)

Već na drugom putovanju u Indiju, Pedro Cabral otkriva Brazil, međutim nastavlja za Indiju gdje uspostavlja manju posadu u lokalnoj utvrdi. Naime portugalski vojnici su zbog čestog angažmana u Africi postali jedna od najboljih europskih vojski, te stoga nije bilo problema s novačenjem vojske u Indiju. Godine 1503. Vasco da Gama na svom drugom putu za Indiju uništava brod muslimanskih trgovaca i bombardira Calicut, koji je bio glavni grad Zamorina najjačeg vladara na tom području. U mjestu Cochín gdje je bila smještena portugalska utvrda pod vodstvom Duarte Pacheca počela je portugalska trgovina. Međutim, ubrzo izbija sukob između lokalnih vladara i novih portugalskih gospodara. Kada se Francisco de Almeida 1505. proglasio potkraljem Indije, to je izazvalo žestoki napad mornarice muslimanskih trgovaca i pridružene mornarice mamelučkog Egipta, iako su muslimanski protivnici bili u prvoj bitci daleko nadmoćniji i pobijedili, u presudnoj su bitci kod grada Diu 1509. izgubili, čime je uspostavljena nova portugalska kolonija. (Stephens, 1897. str. 39.)

Afonso de Albuquerque
(1453.- 1515.)

Ubrzo nakon toga novi potkralj Alfonso de Albuquerque 1510. osvaja Gou i proglašava je glavnim gradom Portugalske Indije. Koliko je trgovina bila velika i što je sve nosila sa sobom, svjedoči nam činjenica da je 1543. Goa imala oko 200 000 stanovnika. Osim osvajanja na prostoru Indije, Albuquerque je imao namjeru osvojiti otok Hormuz u Perzijskom zaljevu, čime bi kontrolirao trgovinu iz Indije. Već se 1507. odvojio od flote Tristana da Cunhe koja se vraćala s uspješnog osvajanja otoka Sokotra i krenuo je na otok Hormuz u Perzijskom zaljevu gdje je uspio podvrgnuti lokalnog vladara i otpočeti gradnju utvrde, međutim, s obzirom da je bilo mnogo slučajeva dezertiranja i lokalnih pobuna, morao se povući u Indiju i tek 1515., kad je krenuo na Hormuz s 27 brodova, 2000 portugalskih vojnika i nekoliko stotina indijskih, uspio je osvojiti taj otok i izgraditi utvrdu koja je bila jamac Portugalu da će trgovina iz Indije ići u njihovu korist. (Elton, 1991.: str. 662)

Sve od kraja upravljanja Albuquerquea Indijom do 1571., Portugalska je Indija, a posebno Goa kao grad, procvjetala. Osim što su podizane nove palače, crkve, brojne nastambe, sudovi, Goa je 1534. uzdignuta na stupanj biskupije, čime je dobila svojevrsno priznanje od strane Papinske Države o jakoj vjerskoj zajednici na tom području. Za vrijeme uprave Antonia de Noronha sagrađen je veliki obrambeni zid oko tog velikog i prosperitetnog grada koji je već 1557. uzdignut na stupanj nadbiskupije, što je imalo velik značaj za tu regiju. Međutim, kako je brzo napredovala, Goa je počela brzo i nazadovati, jer već 1570. cijeli grad zahvaća zarazna bolest koja je usmrtila više od trećine stanovništva, a sljedeće je godine vladar Bijapurskog sultanata Idāl kan opsjeo grad, no nije ga uspio osvojiti. Nakon nekog se vremena stanovništvo grada uspjelo oporaviti, ali nakon

³ Ramon Lull (1235.-1316.) alkemičar iz Mallorce je prvi koji je predložio da se dođe do Indije oplovljavanjem Afrike.

španjolskog preuzimanja vlasti u Portugalu cijela je kolonija u Indiji počela lagano uzmicati pred engleskim i nizozemskim kolonijalistima. (Malcolm, 1831. str. 15.)

Društvo u Portugalskoj Indiji, prvenstveno Goi, u početku je bilo obasuto luksuzom i rasipnošću za više slojeve društva. Sav su rad obavljali robovi i bilo je razvijeno razmišljanje da je zapravo obrt osramotio čovjeka. Također je položaj žena u toj koloniji bio težak jer su radovi u kući i oko kuće uništili status žene koji je imala kod Hindusa. Jedini dijelovi društva koji su imali normalne životne uvjete bili su Crkva, vojska, vladini činovnici i gusari. Bilo je vrlo dobro razvijeno kockanje. Novopridošli portugalski vojnici nisu bili uopće plaćeni za svoje dužnosti koje su obavljali, postajali su predmet sprdnje starijih kolonista te su umirali od gladi, prosjačili ili postajali plaćeni ubojice, a velik broj ih je pobjegao u hinduske i muslimanske države gdje su prešli na njihovu religiju. Upravo su vojnici prvi preko kojih su ljudi s Orijenta dobili početni dojam o tome kakva je to zapadna civilizacija. Institucije vlasti na tom su području također bile u jako lošem stanju, odnosno bili su izrazito korumpirani u kasnijim vremenima, često su ovisili o Nizozemcima i Englezima i o njihovim saznanjima o geografiji okolnog područja jer oni to uopće nisu razvijali. Uskoro je kolonijalna vlada postala i sama orijentalizirana i na kraju beskorisna za stanovništvo jer joj je jedini cilj bio iscrpiti sav novac iz džepova građana (Keller, 1908. str. 117.)

Što se tiče samo kolonizacije i trgovine Portugalci su na tom polju bili jako slični svojim susjedima Španjolcima. Lisabon je puno više, za razliku od Cadiza, postao glavna luka Zapadne Europe, ali je nacionalno bogatstvo zemlje polako kopnilo. Naime, Portugal je kao i Španjolska imao problem prevelikog iseljavanja iz matične zemlje u kolonije, u ovom slučaju u Indiju, cijena namirnica je rasla zbog velikog izvoza začina i zlata i često su se pojavljivale glad i bolesti. Položaj seljaka zapravo se pretvorio u robovlasnički status. Portugal je postao ovisan o trgovini s Indijom i razvoj prirodnih resursa je pao u drugi plan. Iluzija o brzom bogaćenju trgovinom s Indijom je brzo nestala i pokazala svoje pravo lice, a to je da su većinom postojali veliki dobitci na malim količinama robe, zbog toga su kontinuitet i velik dio trgovačke razmjene žrtvovani u korist nepovezanog kretanja robe, od grozničave aktivnosti do beskrajnog čekanja nove velike isporuke. Godišnja se zarada često prevozila u brodovima u jednoj isporuci što je bio lak plijen za protivnike. Stoga je mogućnost opstojanja stabilne i učestale trgovine na manjim brodovima izostala jer su Portugalci smatrali da tako trguju samo Židovi koje su oni istjerali iz svoje zemlje i tako sami otjerali jedne od najboljih trgovaca toga doba. (Keller, 1908.: str. 114.)

Pedro Álvares
Cabral (1467. - 1520.)

Portugalski Brazil

Nakon povratka Vasca da Game sa svog putovanja u Indiju, druga je ekspedicija prema Indiji krenula iz Lisabona u ožujku 1500. pod zapovjedništvom Pedra Álvaresa Cabrala. Nakon mjesec dana Cabral je zbog jakih vjetrova skrenuo sa zadane rute i otkrio zapravo novo kopno – Brazil. Kratko vrijeme su istraživali obalu i uspostavili kontakte s urođenicima na tom području. Veliki je dio ekspedicije nastavio put za Indiju, ali jedan manji brod je bio poslan natrag u Lisabon da obavijesti kralja o otkriću novog kopna. (McClymont, 1914. str. 21.)

Prema izvorima, urođenici su pomorcima izgledali bitno drugačije od bilo kojih drugih stanovnika dalekih krajeva. Naime, dok je posada prisustvovala misi na otvorenom, pojedini članovi indijanskih plemena su ih pažljivo slušali. Kada su poslani prvi misionari na ovo područje, oni su upravo taj nebitan podatak smatrali za jednu od temeljnih činjenica gdje im je Svevišnji neizravno tumačio kako su ta indijanska plemena spremna primiti kršćansku vjeru u bilo koje doba, a tada je većina ljudi čvrsto vjerovala i divila se prvim misionarima koji su "shvatili" poruku Gospodinovu. (Magalhaes, 1922. str. 22.)

Brod koji je bio poslan natrag u Lisabon nosio je dva pisma u kojima je detaljno opisano otkriće Brazila i jedno od tih pisama koje je napisao Pedro Vaz de Caminha smatra se kao glavni dokument brazilske povijesti. Njegova pisma se mogu poistovjetiti s pismima Kristofora Kolumba o otkriću Amerike gdje su detaljno opisani uvjeti za život, zemljopisni položaj i urođenici koji su tamo živjeli prije Europljana (Schwarz, 2010.: str. 2)

Nakon gotovo 20 godina od otkrića Brazila, portugalska je prisutnost bila povremena s prekidima i ograničena samo na izvoz sirovina. U svojim nastojanjima da se oslobodi stranih utjecaja u Brazilu, portugalski je kralj odlučio 1532. poslati ekspediciju na čelu s kapetanom Martinom Alfonsom de Sousom u namjeri da prema kraljevoj naredbi preraspodjeli teritorij Brazila na kapetanije, što se i dogodilo te je 12 dvorjana i istaknutih vojnih lica dobilo svoju kapetaniju, titulu *donatarija* i čin kapetana, odnosno zapovjednika kapetanije. Glavna svrha stvaranja kapetanija bila je zapravo njihovo veće naseljavanje, ekonomski razvoj i zaštita od neprijateljskih napada. Međutim, ovakav donatorijalni sustav nije se direktno vezao za feudalni sustav. Pravo na oporezivanje, višu upravu i sudstvo pripadalo je zapravo kralju, kao i mogućnost uzdizanja naselja na višu razinu. Na duži period kapetanije su zapravo pokazale nezadovoljavajuće rezultate, prvenstveno jer određena područja nikad nisu naseljena, a drugi dijelovi su životarili zbog ratovanja sa urođenicima i unutarnjih razmirica (Schwarz, 2010. str. 13.)

Glavni razlog osnivanja kapetanija jest taj što su kolonisti imali mogućnost neizmjernog bogaćenja i to

njihovo bogatstvo bi premašilo ono visokog plemstva u Portugalu. Tako je kralj poduzeo, osim osnivanja kapeitanija, također i mjeru dodjeljivanja koncesije na trgovinu raznim dobrima kojima je Brazil obilovao kako bi se sačuvao kraljevski monopol. Kapeitanije su u Brazilu stvorile pravilo da ako netko želi biti gospodarski moćan na području Brazila, mora osim udjela u trgovini posjedovati i određeni dio zemlje, a ta je zemlja trebala radnike, što je opet omogućavala država te je time postignuta ravnoteža između kolonije i matične zemlje. (Meade, 2010.: str. 19.)

Neuspjeh sustava kapeitanija naveo je portugalskog kralja Ivana III. da 1549. pošalje zapovjednika Tomea de Sousa u Brazil kao prvog guvernera te kolonije, a on je bio izabran na to mjesto prvenstveno zbog toga što se istaknuo u ekspedicijama u Sjevernoj Africi i Indiji. Njegova se ekspedicija sastojala od preko 1000 ljudi koji su se iskrcali u zaljevu Svih Svetaca u kapeitaniji Bahia, gdje je tamošnji *donatario* umro pa stoga u toj kapeitaniji nije bilo zapravo nikakve prepreke za uspostavu kraljevske vlasti. Među članovima ekspedicija bili su jedan državni sudac i kraljevski rizničar. Nova je vlada u Brazilu 17. prosinca 1549. primila svoju povelju koja se sastojala od uputa za uspostavu nove vlasti, kao i posebne upute o proglašenju Salvadora koji je trebao postati glavnim gradom kolonije. Guverner je imao ovlasti da utemeljuje gradove, potiče naseljavanje, prikuplja porez i potiče trgovinu. Također se u povelji jasno vidi kako je kraljevska vlast svjesna velikog broja urođenika te je stoga u toj ekspediciji poslala i 6 isusovačkih misionara. Navedena je povelja poslužila kao model prema kojem se treba obnašati kraljevska vlast u Brazilu. (Schwarz, 2010.: str. 26.)

Prvi guverner Brazila Tome de Sousa upravljao je kolonijom do 1553. Bio je vrlo aktivan i posvetio se unapređenju obrane obalnih gradova i dovođenju urođenika pod portugalsku vlast, putovao je uzduž cijele kolonije posjećujući kapeitanije te je poticao njihov razvoj, ali istodobno naglašavajući najvišu kraljevsku vlast. Međutim, iako je Tome de Sousa davao sve od sebe, ipak je za vrijeme uprave trećeg brazilskog guvernera Memea de Sa (1556.-1572.) uspostavljena portugalska vlast u potpunosti. Podupirao je isusovačke napore za pokršćavanjem stanovništva i ratovao je protiv urođenika kod Bahie, Porto Segura i Espirita Santa. Njegov je glavni cilj bio uništenje francuske kolonije Fort Coligny pod zapovjedništvom Nicholasa Duranda de Villegagnona u zaljevu Guanabara koja je

bila uspostavljena 1555. U dva velika pohoda Portugalci su 1567. istjerali Francuze te su na mjestu te kolonije osnovali grad Rio de Janeiro. U godini svoje smrti, Mem de Sa ostavio je bogatu koloniju svom budućem nasljedniku, prvenstveno zbog razvijenog uzgoja šećerne trske u šećernim mlinovima (*engenhos*). Plantaže šećera bile su poljoprivredno-industrijska postrojenja zbog toga što se odmah nakon branja šećerna trska morala donositi u mlinove. Do kraja 16. stoljeća Brazil je proizvodio oko 9 tisuća tona šećera godišnje. (Schwarz, 2010.: str. 198.)

Nakom smrti velikog upravitelja Meme de Sa, portugalska je vlada odlučila upravu u brazilskoj koloniji podijeliti na dva dijela, odnosno dvije uprave jedinice gdje bi sjedište jedne upravne jedinice bio grad Salvador, a druga novosnovani Rio de Janeiro, čime je dan mnogo veći pluralitet brazilskoj kolonijalnoj upravi nego što je to bio slučaj prije. (de Abreu, 1997.: str. 50.)

Slabljenje portugalske moći i pad pod vlast Španjolske 1580.

Slabljenje portugalske države najbolje ilustrira vladavina posljednjeg kralja iz dinastije Aviz, Sebastijana koji je okrunjen 1557. Dinastija Aviz je uspjela uništiti moć velikih feudalnih obitelji te je proglašena apsolutna monarhija, međutim, umjesto kralja u to vrijeme Portugalom dominira Družba Isusova koja je imala potpunu kontrolu nad unutarnjim i vanjskim poslovima države. Sebastijan je 1568. proglašen punoljetnim iako je tada imao samo 14 godina. On je bio veliki sanjar koji je maštao kao njegovi slavni prethodnici u Europi u srednjem vijeku: o pronalasku Svetoga Grala, osvajanju Jeruzalema i sam je želio postati slavni osvajač ili slavni mučenik sudjelujući u tom svetom cilju. (Jayne, 1920.: str. 280.)

Kralj Sebastijan
(1554. - 1578.)

Budući da je Španjolska invazija na Portugal postala sve očitijom prijetnjom, narod je trebao sposobnog vladara koji će spasiti svoju kraljevinu, no Sebastijan nije pretjerano mario za Španjolsku i njezinu vojsku, nego se bavio zakonima koji nisu imali smisla, a na kojima je kralj marljivo radio, kao što je zakon koji propisuje da se za večerom ne smiju imati više od tri tanjura, što je naravno bilo besmisleno, a još teže provesti. Vladar je također puno vremena provodio u lovu i izlagao se opasnosti pogibije kada je nastupao u borbama s bikovima. Njegova ekstravagantnost nije pridonijela njegovoj popularnosti, papa Pio V. i biskup od Silvesa žurno su tražili da im podari nasljednika, kao i ugledni plemići iz Lisabona

također tražeći i sazivanje parlamenta (Cortesa). (Jayne, 1920.: str. 282.)

Kralj Sebastijan želio je pokrenuti novi križarski rat te mu se ubrzo za to ukazala prilika kad je 1576. Mulaj Ahmad, pretendent na marokansko prijestolje, tražio kraljevu pomoć da mu pomogne svrgnuti sultana, a da će zauzvrat postati Sebastijanov vazal. Kraljeve su ambicije narasle i planirao je zauzeti Fez i okupirati cijeli Maroko, zaboravljajući na činjenicu da je njegova država na rubu bankrota i da nije imala dovoljno vojnika, a oni vojnici koje je imala bili su u Aziji. Prognozirao je sam sebi da će iz Portugala otići samo na kraće vrijeme. Već 24. lipnja 1578. kralj Sebastijan je isplovio iz Lisabona s 18 000 vojnika od kojih su polovica bili veterani, a druga polovica plaćenici. Nakon što se iskrcao na marokansku obalu, nastavio je prodirati u unutrašnjost, što je uvelike iscrpilo njegove vojnike. Utaborili su se u dolini El-Kasr što je bio nepovoljan položaj za kraljeve vojnike. U zoru 4. kolovoza 1578. počela je bitka u dolini El-Kasr koja je završila katastrofalno za portugalskog kralja Sebastijana jer je izgubio život i ostavio prijestolje bez nasljednika, čime je olakšao put Filipu II. Habsburškom do prisvajanja portugalskog prijestolja čime je stvorena Iberska unija i sve su portugalske kolonije prešle u španjolske ruke, čime je razdoblje portugalskog ranog kolonijalizma završeno. (Jayne, 1920.: str. 284.)

Kolonijalizam kao sustav crpljenja gospodarskih resursa osuđen je na propast. U primjeru portugalskog ranog kolonijalizma vidljivo je kako su zapravo kolonije uništile matičnu zemlju jer su bile prebogat za jednu običnu malu kraljevinu poput Portugala koja u europskim okvirima nije imala nikakvu značajniju vojnu ulogu. Međutim, na karti Europe i u povijesti općenito razdoblje 15. i 16. stoljeća najbolje je poznato upravo po portugalskim pomorskim otkrićima i njihovoj kolonizaciji jer, usprkos svojoj veličini, Portugal je bio zemlja orijentirana direktno na pomorstvo što ju je i učinilo na samim počecima europskog kolonijalizma velikom i značajnom vojnom silom.

Literatura

1. Beazley, C. Raymond, 1911., *Prince Henry the Navigator*, G. P. Putnam's sons, New York
2. de Zurara, Gomes Eanes, 2010, *The chronicle of the discovery and conquest of Guinea*, vol. 1, Cambridge university press, Cambridge
3. Major, Richard Henry, 1877., *The discoveries of Prince Henry the Navigator and their results*, Sampson Low, Marston, Searle, & Rivington, London
4. Keller, Galloway Albert, 1908., *Colonization. A study of the founding of new societies*, Ginn & Company, Boston
5. de Zurara, Gomes Eanes, 1896, *The chronicle of the discovery and conquest of Guinea*, vol. 2, Hakluyt society, London
6. Vogel, Theodore, 1877., *A century of discovery*, D. Appleton and co., New York
7. Newitt, Malyn, 2010., *The Portuguese in West Africa (1415-1670)*, Cambridge university press, Cambridge
8. John Lang, 1910., *The land of golden trade*, T. C. & E. C. Jack, London
9. Stephens, Henry Morse, 1903., *Portugal*, G. P. Putnam's sons, New York
10. Koestler-Grack, Rachel A. 2006., *Vasco da Gama and the sea route to India*, Chelsea House Publishers, Philadelphia
11. Disney, A. R., 2009., *A History of Portugal and the Portuguese Empire From Beginnings to 1807*, Vol. 1, Cambridge university press, New York
12. Stephens, Henry Morse, 1897., *Rulers of India. Albuquerque*, At the Clarendon press, Oxford
13. Malcolm, John, 1831., *An historical sketch of Goa*, At the Gazette press, Madras
14. McClymont, James Roxburgh, 1914., *Pedralvarez Cabral*, Bernard Quaritch, London
15. Meade, Teresa A., 2010., *A brief history of Brazil*, Infobase publishing, New York
16. de Abreu, Joao Capistrano, 1997., *Chapters of Brazil's colonial history 1500-1800*, Oxford university press, Oxford
17. Jayne, K. G. 1920., *Vasco da Gama and his successors 1460-1580*, Methuen & Co LTD, London
18. Magalhaes, Pero, 1922., *The histories of Brazil*, Cortes society, New York
19. D' Orsey, Alex J. D., 1893., *Portuguese discoveries, dependencies and missions in Asia and Africa*, W. H. Allen and co., London
20. Elton, G. R., 1991., *The New Cambridge Modern history*, vol. 2 The reformation 1520-1559, Cambridge university press, Cambridge

EARLY PORTUGUESE COLONIALISM by Dubravko Aladić

One of the most common types of exploit is actually colonialism - a phenomenon where one economically developed country exploits another underdeveloped country by drawing its resources. Like any other event in history, colonialism too began in a glorious fashion - by great geographical discoveries. A large quantity of examples illustrates that these great explorers reached fame only after the termination of their lives that ended either at sea or forgotten in poverty. Discovery of new areas could only mean great news for the colonists and bad ones for the indigenous tribes. However, no matter how colonialism is being characterized it justly deserves its own story to be told.

Kolonizacija¹ Amerika uvelike se razlikuje od svih drugih kolonizacija u povijesti. Kolonizacija Sjeverne Amerike primarno je kolonizacija naseljavanja novih područja od strane europskog stanovništva, dok je kolonizacija Južne Amerike kolonizacija osvajanja od strane Španjolske i Portugala. Iako sve vrste (naseljavanja, trgovačka, osvajanja) kolonizacija imaju prisutne u sebi karakteristike drugih dvaju tipova, jedna ih prevladavajuća kategorija ipak više obilježava nego druge. Još je jedna razlika bitna od svih drugih kolonizacija: kolonizacijom Amerika dogodio se sudar kultura i civilizacija koje su imale najveći međusobni kontrast, što je postavilo svoje posebne uvjete. Za objašnjavanje posebnosti kolonizacije Amerika služi najbolje njihova međusobna usporedba i ukazivanje na njihove međusobne različitosti. Bitno je naglasiti da se, kada se govori o „teoriji“, u ovom članku, kolonizacije Amerika, govori o prikazu tadašnjih stanja društva i svjetonazora koja su sama obilježena duhom vremena kod mislioca od Casasa do Hegela.

Španjolska konkvista Amerika prouzročila je teološku, političku, etičku, odnosno filozofsku debatu o korištenju vojne sile za zadobivanje kontrole nad stranim zemljama. Ova se debata održala unutar okvira religijskog diskursa koji je opravdavao vojno osvajanje kao put omogućavanja preobraćenja i spašavanja urođenog stanovništva. Španjolski konkvistadori i kolonizatori eksplicitno su opravdavali svoje postupke u Americama u smislu religijske misije donošenja kršćanstva urođenom stanovništvu. Već su Križarski ratovi davali početni poticaj da se stvori doktrina koja je racionalizirala osvajanja i posjedovanje nevjerničkih zemalja. Nastale teoretske inovacije igrale su važnu ulogu u kasnijim pokušajima opravdanja osvajanja Amerika. Glavni zahtjev bila je briga za duše Kristovog stada koji je dao papinskoj vladi vlast nad zemaljskim i duhovnim stvarima, a njegova kontrola se širila na nevjernike i vjernike. (Kohn, 2012)

Preobraćenje urođenog stanovništva nije donijelo neupitno opravdanje za prekomorsko osvajanje. Španjolsko osvajanje Amerika odigravalo se u vrijeme reformiranja kada su humanistički učenjaci u sklopu Crkve bili sve više inspirirani teorijama o prirodnom pravu teologa, poput Tome Akvinskog. Prema papi Inocentu IV. rat se nije mogao voditi protiv nevjernika i oni se ne mogu lišiti svoga vlasništva samo zato što su nevjernici. Pod utjecajem Tomizma, Inocent IV. Zaključio je da je sila opravdana samo u slučajevima kada nevjernici

krše prirodni zakon. Nevjernici su imali legitimnu vlast nad sobom samima i njihovim vlasništvom, ali ta vlast bi bila ukinuta ako bi se pokazali nesposobnima vladati samima sobom prema načelima koja može raspoznati svaka razumna osoba. Španjolski su kolonizatori ubrzo zaključili da navike urođenih Amerikanaca, od golotinje, odbijanja rada do navodnog kanibalizma, jasno pokazuju njihovu nesposobnost da prepoznaju prirodni zakon. Ova je ocjena urođeničkih običaja korištena da se opravda porobljavanje Indijanaca, na što su španjolski kolonisti inzistirali kao na jedinom načinu da se urođeničke nauči civilizaciji i upozna s kršćanstvom. (Kohn, 2012)

Neki od španjolskih misionara, poslani u Novi svijet, primijetili su kako je brutalno iskorištavanje robovske radne snage bilo široko rašireno dok je nedostajalo bilo kakvog ozbiljnog posvećivanja religioznome poučavanju. Pripadnici dominikanskog reda posebice su upozorili na licemjerje porobljavanja Indijaca zbog njihovog navodnog barbarstva dok se služilo osvajanjem, ratom i robovlasništvom, što je strahovito smanjilo urođeno stanovništvo *Hispaniole* u dva desetljeća španjolskog vladanja. Zbog genocidalnog rezultata španjolskog „civiliziranja“ počelo se propitivati o ideji civilizirajući misije. Bartolomé de Las Casas i Franciscus de Vitoria bili su dvojica najutjecajnijih kritičara španjolskog koloniziranja. (Kohn, 2012)

Ako je u trenutku početka konkviste, na početku 16. stoljeća, stanovništvo Meksika brojilo 30 milijuna ljudi, do 1568. njihov je broj smanjen za devet desetina. Ovakav genocid doveo je do pobune misionara, posebice dominikanaca, među kojima je bio i de Las Casas, koji je potvrdio osnovna prava Indijanaca, protiveći se neopravdanom pravu latifundija konkvistadora. Njegova je aktivnost potaknula pitanje o kolonizaciji. Pohvala blagosti i poniznosti Indijanaca ipak je još duboko prožeta eurocentrizmom. Jednakost domorodaca i Europljana temeljila se na činjenici da su Indijanci potencijalno dobri kršćani. Riječ je, dakle, o nešto manje dramatičnom načinu asimilacije Indijanaca u superiornu kulturu. (Skupina autora, 2008: 316-17)

Vitoria je dao niz predavanja o pravima Indijanaca koji su primijenili tomizam kao kritiku španjolske vlasti. Sva ljudska bića dijele sposobnost za racionalnost i imaju prirodna prava koja potječu od ove sposobnosti. Iz ovih pretpostavki zaključuje se da papinska uloga dodjeljivanja Španjolskoj vlasti nad Americama nije bila valjana. Za razliku od stajališta pape Inocenta IV., Vitoria je tvrdio da niti papa niti Španjolci ne mogu podvrgnuti Indijance tako da bi kaznili prijestupe protiv prirodnoga zakona, kao što je bludništvo ili preljub. Papa nije imao pravo ratovati protiv nevjernika i oduzimati im vlasništvo jednostavno zato što su bili „bludnici ili lopovi“. Ako bi to

Bartolomé de las Casas
(1484. - 1566.)

¹ Kod pojma kolonizacije se misli na praksu dominacije koja često uključuje podjarmljenje jednog prostora ili etnikuma drugome. Termin kolonija dolazi od latinske riječi *colonus*, što znači zemljoradnik. Ovaj korijen nas podsjeća da je praksa kolonijalizma uobičajeno uključivala transfer stanovništva na drugi teritorij, gdje su pridošlice živjeli kao trajni naseljenici.

bio slučaj, niti jedna vlada bilo kojeg europskog kralja nikada ne bi bila sigurna. Papa i kršćanski vladari koji su postupali pod njegovim ovlaštenjem imali su još manja prava nametnuti zakone protiv nevjernika zato što su bili izvan kršćanske zajednice, koja je bila područje papinskog autoriteta. (Kohn, 2012)

Unatoč ovoj žestokoj kritici načina opravdanja španjolskog osvajanja, upotreba sile u Novome svijetu bila je opravdana kada bi indijanske zajednice prekršile Zakon maroda, skup pravila izvedenih iz razuma i zbog toga opće vrijedećih. Na prvi se pogled čini oprečnim da urođenički navodni prijestup protiv prirodnog zakona nije opravdao osvajanje, ali njihov prijestup protiv Zakona naroda, koji je izveden iz prirodnog zakona, jest opravdao. Naglašava se da je Zakon naroda obvezujući zato što „postoji dovoljno konsenzusa kod većine dijela cijeloga svijeta“ i zbog toga principi zakona koriste „općem dobru svega“. Ovo razlikovanje naočigled se oslanja na pretpostavku da drugi principi povezani s prirodnim pravom (kao zabrane bludništva i idolatrije) samo utječu na one koji su pristali na njih, dok prijestupi protiv Zakona naroda (npr. zabrane mirnoga putovanja i trgovine) imaju posljedice za one koji nisu pristali na takve zakone. Spoznaja o Zakonu naroda dovela je Vitoriju do toga da brani španjolsko koloniziranje, iako je naglašavao da se ratovanje mora smanjiti na mjere koje su potrebne da se postignu opravdani ciljevi mirne trgovine i misionarskog rada. Unutar Vitorijeve kritike o zakonitosti i moralnosti španjolskog kolonijalizma bila je prisutna racionalizacija za osvajanje, koja je bila ipak jedna ograničavajuća. (Kohn, 2012)

Najvažniji izvori ideja koji su davali snagu kolonizaciji Sjeverne Amerike, ali i koji su služili kasnijoj Američkoj revoluciji su Locke i Montesquieu, ne zanemarujući ostale autore, ali ističući ova dva najreprezentativnija.

Lockeova suvremena pitanja sažeta su u dva djela, *Dvije rasprave o vladi* i *Pismo o toleranciji*, u kojima je ponudio svoje objašnjenje funkcije i nastanka države, zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, privatnog vlasništva, građanskih prava i obveza. U njima se suprotstavlja u to vrijeme dominantnim teorijama o postanku građanskog društva i države prema kojima suveren ima apsolutnu vlast, zbog navodnog nasljedstva od prvog čovjeka, Adama. Pravo vladanja nije zajamčeno božanskom objavom ni nasljedno, već proizlazi isključivo iz ugovora, dogovora ljudi na temelju kojeg se na određenu osobu ili skup ljudi prenose ovlasti. Štoviše, iz Starog zavjeta nije očito da je židovsko-kršćanski bog dao Adamu pravo vladanja nad drugim ljudima i čak da je Adam imao vlast nad svijetom, to ne bi bio dovoljan razlog da se takvo pravo prenese i na njegove potomke. Da potomci imaju takvo pravo, određenje nasljednika uvelike bi bila stvar konvencije, a ne prirodnih zakona te čak da stvar nasljeđa nije konvencionalna, tada bi bilo nemoguće dokazati

tko je pravi Adamov potomak. Ovo je primjer primitivnih teorija u 17. stoljeću koje pokazuju kako su bile same u sebi suprotne i kako ih je bilo lako negirati. (Božičević, 1996: 167-168)

Politička je vlast različita od vlasti oca nad djetetom, muža nad ženom, gospodara nad slugom ili robom. Ona je pravo donošenja zakona sa smrtnom kaznom i svih manjih kazni, radi sređivanja i očuvanja vlasništva, te pravo primjene sile zajednice pri provedbi tih zakona, kao i pri obrani države od napada izvana, a sve to u svrhu javnog dobra. (Božičević, 1996: 168)

Polazi se od pretpostavke o prirodnom stanju koje ljudi svojevolumno napuštaju kako bi se podvrgnuli vlasti, zakonima i kaznama. Nastanak političkog društva tumači se kao prijelaz iz stanja prirode u organiziranu političku zajednicu, do kojeg dolazi zbog potrebe ljudi za stjecanjem i za očuvanjem vlasništva. Pravo privatnog vlasništva Locke utemeljuje na prirodnom pravu čovjeka na samoodržanje i na slobodno raspolaganje vlastitom osobnošću i radnjama. Ideja vlasništva podrazumijeva pravo na nešto, a ideja nepravde podrazumijeva narušavanje tog prava. Ideja vlasti podrazumijeva ustanovljenje društva u kojem se podvrgavamo određenim pravilima

koja neophodno znače ograničavanje apsolutne slobode prirodnog stanja. Iz ideje vlasništva moguće je deduktivno izvesti kriterij pravednosti, a iz ideje vlasti mjeru naše slobode. Politička zajednica nastaje temeljem ugovora kojim članovi zajednice svoje prirodno pravo samoočuvanja i kažnjavanja prijestupnika prenose na ovlaštenu osobu ili skup osoba, čiji će zadatak biti da u cilju mira, sigurnosti i općeg dobra donose zakone, prosuđuju u skladu s njima i sankcioniraju njihovo nepoštivanje. (Božičević, 1996: 168-169)

Budući da su svi ljudi od prirode slobodni, jednaki i neovisni, nitko bez vlastitog pristanka ili čak protiv svoje volje ne može biti podvrgnut nekoj političkoj vlasti, to jest uključen u državu. Zato dijete, kad se rodi, nije podanik nijedne države. Tek kad čovjek postane punoljetan, može postati građaninom. Ali on ne mora postati podanik države u kojoj se rodio, nego se može slobodno opredijeliti za vladu ili državu koju hoće. Tek kada dade svoj izričiti ili prešutni pristanak da živi u nekoj državi, čovjek postaje njen podanik. Tada on više ne može istupiti iz nje i obvezuje se pokoravati odlukama većine. (Božičević, 1996: 169-170)

Osnutak političkog društva podrazumijeva, najprije, ustanovljenje pozitivnog zakona koji je prihvaćen kao opći standard ispravnog i pogrešnog, što onemogućuje svojevolumna tumačenja i pruža mjerilo ponašanja koje vrijedi za svakoga. U političkom društvu, nadalje postoji svima poznat, nepristran sudac koji određuje jesu li postupci u skladu sa zakonom te, konačno, postoji i moć koja podupire ispravnu presudu i jamči njeno provođenje. U skladu sa spomenutim zadacima političkog društva Locke obrazlaže podjelu vlasti na zakonodavnu,

Francisco de Vitoria
(1483. - 1546.)

sudsku i federativnu. (Božičević, 1996:170)

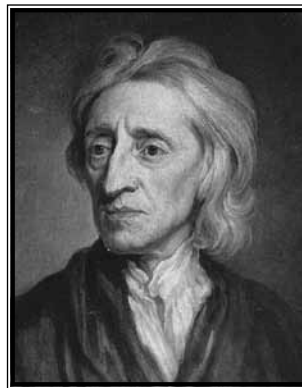
Zakonodavna je vlast vrhovna vlast koja izražava temeljnu motivaciju udruživanja ljudi u političku zajednicu, odnosno njihovu želju da se zaštite od proizvoljnih tumačenja prirodnog prava i postupaka proizašlih iz takvih tumačenja kojima je u prirodnom stanju mogao biti ugrožen njihov život ili njihov posjed. Odrekavši se svoje slobode proizvoljnog postupanja u korist podvrgavanja zakonu koji je donesen od zajednice, čovjek stječe zaštitu od proizvoljnog postupanja drugih ljudi. Samo na taj način, zakonom zaštićen od samovolje drugih, čovjek može biti u pravom smislu slobodan jer to znači biti slobodan od toga da ga drugi ograničava i prisiljava, čega nema tamo gdje ne postoji zakon. Po Locke-u je tako nemoguće i suprotno samom motivu utemeljenja političke zajednice da zakonodavna vlast bude apsolutno proizvoljna u pogledu ljudskih života i imetka. (Božičević, 1996: 170)

Vladar ne može proizvoljno raspolagati životima svojih podanika već i zbog toga što ni pojedinac u prirodnom stanju nema takvu vlast nad svojim životom pa je odatle ne može ni prenijeti na drugoga. Svaka moć koju vladar ima nad nama nije izvorna, već predstavlja našu vlastitu moć koju smo ugovorom prenijeli na njega. Kada bi vladar mogao proizvoljno raspolagati životima i imovinom svojih podanika, oni bi time dospjeli u situaciju goru od one u kojoj su se nalazili u prirodnom stanju, jer su se odrekli prava da sami sebe štite, a moć kojom raspolaže vladar daleko je veća od moći pojedinca koji bi ga mogli ugroziti u prirodnom stanju. Budući da je, uz očuvanje života, temeljna svrha ustanovljenja političkog života očuvanje posjeda njegovih članova, vladar nema moć raspolaganja imovinom svojih podanika, osim onim njezinim dijelom kojeg su se podanici sami odrekli u cilju ostvarenja zajedničkog interesa, primjerice obrane države od zajedničkog neprijatelja. Čak i slučaju kad posebne okolnosti, kao što je ratno stanje, zahtijevaju apsolutnu poslušnost zapovjedniku, one zapovjedniku ipak ne daju pravo raspolaganja imovinom njegovih vojnika. (Božičević, 1996: 171-172)

Prema tome, apsolutna monarhija ne samo što nije najbolja forma države, nego je potpuno nespojiva s civilnim društvom. U civilnom društvu mogu postojati tri oblika vladavine prema tome pripada li zakonodavna vlast većini (demokracija), manjini (oligarhiji) ili jednom čovjeku (ustavna monarhija). Pored zakonodavne vlasti postoje, već spomenute, izvršna i federativna vlast. Te tri vlasti ne moraju biti u istim rukama, što je pokazatelj zastupanja teorije podjele vlasti. (Božičević, 1996:173) Locke utječe i na druge mislioce s teorijom o podjeli vlasti, poput Montesquieua, koji traže podjelu vlasti, ali on ju dijeli na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Pored toga on zahtijeva da te tri vlasti budu uzajamno neovisne i da nijedna ne bude viša od drugih. Narod je apsolutno suveren i njemu tu vlast nitko ne može otuđiti i narod ima pravo buniti se protiv eventualne samovolje vladara,

što mu daje pravo na revoluciju da brani svoja „prirodna“ prava. (Pejović, 1978: 21)

Budući da se, prema Locke-u, ipak ponekad događa da vladar zlorabi povjerenu mu vlast ugrožavajući živote ili imovinu svojih podanika, u takvim slučajevima ugovor je prekršen, što podanicima daje pravo na samoobranu, pravo da svrgnu vlast i uspostave novu. Svojim postupcima, koji su zanemarili privatno vlasništvo pojedinca, on poništava društveni ugovor uspostavljajući prirodno stanje u kojem ostali imaju pravo obraniti se. Politička teorija u ovom slučaju pretpostavlja ograničenu, uvjetnu vlast predviđajući pravo na pobunu protiv nepravednog vladara. (Božičević, 1996: 174) Moguće je uvidjeti koliko su ovakve ideje imale udjela ili utjecaja na život kolonizatora Sjeverne Amerike. Također je vidljivo kako prosvjetiteljski ideal razboritosti dominira Lockeovom slikom čovjeka, za razliku od njemu suvremenih teorija, koje čovjeka vide kao grabežljivca. Isto tako nije potrebno objašnjavati koliko je ta slika čovjeka upitna. Njegova se teorija zalaže i za slobodu različitih vjeroispovijesti unutar jedne državne zajednice, razdvajajući ulogu crkve od uloge države.

John Locke
(1632. - 1704.)

Tako i vjerska tolerancija ima i svoje mjere i granice. Država postoji da se brine za građanske interese ljudi. Ona nema dužnost ni pravo, brinuti se za spasenje duše. Za to se brine vjera, u Lockeovom slučaju crkva. Treba biti tolerantni prema svim vjerama i crkvama iz razloga što nijedna religija ne može sa sigurnošću reći da je baš ona prava. Isto tako nijednoj religiji nije dopušteno oduzimati građanska prava ni svjetovna dobra niti nanositi bilo kakvu štetu samo zato što netko pripada drugoj religiji. No ne može se tolerirati, makar to bilo i u vjerskom ruhu, da se šire mišljenja suprotna ljudskom društvu ili onim moralnim pravilima koja su nužna za održanje građanskog života, a također se ne mogu tolerirati oni koji zbog svog vjerskog stajališta prisvajaju sebi neka posebna prava u civilnim stvarima (ciljajući u to doba na rimokatolike). Iako se Locke zalaže za toleranciju među vjernicima, istu tu toleranciju niječe ateistima. Ne mogu se tolerirati oni koji poriču postojanje boga, jer za ateiste nemaju vrijednosti obećanja, ugovori i zakletve, koji su veze ljudskog društva. (Božičević, 1996:174-176)

Mjera u kojoj je Lockeovo mišljenje odredilo konkretne obrise političkih društava može se usporediti jedino s utjecajem marksizma. Kritika tradicionalnog utemeljenja vlasti, suverena na božanskom pravu i obrana ustavne vlasti u okviru prirodnih prava, to jest prava na život, slobodu i privatno vlasništvo, postali su idejnim temeljem američkog društva, američke, ali i francuske revolucije te su na taj način ugrađeni u model zapadne demokracije.

Ideja liberalizma kao političkog pokreta, kao i temeljna inspiracija njegove ekstremne varijante – libertijanizma, također su izvedeni iz Lockeova učenja o prirodnom pravu individue na život, slobodu i privatno vlasništvo.

(Božičević, 1996: 177)

Locke bitno utječe na razmišljanje 18. stoljeća, poglavito na prosvjetiteljstvo. Jedan od mislilaca, na kojeg je Locke utjecao i koji je jedan od najvažnijih mislilaca za koloniziranje i formiranje društva Sjeverne Amerike, bio je Montesquieu. Prosvjetiteljski pokret kao takav počinje time, s Montesquieuom, da svoje načelo apsolutnoga uma primjenjuje na ono područje ljudskoga života, gdje je ta opreka staroga i novoga bila najzaoštrenija: na pitanja države i prava. Um se proglašava načelom države i zahtijeva se razumna država. Država je čovjekova tvorba i izgrađuje se na ljudskim načelima. (Pejović, 1978: 21)

Montesquieuovo djelo *O duhu zakona*, koje je imalo velike utjecaje na formiranje prosvjetiteljstva i zapadnoga svijeta putem interpretacije sjeverno-američkih kolonista, postavlja sebi svrhu da pronađe razumnu osnovu sveopćega zakonodavstva, dakle države i prava. Traži se osnova, iz koje će se izvesti svi posebni zakoni i zakonodavno načelo uopće. Ono mora biti razumno, u skladu s prirodom, protivno svakoj teologiji i teleologiji u filozofiji prava i povijesti. Ta sveopća osnova, duh zakona, nalazi se u prirodnim elementima postojanja ljudskoga društva: zakoni uvijek odgovaraju ustavu države, geografskim uvjetima, klimi, ćudoređu, običajima, trgovini i religiji. Čovjek je najprije prirodno biće i stoga odatle proizlaze svi elementi koji čine cjelinu, koju Montesquieu naziva duhom zakona. (Pejović, 1978: 21-25)

Kako je misao prosvjetitelja da svime u svijetu vladaju zakoni, tako se najprije određuje što to zakoni točno jesu. Zakoni u najširem značenju te riječi jesu nužni odnosi koji potječu iz prirode stvari. Postoje razna bića, kao bog, neživa materija, životinje i ljudi te svako od njih ima svoje vlastite zakone. Prema tome, oni nisu jedinstveni, već postoji pluralizam zakona osebujnosti dotičnih bića. Krajnje pranačelo svih zakona jest neki prau, a zakoni su odnosi između njega i raznih bića i odnosi raznih bića međusobno. Dakle izvor zakona nije više bog, već um. Zakon općenito jest ljudski um, ukoliko on vlada svim narodima na zemlji, a politički i građanski zakoni svake nacije smiju biti samo posebni slučajevi primjene tog ljudskog uma. Ljudi pojedinci stupaju u međusobne odnose u raznim oblicima: kao pripadnici nekog naroda stupaju u odnos prema drugome narodu, odakle se izvodi međunarodno pravo; kao podanici oni se odnose prema vladarima, što čini državno ili političko pravo i kao građani pojedinci oni stupaju u odnos međusobno, odakle proistječe privatno pravo. Za Montesquieuova izvor svih prava i njihov subjekt uvijek je osamljen pojedinac građanskog društva. (Pejović, 1978: 25-28)

Priroda neke vladavine razlikuje se od njezinih načela, pri čemu se pod prirodom razumije njena politička bit, a pod načelom psihologijsko-društveni temelj svake od njih. Republikanska je vladavina ona gdje cijeli narod ili samo njezin dio ima vlast; monarhijska, gdje vlada pojedinac, ali prema utvrđenim i ustanovljenim

zakonima, dok u despocijskoj vlada pojedinac bez zakona i pravila, naprosto prema svojoj volji i ćudi. Postavljanje ovakvih monarhijskih vladavina s ustavom ili s druge strane parlamentom, pokazatelj je koliko je tadašnje britansko državno uređenje i popratne revolucije koje su ga stvorile imalo utjecaj na razmišljanje tadašnjega doba. Kasniji će tek prosvjetitelji razviti i isticati ideju o vladavini cijeloga naroda. U pogledu načela vladavine krepost se smatra načelom republikanske, čast načelom monarhijske, a strah načelom despocijske vladavine. Politička sloboda nije moment potpunog slobodnog činjenja, nego činjenje onoga što od nas zakon zahtijeva. Jamstvo političke slobode ovisi od pravilnoga zakonodavstva u nekoj državi. U analizi engleskog ustava Montesquieu razvija, pod već spomenutim utjecajem Lockea, svoju poznatu teoriju o podjeli triju vlasti, zakonodavne, izvršne i sudske, koja je toliko odlučno djelovala na suvremenike i na cijelo stoljeće pa i do današnjih vremena. U religiji se zahtijeva stroga vjerska snošljivost, jednakost svih vjera pred zakonom jer to

Montesquieu
(1689. - 1755.)

imperativno nameće građansko blagostanje, osobnu sigurnost i mir građana u državi. Zahtijeva se razdvajanje crkve i države, sekularizaciju crkvenih dobara i ukidanje inkvizicije. (Pejović, 1978:28-31) Potonji su elementi općenite ideje Montesquieuova djela koja su očito imala utjecaj na sjevernoameričke koloniste. Posebnu su važnost za američko društvo imale Montesquieuove analize engleskog ustava, iz čije prizme su kolonizatori (ali i američki revolucionari) gledali na svoje društvo i politiku. Također su i zanimljivi dijelovi o društvu uopće, religiji, duhu, zakonu, republikanizmu i demokraciju koji su isto imali određeni utjecaj na koloniste, ali u svakom slučaju i dijelovi koji su služili kao apologetska osnova nekih tumačenja prava. To su na primjer Montesquieuova razmatranja o crnom robu kada piše sljedeće: „Ne možemo si predstaviti da je Bog kao vrlo mudro biće, stavio dušu, i povrh toga još i dobru, u potpuno crno tijelo“. Vjerujem da ova rečenica govori sama za sebe. To su otprilike izvorišta kolonijalnog društva Sjeverne Amerike koja očito zastupaju mislioci poput Lockea i Montesquieuova. Iako su ova dva mislioca jedni od najvažnijih, mora se prihvatiti i vrijednost drugih utjecaja na ćudoredno mišljenje u tom dobu, kako bi se dao točniji sklop mišljenja, a ne mišljenje da su se kolonisti držali ovakvih ideja kao Svetog pisma. Isto se tako treba naglasiti da su suvremeni mislioci toga doba i ljudi kojima su htjeli prenijeti te ideje, međusobno utjecali jedni na druge.

Opravađavanje kolonijalizma također je bila tema rasprave među francuskim, njemačkim i britanskim filozofima 18. i 19. stoljeća. Mislioci doba prosvjetiteljstva poput Kanta, Smitha i Diderota bili su kritični prema nasilnosti kolonijalizma i navodnoj ideji da Europljani imaju obvezu „civilizirati“ ostatak svijeta. Na prvi pogled izgleda relativno očito da će prosvjetiteljski mislioci razviti kritiku kolonijalizma. Sustav kolonijalnog vladanja, koji uključuje

spoj robovlasništva, prisilnog rada, koji sliči feudalnome, koji podrazumijeva i izvlaštenja vlasništva potpuno je suprotan načelu prosvjetiteljskih mislioca koji tvrde da je svaka individua sposobna umovanju i samoupravljanju (individualnoj autonomiji). Ali porast antikolonijalne teorije tražio je više nego univerzalističku etiku koja je spoznavala zajedničku ljudskost svih naroda. Kao što je navedeno, univerzalizam tomizma ispostavio se kao relativno slaba osnova za kritiku kolonijalizma. Zbog sukoba između apstraktnog univerzalizma prirodnoga prava i stvarnih kulturoloških praksi urođenih naroda, bilo je lako tumačiti urođene razlike kao dokaz kršenja prirodnoga prava. Ovo je postalo opravdanje za iskorištavanje tog stajališta. (Kohn, 2012)

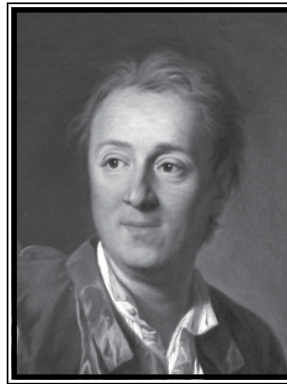
Diderot je bio jedan od najžešćih kritičara europskog koloniziranja Amerika. Suprotstavlja se mišljenju da urođenici imaju koristi od europske kolonizacije, a tvrdi se da su europski kolonizatori oni koji su necivilizirani. Kultura (nacionalni karakter) nameće moralnost i očvršćuje norme poštovanja, ali te su norme sklone trošenju kada je individua daleko od zemlje svoga podrijetla. Kolonijalna carstva često postaju poprišta ekstremne brutalnosti zato što su kolonisti daleko od zakonskih institucija i neslužbenih sankcija, što oslabljuje naviku obuzdavanja, izloživši čovjekov puni prirodni nagon za nasiljem. (Kohn, 2012)

Također se pobija prevladavajuće opravdanje europskog kolonijalizma. Iako je dozvoljeno koloniziranje prostora koje zaista nije naseljeno, ustraje se na tome da strani trgovci i istraživači nemaju pravo na zemlje koje su naseljene. Ovo je bitno jer je pravo na trgovinu (shvaćeno tako da ne usmjerava samo trgovinu nego i misionarstvo i istraživanje) korišteno kao opravdanje za kolonizaciju od španjolskih mislioca u 16. i 17. stoljeću. Simbolično za ovaj pristup bio je Victorijev zaključak da urođenici nisu mogli isključiti miroljubive trgovce i misionare bez kršenja Zakona naroda. Ako bi se urođenici opirali ovim navalama, Španjolci bi mogli opravdano ratovati i osvojiti njihove teritorije. Diderot se posebice suprotstavlja ovome stavu, čime su europski trgovci sami potvrdili da su „opasni gosti“. (Kohn, 2012)

Rješenje za razumijevanje svih kultura bilo je odrediti posebnost kao opću ljudsku karakteristiku. Sva ljudska bića dijele slične želje da stvore izvodljiva pravila za ponašanje koja dopuštaju određene načine života koji bi bujali bez da stvore grube nepravde i okrutnosti. Društva moraju pronaći ravnotežu između individualnog egoizma i društvenosti i prevladati različitosti koje potječu od fizičke okoline. Iz te perspektive, kultura sama, prije nego racionalnost, opća je ljudska karakteristika. (Kohn, 2012)

Prema Hegelu, na cijelom području Novoga svijeta bile su prisutne prirodne kulture, koje su nastale i održale se najvjerojatnije zato što je njegova populacija naučila živjeti u skladu s prirodom bez potrebe civilizacijskih

inovacija koje su prisutne u zapadnim kulturama. No zbog tog su pravila u izgradnji kulture urođenici bili tehnološki inferiorni, što će potisnuti njihove kulture iz prvog plana, marginaliziranjem, kao što je to slučaj Indijanaca u sjevernim američkim državama ili stapanjem kultura, što je slučaj u Srednjoj i Južnoj Americi. Potrebno je naglasiti da su kolonizatori Sjeverne Amerike, poglavito Britanci i Francuzi, došli u Novi svijet naseljavati područja gradeći svoje vlastite kulture, dok su u Srednjoj i Južnoj Americi, gdje su bili prisutni Španjolci i Portugalci, kolonizatori doputovali s glavnim namjerom da osvajaju i podvrgavaju, nametnuvši kulture iz svojih zavičaja. U sjevernoameričkim državama zbog toga većina građana su potomci zapadnih civilizacija, dok su urođenici potisnuti, a na jugu, zbog karakterističnosti španjolskih i portugalskih osvajačkih kolonizacija, iako su postupali s urođenicima u početku puno gore nego što je to bilo na sjeveru, europsko se stanovništvo većinom stopilo s urođeničkim. Isto tako su sjeverna plemena bila puno buntovnija nego što su to bila južna, što se tiče sukoba kultura, isto zbog

Denis Diderot
(1713. - 1784.)

karakterističnog koloniziranja kako sjevernog tako i južnog kontinenta. Nemoć podvrgavanja domaćeg stanovništva, kako zbog buntovnosti prema europskom društvu tako zbog već spomenute samozadovoljnosti okarakterizirane njihovim načinom života, a i zbog većeg potrebnog broja radne snage od onog porobljenog domorodačkog stanovništva, potaknula je razvitak crnačkog ropstva u novonastalim kolonijama. Ropstvom su novodovedene crnce mogli bolje podvrgnuti i prisiliti na rad. (Hegel, 1951: 87-88)

Kako je prvobitno stanovništvo bilo gotovo do kraja potisnuto, djelatno pučanstvo dolazi većinom iz Europe, potaknuto na selidbu zbog vjerskog i političkog progona, ekonomske nestašice i viška mogućnosti i prostora za djelovanje nekarakteristično za „staru“ Europu. Europa je svoj višak, kako kaže Hegel, prebacila u Ameriku. Stanovništvo se preselilo na područje gdje je bio manji društveni pritisak i gdje teret poreznih davanja nije bio tako težak. Odbacili su ono što ih je kočilo u staroj domovini, donoseći sa sobom europsku kulturu i vještinu, omogućavajući si široko polje rada. (Hegel, 1951: 88)

U Sjevernoj će se Americi dogoditi civilizacijsko napredovanje zbog razvitka ekonomije², naseljavanja područja, građanskog poretka i zbog točnog utvrđivanja strukture društva. Nastat će na području Sjeverne Amerike dvije federacije koje čine samo dvije države, SAD i Kanadu i koje imaju svoja točna politička središta. Naprotiv, u Južnoj će se Americi osnivati države stvorene samo na vojničkoj sili, a cijela je povijest trajna buna, federativne će se države raspadati, druge opet stupati u savez, a treće će se pokušati reformirati, a sve te promjene izazivat će se vojničkim revolucijama. Južna je Amerika bila, dakle, osvojena, dok je Sjeverna,

² Na pojam ekonomije se ovdje misli kao na ukupnost čovjekove djelatnosti usmjerene prema održanju i unapređivanju njegove materijalne egzistencije.

u modernom smislu, bila kolonizirana. Španjolci su se dokopali Južne Amerike da bi vladali i obogatili se kako pomoću političkih službi tako i pomoću ucjenjivanja. Kako su u Engleskoj puritanci, episkopali i katolici bili u stalnoj razmirici, pa su sad jedni, sad drugi u nadmoći, to je potaknulo iseljavanje zbog traženja slobode ispovijedanja svoje vjere. Bilo je to većinom stanovništvo koja je sa sobom donijelo kulturu bavljenja ratarstvom. Pojavilo se opće pristupanje izgradnji ekonomije i društva, kako od slobodnog pojedinca tako i prisiljenog roba, a bit cjeline bile su potrebe, mir, građanska prava, sigurnost, sloboda i nastanak zajednica, a uvijek se polazilo od pojedinca, tako da je država bila nešto vanjsko za zaštitu vlasništva. Spomenute su ideje stvorene u političkoj teoriji britanskog empirizma i u francuskom prosvjetiteljstvu. Razumljivo je da ideja sama i njezin izvod imaju uvijek različitosti. Prema Hegelu, iz protestantske religije proizlazilo je međusobno povjerenje individua, povjerenje u njegovu nastrojenost jer u protestantskoj religiji, djela su predstavljala cijeli život i njegovu djelatnost uopće. Tako kod katolika nije moglo postojati takvo pouzdanje jer je u svjetovnim stvarima vladala samo sila i dobrovoljna podložnost, a forme, koje se ovdje nazivaju konstitucijama, samo su nužna pomoć i ne zaštićuju od nepovjerenja. Iako uvelike idealizirana, Hegelova kategorizacija dvaju religijskih svjetova ipak otkriva razlike između svjetonazora prouzročene religijama, ali u kulturološkim područjima u kojima su te religije nastale, ne toliko u samim osnovama tih dviju religija i ne toliko u koloniziranim područjima. U Americi ćemo pronaći i začetke modernoga republikanizma. Subjektivno jedinstvo postoji jer će se na čelu države naći predsjednik koji će se zbog sigurnosti birati na samo četiri godine. Opća zaštita vlasništva i smanjena porezna davanja jedne su od temeljnih ideja. Time je ujedno naveden osnovni karakter, u pretežnosti partikularnoga interesa, koji se onome, što je općenito, obraća samo u svrhu vlastitog užitka. Ovo su temeljne ideje republikanizma i liberalizma koje će biti i vodeće ideje američke revolucije za nezavisnost. U takvome novostvorenome društvu osnovanom na liberalizmu, postoje pravna stanja, formalni pravni zakon, kod kojega postoji opasnost da ostane pravo bez ispravnosti, mrtvo slovo na papiru. Svatko može imati svoje vlastito mišljenje o svijetu, tako dakle i vlastitu religiju. Tako će u društvu zbiljski utemeljenom na liberalizmu, moći postojati mnogo vrsta religija i sekta koje se dižu do ekstrema ludosti. Crkva, prema tome, nije nešto što postoji po sebi i za sebe i što bi imalo neku suštinsku duhovnost i vanjsko uređenje, a ono religiozno se podešava po posebnom nahođenju. Religiozno jedinstvo u takvome društvu ne postoji. Političko kao opća svrha i kao nešto čvrsto za sebe tek će nastati kada nastane zbiljska država i zbiljska državna vlada, kada dođe do razlike u stanovništvu i kad nastupi takvo stanje da većina ne može više svoje potrebe zadovoljavati na

načine na koje je naviknula. Tako nestaje glavni izvor nezadovoljstva sve dok traje kolonizacija, jer nezadovoljno stanovništvo može pronaći bolju sudbinu u dubljjoj kolonizaciji. Pojava politike u Americi kakvu poznajemo u Europi dolazi tek kada je zadnji dio Sjeverne Amerike koloniziran, a netom poslije toga dolazi do Američkog građanskog rata, kada se po prvi put političke suprotnosti unutar zemlje dovedu do ekstremnosti. Prema tome, kolonizacija Sjeverne Amerike se odvijala još u 19. stoljeću. (Hegel, 1951: 88-92)

Ovo je slika, u europskoj teoretskoj misli, kolonizirane Sjeverne i Južne Amerike do 19. stoljeća kada je prestala kolonizacija. Ishodišta se ovakve kolonizacije trebaju tražiti u europskoj slobodnoj misli na početku novoga vijeka i u 17. i 18. stoljeću. Izvor, ali i zrcalo intelektualne čudorednosti takvih misli je humanizam, empirizam, prosvjetiteljstvo, točnije njihovi začetci.

THE THEORY OF THE COLONIZATION OF AMERICA

by Juraj Jarmek

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770. - 1831.)

The colonization of the continent of America greatly differs from any other colonization in history. Colonization of North America was primarily a colonization of inhabiting new areas by the European population. On the other hand, South America was colonized by the people of Spain and Portugal. Although all types of colonization (inhabitation, trading, conquering) in themselves poses characteristics of the other two types, one of them is usually more dominant than the others. Another major difference separating this particular colonization is that it produced a cultural clash of civilizations that were heavily contrasted to one another. Comparison between these two civilizations as well as pointing out their mutual differences serves a purpose of further explanation of the special position of the colonization of America. It is important to emphasize that, when talking about the "theory" in this article about the colonization of America, the view of the state of society and worldview is presented by the spirit of the time of thinkers from Hegel to Casas.

Literatura

1. Božičević, Vanda, 1996. *Hrestomatija filozofije*, sv. 4., Filozofija britanskog empirizma, Školska knjiga, Zagreb, str. 167.-177.
2. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 1951. *Filozofija povijesti*, Kultura, Zagreb, str. 87.-92.
3. Pejović, Danilo, 1978. *Filozofijska hrestomatija*, sv. 6., Francuska prosvjetiteljska filozofija, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb str. 21.-33.
4. Petrović, Gajo, 1955. *Filozofijska hrestomatija*, sv. 5., Engleska empiristička filozofija, Matica hrvatska, Zagreb, str. 73.-80.
5. Skupina autora, Povijest 2008. sv. 8. *Humanizam i renesansa, doba otkrića*, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb, str. 316.-317.

Internet

1. Kohn, Margaret, 2012. Colonialism, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Summer 2012 Edition, ed. Edward N. Zalta (30.3.2013.) <http://plato.stanford.edu/entries/colonialism/>

KOLUMBOVSKA RAZMJENA – KAKO SU GEOGRAFSKA OTKRIĆA PROMIJENILA SVIJET?

Sanja Banjeglav

Kao jedna od izravnih posljedica velikih geografskih otkrića tijekom 15. stoljeća i kolonizacije koja je potom uslijedila jest dvosmjerna razmjena biljnih i životinjskih vrsta, ideja i tehnika Novog i Starog svijeta. Prvi kolonizatori sa sobom su donijeli sustav vrijednosti i kulturu koja će vrlo brzo postati dominantna na novom kontinentu. Istodobno, iz novih su naseobina, putem trgovačkih karavana, u Stari svijet donosili nove biljne i životinjske kulture koje su postale sastavni dio svjetske flore i faune. Kako je uz prvi kontakt, koji je ujedno značio i prvu razmjenu, nerazdvojivo ime otkrivača Kolumba ne čudi etimologija pojma „kolumbovska razmjena“ koji je skovao Alfred Crosby u svome djelu iz druge polovice 20. stoljeća.

Kristofor Kolumbo umro je ne znajući da je 1492. godine, pristavši na obalu Srednje Amerike, otkrio dotada potpuno nepoznatu polovicu svijeta. U svakome smislu, bio je to Novi svijet, naziv koji mu je i sam Kolumbo dao vrativši se u Španjolsku (Wassermann, 1992: 78-79). U njemu su živjeli ljudi čiji se jezik, običaji pa čak i vanjski izgled u mnogome razlikovao od svega što su Europljani dotada poznavali. Osim toga, okoliš u kojemu su živjeli neobično je iznenadio, ponekad i prestravio dotad neustrašive avanturiste koji su se odvažili na duga oceanska putovanja u nepoznato. Nakon Kolumbova putovanja, u novootkrivenu će zemlju polaziti i drugi istraživači željni pustolovine, po nalogu kraljeva i kraljica željnih novih resursa. Uslijedit će „doba geografskih otkrića“ koje će transformirati kako Novi tako i Stari svijet. Osim diskontinuiteta na društvenome i kulturnome planu, zbog kojeg se upravo godina Kolumbova otkrića Amerike uzima kao prelazak u novo povijesno doba, razmjenom biljnih i životinjskih vrsta izmijenit će se i okoliš dvaju svjetova.

Zemlja gdje „psi nikada ne laju“

Prvi Europljani, pristavši uz obale otoka srednje Amerike, nisu znali da ovo mjesto postoji i razvija se zasebno od sveg poznatog svijeta već tisućama godina, ali zapisi o čudnovatosti i neobičnosti te njihovo oduševljenje krajevima daju naslutiti da su prvi istraživači ipak bili svjesni različitosti nove zemlje od njihove domovine. Kolumbovi su dnevnici puni zapisa o drveću u otkrivenoj zemlji koje se „razlikuje od našega kao dan od noći; a isto tako i plodovi i trava i kamenje i sve drugo“ (Kolumbo, 1992: 44). Iako Kolumbo na više mjesta navodi čudnovate biljke, životinje i običaje koje je zamijetio, njegovi su opisi šturi, neodređeni, a često ih pogrešno uspoređuje s poznatim vrstama Starog svijeta. Ponekad su to priče o gotovo mitskim

vrstama te ih treba uzeti s rezervom. Tako u admiralovim dnevnicima saznajemo za „pse koji nikad ne laju“, „ribu koja je baš ličila na prase“, „na jednom drvu pet ili šest različitih vrsta lišća“ i slično (Kolumbo, 1992: 42, 53, 71). Kolumbo je zaista vrlo malo zapisao o flori i fauni na koju je nailazio, a kako sam priznaje, jedan od razloga bilo je nedovoljno poznavanje i zanimanje za biljni i životinjski svijet, no svakako ga je primarni cilj putovanja; pronalazak zlata, odvrćao od toga posla (Kolumbo, 1992: 47-48). Ono što su Kolumbo i njegovi suvremenici smatrali o otkrivenima zemljama i njihovu značaju najbolje pokazuje kraljevsko primanje Kolumba po povratku s putovanja. Najprije su, kao u kazališnoj predstavi, pred Izabelu i Fredinada dovedeni Indijanci, a nakon njih košare s proizvodima i životinje s otoka¹. A na kraju, najvažnije od svega, zlato koje je svojim sjajem i količinom zadivilo sve prisutne tako da su zaboravili na prethodno predstavljeno (Wassermann, 1992: 79). Zlato je zasjenilo ostalo, stoga nam tek prvi značajni historiografi Novog kontinenta, Bartolome de las Casas i Gonzalo de Oviedo, donose opise od važnosti inicijalnih susreta s raznolikošću bogatstva Novog svijeta. Jasno je da su prvi istraživači bili svjesni važnosti novih resursa, materijalnih i duhovnih. No, gotovo je nemoguće reći koliko su mislili na to da je s njihovim otkrićem započelo novo doba globalne razmjene, biljaka, životinja, znanja, vještina i ideja koje je promijenilo način života stanovnika obaju svjetova, koje se nastavlja do današnjeg dana. Kada znamo da je za taj fenomen razmjene između Novog i Starog svijeta presudan trenutak otkrića, logična je etimologija pojma „kolumbovska razmjena“².

Čudesni usjevi

Kada se pokušamo prisjetiti jednog talijanskog jela, teško ćemo zamisliti neko jelo bez rajčice kao glavnoga sastojka, a većina europskih zemalja u svojoj kuhinji ima tradicionalno jelo čiji je glavni sastojak krumpir. Gotovo je nemoguće na prvi tren zamisliti što su Europljani jeli prije otkrića Amerike. No, na početku nije bilo tako; kada je ova hrana stigla u Europu, malo je reći da nije bila poželjna. Kružile su legende kako krumpir, zbog svoga izobličenog i ružnog vanjskog izgleda, uzrokuje gubavost, a neke su ruske pravoslavne sekte jedenje krumpira, kao i rajčice te šećera, proglasile grijehom, jer nisu spomenuti u Bibliji

1 Španjolski povjesničar Munoz zapisao je biljne i životinjske vrste predstavljene kraljevskom paru. Neke od biljaka su: batat, agave, duhan, palmino ulje, a životinje su: američki pas, vrsta kanarinca, vrsta miševa, guštera itd.

2 Termin je skovao Alfred Crosby kada je u knjizi „Colombian exchange“ izdanoj 1972., s geografskog i biološkog stajališta nastojao protumačiti odnose Amerikanaca i Europljana u prvim stoljećima otkrića Novog svijeta.

(Weatherford, 2003: 73). Gotovo su sve američke biljke za Europljane bile previše neobične da bi ih se koristilo u prehrani, no zato su izazivale interes i uzgajale se u vrtovima sveučilišta, samostana koji su ih proučavali pokušavajući otkriti njihova medicinska svojstva ili pak među plemićima koji su se mogli pohvaliti komadom egzotike u svome vrtu (Kiple, Ornelas, 2000: 354). Tek kad su prosvijećeni apsolutisti osamnaestog stoljeća shvatili kako novi usjevi pružaju veće prehrambene mogućnosti i mogu spriječiti epizode gladi koje su stoljećima pogađale Stari kontinent, nove biljne vrste postaju hrana masa. Tako su seljaci počeli saditi krumpir na svojim polja pod pritiskom teških financijskih tereta i moguće gladi (Weatherford, 2003: 72-74).

Prva zemlja koja je usvojila krumpir bila je Irska u drugoj polovici 16. st., a od tamo, krumpir se širio preko Engleske, Francuske sve do istočne Europe te je početkom 19. st. naposljetku oduševio Ruse koji ga počinju naveliko saditi. S poboljšanom prehranom cijeloga stanovništva, manje bolesti i gladi te rastom stanovništva, raste snaga sjevernih zemalja koje od južnih sila preuzimaju vodeću ulogu (Weatherford, 2003: 76-77). O presudnosti krumpira kao prehrambene namirnice za jednu zemlju, dovoljno govori činjenica da je u vrijeme kada je Irsku pogodila „bolest krumpira“ tisuće ljudi umrlo ili emigriralo (Weatherford, 2003: 73).

Kukuruz i suncokret se danas, iako nisu našli široku primjenu u prehrani, u najvećoj mjeri uzgajaju u europskim zemljama. Suncokret zbog svoje mogućnosti prerade u biljno ulje, a kukuruz kao hrana za domaće životinje koje opet povećavaju opskrbu mesom, mlijekom i jajima. Suprotno od krumpira, kukuruz je bio naširoko kultiviran u južnoj Europi te je postigao isti učinak rasta populacije (Weatherford, 2003: 79-81). Kada je francuski povjesničar Fernand Braudel kukuruz i krumpir nazvao „čudesnim usjevima“, mislio je upravo na njihov nevjerovatno doprinos smanjenju gladi i povećanju stanovništva Europe (Weatherford, 2003:72-73).

No, iz Amerike je doneseno mnogo novih kultura, nekima je trebalo duže kako bi se ukorijenile, a neke su i dalje ostale egzotična hrana čija se prava prehrambena vrijednost još nije prepoznala. Iz Staroga svijeta ili izravno putem brodova, te su se kulture prenosile na ostale kontinente i postale dio flore, ukoliko je za to bilo interesa i klimatskih uvjeta. Tri petine svih današnjih uzgajanih kultura na svijetu došlo je iz Amerike (Weatherford, 2003: 78). No, unatoč stoljetnim kontaktima, obala Sjeverne Amerike i ostatka svijeta jest samo 15 % od ukupnog broja biljnih vrsta ne-američkog porijekla (Crosby, 2003: 4-5). Za Južnu Ameriku možemo pretpostaviti još manji postotak zbog, još uvijek, djelomične izoliranosti i nenaseljenosti nekih predjela. No, samo nam ovaj uvid u podatke daje sliku o prirodnom bogatstvu Amerika.

Indijanske kultivirane biljke koje su se počele širiti kontinentima nakon 1942. godine

Vrsta	Ime	Podrijetlo
Sjeme	AMARAT	- Gvatemala, Južni Meksiko
	GRAH	- Gvatemala, Južni Meksiko
	KUKURUZ	- Meksička dolina
	KIKIRIKI	- Središnje nizine Južne Amerike
	SUNCOKRET	- Jug Sjeverne Amerike
Gomolj	MANIOKA	- Nizine Srednje i Južne Amerike
	KRUMPIR	- Andska regija
	SLATKI KRUMPIR	- Južna Amerika
Povrće	ČAJOT (MEKSIČKI KRSTAVAC)	- Gvatemala, Južni Meksiko
	PAPRIKA	- Srednja i Južna Amerika
	BUNDEVE	- Tropska i subtropska Amerika
	RAJČICA	- Planinski predjeli Južne Amerike i Meksika
Voće	AVOKADO	- Gvatemala, Južni Meksiko
	KAKAO	- Gvatemala, Južni Meksiko
	PAPAJA	- Gvatemala, Južni Meksiko
	MARAKUJA	- Središnja Južna Amerika
	ANANAS	- Središnja Južna Amerika
	JAGODA	- Križanac između čileanske i divlje sjevernoameričke bobice
	VANILJA	- Gvatemala, Južni Meksiko, Karibi
Obredne biljke	DUHAN	- Tropska Amerika
	KOKA	- Andski predjeli Ekvadora, Perua i Bolivije

Tablica 1. Američke kulture u komercijalnoj upotrebi (Mihelić Pulsipher, 2000: 116)

Ali i druge su kulture, danas raširene na svim kontinentima, prvi uzgajali američki Indijanci. Razne vrste mahunarki bile su temelj indijanske prehrane, poglavito u Srednjoj Americi, a donesene, postale su omiljena hrana i Europljana. Neke druge vrste, poput kikirikija, nisu doživjele istu sudbinu, no kikiriki se zbog suhe klime ipak udomačio u nekim afričkim zemljama, a u Sjevernoj Americi postao omiljen namaz (Weatherford, 2003: 78-79).

Iako je Amerika, posebice Srednja i Južna, imala vrlo naprednu kultivaciju biljaka, mnoge su vrste, pristigle s prvim moreplovcima Staroga svijeta, konkvistadorima i kolonizatorima našle, svoje mjesto u prehrani njezinih stanovnika. Tako je teško zamisliti američku kuhinju bez riže, šećerne trske, banana, citrusa, dinje i lubenice, luka, jabuke, pšenice i drugih vrsta koje se uveliko uzgajaju na tim teritorijima (Mihelić Pulsipher, 2000: 115). Osim toga, upravo je primarni razlog kolonizacije bio usko vezan uz uzgoj biljnih vrsta potrebnih za trgovinu (Crosby, 1994: 17). Tako su portugalske kolonije od samoga početka bile predodređene za proizvodnju šećera zbog pogodne klime, zemlje, ali i bogatstva drva potrebnog za preradu šećerne trske (Povijest 8, 2008: 304).

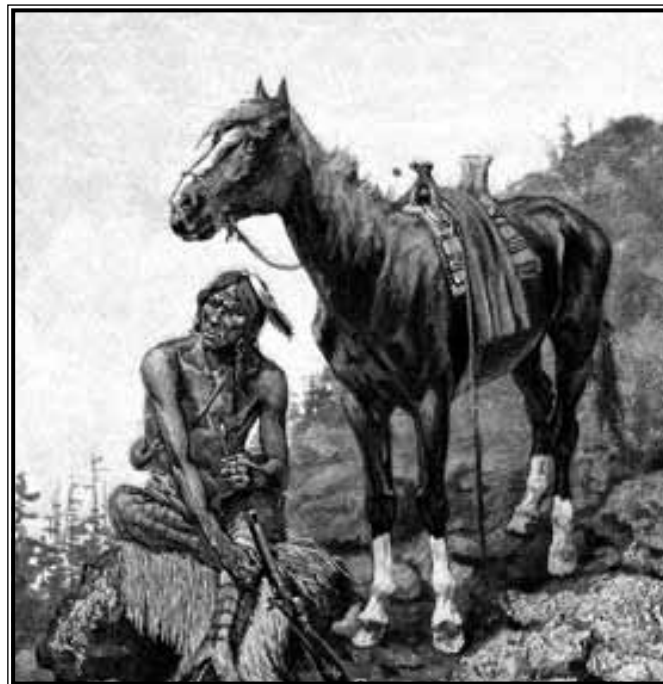
Razmjena životinjskih vrsta

Iz novootkrivenih su se zemalja istraživači vraćali s pričama o mitskim zvijerima pa je tako Amerigo Vespucci zabilježio kako ga je iguana, kojoj nedostaju krila, podsjetila na leteću zmiju iz legendi. Kako životinjske, tako i biljne vrste Europljanima postaju sve poznatije, kada se ide od juga prema sjeveru Amerike. Tako sjevernoameričke životinje nisu izazivale toliki strah pred osvajačima (Crosby, 2003: 6). Od svih američkih životinja, samo je puran dobio zasluženo mjesto u prehrani stanovništva Staroga svijeta. Ipak, Europljani su imali daleko veći broj domestificiranih životinja od Indijanaca, koji su pripitomili samo purana, patku, psa, zamorca (gvinejsku svinju) i ljamu. Ljama se nije mogla mjeriti s europskom kravom i živjela je samo na visokim nadmorskim visinama, a jedenje zamoraca bio je tabu među europskim svijetom. Iako je Sjeverna Amerika imala i velike životinje poput bizona, medvjeda i losova, one nikad nisu bile glavni dio indijanske prehrane te kao takve, nisu bile posebno zanimljive prvim kolonizatorima, kao ni prvim istraživačima koji su nastojali sa sobom ponijeti sve što bi im koristilo u domovini (Weatherford, 2003: 99). Kada su europske bolesti poharale većinu indogene populacije, kolonizatori nisu oklijevali napuštenu zemlju pretvoriti u pašnjake za poznatu stoku poput ovaca, goveda, magarca i konja. Tako je i preostalo indijansko stanovništvo naučilo koristiti ove životinje: konje za lov, a ovce za vunu, prema drevnoj predalačkoj tehnologiji (Mihelič Pulsipher, 2000: 115). Upravo su te životinje omogućile prvim kolonizatorima bolji život na novoj zemlji, no u nekim su slučajevima prepuštane divljini gdje su se dalje razmnožavale te tako postale prepreka europskim težnjama. Tako su, uz pomoć konja, Indijanci uvelike uspjeli zadržati neovisnost pred kolonizatorima na velikim sjevernoameričkim ravnicama te je konj na neki način, postao glavni simbol sjevernoameričkih domorodaca (Crosby, 1994: 10).

Plemeniti divljak

Iako je nezahvalno govoriti o razmjeni ideja između Starog i Novog svijeta, jer je ovo apstraktno polje podložno raznim interpretacijama, možemo se osvrnuti na to kako je indijanski način života utjecao na Europljane.

Moreplovci, istraživači i konkvistadori Indijance su smatrali inferiornim, a njihovu kulturu zaostalom u odnosu na europsku. Tek su kasnije iz Amerike stizala izvješća koja su nastojala tumačiti indijanske zajednice, njihove običaje i način funkcioniranja, a u Europi su započele velike filozofske rasprave o tom problemu. Tada su društva, koja su kolonizirali Španjolci i Portugalci, već jedno stoljeće bila uništena, no domorodačke zajednice Sjeverne Amerike izazvale su veliko zanimanje. Njihov specifičan način funkcioniranja, u kojemu nema jakih položaja vodstva i prisilnih institucija, bio je šok Europljanima koji nisu mogli zamisliti život bez vladara. Europljani su postali svjesni

Konj je jedna od životinja Starog svijeta koja se uspješno ukorjenila na Novom kontinentu i postala jedna od prepoznatljivosti sjevernoameričkih Indijanaca.

kako je moguće kolektivno živjeti uz puno poštivanje osobne slobode i individualnosti bez društvenih klasa. Stoga, nije neobično da je Thomas More u svoju utopiju uključio izvješća prvih posjetitelja Amerike, posebno Ameriga Vespuccija (Weatherford, 2003: 122-123). Nadalje, u svojoj satiri de Montaigne piše o tome kako među Indijancima ne postoje magistrati, oružane snage, bogatstvo, siromaštvo i nasljedstvo. Među prvim etnografima Sjeverne Amerike bio je Baron de Lahontan, koji je otkrio jedno uređeno društvo Huron Indijanaca u Kanadi koje nije imalo formalnu vladu, društvene klase, rodbinski sustav i osobno vlasništvo. Zbog toga je oživio grčku izvedenicu „anarhija“ u doslovnom značenju „nema vladara“ (Weatherford, 2003: 124-125). Većina je prosvjetiteljskih ideja neizravna posljedica europskoga kontakta s indijanskim zajednicama koje su obično živjele u pravednijim i ravnopravnijim društvenim uvjetima. Tako je skovan izraz „plemeniti divljak“, čovjek slobode koji živi u „prirodnom stanju“. On je predstavljao novi ideal ljudskih političkih odnosa i dok su neki, u bijegu od „civilizacije“, pošli u Ameriku, neki su ostali s idejama kojima su mislili mijenjati svoj svijet. Tako je mašta Europljana napokon oslobođena te su počeli zamišljati drugačiji svijet, svijet koji je uključivao ukidanje vladara, crkve, klase i institucija.

Kada je u 19. st. napušten pojam o plemenitom divljaku, političke institucije domorodačkih Amerikanaca počele su se znanstvenije promatrati. Proučavanje indijanskih političkih institucija u djelu *Savez Iroquisa* Lewisa Henryja Morgana, utjecalo je na tadašnje poimanje politike i države. Osim što je poslužilo kao temelj Engelsove knjige *Podrijetlo obitelji, privatnoga vlasništva i države*, poslužilo je i kao primjer primitivnog komunizma (Weatherford 2003: 160-161). Mnoge su

značajke irokiškog političkog sustava implementirali utemeljitelji Sjedinjenih Američkih Država u novu državu u nastanku. Navodno je upravo irokiški poglavica predložio ujedinjenje trinaest kolonija po federalnom načelu (Weatherford, 2003: str. 136).

Razmjena tehnika

Na prvi je pogled indijanska tehnologija vrlo jednostavna i daleko primitivnija od one Staroga svijeta. No, na području ratarstva, izuzetno važnom za preživljavanje indijanskih društava, tehnike i znanja Starog svijeta nisu se stoljećima mogla nadmažiti.

Kada su kolonizatori pokušali raskršiti bjelogorične šume Sjeverne Amerike, njihove sjekire i plugovi nisu bili dovoljni te su se poslužili drevnim indijanskim načinom. Indijanci su opojasavali ili gulili koru deblima, kako bi prekinuli dotok sokova u drvo, te ga tako nakon nekoliko mjeseci umrtvili, tj. nestala bi krošnja i sunce je nesmetano prodiralo, kako bi mogli kultivirati tlo u blizini. Američki su farmeri također preuzeli tradicionalni ratarski sustav humkanja umjesto sadjenja i slijedili su ga sve do prve polovice 20. st. Taj je sustav smanjivao eroziju tla, a kada je napušten, erozija se znatno povećala (Weatherford, 2003: 88-89).

Osim toga, Indijanci su razvili temeljito znanje o načinima tretiranja tla, procesu selektiranja sjemenki koji je dopuštao sadnju stotina sorata svake biljke koju su kultivirali, ali i o tehnologiji za procesiranje biljaka u hranu (Weatherford, 2003: 90-95).

Bolesti i lijekovi

Kako je nekolicina naoružanih konkvistadora u svega nekoliko desetljeća uspjela pokoriti tisućljetne kulture i napredne civilizacije Amerike? Navode se dva razloga: njihova tehnološka superiornost i bolesti (Karras, McNeill, 2002: 4). Osim svojih željeznih mačeva, Europljani su sa sobom u Novi svijet donijeli puno razornije oružje; mikrobe, na koje indogena populacija nije razvila imunost i koji su unutar prvoga stoljeća kontakta civilizacija usmrtili većinu indijske populacije. U ljudskoj povijesti nije zabilježen slučaj kada je jedan narod u isto vrijeme napalo toliko novih i smrtnih bolesti. Velike boginje, kuga, tuberkuloza, malarija, žuta groznica, gripa bile su također ubojice Starog svijeta, no kako su dolazile u valovima, dijelovi populacije razvili su imunost na njih. Indijancima, koji su se tisućljećima razvijali odvojeno od ostatka svijeta, te su bolesti bile nepoznate, kao i one bolesti koje su Europljani lako prebolijevali, poput dječjih ospica, zaušnjaka i hripavca (Weatherford, 2003: 191).

Bolesti došle s Kolumbovim drugim putovanjem 1493.,

smanjile su populaciju većine Karipskih otoka na gotovo polovicu. Svega nekoliko desetljeća kasnije, u svojem pismu Karlu V. iz 1519., fratri su zabilježili prve epidemije koje su prouzročile dječje ospice (Cook, 1998.: 60-61).

Bolest se širila zapanjujućom brzinom i kada su Španjolci zauzeli astečku prijestolnicu Tenochtitlan, „ulice su bile prepune preminulih i bolesnih ljudi da su vojnici morali hodati po njima“ (Cook, 1998: 67).

Moglo bi se zaključiti kako bi Indijanci smanjili razorne učinke ovih bolesti da su bili napredniji i imali razvijeniji sustav liječenja. No, takvu pretpostavku opovrgava činjenica da su upravo indijanski iscjelitelji pronašli lijek za malariju čim su je europske trgovački brodovi prenijeli u Ameriku. Tajni sastojak bio je kinin, jedan od

sastojaka tradicionalnoga lijeka peruanske kore. Kora je uvedena u Europu u prvoj polovici 17. st., a 1643. spomenuta je u jednom belgijskom medicinskom tekstu. Prije uvođenja kinina, malarija je godišnje ubijala otprilike dva milijuna ljudi u svijetu, a nakon proširenja toga lijeka, stopa je znatno smanjena, što je naposljetku omogućilo europsko naseljavanje u Americi (Weatherford, 2003: 174). Istina je da su Indijaci na svome kontinentu imali najveći broj ljekovitoga bilja, no oni su posjedovali bogato znanje o farmakologiji i medicinskoj praksi s kojim se europski liječnici i alkemičari nisu mogli mjeriti. Tako su huronski Indijanci u Kanadi pripremali *uvarak* koji ih je štitio od skorbuta, a sadržavao je masivnu dozu vitamina C. Europljani su ovo indijansko otkriće ignorirali sve do

rada Jamesa Lind krajem 18. st. koji je poznat kao otkrivač uzroka i lijeka za skorbut. Istina je da mu je zapis o jednom susretu Europljana s indijanskim lijekom sredinom 16. st., otkrio što bi mogao biti sastojak protiv kojeg se može boriti s ovom bolešću. Lindov rad doveo je do otkrića vitamina i dubljeg razumijevanja ljudske prehrane (Weatherford, 2003: 178-179).

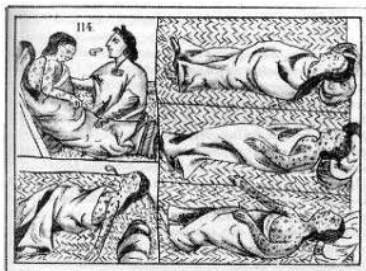
Osim kompleksnog sustava lijekova, Indijanci su prakticirali i brojna medicinska umijeća, koja do sada nisu dovoljno

istražena, poput operacija na mozgu (Weatherford, 2003: 183). Među Astecima je također bila raširena praksa kupanja, za koju su Španjolci vjerovali da slabi tijelo i da može dovesti do teških bolesti. Kupanje se provodilo u parnim kupeljama, koje su bile slične rimskim, u kojima se vršila masaža različitim biljkama i mastima. Držeći da je ovakvo kupanje štetno za Indijance, kolonijalni dužnosnici stavili su ga izvan zakona sve dok u Meksiku ove parne kupelji nisu nestale. Uništenje ovih kupelji prilično je pridonijelo brzom širenju epidemija Starog svijeta (Weatherford, 2003: 185-186).

No, ovaj put, značajnije nego u drugim slučajevima, razmjena je bila obostrana. Amerika je u Stari svijet

Prikaz Indijanki sa današnje Floride tijekom sjetve dok muškarci kultiviraju zemlju. Indijanci su imali vrlo napredan sustav kultivacije biljaka koji su Europljani većinom potisnuli.

Nakon dolaska Europljana većina stanovništva podlegla je epidemiji novih zaraznih bolesti.

donijela strašnu bolest – sifilis. Odmah po Kolumbovu povratku s prvoga putovanja, europski kroničari bilježe pojavu nove bolesti diljem Europe. Simptomi su bili isti, a svi su ih bilježili imenom zemlje iz koje je dolazila. Tako su novu bolest Talijani nazivali francuskom, Englezi španjolskom, Poljaci njemačkom, a Rusi poljskom. Suvremenici su tvrdili da je bolest donio Kolumbo iz Hispaniole, a u tome se slažu i iskazi dvojice najvažnijih kroničara Novoga svijeta; Las Casasa i De Ovieda (Crosby, 2003: 124-125). Prvi dokumentiran slučaj bolesti bio je u Italiji samo dvije godine nakon otkrića Novoga svijeta, a nakon desetak godina, sifilis se proširo do Kine. Bolest se širila brzo i djelovala razorno. Njezin je učinak bio poput učinka AIDS-a u dvadesetome stoljeću. Nije bilo poznatog lijeka za sifilis, zaraza se lako širila, napadala je mlade i obično završavala smrtnim ishodom (Weatherford, 2003: 190).

U trenutku otkrića onoga što se naziva Novim svijetom, bez sumnje je započelo novo povijesno doba. No, i prije velikih geografskih otkrića pustolovi su otkrivali nove krajeve, daleko u prapovijest sežu kontakti i razmjene među dotad izlolinim kulturama. Ipak, ono čime se razlikuje „kolumbovska razmjena“ jest njezin posljedični opseg i važnost. Teško je uopćiti cjelokupni značaj takve razmjene pa čak i uključiti sve njegove sastavnice. Na primjer, samo o dopremanju afričke populacije kao robovske snage, već su napisane bibliografije, no i to je jedan važan aspekt razmjene. Ono što zapanjuje jest značaj te razmjene i činjenica da je od toga trenutka i zbog tog procesa svaki dio svijeta počeo

nalikovati drugome više no ikada prije. Taj se proces nastavlja do današnjega dana te možemo predvidjeti da će se zasigurno pojačati u ovom razdoblju snažne globalne povezanosti.

COLUMBIAN EXCHANGE - HOW DID THE GEOGRAPHICAL DISCOVERIES CHANGE THE WORLD?

by Sanja Banjeglav

As one of the direct consequences of great geographical discoveries during the 15th century, and a colonization that followed it, was a two-way exchange of plant and animal species, ideas, and techniques of the New and Old World. The first colonists brought along a set of values and a culture that will soon become dominant in the new continent. At the same time these new colonies, through merchant caravans, brought new animal and plant crops that had become an integral part of the world's flora and fauna in the Old World. Since the first contact which meant the first exchange of goods is inseparable with the name of the discoverer Columbus, the etymology of the term "Columbian Exchange", which was coined by Alfred Crosby in his work from the second half of the 20th century, is not surprising.

Literatura

1. Cook, David Noble, 1998. *Born to Die: Disease and New World Conquest, 1492-1650*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
2. Crosby, Alfred W., 1994. *Germs, seeds and animals: studies in ecological history*, M. E. Sharpe, New York.
3. Crosby, Alfred W., 2003. *The Columbian Exchange. Biological and Cultural Consequences of 1492*, Preager Publishers, Westport, CT.
4. Karras, Alan L., McNeill, J.R., 2002. *Atlantic American Societies. From Columbus through abolition. 1492 – 1888*, Routledge, New York.
5. Kiple, Kenneth F., Ornelas, Kriemhild C., 2000. *The Cambridge World History of Food. Volume one*, Cambridge University Press, New York.
6. Kolumbo, Kristofor, 1992. *Putovanje u Novi svijet. Dnevnik – pisma*, Naprijed, Zagreb.
7. Mihelić Pulsipher, Lydia, 2000. *World Regional Geography*, W. H. Freeman and Company, New York.
8. Skupina autora, 2008. *Povijest 8. Humanizam i renesansa, doba otkrića*, Europapress holding, Zagreb.
9. Wassermann, Jakob, 1992. *Kolumbo. Otkrivanje Amerike*, Izvori, Zagreb.
10. Weatherford, Jack M., 2003. *Indijanski darovatelji. Kako su Indijanci obiju Amerika preobrazili svijet*, MISL, Zagreb.

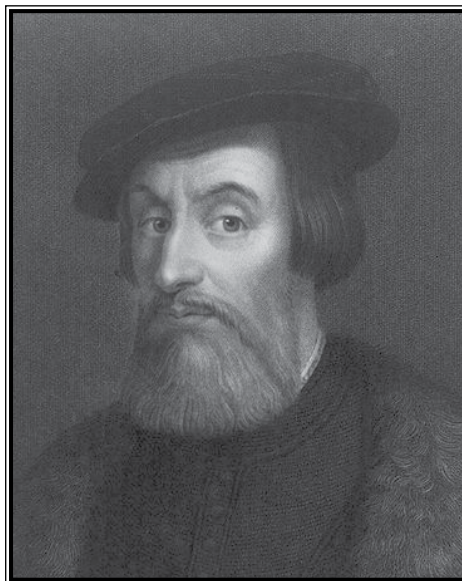

Žena iz sjevernog Perua zaražena dječjim ospicama.
Zabilježeno je da su dječje ospice ubijale stanovništvo čitavih sela.

OSVAJANJE NOVOG SVIJETA: HERNÁN CORTÉS I AZTECI

Pavao Nufić

Otkriće Novog svijeta predstavlja jednu od temeljnih prekretnica u povijesti. Epohalnost novih otkrića uvelike je utjecala na preobrazbu znanja i mentaliteta Europljana i domorodačkih naroda Amerika. Tzvetan Todorov u svome djelu „*The Conquest of America. The Question of the Other*” opisao je ovaj jedinstveni civilizacijski susret kroz četiri faze: otkriti, osvojiti, voljeti i poznavati. Svaka od ovih faza ima svoje protagoniste. Kristofor Kolumbo je otkrio, Hernán Cortés osvojio, Bartolomé de Las Casas branio i volio te su na kraju Diego Duran i Bernardino de Sahagun pridonijeli bližem razumijevanju i očuvanju kulturne baštine Azteka. Autor također raspravlja o ulozi „drugog” u opravdanju uništenja i pljačke domorodaca od strane konkvistadora. Najzorniji primjer ovoga slučaj je Cortésa koji u potpunosti negira drugotnost u svrhu opravdanja svojih sebičnih ciljeva. Njegovi podvizi, koji su prouzročili brojne rasprave u kojima se on prikazuje kao junak ili zločinac ili pak oboje, imali su velike posljedice i ne mogu se objasniti samo njegovim umijećem, ratnom srećom ili tehnološkom prednošću. To je bio sudar civilizacija, svjetonazora, tehnoloških dostignuća, jednostavnije rečeno Starog i Novog svijeta, utjelovljen u šačici odvažnih pustolova koji su stigli u „obećanu zemlju” te u potrazi za zlatom poharali brojne autohtone narode i srušili kulturni i politički centar – aztečki Tenochtitlán.

Hernán Cortés (1485. - 1547.)

Nastajanje konkvistadora

Životi glavnih protagonista ovog civilizacijskog sudara uvelike su se razlikovali. Dok je Montezuma rano postao slavni general elitnih postrojbi te 1502. izabran za vrhovnog vladara i bivao obasut velikim bogatstvom i slavom, Cortés je kao sin propalog plemića imao ne tako obećavajuću karijeru. Hernán Cortés rođen je 1485. u Medellínu, u pokrajini Extremaduri koja je bila poprište brojnih dvoraca i utvrda korištena još za vrijeme rekonkviste, a u to vrijeme predmet lokalnih sukoba među velikašima (Levy, 2008.). Surovi uvjeti ove pokrajine stvorili su brojne konkvistadore koji su nakon otkrića Novog svijeta masovno krenuli za pustolovinama i boljim životom. Martin Cortés, otac, bio je zapovjednik konjice i vojni plaćenik te je mladog Hernána poučio vojničkim vještinama. U dobi od četrnaest godina roditelji su ga poslali na Sveučilište u Salamancu kako bi studirao pravo. Dvije godine bile su dovoljne kako bi shvatio da taj studij nije za njega te se 1501. vraća roditeljima. Premda nije bio previše zainteresiran za studiranje, znanje koje je stekao

tijekom ove dvije godine izuzetno će mu pomoći u ostvarenju njegovih budućih ambicija (MacNutt, 1908.).

Uskoro je odlučio okušati sreću u novootkrivenim zemljama ili „Zapadnoj Indiji”, kako su je tada nazivali. Otišao je u Sevilju gdje se trebao pridružiti floti Nicolasa de Ovande, novoimenovanog guvernera Hispaniole i obiteljskog prijatelja. U međuvremenu je uhvaćen u sobi udane žene te je zadobio ozbiljne ozljede nakon što je iskočio kroz prozor. Zbog ozljeda nije mogao krenuti na put, ali je nastavio tražiti alternative. Napokon, 1504. uz pomoć roditelja, ukrcava se na brod za Santo Domingo, prijestolnicu Hispaniole i prvo naselje u Novome svijetu (MacNutt, 1908.). Lutajući i čekajući ovu priliku, mladi Cortés je već godinu dana slušao glasine o neslućenim

bogatstvima koja čekaju na dohvat ruke u novootkrivenim zemljama. Pričalo se o neograničenom izvoru zlata koji teče u potocima niz mistične planine. Sa stvorenom slikom o „obećanoj zemlji” u kojoj teku zlato i drago kamenje te pustolovnim duhom i umijećem ratnika imao je samo jedan cilj koji je želio ostvariti u Novome svijetu – obogatiti se (Levy, 2008.).

Stigavši u Santo Domingo dolazi pod zaštitu guvernera Nicolasa de Ovande, na čiju se flotu propustio ukrcati još u Seville. Olakotne okolnosti bile su te da je Ovanda također iz Extremadure i daljnja rodbina obitelji Cortés. To mu omogućuje posao bilježnika unatoč činjenici da nije imao diplomu studija prava. Pet godina radio je uglavnom u anoni-

mnosti u gradu Azua de Compostela (McLynn, 2009.). Ovo razdoblje najviše su obilježile ljubavne afere i nekoliko dvoboja u kojima je pretrpio više ozljeda. Godine 1511. Diego Kolumbo postaje novi guverner Hispaniole umjesto Ovande te odmah organizira osvajačku ekspediciju na Kubu pod zapovjedništvom Diega Velasqueza u kojoj Cortés volontira. U ovoj akciji Cortés se iskazao kao izrazito sposoban te je postao omiljen među suborcima, ali i kod samog Velasqueza, koji ga zatim uzima pod svoju zaštitu. Kao štićenik bogatog i uglednog Velasqueza, koji je postao guvernerom Kube, Cortés dobiva *haciendu*¹ koju uskoro proširuje te vodi uspješan posao (MacNutt, 1908.). Na prvi pogled moglo bi se reći da je stjecanjem ugleda i novca utažena Cortésova glad za zlatom, ali uskoro će ona izaći na vidjelo jer se on nije mogao zadovoljiti visokim životom na Kubi dok ga neograničeno bogatstvo čeka nadohvat ruke. Bernald Diaz u svome kasnijem djelu ističe da je Cortés

¹ Veliki posjed dodjeljivan uglednim ljudima kao izraz statusa.

bio izrazito rastrošan, kako je sve prihode iz rudnika zlata koje je posjedovao trošio na sebe i ženu te da zapravo nije imao neko pravo bogatstvo. Njegovo visoko držanje, dobre manire i ulaganje u sebe dovelo ga je na položaj *alcaldeoma* (načelnika) u gradu Santiago de Cuba, što je tada bila izrazito visoka čast. Hernán Cortés oženio je djevojku iz visokih slojeva, Catalinu, koju je najprije zaveo kako bi na kraju pregazio svoje obećanje za brak. Tek nakon sukoba s Velasquezom bio je prisiljen provesti svoje prvotno obećanje prema Catalini kako bi zadržao milost svoga pokrovitelja, ali i svoj život, budući da mu je prijetio vješanjem. Unatoč braku Cortés je zadržao svoju ljubav prema ženama te se nastavio upuštati u brojne afere, što će posebno doći do izražaja za vrijeme njegove kampanje protiv Azteka, kada će imati mali privatni harem sastavljen uglavnom od domorotkinja koje su mu poslane kao darovi od raznih plemena.

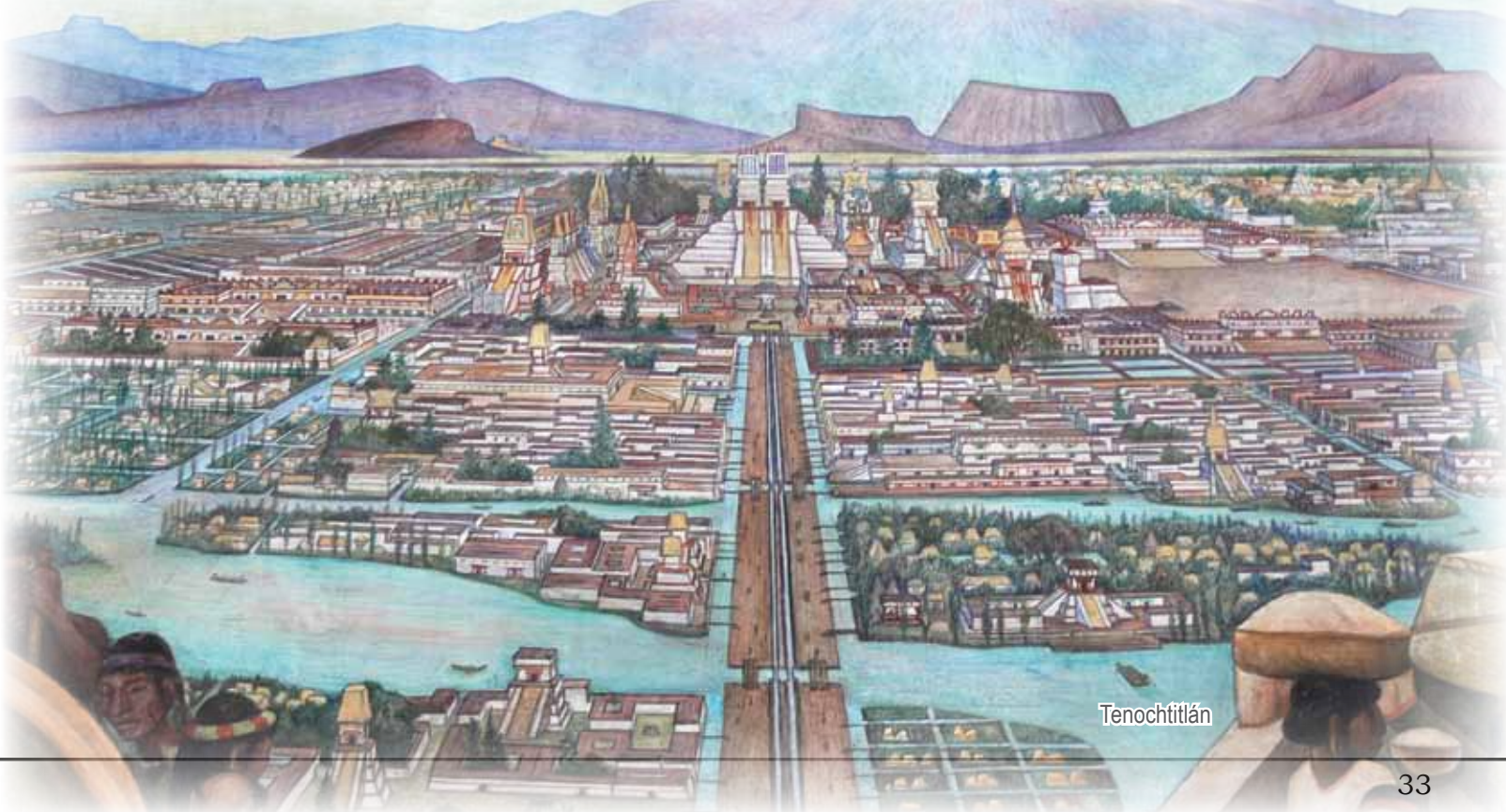
Za vrijeme svojeg boravka na Kubi Cortés se uzdigao na društvenoj ljestvici, ali još nitko nije mogao slutiti koje će razmjere dosegnuti njegovi podvizi. On sam bio je osoba niska rasta, visok svega 160 cm, s malom glavom i širokim prsima te je bio i mršav, pomalo pognut, blijede puti i smeđe kose. Njegov mentor Velasquez organizirao je ekspediciju na poluotoku Yucatan sa svrhom trgovine i organiziranja naselja, ali je ona pod vodstvom Juana de Grijalve propala zbog nemogućnosti sporazumijevanja i otpora domorodaca. Na čelo nove flote postavljen

Diego Velasquez (1465. - 1524.)

je sam Cortés, koji je jedva dočekao priliku koju nije namjeravao potrošiti slušajući naredbe (McLynn, 2009.). Brojnim manevrima, ulaganjem cjelokupnog svog bogatstva, te čak i posuđivanjem velikih suma novca Cortés je oko sebe stvorio i okupio odanu i dobro opremljenu skupinu ljudi. Sam odnos Cortésa prema Velasquezu uoči isplivljavanja ima nekoliko različitih verzija, ovisno o autorima, ali jedno je sigurno – nakon što se otisnuo od obale Cortés nije namjeravao primati ničije zapovjedi. To je bila ekspedicija na sve ili ništa, gdje se on namjeravao obogatiti u zemlji koja navodno ima nepresušne izvore zlata, ali je dobro znao da će mu trebati političko i ideološko pokriće za njegove podvige. Upravo

zato je već za vrijeme priprema napravio barjake s natpisom „*Drugovi, pratimo znak svetoga Križa s pravom vjerom kroz nju ćemo pobijediti*“. Ta krilatica trebala je biti proklamirana u ime Njegova Veličanstva te u ime Diega Velasqueza, a tek onda u ime glavnog kapetana (Cortésa) koji odmah nakon toga obećava svojim sljedbenicima zlato, srebro, robeve i posjede koje će podijeliti s njima nakon što zadovolji kraljevsku petinu i podvrgne novostečene zemlje pod suverenitet krune (Diaz, 2009.). „*U ime Boga, kralja i zlata*“ bio je glavni motiv ovih konkvistadora koji su se 10. veljače 1519. otisnuli i uputili prema poluotoku Yucatan s jedanaest brodova, 508 vojnika, 100 mornara, 16 konja, 32 samostrijela, 13 pušaka i 14 lakih topova (Diaz, 2009.). Ovo je slika

Tenochtitlán

Zapadnog svijeta, renesansnog duha ispunjenog maki-javelizmom koji nadire na obale Novoga svijeta i započinje kraj jedne velike civilizacije.

Aztečko Carstvo

Godine 1344., nakon dugih lutanja u potrazi za obećanom zemljom, često iskorištavani zbog svojih ratničkih umijeća od strane gradova-država, napokon stižu u novu domovinu, na močvarni otok na jezeru Texcoco koji je imao izuzetno dobru stratešku poziciju, ali nedovoljno samostalnih izvora hrane. Godine 1345. osnovan je Tenochtitlán, budući centar moći Središnje Amerike, koji je u 14. stoljeću još uvijek bio nezamjetan grad-država (ur. Cravetto, 2008.). Početkom 15. stoljeća, nakon nekoliko ratova i sukoba oko prijestolja, nastalo je trostruko savezništvo gradova Tenochtitlán, Texcoco i Tlacopan koje je utemeljilo Aztečko carstvo u dolini Mexico. Termin „Aztek” uglavnom se odnosi na arheološku kulturu koja je dominirala ovom dolinom u 15. i 16. stoljeću, premda je etnički heterogena (Pohl, 2002.). S vremenom je Tenochtitlán prerastao u pravu prijestolnicu velikog carstva. Prostirao se na površini od preko pet četvornih milja, a imao je četiri velike četvrti. Sustav vlasništva je bio takav da je većina zemlje i posjeda bila u rukama malog broja obitelji, dok su seljaci obrađivali njihovu zemlju. Grad je imao šest velikih kanala i mnogo malih koji su omogućavali da se gotovo svugdje moglo doći pomoću kanua. Upravo je ovo razlog zašto su Europljani Tenochtitlán najviše uspoređivali s Venecijom. Procjenjuje se da je 1500. godine u njemu moglo živjeti između 200 000 i 250 000 ljudi, što je četiri puta više nego recimo u Londonu u to vrijeme. Budući da je bio na otoku, grad su s kopnom povezivala tri mosta, koja su imala pomične rampe koje su se mogle podignuti kako bi se u potpunosti onemogućio ulaz u grad (Pohl, 2002.).

U središtu grada nalazio se Veliki hram, umjetna planina na čijem su vrhu postojala dvostruka svetišta posvećena toleškom bogu munje Tlalocu i chichimečkom bogu rata Huitzilopochtli. Hram je bio okružen brojnim manjim hramovima, palačama, javnim građevinama i kolosalnom utvrdom nazvanom „zmijski zid” (Pohl, 2002.). Što se tiče rituala provođenih u ovim hramovima, najvažnije mjesto imale su naravno ljudske žrtve, koje su se vrlo vješto iskorištavale od strane konkvistadora

Model hramova iz Tenochtitlána

Aztečko carstvo 1519. godine

u propagandne svrhe. Koja je bila prava narav ljudskih žrtava kod Azteka? Jesu li oni stvarno bili pomahnitali barbari koji su žrtvovali zarobljenike i prakticirali kanibalizam samo zbog nekih iracionalnih uvjerenja? Brojna su objašnjenja svrhe ljudskih žrtava koje su postojale kod gotovo svih naroda Srednje Amerike, a upravo kulturološka i teološka kompleksnost koja je vladala u ovim prostorima onemogućuje neke veće generalizacije. Osnovni motiv uglavnom je bio prinošenje krvne žrtve bogu Sunce kako bi se održao život na zemlji. Po njihovim vjerovanjima, Sunce je bio stari heroj koji je sebe žrtvovao kako bi nastao život na zemlji, a zauzvrat je tražio jednake žrtve od ljudi za njegovo održavanje. Uz ovaj usko vjerski motiv postojali su još politički i vojni motivi. Žrtvovanja zarobljenika bila su upravo jedno od glavnih sredstava zastrašivanja poraženih protivnika te iskazivanja vojne nadmoći. Način ratovanja Azteka, koji se temeljio na principu da se neprijatelj zarobi, a ne da se ubije, pridonosi shvaćanju ritualnog žrtvovanja (Hassig, 1990.). Zarobljavanje protivnika značilo je dokaz moći i sposobnosti za ratnika, a ratovi su bili sredstvo društvene mobilnosti. Svaki vojnik, bilo aztečki ili iz nekih drugih gradova-država, znao je ulaskom u sukob kakve su posljedice poraza. Jednostavno, umjesto ubijanja na mjestu ili porobljavanja i odvođenja u arenu kako bi se borili do smrti, poraženi bi bili odvedeni u hram i ritualno žrtvovani. Sam ritual provodio se tako da bi zarobljenik bio postavljen leđima na kameni disk na kojemu je uklesano sunce. Zatim bi oštricom od opsidijana svećenici izvadili zarobljeniku srce i prinijeli ga bogu Suncu (Pohl, 2002.). Možda je još bolji primjer žrtvovanja nakon ratova bio tijekom svečanosti Xipea, božanstva koje personificira samu ideju aztečkog prinošenja ljudskih žrtava. Ratnim zarobljenicima odrubljivana je glava i oderana koža u obrednom klanju, a njihovi zarobljivači plesali bi ritualni ples s njihovim glavama u ruci. Ovakav oblik žrtve predstavljao je u neku ruku zadovoljštinu bogu Suncu, koju mu je prinosio pobjednik kao svoju *zamjenu*. Nakon što je božanstvo bilo zadovoljeno, drugi manje uspješni ratnici oblačili bi oderanu kožu koja je predstavljala bolje uvjete za pobjednike nakon smrti neprijatelja. Meso

žrtve jelo se na obrednom banketu gdje ga je zarobljivač nudio svojim prijateljima kao dokaz moći i prestiža (ur. Cravetto, 2008.). Unutar takvog svjetonazora poraženi je prihvaćao svoju sudbinu, a pobjednik je trijumfalno zadovoljio bogove, svoje osobne, ali i više političke motive.

Zanimljivo je i objašnjenje koje je ponudio René Girard, a odnosi se na problem nasilja u društvima koja nemaju razvijen pravni sustav i sudstvo. Rizik od nasilja izrazito je velik, a lijek za njega toliko problematičan da se teži prevenciji. Žrtvovanja u ovakvim slučajevima služe za prihvaćanje određenog oblika nasilja, skrivene od očiju, umatanjem u mašineriju rituala. Upravo kroz ovakva ritualna žrtvovanja destruktivni krug recipročnog nasilja zamijenjen je zaštitničkim i kreativnim ritualnim nasiljem. Po ovoj teoriji upravo su žrtvovanja bila središnja zaštita zajednice od nasilja među svojim članovima (Girard, prema Cervantes, 1994.).

Aztečko Carstvo bilo je izborna monarhija, gdje se kralj bio birao među najvišim društvenim slojevima.

Sama osoba kralja uglavnom je dolazila iz redova najistaknutijih ratnika ili svećenika (ur. Cravetto, 2008.). Titula vladara glasila je *tlatonai*, što bi u prijevodu značilo „govornik”, a predstavljala je više načelo prvog među jednakima, tj. prvog govornika pred bogovima. Kao takav, vladar je uživao i položaj polubožanstva. Osim vladanja, imao je dužnost i brinuti se o centralnom hramu, ali i obvezu proširenja carstva. Bio je na čelu vojske i uglavnom je samostalno snosio odgovornost za uspjehe ili neuspjehe vojnih pohoda. U duhu ratničkog naroda, kralj je morao garantirati vojne uspjehe kako bi zadržao svoj položaj (Hassig, 1988.). Društvo je bilo piramidalno strukturirano s vladarom na čelu, zatim su slijedili plemići pa ratnici i na dnu su bili „obični” ljudi. Premda funkcije u državi nisu bile nasljedne, rukovodeće položaje mogli su zauzimati samo pripadnici visokih slojeva. Oni su također uživali i brojne druge privilegije, poput prava na posjed zemlje, izuzeća od rada na njoj i plaćanja poreza, imali su svoje odvojeno sudstvo, mogućnost posjedovanja više žena, nošenja obilježja i pristup posebnim, visokim školama. Drugima riječima, uživali su slična prava kao i europsko visoko plemstvo u to vrijeme (naravno, osim poligamije) (Tuerenhour, 2005.). „Obični” ljudi koji su se iskazali na bojnom polju bili su promaknuti na veći stupanj, sloj ratnika *cuauhpipiltin*. Oni su činili neku klasu nižih plemića koji su posjedovali privilegije poput neplaćanja poreza, posjeda zemlje i čak prisustvovanja vijeću ratnika sazvanog od strane plemstva. Osim samog ratovanja, imali su i posebna zanimanja poput krvnika, vojnog trenera ili čuvara oružja. Društveni status plemstva i ratnika izražavao se odjećom koju su nosili. Ratnici bi dobivali promaknuće od samog kralja s obzirom na broj protivnika koje su samostalno zarobili. Određen broj

zarobljenika značio je pravo na posebnu odjeću koju bi nosili za vrijeme mira. Upravo je ovo bio jedini pravi sustav društvene mobilnosti kod Azteka, te je zato rat bio poželjan i činio je jedan od najvažnijih elemenata društva i kulture (Hassig, 1988.).

Aztečko Carstvo bilo je organizirano u obliku hegemonije Tenochtitlána nad ostalim gradovima-državama. S njim u trostrukom savezništvu bili su Texcoco i Tlacopan², ali su njihovi *tlatonai* bili hijerarhijski niži od vrhovnog u Tenochtitlánu. Texcoco je bio kulturno središte carstva, Tlacopan trgovačko, a Tenochtitlán vojno (Tsouras, 2005.). U pokorenim gradovima ostavljena je domaća vlada i nisu postavljane aztečke trupe, nego jedino hramovi koji su simbolizirali podčinjenost. Sustav se temeljio na konstantnoj vojnoj nadmoći centra nad ostalim dijelovima carstva, koji su morali plaćati danak vladaru Tenochtitlána. Ovakav sustav vladavine bio je podložan pobunama i propasti ukoliko bi se kralj pokazao vojno slabim. Upravo zbog ovoga, vojno dokazivanje kralja, ali i cijelog aztečkog društva, imalo je izrazito jaku političku notu u svrhu očuvanja carstva. Moćan vladar, vojno sposoban kojeg se podčinjeni gradovi boje značio je manje pobuna, više danka i nova osvajanja (Hassig, 1990.).

Tijekom 15. stoljeća upravo vojna osobina postaje ključna u izboru novog kralja Azteka dok religijski aspekt ostaje u drugome planu. Sustav vladavine gdje je većina carstva podčinjena jednom centru moći, koji je vojno nadmoćan, neizbježno vodi u propast ukoliko se ta vojna moć centra ugrozi. Pokoreni narodi živjeli su kao vazali velikog vladara u Tenochtitlánu, plaćali su mu danak i živjeli u strahu štujući božanstva koja su im nametnuta kao znak nadmoći. Konstan-

tni vojni pohodi, obredna žrtvovanja u svrhu iskazivanja moći te čak prakticiranje ritualnih „cvjetnih” ratova u svrhu iskazivanja dominacije, uspijevali su stvoriti sliku kako je kralj u Tenochtitlánu neprijeporni vladar cijeloga svijeta te kako mu se nitko ne može suprotstaviti. Cijeli se ovaj sustav urušio kada je mala skupina konkvistadora s nadmoćnim oružjem, mističnim stvorenjima i pričom o velikom caru Karlu V. i Kristu kralju nebeskom, pristala na obale poluotoka Yucatan.³

U heterogenom carstvu na koje su naišle pridošlice najvažniju poveznicu i ulogu imala je sama ličnost vladara. Tko je bila ta osoba koja ih je dočekala? Kralj Motecuhzoma Xocoyotl⁴ ili Montezuma II. rođen je 1466. kao pripadnik kraljevske dinastije. Bio je osmi sin sedmog *tlatonai*a Tenochtitlána Axayacatla i prapraunuk

Montezuma II. (1466. - 1520.)

² Tlacopan je tek Montezuma dao ravnopravan položaj kako bi ojačao svoj položaj prema Texcoco koji mu je bio u opoziciji.

³ Sama spoznaja da Montezuma nije vladar cijeloga svijeta nekim plemenima bila je dovoljna da se pobune i priklone Cortésu.

⁴ Montezuma Mlađi, postoje brojni načini pisanja njegovog imena, ali u ovome radu koristit ću se samo varijantom Montezuma.

prvog Motecuhzome koji je bio peti *tlatonai*. Kao mali ušao je u kult Huitzilopochtli, gdje je stekao filozofsku crtu razmišljanja i postao je iznimno pobožan, kao niti jedan od njegovih prethodnika, koji su uglavnom bili samo ratnici. U dobi od tridesetčetiri godine već je bio visoki svećenik kulta, ali i iznimno uspješan general koji je pod svojim vodstvom imao dvije najuglednije postrojbe (Tsouras, 2005.). U izboru za vladara, Montezuma je bio kandidat svećeničke kaste, koja je prvi put uspjela odnijeti prevagu nad ratničkom koja je imala drugog kandidata i dugu tradiciju postavljanja vladara. Jedan od prvih činova na mjestu vladara bio je izbacivanje i pogublivanje svih članova dvora, uprave i administracije koji su bili nižeg porijekla, a na poziciju su došli meritokratskim putem. Ovim činom poništio je nastojanja svojih prethodnika da smanje društvene razlike i ojačaju niže slojeve na štetu plemstva uvođenjem meritokratskog društva. Oslanjajući na plemstvo, učvršćivanjem hijerarhije, blokiranjem društvene mobilnosti, uvođenjem jezične čistoće te uspostavom apsolutne vlasti u kojoj je diktirao i najsitnijim detaljima koji su ga okružili, udario je na sve ostale moguće autoritete i postavio sebe kao jedinu veličanstvenu ličnost kojoj se svi moraju bespogovorno pokoravati. Sljedeći korak bio je u smjeru uzdizanja svoje osobe na status nekog polubožanstva, koje je trebao zauzimati kao *tlatanoi*, ali i vrhovni svećenik. Jedna od mjera u ovome smjeru bila je zabrana gledanja u njegovo lice, a kazna za prekršaj bila je smrt. Oko sebe je okupljao samo najviše slojeve društva, napravio je veliki dvor zapovjedivši da članovi vladajućih obitelji vazalnih gradova moraju šest mjeseci godišnje provoditi kod njega. Ovim je potezom ojačao centralizaciju, ali i umjetnost jer je velika koncentracija najviših slojeva na jednome mjestu privlačila veliki broj umjetnika iz cijele Srednje Amerike (Tsouras, 2005.).

Montezuma je do 1519. vodio nekoliko vojnih pohoda, više „cvjetnih ratova” s više ili manje uspjeha, te je bio aktivan u provođenju dvorskih malverzacija kako bi ostvario svoje ciljeve. Sve u svemu, dolazak Španjolaca dočekao je kao stabilni vrhovni vladar najvećeg carstva u dotadašnjoj povijesti Srednje Amerike, koje je brojalo

Cortés u borbi - oklop i konji bili su velika prednost Španjolaca

oko 15 milijuna njegovih podanika, iskusni general, državnik i svećenik koji je učvrstio svoju vlast i uveo neki oblik apsolutizma predstavljajući sebe kao božanstvo. Na prvi pogled moglo bi se zaključiti kako će Montezuma problem s nadolazećim Španjolcima riješiti brzo i efikasno, svodeći cijeli događaj na manji incident na udaljenim obalama svoga carstva. Tko bi očekivao da bi apsolutistički vladar cijeloga svijeta, ratničkih naroda, a uz to i sam polubožanstvo, mogao biti nasamaren, zarobljen na svome prijestolju i pretvoren u taoca te naposljetku ubijen, a njegovo carstvo razoreno do temelja od šačice bijelih bradatih pridošlica?

Sudar svjetova

Dosta se pričalo o tome kako je otkriće Novoga svijeta utjecalo na mentalitet Europe, shvaćanje novih dimenzija svijeta i stvaranje još jednog „drugog”. Koliko god ovi događaji bili značajni za Europljane, daleko su više uzdrmali civilizacije Amerika. Možemo li zamisliti kakav šok su doživjeli narodi Mexica kada su saznali da Montezuma nije vladar cijelog svijeta? Brojni mitovi o tome kako su Azteci dočekali Španjolce kao bogove nastali su dosta kasnije i vjerojatno nisu bili istiniti (Townsend, 2003.), premda se ne može sa sigurnošću tvrditi da nije bilo nekih mitoloških utjecaja na same odluke koje su donesene u godinama Cortésove kampanje. Dok su domoroci imali dosta nedorečen i nedefiniran stav prema „drugome”, Cortés je imao jasne ciljeve i stavove koje je potkrijepio apsolutnim negiranjem „drugotnosti”. Moglo bi se reći da je upravo civilizacijski nedostatak upoznavanja sa sličnim problemom u prošlosti paralizirao ikakvu realnu mogućnost otpora kod Azteka. Kao što ćemo vidjeti, ono što je paraliziralo Azteke, dalo je *krila* njihovim protivnicima koji su upravo u pridošlicama vidjeli rješenje za svoj trenutni, ne tako zavidni, položaj.

Hernán Cortés isplovio je za Yucatan u veljači 1519. Pratio je već poznatu rutu prijašnjih ekspedicija te je najprije pristao na otok Cozumel. Bio je to otok naseljen Mayama, koji nisu bili neprijateljski nastrojeni prema pridošlicama. Već je ovdje Cortés započeo svoju misiju protiv poganih, uništivši idole i oltare lokalnih bogova zamijenivši ih križevima i slikama Djevice Marije. Ovo će mu postati uobičajena praksa u mjestima koja pokori, premda je bilo izuzetaka gdje je zbog drugih političkih razloga ostavljao lokalne hramove netaknutima (Hassig, 2006.). Nastavljajući svoju plovidbu, naišao je na otpor Maya kod Potonchana, koji su porazili prethodnu ekspediciju pod Grijalvom. Cortés ih je bez poteškoća porazio, premda je imao i do deset puta manju vojsku, zbog nekoliko razloga. Prvi je bio upotreba topništva, koja je užasavala domoroce, zatim superiornost čeličnih mačeva Španjolaca, a povrhu svega sama kultura bitke. Maye su, kao i svi narodi Srednje Amerike u to vrijeme, ulazili u bitku kako bi zarobili neprijatelja i kasnije ga žrtvovali, što su Španjolci vrlo lagano iskoristili u svoju korist kako bi odnijeli potpunu pobjedu uz gotovo nikakve gubitke (McLynn, 2009.). U ovim početnim pohodima Cortés

Masakr na hramu Teocalli u Cholulai

je pronašao i otkupio svećenika Jeronima Aguilara koji je bio zarobljen tijekom prošlih ekspedicije te držan kao rob. On je u svome zarobljeništvu naučio puno o kulturi Maya kao i njihov jezik. Upravo će on poslužiti Cortésu kao prevodilac i jedna od ključnih figura njegove diplomacije. Od njega je saznao i više o samim poganskim obredima i žrtvovanjima (Díaz, 2009.), što će mu poslužiti kao temelj za kreiranje ideološko-religijskog „drugog” u obliku mističnih, poganih i zlih domorodaca koji su koristili crne magije i ljudske žrtve. Mnoge svoje buduće zločine pravdat će upravo svojim osobnim križarskim ratom, borbom protiv istinskog zla i nastojanjem u pokršćavanju domorodačkih plemena. Ne možemo točno utvrditi koliko je uistinu prava vjera igrala ulogu u ovakvome ponašanju, a koliko čisto političko opravdanje. Cortés je vjerojatno bio istinski vjernik, ali uz to i pravi pragmatik koji nije dopuštao da mu njegova vjera ometa političke i ekonomske planove na putu prema bojačenju.

Na samom početku pohoda, Cortés je imao veliku hipoteku na svojim leđima – Velasqueza. On mu je bio nadređeni, a kršenjem njegovih zapovijedi Cortés je tehnički postao pobunjenik ne samo protiv samog guvernera Cube, nego i protiv krune. Znao je da kao takav ne bi mogao provesti svoje planove zbog niza razloga. Moral njegovih ljudi drastično bi opao, suočio bi se s pobunama ili dezertiranjima, za njim bi bile poslana brojne ekspedicije kako bi ga uhitile, a najvažnije od svega, ne bi imao nikakvu političku podlogu niti opravdanje za svoje postupke te bi postao ništa više od običnog gusara ili razbojnika. Iz njegovih pisama koje je slao caru Karlu V. od 1519. vidimo ga u ulozi vrhovnog makijavelista. Koristeći se brojnom papirologijom i dokumentacijom te osnivanjem naselja Veracruz i samoimenovanjem guvernerom Nove Španjolske, pokušao je zaobići višu instancu, Velasqueza, i direktno se podrediti kruni. Upravo konstantnim isticanjem svoje apsolutne pokornosti kralju, da kao njegov vjerni i ponizni vazal osvaja nova područja i osniva

nova naselja u njegovo ime, pokršćava autohtone narode i nikako ne zaboravlja na plaćanje kraljevske petine. Ovaj svoj plan temeljio je na poslovici da onaj tko plaća kralju može se iskupiti od svega. Za ovo, uz konstantno isticanje imena kralja, bio je potreban i brzi vojni uspjeh te pronalaženje zlata kojim bi se mogao iskupiti. Za sad je postavio temelje svog političkog opravdanja i legitimizata, koje će u potpunosti artikulirati u svojem drugom i trećem pismu Karlu V., poslanima nakon pobjede nad Aztecima, u kojima narativnim konstruktom stvara „drugoga” u obliku veličanstvenog Carstva Azteka koje je bilo ravnopravno starom Rimskom Carstvu, a koje je on pokorio i osvojio u ime svoga kralja. Ova tri njegova konstrukta kojima je definirao „drugog”⁵ kroz ideološku, političku i ekonomsku sferu dala su njegovoj ekspediciji potpuni legitimitet, ali i cilj te moral njegovim ljudima. Kao što se već navodi ranije, uoči sukoba s Aztecima, Cortés je već imao definirane osnovne ciljeve i stav u kojima se nije dao pokolebati, dok su na drugoj strani bili izrazito zbunjeni narodi koji nisu imali gotovo nikakav dorečen plan i program djelovanja.

Unatoč tomu što je imao definiran cilj, on sam nije mogao puno pomoći Cortésu bez potrebnog plana, koji bi omogućio njegovo ostvarivanje. U početnoj aroganciji isključivo se oslanjao na nadmoć svoga oružja i opreme koji su mu donosili glatke pobjede, ali uskoro će se otrijezniti i shvatiti kako njegova podcjenjivačka slika o Trostrukom savezništvu i njihovom carstvu nije slična realnoj. U međuvremenu, pokrstio je Maye, stupio na aztečki teritorij, pregovarao s Montezuminim izaslanicima koje je zadivio moćima svojega oružja i rekao im kako boluje od bolesti koju može izliječiti samo zlato, na što mu je Montezuma poslao punu kacigu navodnog prijeko potrebnog lijeka i stekao još jednu vrlo važnu suputnicu, Marinu, koju je dobio kao dar od poraženih Maya (McLynn, 2009.). Bila mu je od izuzetne koristi i zbog znanja jezika nahuatl i mayanskog. Ona je prevodila s nahuatl na mayanski, da bi zatim Aguilar s mayanskog prevodio na španjolski. Rođena je kao pripadnik naroda Mexika, da bi zatim bila dana kao dar u roblje Mayama, koji su je na isti način prosljedili Španjolcima. U početku je bila ljubavnica Cortésovim časnicima, ali kad je on uvidio njezine vještine i znanja uzeo ju je za prevoditeljicu i osobnu tajnicu. Kroz vrijeme postala je njegova ljubavnica koja mu je rodila sina, don Martina Cortésa. Također, bila mu je apsolutno odana i u više navrata svojim je razumijevanjem domorodačkih kultura uvelike pomogla u izbjegavanju opasnosti i postizanju cilja (Prescott, 1846.).

Za vrijeme njegova boravka u regiji Totonacapan dogodila se velika prekretnica, koja je Cortésu omogućila kovanje velikog plana. Zbog nekoliko okolnosti, među kojima je vodeća bila nezadovoljstvo pokorenih naroda Aztečkom vlašću te shvaćanje njihova neinterveniranja protiv pridošlica slabošću, predstavnici iz obližnjeg grada Cempohualan prišli su Cortésu i prinijeli mu danak 5 „Drugih” u početku su uglavnom bili samo Azteci, ali na kraju kampanje pojam je proširio i na svoje stare saveznike domorodce koje više nije trebao.

koji inače daju Aztecima kao znak vazalstva. Ovim činom on je stekao vrijedne saveznike, ali još važnije bilo je uviđanje pravog stanja stvari u carstvu pod dominacijom Trostrukog savezništva. Sada je napokon veliki plan bio spreman: stvaranje široke protuaztečke koalicije među pokorenim narodima koji su bili nezadovoljni, a pod vodstvom Španjolaca (Almazan, 1997.). Sljedeća dva njegova poteza imala su više simboličko značenje, a to su osnivanje grada Veracruz i nasukavanje brodova. Grad je osnovao 28. lipnja 1519. i tako riješio dvije muhe jednim udarcem. Sebi je dao legitimitet proglašivši se guvernerom, a samim time prelazeći iz Velasquezova vrhovništva direktno pod krunu, kao i eliminiranje opozicije koja je donekle ostala vjerna Velasquezu. Drugi čin, nasukavanje brodova, dogodio se kako bi onemogućio dezertiranje i pokazao ljudima kako više nema povratka – ide se naprijed na sve ili ništa (McLynn, 2009.).

Osiguravši si pozadinu, Cortés kreće u kampanju prema Montezumi, usput proširujući svoju koaliciju s lokalnim plemenima. Od lokalnih plemena dobio je 200 nosača te se u lokalnim gradovima također opskrbljivao hranom. Sa sobom je poveo 300 Španjolaca, 50 Totonapaca, 17 konja i nekoliko topova. Smatrao je da se već susreo sa svim ratnim dostignućima domorodaca u borbi s Mayama te je pun samopouzdanja planirao s ovom vojskom poraziti Trostruko savezništvo. Ovakav jednostavan plan urušio mu se već na prvom susretu s Tlaxcalanima, jednim od rijetkih neovisnih naroda Srednje Amerike. (Hassig, 2007.) Pročitao im je *requerimento* u kojem je zahtijevao da odlože oružje te da se pokore španjolskome kralju i prihvate kršćanstvo ili da snose posljedice kao pobunjenici⁶ (Russell, 2010.).

„Bartolomé de las Casas, katolički svećenik, kroničar svoga vremena i zagovaratelj indijanskih prava, opisuje kako su Španjolci čitali *requerimento* i obznanjivali domorocima da su podanici španjolske krune. Iznosi opise u kojima bi se Španjolci prikrili na udaljenost od pola milje od grada ili sela, te bi u noći pročitali svoju deklaraciju u kojoj iznose postojanje jednoga Boga, jedne vjere i jednoga kralja Kastilje, koji je gospodar i ovih teritorija te zahtjeve za iskazivanjem odanosti kralju kao njegovih vazala. Naravno, budući da su domoroci bili duboko u snu i nisu bili u mogućnosti čuti proglas (uz to nisu ni razumjeli španjolski), proglašeni su pobunjenicima i napadnuti pomaknuti, ubijani i porobljavani. Nakon toga uslijedilo bi uništavanje hramova i pljačka, opravdana uvođenjem kršćanstva i plaćanja danka kralju.”

Umjesto da mu se pridruže ili da ih uspješno rastjera s oružjem, oni su pružili odlučan otpor. Odjednom je ispred sebe našao brojnu vojsku, koja je imala oko 3000-5000 ratnika, odlučnih na borbu. U nekoliko dana žestokih borbi, u kojima su obje strane imale izuzetno visoke gubitke, Španjolci su bili na izmaku snaga, svedeni na isključivo obrambeni položaj i polako ostajući

6 Papa je „darovao“, u ime Boga, američke zemlje i narode španjolskom monarhu, što je praksa poznata u Europi još od 13. stoljeća, a sam čin čitanja *requerimenta*, premda na španjolskom koji domorodci nisu razumjeli, smatran je obznanom suvereniteta španjolske krune.

bez strjeljiva.⁷ Cortés je tek sada uvidio pravu snagu domorodaca, koji su poslali pravu vojsku ratnika na njega, umjesto običnih seljaka i radnika koji su se borili u redovima Maya. U bezizlaznoj situaciji, gdje su Tlaxcalani imali apsolutnu stratešku prednost u mogućnosti opskrbe, brojčane dominacije i katastrofalnog stanja u kojem su se nalazili Španjolci, Cortés je pokazao svoju odlučnost u odbijanju mogućnosti povlačenja. Ono bi, doduše, vjerojatno za njega bilo i pogubno jer bi izgubio vjerodostojnost u očima svojih vojnika, kao i saveznika među lokalnim plemenima. U ovakvom odlučujućem trenutku, sreća se osmjehnula Cortésu jer su Tlaxcalani uvidjeli potencijalno izuzetno vrijednog saveznika u njemu. Za bolje razumijevanje ovoga, valja shvatiti u kakvoj su se poziciji Tlaxcalani nalazili. To su bila 3 grada-države u potpunosti okruženi Aztečkim Carstvom. Neizbježno, u

Susret Cortésa i Montezume

skorij budućnosti bili bi poraženi jer u ratovima koji su se tada vodili, ishod bitke isključivo je odlučivala brojnost ljudstva, a ne vojna taktika. Kada su uvidjeli superiornost španjolskog oružja i vojne taktike te kako se njih deset puta manje uspješno brani već danima pred najezdom velike mase vojske, htjeli su to iskoristiti u svojoj borbi protiv Azteka – kako bi kompenzirali svoju inferiornost u brojnosti (Hassig, 2007.).

Unatoč svemu, Španjolci su iz svoje prve tragične situacije izašli kao pobjednici. Tlaxcalanska ponuda za mir protumačena je kao predaja, ponuda savezništva kao podčinjavanje, a samo preživljavanje kao dokaz nadmoći. Sve u svemu, taktičke prednosti Španjolaca sada su se spojile u jaku mrežu koja je bila dobra osnova za rušenje postojećeg vladajućeg sustava. Premda je upravo diplomatska osnova bila od ključne važnosti, bez uspjeha na bojnopolju bila bi beznačajna (Douglas, 1992.). Premda je Cortés naredio da se poštuje njihova religija i kultura, čak četiri vođe Tlaxcalana prešli su na kršćanstvo svojevoljno (Stanley, 2011.).

Na svome putu prema Tenochtitlánu, Španjolci su dva naestog listopada stigli do Cholule, velikog grada s otprilike 180 000 stanovnika i 430 piramida (McLynn, 2009.). To je bio aztečki sveti grad posvećen kultu *Quetzalcoatl*

7 Tlaxcalani su pobili sve konje, uništavajući mit o njihovoj besmrtnosti, i ranili gotovo sve Španjolce.

koji su posjećivali brojni hodočasnici (Columbia Electronic Encyclopedia, 2011.). Zanimljivo je kako je tek nekoliko godina prije Cholula potpala pod vlast Azteka, a da je prije toga bila u koaliciji s Tlaxcalanima. Nova se vlast još uvijek nije učvrstila u gradu, a samo plemstvo bilo je podijeljeno između podrške novim i starim saveznicima. Njihovo mijenjanje savezništva naštetilo je Tlaxlacanima koji su izgubili moćnog saveznika i ostali okruženi Aztecima. Tlaxcalanska mržnja prema starim saveznicima, zbog osjećaja izdaje, sigurno je imala utjecaja na događaje koji su se odvijali u gradu za vrijeme posjeta Španjolaca, njihovih novih saveznika (Hassig, 2006.). Cortez i Diaz opisuju događaje dosta slično, a tvrde kako su nakon tri dana boravka u gradu pronašli dokaze o kovanju urote protiv njih. Najprije domaćini nisu dopustili Tlaxcalanima ulazak u grad, te je njih oko 6000 ostalo ispred, zatim su tijekom tri dana sve lošije hranili Španjolce u gradu, a počela je i evakuacija žene i djece iz grada. Treći dan, nakon što su čak i vrhovni svećenici odbili doći k Cortésu, krenula je sumnja u razvoj događaja. Sve je kulminiralo kada je navodno Dona Marina čula od jedne domorotkinje kako im se sprema zasjeda, te da je Montezuma poslao 20 000 ljudi kako bi spriječili Španjolce da izađu iz grada, a primijetili su i pojedine barake koje su podignute preko noći. Cortés svjedoči da je nakon tog saznanja sazvao većinu aristokrata u jednu sobu pod izlikom da mora razgovarati s njima te ih pobio i naredio da se ubijanje nastavi i nad ostalim vojnicima vani. Nakon dva sata pristigli su Tlaxcalani koji su do tada bili ispred grada i započeli sveopći masakr ne štedeći nikoga. Sve se završilo u nekoliko dana, Cortés je obnovio staro savezništvo Cholula i Tlaxlacana pod suverenitetom španjolske krune, porušio većinu poganskih hramova i naredio izgradnju crkava na njihovim ruševinama.

Kako se vijest o španjolskoj moći koja je mogla konkurirati aztečkoj širila, još brže nakon Cholule, koja je predstavljala veliku sramotu za Azteke, tako je sve više lokalnih poglavica dolazilo iskazati podaništvo Cortésu i njegovom kralju (Russell, 2010.). Nakon svih ovih iskustava s Tlaxlacanima, Cholulama i lokalnim plemenima, Cortés je uvidio pravo stanje stvari unutar Aztečkog Carstva: „Kada sam vidio neslaganje i animozitet među ovim narodima bio sam jako zadovoljan, jer se činilo da pomaže mojoj svrsi, posljedično mogao bih imati priliku podvrgnuti ih mnogo brže, jer poslovice kaže – *razjedinjeni će pasti*... A i sjećam se kako kaže Evanđelje : *Omne regnum in seipsum divisum desolabitur*.⁸” (Cortés, 2001.: str. 70.).

Kako se vijest o španjolskoj moći koja je mogla konkurirati aztečkoj širila, još brže nakon Cholule, koja je predstavljala veliku sramotu za Azteke, tako je sve više lokalnih poglavica dolazilo iskazati podaništvo Cortésu i njegovom kralju (Russell, 2010.). Nakon svih ovih iskustava s Tlaxlacanima, Cholulama i lokalnim plemenima, Cortés je uvidio pravo stanje stvari unutar Aztečkog Carstva: „Kada sam vidio neslaganje i animozitet među ovim narodima bio sam jako zadovoljan, jer se činilo da pomaže mojoj svrsi, posljedično mogao bih imati priliku podvrgnuti ih mnogo brže, jer poslovice kaže – *razjedinjeni će pasti*... A i sjećam se kako kaže Evanđelje : *Omne regnum in seipsum divisum desolabitur*.⁸” (Cortés, 2001.: str. 70.).

8 „Podijeljeno kraljevstvo mora pasti”.

Cortés i Montezuma

Nakon dva tjedna u Choluli Cortés zajedno sa svojim Tlaxclan saveznicima kreće prema Tenochtitlánu. Montezuma je pokušao izaći s više izgovora i smicalica kako bi onemogućio njihov dolazak, ali oni su bili neumoljivi. Samo stanje na Montezuminom dvoru bilo je alarmantno, brojne frakcije su se stvarale oko toga što vladar treba napraviti. Naposljetku, odlučio je da će ih primiti kao goste, a ne pobiti kako su mu mnogi savjetnici govorili (McLynn, 2009.). Napokon, 8. studenog ekspedicija stiže do samog grada Tenochtitlána. Ono što su vidjeli, Cortés i Diaz opisuju s najvećim divljenjem. Sam susret s Montezumom protekao je u prijateljskim odnosima, uz mali incident kada je Cortés pokušao zagrliti cara. Nakon što su izmijenili darove, Španjolci su provedeni kroz grad. Pridošlicama je prizor bio kao u bajkama i fantastičnim pričama o egzotičnim civilizacijama. Opisujući veličanstvene prizore, najviše su ih se dojmili hramovi s poganskim idolima i velika tržnica u Tlatelocou, kao izvori poganstva i bogatstva. Tržnica u Tlatelocou, po Cortésovim riječima, bila je dvostruko veća od one u Salamanci i primala je gotovo 60 000 ljudi svaki dan. Diaz nadodaje, nakon što su vidjeli grad s vrha središnjeg hrama-piramide, da

Cortés zarobljava Montezumu

takvo nešto veliko i kompleksno, s izrazito dobro održanim redom i disciplinom, ne postoji u Europi.

U sljedećih nekoliko dana Cortés i Montezuma sastali su se nekoliko puta. Navodno je Montezuma pristao biti vazal španjolskog kralja, ali to nije vrlo vjerojatno. Bilo kako bilo, Cortés je imao stav kako je suveren svih ovih zemalja i naroda, uključujući Montezumu i Azteke, bio Karlo V. U teološkim raspravama dolazilo je do brojnih nesuglasica, koje su narušavale odnos dvojice vođa. Cortés je želio staviti križeve u hram, a Montezuma nastaviti s ritualima žrtvovanja. Obje ideje nisu se sviđale drugoj strani. Nervoza se sve više povećavala kod Španjolaca što je vrijeme odmicalo, imali su osjećaj kako su zatočenici ovog velikog grada okruženog jezerom. Bilo je potrebno napraviti odlučujući korak i razbiti trenutnu pat poziciju (McLynn, 2009.). Ono što je poduzeo bio je vjerojatno njegov najsmjeliji pothvat i pojedinačno gledano najvažniji događaj njegove kampanje. S velikom skupinom ljudi otišao je na audijenciju kod Montezume i oteo ga, prijeteci mu smrću. Montezuma je najprije bio u nevjerici, ali je kasnije popustio i odlučio poći s Cortésom, umjesto da mu se suprotstavi (McLynn, 2009.). Sve je provedeno pod isprikom incidenta koji se dogodio na obali između nekoliko Španjolaca i domorodaca, gdje je bilo mrtvih na obje strane. Ovo je bio izrazito riskantan

potez u duhu renesanse, jer da je Montezuma odlučio odbiti zatočeništvo i izabrati mučeničku smrt, Cortés bi se našao u gotovo bezizlaznoj situaciji, s bijesom cijeloga velikog naroda navučenim na sebe dok je u središtu njihova grada...

Montezuma je na kraju otišao „svojevoljno” u Cortésove odaje, te je tako zadržao vrhovni autoritet. *De facto* Tenochtitlánom, a preko njega i ostatkom carstva, od tada je upravljao njegov zarobitelj, Hernán Cortés. Može se reći da je ovaj postupak kratkoročno bio vrlo djelotvoran, ali zbog same naravi vlasti i osobe kralja ovakva pozicija nije mogla biti održana dugotrajno. Montezuma je imao apsolutnu vlast dok se doimao moćnim i spremnim na akciju, ali kao zatočenik i marioneta Cortésu, njegov autoritet erodirao je iz dana u dan (Hassig, 2006.). Odnos Cortésa i Montezume varirao je ovisno o vanjskim situacijama, od prijateljskog do čvrstog stava i napetosti. U ovakvoj situaciji Montezuma je čak i svečano priznao podložnost caru Karlu V. Izvana se činilo da je život u Tenochtitlánu normalno nastavljen, a Cortés se bacio u poduzetničke pothvate, tragajući za svakim izvorom zlata koji je postojao u blizini. Uspio je iz rudnika prikupiti zlata u vrijednosti od 700 000 pesosa, a da je pri tome objavio da ono vrijedi samo 160 000. Očito je bilo da velike količine zlata ostavlja sebi, daleko više od petine koju je objavio da će uzeti. Premda se situacija u idućim mjesecima počela opasno zahuktavati u samome gradu, prva velika opasnost došla je s obale (McLynn, 2009.).

Bila je to flota Španjolaca pod vodstvom Panfila de Narvaeza, ovlaštenog i poslanog od strane Diega Velasqueza, guvernera Kube. Sastojala se od 80 konjanika, 800 pješaka, 80 pušaka i 120 samostrijela te više topova. Nastala je igra razmjenjivanja glasnika i uvjeravanja ljudi u svoju legitimnost kao jedinog pravnog izaslanika krune. Cortés je povukao još jednu odlučujuću kartu: preko svog glasnika poručio je Naravezovim ljudima da će ih nagraditi velikom količinom zlata ukoliko se priklone njemu, naravno pod opravdanjem da je on pravi predstavnik krune, a Narvaez Velasquezov pijun poslan radi osobne osвете. Bitnu ulogu u ovome kao sredstvo propagande odirao je Juan Velasquez de Leon, rođak Diega Velasqueza i šogor Narvaeza, a odlučno je stao na Cortésovu stranu, što je kasnije potonji iskoristio kako bi istaknuo kako je Juana Velasqueza odanost kruni navela na ovu odluku, s obzirom da je upravo sam Cortés bio legitiman. Nadalje, Cortés je isticao da je Velasquez poslao ovu flotu na njega jer je on dao izvješće i zlato iz novoosvojenih zemalja direktno kralju, a ne njemu kao posredniku, svodeći sve na osobnu razinu, što je uvelike pomagalo Cortésu (Cortés, 2001.). Ako se legitimnost relativizira, jedini preostali faktor koji je mogao utjecati na odanost ljudi, kako Cortésovih, tako i Narvaezovih, bilo je zlato – ono čega je Cortés imao na pretek!

Cortés je ostavio Pedra de Alvarada kao čuvara u Tenochtitlánu sa stotinjak ljudi, a s ostatkom je krenuo prema Narvaezu. Nakon što se sjedinio s vojskom

Velasqueza de Leona, imao je nešto više od 300 vojnika, dakle daleko manje od Narvaeza. Unatoč tome bio je u dobroj poziciji zbog velike moralne nadmoći i visokog iskustva svojih vojnika. Sama bitka prošla je u ozračju rasula Narvaezovih postrojbi i hirovitog i smjelog djelovanja Cortésa, koji je izdvojio svog protivnika i zarobio ga. Cijeli sukob prošao je uz male gubitke, a gotovo cijelu vojsku novopridošlih Španjolaca Cortés je pripojio svojim jedinicama (Prescott, 1846.). Sjenu na ovu veliku pobjedu bacila su događanja u Tenochtitlánu, gdje je narod podigao oružanu pobunu zbog masakra koji je počinio Alvarado tijekom lokalne religijske svečanosti za koju je smatrao da je početak planirane ofenzive protiv preostalih Španjolaca u gradu. Pitanje je koliko su ove sumnje bile osnovane, a koliko je ulogu igrala sama paranoja novog kapetana koji možda nije bio dorastao veličini zadatka koji mu je dodijeljen. U njegovu obranu može ići činjenica da su Azteci uvidjeli priliku za pobunu za vrijeme odsutnosti vrhovnog autoriteta i u njihovim očima vladara Španjolaca – Cortésa. Ipak, u njihovoj kulturi moć vladara očitovale se u vojnoj spretnosti, koju je sam Cortés višestruko dokazao te je kao takav sigurno uživao veliko strahopoštovanje. Bez obzira na uzrok, tijekom događaja pokrenut je u smjeru sveopće pobune Azteka koju više ni povratak Cortésa s 1300 Španjolaca i 2000 Tlaxcalana u Tenochtitlán nije mogao zaustaviti (Almazan, 1997.).

Rat do istrebljenja

U nemogućnosti da oružjem i zastrašivanjem uguši nemire, Cortés je poslušao savjete Montezume te oslobodio njegovog brata, Cuitlahuaca, za kojeg je tvrdio da će uspješno vratiti mir u grad. Međutim, upravo je Cuitlahuac bio zakleti neprijatelj Španjolaca i zagovornik rata te je prezirao popustljivu politiku Montezume. S takvim nazorom, a uz to i član vladajuće dinastije, odmah je postao vođom otpora među Aztecima. Uslijedio je urbani gerilski rat, Španjolci su bili pod neprestanom opsadom, a najveći je problem bio pronalazak vode i hrane. Topništvo i puške bili su od male koristi u uskim ulicama i u obrani protiv kiše kamenja koju su po njima bacali s krovova kuća (McLynn, 2009.). Moral Španjolaca bio je uništen, posebice novopridošlih konkvistadora koji su bili izbezumljeni i proklinjali su Cortésa, Velasqueza i državu koja ih je poslala iz njihovih toplih domova na Kubi. U očaju, Cortés je naredio Montezumi da se obrati svome narodu i smiri ga⁹. Montezuma je izašao i pod zaštitom Španjolaca progovorio, ali njegove riječi nisu naišle na razumijevanje jer su oni već uzdignuli novog vođu i zahtijevali nastavak rata. Uslijedila je kiša kamenja, i unatoč zaštiti, Montezuma je pogođen 3 puta, te je od posljedica ranjavanja uskoro umro. Navodno su svi Španjolci bili u tuzi jer su izgubili svog saveznika, a mnogi od njih i prijatelja. Za odmazdu Cortés je naredio da se svi ostali zarobljenici pobiju (Díaz, 2009.).

⁹ Cortés piše da je Montezuma sam predložio da se obrati svome narodu.

Mogućnosti za pregovore, smirivanje stanja ili mir više nije bilo. Sve što je preostalo bila je borba za goli život Španjolaca i njihovih saveznika koji su ostali zatočeni u velegradu. Žestoke borbe vodile su se iz dana u dan, za svaku ulicu, krov ili kulu. Španjolci su spaljivali sve što bi osvojili, jer bi inače preko noći Azteci sve ponovno vratili zbog svoje goleme brojčane nadmoći. Posebno je teška bila borba za kulu i hram koji su bili iznad kraljevske utvrde, u kojoj su se nalazili Španjolci, a iz kojih su Azteci nanosili velike štete bacajući kamenje. Situacija je postala očajna, uz žestok otpor i veliku hrabrost protivnika, najveći neprijatelj bila im je glad i žeđ. Mogućnosti za proboj bile su nezahvalne s obzirom da je većina mostova i nasipa bila srušena ili onesposobljena. Nakon što su uspjeli zauzeti neke prilaze, uz velike gubitke, Španjolci su se odlučili na evakuaciju. Natovarili su velike količine zlata na kobile namijenjene kralju, a ostatak je Cortés razdijelio vojnicima koji su trpali zlato gdje god su stigli. Napravili su veliki drveni prenosivi „most“ koji su trebali staviti na urušene dijelove prilikom prelaska jezera Texoco¹⁰. Krenuli su po noći te su naišli tek na nekoliko čuvara koji su bili na samom izlasku iz grada, pazeći na nasipe. Unatoč malom broju, napravili su veliku buku koja je cijeli grad dignula na noge „... ovi su podignuli takvu buku, da prije nego što smo došli do drugog mosta beskonačan broj neprijatelja bio je pod nama, napadajući nas sa svih strana, kopna i vode.“ (Cortés, 2001.: str. 138.). Cirkus koji je nastao teško se može nazvati nekom bitkom: tisuće Azteka nasrtali su na Španjolce, koji su u očaju samo gledali kako se što brže dokopati kopna. Najvećim problemom pokazalo se zlato, koje je znatno otežavalo kretanje i na kraju je bilo smrtonosno za velik broj Španjolaca koji su upali u vodu, a bili su njime natovareni. Identičnu sudbinu doživjeli su i konji natovareni zlatom za kralja. Cortés, koji je s pet konja i 100 vojnika prvi stigao na kopno, vratio se s malom pratnjom kako bi pomogao onima u začelju. Ono što je zatekao bilo je ravno katastrofi jer gotovo svi su već bili ubijeni, utopljeni ili zarobljeni i odvedeni prema hramu za žrtvovanje. Azteci su prvi put pristupili borbi sa željom da ubiju, a ne samo da zarobe (Cortés, 2001.). Šteta je bila neprocjenjiva jer na kraju je život izgubilo više od 600 Španjolaca i gotovo svi Tlaxcalani, a izgubljeni su bili i svi topovi, kraljevsko zlato i većina konja. Alvarado, zapovjednik vojske na začelju, spasio se pod kontroverznim okolnostima, a Cortés je izbjegao zarobljavanje uz puno sreće i veliku hrabrost svoja dva čuvara, dok Velasquez de Leon, jedan od glavnih kape-tana, više nije viđen. Ovaj događaj kasnije je prozvan *La noche triste*¹¹, a bio je najveći poraz Španjolaca do tada u Novome svijetu. Ne mora se ni spominjati kakav je razarajući efekt ova noć imala na moral preostalih Španjolaca, ali i na njihove saveznike kod kojih su uvelike izgubili utjecaj. S druge strane, Cuitlahuac je bio slavljen kao onaj tko je nešto poduzeo i otjerao nasrtljivce, kao

¹⁰ Sva tri prilaza gradu bila su srušena na tri dijela, a Španjolci su svoj most namjeravali prenositi dalje s jednog prekida na drugi nakon što vojska prođe.

¹¹ Noć tuge ili Noć Suza, a dogodila se 10. srpnja 1520.

„Noć Suza“ - proboj Španjolaca iz Tenochtitlána

spasitelj i simbol otpora te je odmah okrunjen za novog cara uz obećanja da će se konačno i trajno riješiti strane pošasti (McLynn, 2009.).

Preživjeli Španjolci počeli su se povlačiti prema teritoriju svojih saveznika, Tlaxcalana. Cuitlahuac je vratio ugled Aztecima te je oko sebe ponovno okupio veće savezništvo gotovo svih gradova Mexica i s brojnom vojskom odlučio dovršiti razbijene pridešlice. Tristočetrdeset preživjelih, uglavnom ranjenih, Španjolaca bilo je sustignuto i napadnuto 14. srpnja, svega četiri dana nakon bijega iz Tenochtitlána. Bitka se dogodila kod mjesta Otumbe, a jedino ozbiljnije oružje koje je ostalo Cortésu bilo je 27 konja. Pretjeranu samouvjerenost Azteka, koji su ponovno krenuli ratovati u svrhu zarobljavanja i žrtvovanja, smiono je iskoristio Cortés, postavivši svoje najbolje kapetane na preostale konje i krenuvši u protunapad. Velik broj poglavica i visokih svećenika došao je u bitku gledati konačni poraz Španjolaca, te su bili okupljeni u sredini vojske noseći raskošne barjake. Upravo je ovdje Cortés udario sa svojim kapetanima, koristeći ravan teren i nemogućnost domorodačkih ratnika da zaustave njegove juriše. Sve je završilo pokoljem poglavica i otimanjem barjaka, što je razorilo borbeni duh Azteka i razbilo njihove bojne redove, nakon čega se većina razbježala (Díaz, 2009.).

Nakon ove pobjede inicijativa je ponovno prešla u Cortésove ruke i dala mu je upravo ono što je trebao – dokaz da nije poražen. U očima Tlaxcalana ostao je saveznikom, premda im je morao obećati nekoliko ustupaka, kao primjerice predaju Cholule i oslobađanje od danka, ali je zauzvrat dobio velik broj ratnika u svoje redove. Najvažnije mu je bilo da je uspio vratiti vjeru u pobjedu kod svojih ljudi te razbiti pokušaje nezadovoljnika za povratak na Kubu. Na ruku mu je išla i epidemija koja je zavládala u dolini Mexico te je odnijela velik broj života, među kojima i Cuitlahuaca. Novi car postao je Cauhtemoc, ali sama epidemija bila je u njihovim očima loš znak i kazna bogova. Dok su Azteci slabili, snaga Španjolaca rasla je svakim danom (McLynn, 2009.).

Díaz u svome djelu opisuje novo lice Cortésa, prikazujući ga u ulozi makijavelista, spremnog na sve kako bi postigao svoj cilj. Dopustio je uzimanje robova, čak

je odredio i za koliko i kako prodati žene koje zarobe, a ni djeca nisu pošteđena sličnog tretmana. Više nije zabranjivao ljudske žrtve Tlaxcalanima, dopustio je svojim ljudima da zadrže sve zlato koje nađu, proglasio je kraljevsku petinu izgubljenom, a odrekao se svoje. Krenuo je u niz kampanja protiv manjih gradova i naselja u dolini Mexica, pljačkajući i paleći što mu je donosilo veliki profit. Slična praksa do tada bila mu je nepoznata, barem u službeno proklamiranim zapovijedima. Taktički je uništavao saveznike Tenochtitlána i tako ga je polako opkoljavao, a najbitnije od svega je što ga je nastojao odsjeći od izvora opskrbe. U idućih nekoliko mjeseci vodile su se brojne bitke i sukobi na jezeru Texcoco s promjenjivom srećom, ali s konstantnom inicijativom Španjolaca. Sve je ovo bila uvertira u konačni podvig i ostvarenje Cortésova sna – osvajanje Tenochtitlána.

Isto razdoblje Cortés je prikazao kao borbu protiv pobunjenog Tenochtitlána i njegovih saveznika, u ime kralja, dok je čekao da se napravi 13 brodova¹² s kojima je namjeravao zadati konačni udarac i ugušiti pobunu. Svatko tko ga nije podržao u toj namjeri, također je prozvan pobunjenikom i svrstan na listu neprijatelja koje treba uništiti. Sve novopridošle Španjolce, a bilo je više brodova koji su pristajali, priključio je svojoj vojsci kao vrhovni zapovjednik kraljevske vojske u ovim zemljama. Sve svoje saveznike smatrao je vazalima španjolske krune, te tako u pismima spominje vojsku Karla V. od 120 000 vojnika koja se nalazila pod njegovim zapovjedništvom. Realno gledajući, u toj vojsci nije moglo biti više od 1000 Španjolaca.

U svibnju 1521., 10 mjeseci nakon La noche triste, započela je jedna od najdužih neprekinutih bitaka u povijesti, koja je trajala gotovo 90 dana. Španjolci su sa svojom širokom koalicijom pokrenuli napad na sam Tenochtitlán – središte Aztečkog Carstva. Tlatoani Cuauhtemoc naredio je opću mobilizaciju naroda, a ne samo vojničke klase te su čak i žene uzele oružje za obranu svoga grada. Ciljevi su bili jasni, Španjolci su zahtijevali predaju i pokoravanje njihovoj kruni, što nije dolazilo u obzir kod suprotstavljene strane. Nakon što je eliminirana mogućnost predaje, pokrenuta je borba za goli život, za svaku ulicu, kuću i kanal. Velika prednost na strani Španjolaca i njihove koalicije bila je nadmoćna tehnologija, koja se ovaj put očitovala u brodovima koji su vrlo brzo postali apsolutni vladari jezera Texcoco. Pomoću njih Tenochtitlán je postao odsječen otok, s nedovoljno zaliha hrane i vode. Gubici na obje strane bili su ogromni, te je nakon nekog vremena Cortés prebacio većinu ratnog tereta na Tlaxcalane. Premda je ovime pošteđio svoje ljude, našao se u nezavidnom položaju što se tiče napredovanja jer su Tlaxcalani u boju jedan

na jedan bili daleko slabiji od Azteka. Također, tijekom godina ratovanja hrpa španjolskog oružja došla je u ruke Azteka, tako da su sada i mnogi njihovi ratnici imali kastiljske mačeve i čelične oštrice na vrhu koplja. Uz to, topovi nisu mnogo koristili u uličnim borbama, dok su kuće i barikade bile kao stvorene za gerilsko ratovanje u kojem su Azteci bili majstori. Kiša kamenja, kopanja i strijela slijevala se niz svaku ulicu kojom bi pokušali napre-

Bista Cuauhtémoca (1495. - 1525.)
- posljednjeg vladara samostalnih Azteka

dovati Cortésovi ljudi. Zbog cjelokupne situacije, uspostava trajne baze unutar grada bila je izrazito rizična, a jedino drugo rješenje za trajnije zauzimanje grada bilo je potpuno uništenje. Svaka osvojena kuća ili hram bili su uništavani do temelja, kako ne bi preko noći ponovno pali u aztečke ruke. Borba za svaku uličicu trajala je do 30. lipnja, kada je Cortés naredio veći napad, koji je na njegovu nesreću završio općom katastrofom i zarobljavanjem te žrtvovanjem više Španjolaca. Ovakav moralni udarac počeo je urušavati koaliciju, što je prijetilo potpunom porazom. Umjesto da Cuauhtemoc iskoristi trenutnu moralnu prednost i vrati pod svoje okrilje ostale autohtone narode, koji su se priklonili pridošlicama, ali su ih

sad počeli napuštati, Cortés je preuzeo inicijativu lansirajući napad protiv jednog „odmetnutog i pobunjenog” plemena. Ova akcija urodila je plodom i vratila određeno povjerenje u njegove redove. Od tada, Španjolci su uglavnom bilježili uspjeh za uspjehom, dok je kod branitelja djelotvornost konstantno opadala. Sve je završeno 13. kolovoza kada je uništena i posljednja utvrda Azteka u Tenochtitlánu, premda je već tjednima prije ishod bitke bio potpuno jasan, ali pod velikim utjecajem Tlaxcalana i ostalih domorodnih plemena, masakr i uništenje bilo je potpuno. Posljednji Aztečki car Cuauhtemoc u lancima je doveden pred Cortésa.¹² (McLynn, 2009.)

Vjerojatno je Cortés bio protiv potpunog uništenja, jer najveće zasluge bi mu pripale ukoliko bi uspio Karlu V. predati raskošnu prijestolnicu velikog carstva, koju je opisivao u svojim pismima veličajući ove zemlje. Na kraju bitke, sve što je ostalo od nekada veličanstvenog Tenochtitlána bile su ruševine i masakrirano stanovništvo, dok je većina zlata bila izgubljena¹³. To nije bilo ono što je Cortés očekivao niti obećao svome kralju. Unatoč tomu, velikom količinom zlata i brojnim malverzacijama uspio je pridobiti ključne ljude za svoju stvar na španjolskom dvoru te je naposljetku 1522. i službeno imenovan guvernerom i glavnim zapovjednikom Nove Španjolske¹⁴, sada neprijepornog Španjolskog potkraljevstva. Glavni

¹² Ostao je u zarobljeništvu do 1525., kada ga je Cortés dao pogubiti pod optužbom pokušaja dizanja pobune protiv Španjolaca.

¹³ Preostalo blago uglavnom je stavio u svoj džep, a vojnicima je dao svega 50 pesosa po glavi.

¹⁴ Podsjetimo, do tada je bio samoproглаšeni guverner i zapovjednik bez pravne legitimnosti i u velikoj opasnosti od Velasqueza.

grad, Ciudad de Mexico, osnovan je na ruševinama Tenochtitlána, istog dana kada je potonji pao. S ovim događajem završava cijela era jedne civilizacije. Uzmemo li u obzir stradanja i uništenja prouzročena ratom, ali i kasnije velikim epidemijama bolesti koje su smanjile broj domorodnog stanovništva za deset puta, na svega 2 milijuna (Stutz, 2007.), možemo reći da je dolazak Španjolaca prouzročio smak jednog svijeta, jedne civilizacije, kulture i naroda.

Proslavljeni Cortés nije sretno završio, a svoju slavu može zahvaliti prvenstveno pismima koja su bila izdavana diljem Europe u 20-im godinama 16. stoljeća te su predstavljala prvi dodir šire publike s Novim svijetom. Doživjela su veliku popularnost te su čitana kao putopisni i avanturistički roman, pun fantastičnih događaja i pobjede Europljana nad poganima uz Božju pomoć (Pederin, 1998.). Nakon što je Cortés izašao iz njegove milosti, kralj Karlo V. zabranio je daljnje tiskanje ovih pisama, prvenstveno zbog političkih razloga i brojnih optužbi na Cortésov račun zbog pljački, ubojstava i slično. Sam Cortés smijenjen je s guvernerske dužnosti 1526., 1530. dolazi natrag u Španjolsku gdje ga kralj dočekuje svečano, ali mu ne vraća izgubljeno mjesto. Do 1540. boravio je u Novoj Španjolskoj, ali bez većeg utjecaja, kao čovjek prošlosti te se tada vraća u Sevilju, gdje i umire 1547. (McLynn, 2009.).

CONQUEST OF THE NEW WORLD: HERNÁN CORTÉS AND THE AZTECS

by Pavao Nujić

Discovery of the New World is one of the fundamental turning points in history. Epochal new discoveries have greatly influenced the transformation of knowledge and mentality of the Europeans and the indigenous people of America. Tzvetan Todorov in his work, „The Conquest of America. The Question of the Other” has described the unique civilizational encounter through four phases: to discover, to conquer, to love and to know. Each of these phases has its protagonists. Christopher Columbus has discovered, Hernán Cortés has conquered, Bartolomé de Las Casas has loved and defended, and at the end Diego Duran and Bernardino de Sahagun contributed to a closer understanding and preservation of the cultural heritage of the Aztecs. The author also discusses the role of “the other” to justify the destruction and looting of the natives by the conquistadores. Best example of this is the case of Cortés who completely negated otherness to justify his selfish goals. His deeds, which have caused much debate, in which he is portrayed as either a hero or a villain, or both, had a great effect and cannot be explained only by his skill, the tide of war or technological advantage. It was a clash of civilizations, world views, technological advances or more simply - the Old and the New World embodied in a handful of hardy adventurers who came in „the Promised Land,” and in the search for gold devastated many indigenous people and destroyed the cultural and political centre - Aztec Tenochtitlán.

Literatura

1. Almazan, M. A., 1997. *Hernán Cortés: Virtu vs. Fortuna*, Journal of American Culture, vol. 20.
2. Casas, Bartholomeo de las, 2011. *A Brief Account of the Destruction of the Indies*, Kindle Edition.
3. Cervantes, F., 1994. *The Devil and the Saints in the conquest of Mexico*, History Today, vol. 44, no. 4.
4. Columbia Electronic Encyclopedia, *Cholula*, 6. edicija, 11/1/2011.
5. Cortés, H., Padgen, A., 2001. *Letters from Mexico*, Yale Nota Bene, Yale University press.
6. Cravetto, E. (ur.), 2008. *Povijest 8 – humanizam i renesansa, doba otkrića*, Biblioteka Jutarnjeg lista, Europapress holding.
7. Diaz del Castillo, B., Carrasco, D. (ur.), 2009. *The History of the Conquest of the New Spain*, University of New Mexico Press.
8. Douglas, D., 1992. *Tactical factor in the Spanish conquest of the Aztecs*, Anthropological Quarterly, Svezak. 65, no. 4.
9. Hassig, R., 1988. *Aztec Warfare: Imperial Expansion and Political Control*, University of Oklahoma Press: Norman.
10. Hassig, R., 1990. *Aztec warfare*, History Today, vol. 40, no. 2.
11. Hassig, R., 2006. *Mexico and the Spanish conquest*, University of Oklahoma Press: Norman.
12. Hassig, R., 2007. *How Cortés conquered Mexico by losing*, Military History, svibanj 2007.
13. Levy, B., 2008. *Hernán Cortés, King Montezuma and the Last Stand of the Aztecs*, Bantam books.
14. MacNutt, F. A., 1908. *Letters of Cortés*, G.P. Putnam's Sons, vol. 1.
15. MacNutt, F. A., 1908. *Letters of Cortés*, G.P. Putnam's Sons, vol. 2.
16. McLynn, F., 2009. *Junaci i zločinci*, Naklada Ljevak, Zagreb.
17. Pederin, I., 1998. *Putopis konkvistadora, engleske špijunaže i njihov odnos prema političkom animizmu*, Crkva u svijetu, vol. 33, no. 4.
18. Pohl, J. M. D., 2002. *Aztecs: A New Perspective*, History Today, vol. 52, no. 12.
19. Prescott, W. H., 1846. *History of the Conquest of Mexico*, Harper and brothers, vol. 1, New York.
20. Russell, P., 2010. *The History of Mexico - From Pre-Conquest to Present*, Routledge, New York.
21. Stanley, T., 2011.. *The Contrarian: Two Cheers for the Conquistadors*, History Today, vol. 61, no. 3.
22. Stutz, B., 2006. *Megadeath in Mexico*, Discover, vol. 27, no. 2.
23. Todorov, T., 1999. *The Conquest of America - The Question of the Other*, University of Oklahoma Press.
24. Townsend, C., 2003. *Burying the White Gods: New Perspectives on the Conquest of Mexico*, American Historical Review, srpanj 2007.
25. Tsoura, P. G., 2005. *Montezuma – Warlord of the Aztecs*, Potomac Book's Military Profiles, Potomac Books, Inc.
26. Tuerenhour, D. R. Van, 2005. *The Aztecs - New Perspectives*, ABC-CLIO

KOLONIZACIJA VOJVODINE

Marko Bagić

Multietničnost Vojvodine rezultat je tisućljetne kolonizacije raznih naroda. Ratovi, politička previranja i asimilacija razlog su smanjivanju udjela neke etničke zajednice, dok je kolonizacija znatno povećanje iste. Još i danas Vojvodina doživljava značajne etničke, demografske i političke promjene, a kolonizacija se još uvijek nastavlja. Burnu prošlost područja Vojvodine uvjetovale su brojne promjene vlasti koje su bile i uzrokom promjena sastava stanovništva. Vojvodinom su vladale države; Dacija, Rimsko Carstvo, Hunsko Carstvo, Avarski Kanat, Kraljevstvo Gepida, Franačka, Panonska Hrvatska, Velika Moravska, Bizant, Bugarska, Mađarska, Osmansko Carstvo, Austrija, Austro-Ugarska, Država Slovenaca, Hrvata i Srba, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, do u novije vrijeme; Jugoslavija, Srbija i Crna Gora i trenutno Srbija. U ovome članku posebna će se pozornost posvetiti Hrvatima u Vojvodini.

Prvi naseljenici

Prvi dokazi naseljenosti Vojvodine datiraju prije 50.000 godina, a prvi pisani dokazi o stanovništvu jesu oni o ilirskim, tračkim i keltskim plemenima. Rimljani su ovladali ovim područjem u prvom stoljeću prije Krista. Sirmium, današnja Srijemska Mitrovica, bio je glavni grad pokrajine Panonija, te jedan od četiri glavna grada Rimskog Carstva. U Sirmiumu ili njegovoj okolici rođeno je šest rimskih careva. U VI. i VII. stoljeću slavenska plemena naseljavaju (koloniziraju) područje Vojvodine, među kojima su Hrvati i Srbi. Od tada u Srijemu Hrvati postaju autohtono stanovništvo. Od X. do XII. stoljeća Ugarska osvaja Bačku, Banat i Srijem. U to vrijeme u Ugarskoj vlada kraljevska obitelj Arpadovići (od X. do početka XIV. stoljeća). U tom razdoblju potvrđena je prisutnost Slavena katolika, a broj će im kasnije rasti naseljavanjem hrvatskih skupina iz Bosne i Dalmacije. Oni naseljavaju područje Bačke u XIII. stoljeću, a razlog tomu su križarske vojne ugarsko-hrvatskih vladara u Bosni. Zbog stalnih ratnih neprilika smjer migracija stanovništva odvija se prema južnougarskim županijama. Kalačko-bački nadbiskup Ugrin (*Ugerinus*)

Zastava Vojvodine

Karta Vojvodine

tako će na povratku iz križarske vojne 1222. godine naseliti u okolicu Bača veću skupinu katoličkih izbjeglica s područja Usora i Soli koja će povećati stariju slavensku populaciju u većinskom mađarskom okruženju (Pekić, 2009: 32). Migracije stanovništva ponajviše su predvodili redovnici, predstavnici redovničkih zajednica (ivanovci, benediktinci, cisterciti, augustinci, franjevci i dominikanci).

Ratovi s Osmanlijama

Poticaj za nove prisilne migracije jesu osmanlijski prodori na Balkan, potom u srednju Europu, koji su prozročili velike političke i društveno - gospodarske promjene u osvojenim područjima. U prvoj polovici XVI. stoljeća Osmanlije osvajaju istočnohrvatska područja u Srijemu, koji su dotad većinom nastanjivali Hrvati, Mađari i Srbi. Dolazi do raseljavanja srijemskih Hrvata koji su se pred osmanlijskim nadiranjem povukli na zapad i sjever u sigurnije krajeve (široko područje Zapadne Ugarske, Donje Austrije, Slovačke i Moravske) (Pavičić, 2009: 60).

Srbi na području Vojvodine većinom nisu bili dio starsjedilačkog stanovništva, već su se počeli doseljavati tek od XIV. stoljeća, kada se zbog turskih osvajanja njihov broj sve više uvećavao. Ugarski kraljevi su zbog ratnog migriranja Hrvata i Mađara na to područje naseljavali Srbe.

Značajan dio Hrvata, ali i ostalih naroda, islamizirao se za vrijeme osmanlijske vlasti postupno formirajući novi etnicitet oblikovan religijskim identitetom, a dio se očuvao u manjim skupinama na područjima oko današnjih naselja: Srijemske Mitrovice, Morovića, Rume, Erdvika, Golubinaca, Petrovaradina, Slankamena, Srijemskih Karlovaca i Srijemske Kamenice. Odluka – braniti vjeru, a izgubiti dom ili izgubiti vjeru, a sačuvati dom nije bila jednostavna, a njome je i zauvijek izgubljen jedan dio korpusa hrvatskog naroda u Vojvodini. Osim ovog južnog utjecaja islama, Hrvati su također bili pod pritiskom sa sjevera na prelazak na protestantsku vjeru. U tim promjenjivim vremenima bilježimo i prelasku na kalvinizam čije ostatke danas možemo vidjeti u gradovima: Grgurevci, Srijemski Karlovci i Petrovaradin. Da bi lakše vladali nad zatečenim stanovništvom, osmanske vlasti bile su snošljivije prema kalvinizmu i pravoslavlju jer je glavna meta progona bilo katoličko stanovništvo. Za ove dvije zadnje kršćanske zajednice situacija je bila povoljnija, budući da nisu pripadale vjeri neposrednih susjednih država s kojima je Osmansko Carstvo često bilo u ratu. Kako bi lakše živjeli pod osmanlijskim jarmom, neki su Hrvati prelazili i na pravoslavlje, a što se danas može vidjeti iz primjera u selima: Velika Remeta, Mandelos, Voganj, Dobrinci, Golubinci (Pekić, 2009: 37). Ipak, katolički svećenici uspjeli će vratiti Hrvate - kalvine

katoličanstvu dijelom za osmanlijskog vladanja, a većinu nakon njihova protjerivanja. Hrvatsko neislamizirano katoličko stanovništvo pod osmanlijskom je vlašću živjelo u relativno zatvorenim zajednicama, odvojeno svojim socijalnim položajem i vjerom od vladajućeg muslimanskog sloja te su smatrani građanima nižeg reda bez ikojih značajnijih prava.

Za vrijeme velikaških sukoba pristaša Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapolje oko prava na ugarsku krunu, skupine hrvatskog stanovništva iz Slavonije sele se u Bačku. Tijekom osmanlijskih vojnih pohoda 1530.-1537., migracije stanovništva iz Slavonije u Bačku nastavljaju se, ponajviše zbog toga što je u područjima gdje je vladao Ivan Zapolja postojala relativna sigurnost, pa se Hrvati naseljavaju u manjim skupinama sve do Tise. Nakon kratkotrajnoga mira i smrti Ivana Zapolje, Osmanlije pokreću novi vojni pohod te osvajaju Bačku i velike dijelove Ugarske (Sekulić, 1991: 57-59).

Izvjешća iz druge polovice XVI. stoljeća koja su pisali franjevci govore o većim skupinama Dalmatinaca (hrvatskog plemena Bunjevaca) koji su se doselili u Banat gdje su izbjegli zbog nasilja lokalnih predstavnika osmanske vlasti, ali i trgovaca. U Temišvaru od 1582. djeluje škola za svećenike Dalmatince. Dio povjesničara uglavnom misli da su se Bunjevci naselili u Podunavlju nakon mohackog boja. Istraživanja, međutim, potvrđuju da se Bunjevci nisu naselili u Bačkoj u isto doba, niti su krenuli iz istog zavičaja. Uputnije je naseljavanje Bunjevaca shvatiti kao osvježenje slavenskog stanovništva koje je trpjelo razne nemire i ratove, ali pritom nije napuštalo svoje starosjedišne prebivalište (Sekulić, 1990: 29). Znatan je dio Podunavlja opustio, ali život se nastavio. Osmanlije su uvelike koristili sustav preseljavanja lokalnog stanovništva kako bi anticipirali moguće pobune, jer miješanjem stanovništva pripadnika drugih naroda i drugih religija dehomogeniziraju zajednicu u pojedinom naselju, pokrajini. U to se vrijeme događaju brojne migracije stanovništva unutar samog Osmanskog Carstva i na njegovim unutarnjim i vanjskim granicama. Osmanske vlasti zbog gospodarskih razloga ubrzo rekoloniziraju prostor Podunavlja pa se tako doseljava islamizirano stanovništvo iz Bosne, ali i kršćansko stanovništvo s područja pod njihovom vlašću. Već sredinom XVI. stoljeća, Hrvati Bunjevci se naseljavaju u Bačku sa šireg područja Dalmacije, zapadne Bosne i Hercegovine, a kasnije također i iz Like. U prvim desetljećima XVII. stoljeća zbog političkih i socijalnih prilika Bunjevci u velikim brojevima doseljavaju u međurječje Dunava i Tise. Oni se naseljavaju oko Dunava i u području znanom kao „Bajski trokut“ na području današnje Mađarske te na području Subotice i Sombora s druge strane sadašnje granice. Zbog porasta broja katolika u Podunavlju, svećenik misionar Šimun Matković 1622. moli da mu se za djelovanje odobre župe Bač i Bunjevci¹. Tijekom osmanlijske vladavine Hrvati, Mađari i Srbi su uglavnom živjeli u selima, dok je gradsko stanovništvo pretežno bilo muslimansko.

¹ Župu „Bunjevci“ treba shvatiti kao širi prostor koji su naselili Bunjevci, a ne neko određeno naselje.

Kršćansko stanovništvo u Podunavlju jako je stradalo za osmanlijsko-austrijskoga rata (tijekom 1663. i 1664.), kada su Tatari u sklopu osmanlijske vojske opljačkali mnoga naselja, ubijajući i progoneći nemuslimansko stanovništvo. Broj katolika se samo u Srijemu (misli se na cjelokupno geografsko područje i hrvatskog i vojvođanskog dijela) smanjio s približno 30.000 na nešto više od 21.000 nakon rata (Pekić, 2009: 37).

Potaknuti novim ratnim prilikama, događa se nova velika migracija stanovništva. Osmanlijskim porazima, njihovim protjerivanjem iz Bačke i dijela Srijema te Ugarske islamizirano stanovništvo i Turci sele se u Bosnu, a recipročno, doseljavaju se skupine Bunjevaca i Šokaca² zbog kršćanskih poraza u Bosni. Najveći broj Bunjevaca dospio je u trokut Baja-Sombor-Subotica 1687. godine, dok se Šokci (uglavnom s područja Soli) naseljavaju uz obalu Dunava sjeverno i južno od Bača, a u Srijemu u njegov zapadni dio, gdje su s autohtonim Hrvatima prevladali ikavskim govorom. Doseljeno stanovništvo nije više bio pasivni faktor, koje je obilježavalo bježanje pred ratnim prilikama ili asimilacija od strane osvajača, ono se, naprotiv, uključilo u vojne operacije habsburške vojske u Srijemu, Bačkoj i Banatu (bitke kod Slankamena 1691. i Sente 1697.). Ubrzo je Osmanlijsko Carstvo bilo prisiljeno tražiti mir koji je potpisan 1699. u Srijemskim Karlovcima (kapela *Gospe od Mira*). Nisu tada ipak svi dijelovi Vojvodine bili oslobođeni; jugoistočni Srijem ostao je pod osmanlijskom vlasti, kao i Banat omeđen Morišom i Tisom, do Požarevačkog mira 1718. (Pavičić, 2009: 98).

Novi značajni ciklus naseljavanja (kolonizacije) Vojvodine jesu dvije velike seobe Srba (1690. i 1739. godine). Prilikom prolaska austrijske vojske kroz Srbiju 1690. godine, Srbi su podigli ustanak i pridružili se austrijskoj vojsci. Kako bi se geopolitička ravnoteža ponovno uspostavila, Francuska je napala Austriju, pa se austrijska vojska povukla iz Srbije na lijevu obalu Dunava i Tise. Na čelu srpskih izbjeglica bio je pečki patrijarh Arsenije III. Čarnojević koji je sa sobom poveo oko 185 tisuća ljudi u austrijski i ugarski dio kraljevine, a ponajviše u Vojvodinu. Srbi i Makedonci koji bježe od turske osvete na

² Šokci su hrvatska etnička grupa naseljena u području Slavonije, gdje su se doselili negdje u 7. stoljeću. U ovom kraju su zamijenili staro pleme Succei ili Succu (Sukci) po kojima su kasnije dobili ime. Šokci danas žive u Slavoniji, Srijemu, Baranji i Bačkoj. O imenu Šokac (Šokci) može se reći da je najprihvatljivija i najrealnija teorija da su ga naslijedili po ranijem plemenu Sukci (Succi) koji su Šokcima i prethodili, sami Sukci dobili su ga topografski, po lokaciji (planina „Succus“). Postoji još cijeli niz besmislenih teorija koje ne vrijedi ni spominjati. Autohtonost Šokaca u današnjoj Slavoniji, bivšoj Sklaviniji nije upitna. Stari Sklavini donijeli su sa sobom ovo ime i dali ga području uz lijevu obalu Save. Matija P. Katančić smatra da su Šokci ilirsko-panonskog porijekla čije se ime dovodi u vezu s planinom Succus, a time i plemenom Sukci (Succi). Dolaskom Turaka u područje Bosne i Jadranske obale u ovim krajevima pojavljuje se novo stanovništvo koje se ne može smatrati Šokcima ali su se kasnije vjerojatno pomiješali. U Bosanskoj Posavini je postalo uvrježeno sve Hrvate koje žive u toj regiji nazivati Šokcima. Zanimljivo je da tomu slični nazivi postoje i na jugu kod dijela čakavaca: *šokac* = svinjogojac-svinjar (s više izvedenica), a slavonski Šokci su sve do danas poznati svinjogojci (Rem, 1993:21).

Kosovu, južnoj Srbiji i Makedoniji dobivaju od austrijskog dvora dozvolu za naseljavanje, a dobivaju čak i zemlju, ali pod uvjetom da budu graničari, budući da je to područje Vojne krajine. Srbima je tada priznato pravo na posebno vojvodstvo, odnosno teritorijalnu autonomiju na području Ugarske. Međutim, zbog nesuglasica u ovlasti austrijskog cara, koji je ujedno bio i ugarski kralj, ovo je pravo ostvareno tek u revoluciji 1848. godine. Nakon novog austrijsko-osmanskog rata 1737.-1739., Beogradskim mirom, Osmansko Carstvo osvojilo je natrag izgubljena područja i ponovno je granica uspostavljena na Savi i Dunavu. Ponovno uspostavljanje osmanlijske vlasti dovelo je do nove seobe Srba, ali ovaj puta u znatno manjem opsegu. Izbjeglice vodi patrijarh Arsenije IV. Jovanović.

Rákóczyjev ustanak (1703.-1711.) označio je vrhunac nezadovoljstva u Ugarskoj, koja je tražila ravnopravnije odnose u Monarhiji. Pošto su se Hrvati i Srbi u Bačkoj priklonili austrijskoj strani, to ih je učinilo neprijateljima Ugara. S obzirom na to, velik dio stanovništva sklanja se na sigurnija područja sve do Srijema, a nakon prolaska opasnosti dio ih se trajno nastanio u Srijemu (Petrovaradin i okolica). Godine 1737., kad osmanlijske snage već napuštaju Srijem, u Hrtkovce i Nikince doseljavaju se Albanci katolici iz plemena Klimente sa šireg područja Prokletija. Došavši na novo područje, primili su novi jezik i kulturu te su se kroatizirali u većinski hrvatskom okruženju. Beogradski katolici (dubrovački i bosanski trgovci) predvođeni franjevcima 1739. godine nastanjuju se u Zemunu, nakon povlačenja austrijske vojske iz Beograda.

Kako su se Turci povlačili, stvarale su se vojne granice gdje su graničari bili Hrvati i Srbi, a uz iseljavanje iz drugih dijelova vojnih granica u srijemskim naseljima nastaju „šorovi“ - krajevi sa hrvatskim i srpskim graničarima. Na prostoru Srijema formirana je Petrovaradinska graničarska pukovnija, u Bačkoj Potiska vojna granica i u Banatu Banatska vojna granica.

Naseljavanje Hrvata u Banat

Zbog preustroja vojne granice, sredinom XVIII. stoljeća odvija se brojnije naseljavanje Hrvata u vojvođanskom dijelu Banata gdje su do tada živjeli malobrojni Šokci doseljeni za vrijeme osmanlijske vlasti. Proces teče postupno tijekom stoljeća, tako da su južni Banat (okolice Pančeva) naselili štokavci, a središnji većinom kajkavci. Smanjenjem osmanlijske opasnosti vojna granica povlači se sve južnije, a kasnije se i ukida. Pojedini vlastelini zamjenjuju svoja imanja za novooslobođenu zemlju u Banatu. Hrvati ikavski štokavci iz Ličke i Modruške županije, zatim iz okolice Petrinje i Gline, oko 1765. naseljavaju u većim skupinama Perlez (u

središnjem Banatu), Opavu (Opovo) i Starčevo u tzv. *Gornjanski kraj*, a u manjim skupinama Borču, Glogonj, Omoljicu i Kovin (Sekulić, 1990: 62).

Austro-ugarsko preslagivanje

Uredbom Marije Terezije iz 1745. obnovljeno je županijsko uređenje rekonstrukcijom triju slavonskih županija (Virovitičke, Požeške i Srijemske) koja je došla tek nakon mnogobrojnih zahtjeva Hrvatskog sabora da se Srijem preda jurisdikciji Sabora i podloži banu. Prvi župan obnovljene Srijemske županije bio je barun Marko Pejačević koji je poticao naseljavanje novog stanovništva, među njima i Hrvata. Broj Hrvata time je rastao i pomogao obnovi autohtone zajednice Hrvata koji prebivaju ondje. Pod upravom županije srijemske bili su samo dijelovi Srijema, odnosno njegova sjeverna polovica u Podunavlju do blizu Petrovaradina. Ostatak Srijema bio je uključen u krajiški sustav sa sjedištem u Petrovaradinu. Krajiška pukovnija obuhvaćala je gradove „vojničke općine“ Zemun, Petrovaradin i Srijemske Karlovce, trgovišta Mitrovicu i Stari Slankamen te veći broj sela koja su bila sjedišta krajiških satnija (Pekić, 2009: 81). Radi jačanja krajiškog sustava osnivaju se nova naselja poput Novog Slankamena 1783., a prvi stanovnici su mu Hrvati iz Dalmacije i Like.

Sa sjevera i sjeveroistoka Monarhije doseljavaju se 1745. Poljaci protestanti koji su *trbuhom za kruhom* došli u Vojvodinu, ali i zbog bijega od progona većinskog katoličkog stanovništva, pretežno češkog, a za njima dolaze i Rusini iz potkarpatske regije. Međutim, bilo je i iseljavanja iz Vojvodine: poslije ukidanja Potisko-Pomoriške vojne granice, Srbi iz bačkog Potisja odselili su se u Rusiju 1752., a na to područje se doseljavaju Mađari.

Za vladavine Marije Terezije u Vojvodinu je naseljen značajan broj Mađara, Nijemaca, Slovaka, Nizozemaca i dr. Regija je planski naseljavana, a zbog ove kolonizacije Vojvodina je postala jedna od etnički najmješovitijih regija Europe. Naseljavanje je obavljeno smišljeno, sustavno i dosljedno jer je prema popisu 1715.-1720. stanovništvo bilo slavensko. Nova naseljavanja počela su 1748. kada je na čelu Ugarske komore bio Antun Grašalković. Mađarski naseljenici su došli u Topolu, Čonoplju, Lemeš, Sentu, Staru Moravicu, Pačir i Bogojevo. Njemački naseljenici iz Kölna, Frankfurta i Ulma su se naselili u Kolutu, Palanci, Čatilji i Apatinu. Slovaci pak u: Petrovac, Kisaču, Gložanu i oko Baje. Josip II. je želio učiniti više od svoje majke glede naseljavanja Nijemaca u Bačkoj, ali je želio najviše obrtnika na bačkoj ravnici. Naseljavanje je načelno završilo 1787., ali se spominje namjera dolaska nekoliko tisuća zaporoških Kozaka, od kojih je samo dio stigao i naselio se oko Sente. Josipu II. su podanici zamjerali mnoge uredbe, a ponajviše Mađari

Ivan Antunović (1815-1888) je bio bački hrvatski pisac i naslovni biskup u Kalači.

germanizaciju. Car je ipak zbog pritiska donio mnoge odluke koje su značile popuštanje prema Pešti (Sekulić, 1990: 50).

Tijekom XVIII. i dijelom XIX. stoljeća u krajeve nastanjene Hrvatima, u više kolonizacijskih valova, doseljavaju se njemački i mađarski kolonisti, ali i drugi narodi Slovaci, Rusini, Rumunji itd. Hrvati se paralelno naseljavaju u više valova u srijemske gradove i trgovišta (npr. u Rumi se formira naselje Hrvatski Breg 1805.). Manjih preseljenja Hrvata iz Bačke u Srijem i obratno, zatim iz Slavonije, Like i drugih dijelova Hrvatske na područje današnje Vojvodine bilo je tijekom cijelog XIX. stoljeća. Među mnogim obiteljima koje su se tako selile najpoznatija danas je obitelj književnika Antuna Gustava Matoša koja se preselila iz Bačke u Srijem. Tijekom druge polovice XIX. stoljeća Hrvati u mjestima gdje nisu bili većina počeli su brojčano nestajati jer bi se asimilirali u zajednicu Mađara ili Nijemaca. Najprije su se asimilirali pripadnici visokog društvenog sloja; plemstvo, činovništvo, svećenstvo i intelektualna elita koji bi usponom na društvenoj ljestvici često prihvaćali jezik i kulturu dominantnoga naroda. Bitno je za napomenuti da su i Hrvati u mjestima gdje su bili u većini asimilirali druge narode, naravno u manjem obimu nego što su bili asimilirani od strane drugih naroda. Tako da možemo spomenuti te manje slučajeve gdje su Hrvati asimilirali; npr. albansko katoličko pleme Klimente u Hrtkovcima i Nikincima, Slovake i Nijemce na području salaških naselja somborske okolice, malobrojne Mađare, Nijemce i Slovake u Tavankutu, dio Nijemaca u Mitrovici i Petrovaradinu, Mađare u Rumi, Nijemce u banatskom Opoju itd (Pekić, 2009: 83).

Nakon sloma mađarske revolucije Bečki dvor je ustrojio *Vojvodstvo Srbiju i Tamiški Banat* (1849-1860) kažnjavajući na taj način Mađare za revoluciju. Čak ni pobjeda Beča Hrvatima u Vojvodini nije donijela mnogo toga dobrog; zbog načina upravljanja, podčinjenosti Beču, policijske prisilne i ograničavanja sloboda. Teritorij Vojvodstva bio je sastavljen od Baranje, Bačke, Banata i dijelova Srijema (rumski i iločki kotar). Započeo je razvoj gospodarstva, feudalni ustroj zamijenio je građansko-administrativni, a Bachov je apsolutizam nakratko odgodio pritiske mađarizacije, službeni jezik je bio njemački i ilirički. U hrvatskim bačkim naseljima zapisnici su vođeni na mjesnoj hrvatskoj ikavici, a umjesto naziva Dalmatinac ili Ilir sve je češća službena uporaba imena Bunjevac (Pekić, 2009: 128).

Austro-ugarskom nagodbom (1867.) i Hrvatsko-ugarskom nagodbom (1868.) ojačao je položaj Ugarske. Područje Banata i Bačke stavljeno je pod upravu Ugarske, dok je Srijem pripao Austriji i pod upravom je Hrvatske, ali se s nesmiljenom mađarizacijom svog slavenskog stanovništva nastavilo.

Kraj Monarhije i ulazak u Kraljevinu

Izbijanje Prvog svjetskog rata prekinulo je preporodne aktivnosti i aktivni rad hrvatskih društava. Na različitim bojišnicama, uglavnom istočnim (Galicija, Bukovina), stradalo je više tisuća Hrvata, što se negativno odrazilo na demografiju Hrvata u Vojvodini (Pavičić, 2009: 271). Jednaki ili približno snažni razlozi demografskog pada su iseljavanje u prekomorske zemlje i nastavak asimilacije u Bačkoj. Nakon četiri godine ratovanja po raznim europskim bojištima, stanovništvo koje je podržavalo Monarhiju je splasnulo na minimalni postotak, Hrvati su se sve više priklanjali ideji stvaranja jugoslavenske države. U studenom 1918. svoje raspoloženje prema nastalim promjenama subotički Hrvati su manifestirali simboličnim postavljanjem hrvatske zastave na gradskoj kući. Bački su Hrvati novu državu objeručke prihvatili očekujući da će u njoj ostvariti sva ona prava koja su im dokidana za vrijeme mađarske vlasti, a proces asimilacije i oslobođenja smatrali su završenim. No, nakon rata i ucrtanja novih granica došlo je do korjenitih promjena koje su granično vidljive još i danas; Trianonski mirovni ugovor podijelio je Hrvate (Bunjevce i Šokce)

Petrovaradin u 19. stoljeću

graničnom crtom (današnja granica Srbije, odnosno Vojvodine prema Mađarskoj) koja ih je razdvajala na dva dijela, pa je društveni razvoj do tada jedinstvene zajednice tekao odvojeno. Godine 1918., na *Velikoj skupštini Srba, Bunjevaca i drugih Slavena Banata, Bačke i Baranje*, održanoj 25. i 26. studenog u Novom Sadu, donosi se odluka o *prisajedinjenju Vojvodine* kraljevini Srbiji iako je već otprije bila dio Države SHS. Skupštinu je činilo 757 zastupnika, od tog broja 578 Srba, 84 Bunjevca, 62 Slovaka, 21 Rusin, 6 Nijemaca, 3 Šokca, 2 Hrvata, i 1 Mađar, a zanimljivo je za spomenuti da su tijekom ove skupštine, koja se održavala u doba srpske okupacije, Srbi bili drugi narod po brojnosti na ovom području, a imali su 3/4 glasova u skupštini. Vojvodina je 1. prosinca 1918. kao dio Srbije pristupila novoosnovanoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Vojvodina bi bila veća, da Nikola Pašić nije prepustio Bajski trokut Mađarskoj državi, jer "njemu nisu potrebni toliki Katolici", većinsko stanovništvo Bajskog trokuta činili su Hrvati (Matković, 2003: 82).

Nove vlasti su administrativno organizirale državu u oblasti, potom u banovine mijenjajući granice povijesnih pokrajina s dugoročnim posljedicama, što se najbolnije vidi na primjeru Hrvata u Srijemu koji su sada rastavljeni u dvije države. Hrvati, iako su činili veliku većinu slavonskoga stanovništva u sjevernim područjima Bačke, naročito u Subotici s njezinom okolinom, smjenjivani sa svih važnijih položaja u upravi i školstvu.

Velika očekivanja i vjera u boljitak u novoj državi naglo je splasnula, a Hrvati su se našli na udaru u

političkom, kulturnom i gospodarskom pogledu. Višestoljetna mađarizacija zamijenjena je nametanjem ekavice i ćirilice u školama, promjenom naziva mjesta, imenovanjem Bunjevaca i Šokaca „katoličkim Srbima“ ili negiranjem njihove pripadnosti hrvatskom narodu ističući ih kao „četvrto pleme“ pored Srba, Hrvata i Slovenaca (Valentić, 2010: 42).

Nova agrarna reforma se također loše odrazila po Hrvata, iz njezinih odredaba i prakse moglo se primijetiti da će srpski narod postaviti za prvi i najvažniji u cijeloj državi, primjerice; kolonizacija je organizirana restriktivno za nerspske narode, prednost u dobivanju zemlje i kolonizaciji imali su dobrovoljci u srpskoj i crnogorskoj vojsci iz ratova od 1875-1918., dok je ostalim narodima raznim ograničenjima onemogućavano pravo na zemlju i kolonizaciju. To je u konačnici utjecalo na mijenjanje etničke strukture Bačke, Banata i Srijema. Srpski hegemonisti u vlasti su pokušali izmijeniti nacionalni sastav pokrajine Bačke tako da bi krajeve gdje nije bilo Srba ili gdje su bili manjina pretvorili u većinski srpske te tako nacionalizirali pokrajinu. U Bačkoj su vlasti podigle između 1918. i 1941. godine veći broj kolonija koje su nastanjivale obitelji srpskih dobrovoljaca (Sekulić, 1990: 59).

Na sreću, hrvatski živalj nije često prihvaćao ovo odnarođivanje i svođenje jedne narodnosti na subetničku razinu, pa su ti pokušaji u međuratnom razdoblju postigli skromne rezultate. Kada su propali pokušaji da se potihoo Bunjevce i Šokce preimenuje u „katoličke Srbe“, vlasti u Srbiji kreću novim smjerom u kampanji odnarođivanja Bunjevaca i Šokaca; negiranje hrvatskog podrijetla i svrstavanje Bunjevca subetničkim nazivom u ime autohtonog naroda pod tim istim imenom. Pokušaj je to stvaranja nove nacije sa svojim jezikom, kulturom i poviješću, kako bi kasnije bili lakše asimilirani. Taj isti projekt traje i dan-danas, te je zapravo i najveći problem Hrvata u Vojvodini danas s dalekosežnim posljedicama u budućnosti.

Društveno, gospodarsko i narodno pitanje koje se nametnulo nakon Prvog svjetskog rata bilo je naseljavanje novih stanovnika oko Subotice, Sombora, Čantavira, Bajmoka i dr. Naseljenici koje je državna vlast dovodila na bačke ravnice dobivali su obradivu zemlju i druge povlastice. Osim vladinih pristaša, sve političke stranke bile su u oporbi protiv takvih postupaka. Nesnošljivost između bačkih Bunjevaca i vlastodržaca zabilježena je u hrvatskim i mađarskim listovima i dnevnicima tog doba (Sekulić, 1990: 63).

Od negativnih asimilacijskih aspiracija, hrvatsku opstojnost u Vojvodini tradicionalno čuva Katolička crkva, a uz nju se u to vrijeme javlja Hrvatski katolički pokret i Hrvatski seljački pokret te veći broj poduzetnih kulturnih i političkih djelatnika doseljenih iz raznih hrvatskih krajeva. U prvim godinama nakon rata pokrenute su i

političke stranke *Bunjevačko šokačka stranka* (1924. iz nje se izdvojila *Vojvođanska pučka stranka*), *Hrvatska pučka stranka* u Bačkoj koja se ubrzo utopila u *Bunjevačko-šokačku stranku*, a svo vrijeme djeluje i najvažnija stranka među Hrvatima u Bačkoj, Banatu i Srijemu: *Hrvatska seljačka stranka* Stjepana Radića.

Subotica u 19. stoljeću

Godina 1936. zabilježena je u povijesti bačkih Bunjevaca kao slavljeničko godište. Sredinom kolovoza organizirano je veliko trodnevno slavlje u Subotici u povodu 250. obljetnice dolaska jedne veće skupine Bunjevaca i preuzimanja vlasti u Subotici, što se pretvorilo u opće slavljeničko raspoloženje. Kao da je tih dana preporodno razdoblje bačkih Bunjevaca doživjelo najviši stupanj, rijetko viđen zanos i zbroj svega što je učinjeno za opstojnost Hrvata u Vojvodini. Povjesničari nisu, doduše, isticali da je baš 1686. najznačajnija u seobi Bunjevaca, ali društveni trenutak i opće raspoloženje bilo je prikladno da se Hrvati nađu na okupu (Sekulić, 1990: 64).

Nakon stvaranja Banovine Hrvatske zapadni i središnji Srijem su ušli u sastav Dunavske banovine. Ostatak Vojvodine je trebao biti autonoman, no to je spriječio Drugi svjetski rat. Raspadom Kraljevine Jugoslavije Vojvodina je podijeljena između njemačkih okupacijskih vlasti (Banat), Hortijeve Mađarske (Bačka) i NDH (Srijem).

Drugi svjetski rat

Nove promjene granica unutar korpusa hrvatskog živilja stvaraju još složeniju političku sliku; uspostavom Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u travnju 1941. Srijem dolazi pod njenu upravu, Bačku zaposjeda Mađarska, a Banat dolazi pod njemačku okupacijsku upravu gdje vlast čini tamošnja njemačka etnička zajednica. Mađarske su vlasti u Baču nastavile nekadašnju politiku poticanja bunjevačke samosvojnosti te se pokušalo s osnivanjem promađarskog *Bunjevačko šokačkog kulturnog saveza* pod Grgom Vukovićem koji je u Somboru izdavao *Naše novine* i *Naš kalendar*, a dio bačkih intelektualaca i studenata preselio se u Hrvatsku, uglavnom u Zagreb gdje okupljeni u *Društvu bačkih Hrvata*, obnavljaju izlaženje časopisa *Klasje naših ravni*. Mađari su također i koristili utjecaj svojih crkvenih krugova u pokušaju odnarođivanja Bunjevaca i Šokaca, o čemu svjedoči knjiga franjevca Bernardina Unyija o povijesti Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca (*Sokácok, bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*, Budapest, 1947.) u kojoj negira njihovu pripadnost hrvatskome narodu (Gvozdić-Fijak, Lončarević, 1995: 172).

Kako je Beograd u međuratnom razdoblju u Vojvodinu naseljavao Srbe iz drugih krajeva, sada vlada NDH u Srijem naseljava Hrvate iz siromašnih i pasivnih krajeva, uglavnom iz Bosne i Hercegovine. Iako su stvaranje

NDH Hrvati izvan i unutar matice zdušno podržali, brzo se pokazalo pravo lice politike režima Ante Pavelića koje je bilo pod pokroviteljstvom nacističkog režima. Tijekom rata ubijena je, nestala ili prognana gotovo cijela židovska populacija Vojvodine, a počinjeni su veliki zločini i nad ostalim stanovništvom. Nakon poraza njemačkih i ustaških postrojbi i protjerivanja iz Srijema mnogi ugledniji Hrvati koji su za vrijeme ustaškog režima obnašali neke funkcije u gradskim i općinskim vlastima, ali i sami građani bivali su optuženi za suradnju i pomaganje okupatora, često bez suđenja i sa izravnom smrtnom kaznom. Revanšizam novih vlasti protezao se i na protjerivanje Hrvata koji su tamo kolonizirani u vrijeme NDH, iako su neki od njih bili članovima antifašističkog pokreta (Skupina autora, 2006: 106). Većina se Nijemaca povukla s vojskom, a oni koji su ostali bili su pod teretom kolektivne krivnje pa su bili iseljavani sljedećih deset godina. Dolaskom komunista na čelu s Josipom Brozom Titom, dolazi do protjerivanja nesrpskog pučanstva i ubojstava istaknutijih pojedinaca (većina Vojvođanskih Nijemaca - Folksdojčera protjerani su u Njemačku). Umjesto njih, u njihove napuštene kuće doseljava se novi val srpskog stanovništva, kolonista, iz Like, Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

Autonomna pokrajina Vojvodina

Vojvodina je tijekom Narodnooslobodilačke borbe, s ustrojenim Pokrajinskim narodnooslobodilačkim odborom (od studenoga 1943.), dobila u okviru oslobodilačkog pokreta autonomiju kao pokrajina, s obzirom na povijesno, ekonomsko i kulturno značenje, kao i postojanje većeg broja pripadnika nacionalnih manjina. Nakon 1945. granice se opet mijenjaju, pa je oformljena Autonomna pokrajina Vojvodina kao politička jedinica u sastavu Federalne Republike Srbije. Unutar Vojvodine nalaze se Bačka, Banat i istočni Srijem, dok je zapadni Srijem s hrvatske strane granice. Ustanovljena je nekadašnja "trianonska" granica prema Mađarskoj, a u unutarnjem razgraničenju područje Bačke i Srijema izazvalo je sporenje hrvatskih i srpskih komunista te razbuktavanje teritorijalnih aspiracija, te je krilatica koja ih navodno veže (bratstvo i jedinstvo), samo proklamirana sintagma. Hrvatima, kao drugoj slavenskoj skupini po brojnosti poslije Srba, jamčen je nesmetan kulturni i nacionalni razvitak, čak se i odustalo od pokušaja osporavanja hrvatstva Bunjevaca od strane komunističke vlasti. U početku je dopušteno i djelovanje političke stranke *Hrvatske republikanske seljačke stranke*, koja nije nasljednica HSS-a, već je to nova stranka osnovana pod patronatom KP-a, a njezin rad se sastojao od prilagođavanja idejama nove vlasti, čime je stranka izgubila onaj značaj za Hrvate koje je imala u međuratnom razdoblju (Matković, 2003: 282).

Slankamen u 19. stoljeću

Ono što se dosad sa svakim novim ustrojem države u kojoj su Hrvati bili kružno ponavlja, jest kolonizacija Vojvodine. Nova komunistička vlast je već u prvim godinama od stvaranja Jugoslavije provela kolonizaciju kroz Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Za područje Vojvodine planirana je savezna kolonizacija prema kojoj

je svaka od federalnih republika dobivala određene kvote s kojima je sudjelovala u njoj. Iz Hrvatske Vojvodinu su kolonizirali uglavnom iz Like i Korduna, a ponešto iz Dalmacije. Obećanja o velikim mogućnostima stjecanja bogatstva na bogatim i plodnim poljima Panonije, poglavito Vojvodine, vidno su utjecala na brojne doseljenike koji su s nadom u bolji život ostavljali škrte i kamenite

krajeve Like i Dalmacije. U konačnici su većinu kolonista činili Srbi iz Srbije, Hrvatske i BiH, čineći preko 70% od ukupnog broja kolonista. Posljedice su bile trajno izmijenjena etnička struktura pokrajine, što je bilo potrebno zbog izgradnje nove, umjetne nacije Jugoslavena. Tako miješajući pripadnike drugih naroda heterogenizirali su inače homogene otoke naroda u pokrajini. Većina dalmatinskih Hrvata kolonizirana je u Stanišiću (oko 2500) i u manjem broju Riđici (oko 500). Procjenjuje se da je ukupan broj naseljenih Hrvata iz Dalmacije oko 4.000. Hrvati iz ostalih dijelova Hrvatske naseljavaju se u Petrovaradin, Bešku, Lemeš i dr. (Gvozdić-Fijak, Lončarević, 1995: 41). Životna očekivanja, nerazmjernost između obećanja prije kolonizacije te stanja u mjestima doseljenja kao i teško privikavanje na klimatske i uopće životne uvjete rezultirao je da se značajan broj obitelji Primoraca vratio u svoj zavičaj nedugo nakon kolonizacije. Agrarna reforma je bitno utjecala na Hrvate s većim posjedima zemlje, poglavito u Bačkoj, pa su posjedi bili znatno usitnjeni i davani novim kolonizatorima ili su završili u zadrugama.

Početkom 1947. *Hrvatsko kulturno društvo* u Subotici izdalo je svoj časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja *Njiva*, čije je daljnje izlaženje nakon prvog i jedinog broja onemogućeno, a veze s Hrvatskom u sljedećim godinama slabe jer politika komunističke vlasti bila suprotna nacionalnim aspiracijama, a zbog toga se i značajan broj hrvatskih intelektualaca iselio iz Vojvodine. Vladajući je sustav u sklopu sveopće unitarizacije i izjednačivanja narodnosti zahvatio i jezike tih naroda; sredinom pedesetih godina ukidaju se hrvatska društva ili ekaviziraju njihovi nazivi u sklopu afirmiranja ideje socijalističkog jugoslavenstva. Vojvodina nije bila jedina federalna jedinica koja je time zahvaćena. Kao u kakvom progonstvu, a u istoj republici zapravo znatni je broj pisaca porijeklom iz Vojvodine objavljivao, a nerijetko i živio, u Hrvatskoj. Pa ipak, sva ta dostignuća naglo nestaju administrativno-političkom zabranom iz 1956. godine u vrijeme zalaganja za politiku „socijalističkog jugoslavenstva” - sve institucije gube hrvatski predznak, a mnoge čak i prestaju postojati (Žigmanov, 2006: 15).

U Vojvodinu 1950-tih i 60-tih dolaze gospodarski i obrazovni migranti, među njima i Hrvati, poglavito iz BiH, a riječ je o siromašnom, ali radno sposobnom i reprodukcijски vitalnom stanovništvu, koje je pozitivno djelovalo na ukupno kretanje broja Hrvata. Prema službenim podacima popisa iz 1961. godine, Hrvata u Vojvodini bilo je 145.341, koji su činili 7,8% stanovništva pokrajine što je najviši udio Hrvata od 1945. do danas. Zbor raznih, poglavito političkih razloga, broj Hrvata u narednim desetljećima je samo opadao, o čemu će više biti riječi u nastavku.

Slomom Hrvatskog proljeća dolazi do vala smjena većeg broja kulturnih i političkih djelatnika s utjecajnih položaja u društvu, poslije čega će se više od stotinu njih nastaniti u Hrvatskoj zbog nemogućnosti rada i djelovanja u Vojvodini. Nakon osude hrvatskih intelektualaca „proljećara“, hrvatsku nacionalnu opstojnost još drži Katolička crkva u skladu sa svojim mogućnostima (Matković, 2003: 367).

Karakteristika šokačkog stanovništva Slavonije nesumnjivo je ikavski govor. Mnoge migracije iz Bosne u savsko-dravsko međurječje, a potom iz Hercegovine, Like, Dalmacije dovele su do promjena u strukturi stanovništva, a što je dovelo do ukrštavanja i uzajamnog prožimanja govornih varijanti. Primjerice oko Vukovara, Vinkovaca i Županje zabilježen je proces gdje ikavci prelaze na ekavštinu koja prodiere iz Srijema. Čak je i Ignjat A. Brlić još sredinom 19. stoljeća smatrao da ikavski govor treba biti osnovica hrvatskog književno-jezičnog standarda. Isto tako htjeli su izgnati tuđice kao npr. turcizme i germanizme (Rem, 1993: 40-41).

Etničkim brisanjem mogli bi nazvati pojavu političkog projekta podvajanja hrvatskog identiteta na sjeveru Bačke kroz stvaranje zasebne bunjevačke nacije. Krajem 80-tih i kroz ratne 90-te srbijanske vlasti neprestano politički i materijalno potiču i daju punu stručnu potporu (jezikoslovnu, prosvjetnu, političko-pravnu i sl.) potporu „bunjevačkoj naciji“. Ishodište tog projekta je bila temeljem subetničke osnove i regionalnih imena za Hrvate umjetno stvoriti nove nacije kojima je glavna ideologijska sastavnica antihrvatstvo (Valentić, 2010: 79). Priličan broj Bunjevaca je prihvatio tu ideju zbog; s jedne strane straha od progona jer su Hrvati, a s druge strane zbog raznih pogodnosti koje im se nude ako pristanu na tu ideju koju su srbijanske vlasti uporno nastavljale.

Zanimljivo je za napomenuti da raspadom bivše SFRJ (Socijalistička federativna republika Jugoslavija), Hrvati iz vojvođanskog dijela Srijema po prvi puta su u svojoj povijesti dospjeli u položaj nacionalne manjine. S druge strane, sve su etničke skupine vojvođanskih Hrvata, dakle i Hrvati u Bačkoj i Banatu, po prvi puta u svojoj povijesti odvojeni državnom granicom od svoga matičnoga naroda. U obje Jugoslavije nije bilo potrebe prikazivati manjine jer je to bila država svih jugoslaven-skih „bratskih“ naroda, tj. te nacionalnosti su već činile jezgru države. Manjine su bili: Mađari, Nijemci, Rusini, itd. Autohtoni Hrvati u Srijemu i Hrvati koji su naselili vojvodinu u XV. stoljeću odjednom su postali „nova

manjina“! Ni narodnost, ni status manjine Hrvatima u Srbiji nisu priznavani sve do demokratskih promjena 2000. godine kada dolazi koalicija DOS-a (Demokratska opozicija Srbije) na vlast.

Dio odnarođenih bunjevačkih Hrvata služio je vlastima te je želio steći identitet jačih i vladajućih naroda u susjedstvu. Kampanja takve politike krenula je pred popis stanovništva 1991., a potom i 2001. Cilj je bio asimilacija, a ondašnje vlasti su Hrvatima pred popis 1991. široke ruke ponudile i mogućnost izjasniti se kao Bunjevci, Šokci, Jugoslaveni. Posljedica je bila da se ti Hrvati, koji su se izjasnili na tom popisu kao Bunjevci i Šokci, uopće nisu pojavili kao posebna cjelina na rezultatima popisa, nego su nestali, a u stvari su ostali „sakriveni“ u rubrici „Ostali“, tako da se broj izjašnjenih Hrvata na popisu bitno smanjio tako da je ispalo da su Hrvati u brojnim naseljima samo nekakva nebitna nacionalna zajednica, pa je to dalo izliku režimu da Hrvatima ni ne daje status manjine. Pojedinci nacionalno izjašnjeni kao Bunjevci svoj identitet pokušavaju utvrditi na antihrvatstvu zbog nekoliko razloga; dodvoravanje vlastima, veliki utjecaj velikosrpske propagande, osobna korist, sigurnost života i izbjegavanje progona. U ratnom vohoru ranih 90-tih nisu dobro prošli ni oni što su se izdavali za Bunjevce jer su srpski ekstremisti znali da se iza naziva Bunjevac krije Hrvat, pa su i oni dobivali ultimatum da se isele iz Srbije.

Srpski radikali su iskoristili osvetoljubivost hrvatskih Srba koji su tijekom 1991. i 1992. pobjegli u Srbiju te su počeli napadati domove Hrvata i prisiljavati ih na zamjenu imanja koja su Srbi napustili u Hrvatskoj. Više nego česte su bile verbalne prijetnje i fizički napadi kojima su iznuđivali preseljenje hrvatskih žitelja iz istočnog Srijema. Onima koji nisu mogli „ugovoriti“ takvu zamjenu po dolasku hrvatska je država ponudila privremeni smještaj u prognaničkim naseljima (Čapo Žmegač, 2001:28).

Procjenjuje se da je za vrijeme Miloševićeve vlasti protjerano oko 30.000 Hrvata iz Vojvodine. Uz nacionalnu mimikriju (Bunjevci) koju je sponzorirala srbijanska vlada na dvama uzastopnim popisima stanovništva vidljivo je drastično smanjenje hrvatskog stanovništva; od 1981. do 2002. depopulacija je iznosila 48.2%!

Demografija u drugoj polovici XX. stoljeća

Hrvati su trenutno druga manjina po brojnosti u Srbiji, njihov ukupni broj nije veći od 3% ukupnog stanovništva pokrajine, što ih svrstava u red malih manjina. Hrvati u Vojvodini su teritorijalno iznimno disperzirana manjina, no važno je za reći da u Vojvodini nema općine u kojoj ne žive i Hrvati. Promatrano u postocima, najviše ih ima u općini Apatin - više od 11,47%, a u velikoj većini općina ih je manje od 1%. Osim u općini Apatin, u značajnijem postotku Hrvata ima tek u samo nekoliko općina: Subotica - 11,24%, Bač - 8,36%, Sombor - 6,21%, Šid - 5,35%, Inđija - 3,83%, Ruma - 3,31%, Srijemska Mitrovica - 2,96%, Stara Pazova - 2,38% i Novi Sad - 2,09%.

Naravno, sama brojnost Hrvata u navedenim općinama je različita, budući da je riječ o općinama različitih veličina - tako, na primjer, najviše Hrvata živi u općini Subotica - 16.688; zatim slijedi Sombor - 8.106; Novi Sad - 6.263; Apatin - 3.766; Srijemska Mitrovica - 2.547; Šid - 2.086, Ruma - 1.987; Inđija - 1.904; Stara Pazova - 1.615, Bač 1.389 (Žigmanov, 2006: 24-25).

Hrvati u Srbiji su narod u depopulaciji; od sredine druge polovice XX. stoljeća broj Hrvata u Srbiji, a osobito u Vojvodini, u stalnom je i ubrzanom opadanju. Tako je u Vojvodini prema popisu stanovništva iz 1971. živjelo 120.303 Hrvata, dok se dvadeset godina kasnije, prema popisu iz 1991., tek 74.808 građana izjasnilo Hrvatima, što predstavlja umanjeno za više od trećine!

Kada statistički pogledamo te podatke dolazimo do zaključka da je broj Hrvata u zadnjih 30 godina smanjen za više od polovice! U iščekivanju rezultata popisa stanovništva u Srbiji koji je vođen ove godine, možemo samo pretpostaviti da će broj Hrvata nastaviti padati. Glavni razlozi te depopulacije su posljedica vođenja aktivne i dugotrajne asimilacijske politike spram srbijanskih i vojvođanskih Hrvata, izravno protjerivanje pod prijetnjama i etnički motivirano nasilje nad Hrvatima, stvaranje ozračja straha i nesigurnosti početkom i sredinom devedesetih godina što je dovelo do iseljavanja.

Demografsko smanjivanje vojvođanskih Hrvata i hrvatske zajednice u cjelini, započelo je još 1961. godine i u kontinuitetu traje do danas. Radi „srbizacije“ Vojvodine od strane srbijanske vlasti 90-tih i neke druge manjine su stradale, primjerice; bosansko-hercegovačka i albanska, a sve na ideji o etnički čistoj Srbiji. Izvorište suvremene srbijanske političke misli i strategije, kako u odnosu prema drugim državama nastalim raspadom socijalističke Jugoslavije (osobito prema Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini), tako i u odnosu prema unutarnjim srpskim političkim pitanjima i problemima (naročito prema kosovskim Albancima i Hrvatima u Vojvodini), jest velikosrpska ideologija čije se ishodište nalazi u srpskoj znanstvenoj, kulturnoj, vjerskoj i političkoj „eliti“ s kraja XVIII. i prve polovice XIX. stoljeća. Temeljni dokument velikosrpske ideološke misli jesu „Načertanije“, srpskog ministra vanjskih poslova Ilije Garašanina iz 1844. godine (Anzulović, 2011: 98).

Dokaz da se populacija Hrvata u Vojvodini nije „prirodno“ smanjila jest utjecaj pritiska srbijanske vlade da se hrvatsko ime odbaci, a zamjeni ga subetničkim (Bunjevac, Šokac), da bi se u sljedećoj fazi potpuno asimilirali u srbijansku naciju. Da je riječ o pritisku, vidi se iz činjenice što se upravo u vrijeme najvećeg pritiska veliki dio Hrvata izjašnjava kao Bunjevci ili Šokci, što je došlo do izražaja prilikom popisa stanovništva 1991. god., kad je u odnosu na 1981. god., zabilježen velik pad broja Hrvata, uz istodobno velik porast broja Bunjevaca i Šokaca.

U siječnju 2003. godine, Tužiteljstvo Međunarodnog kaznenog suda za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije u Den Haagu podiglo je optužnicu protiv Vojislava Šešelja, predsjednika Srpske radikalne

stranke, nekadašnjeg zastupnika u srbijanskom parlamentu, bivšeg potpredsjednika srbijanske vlade. Optužnica tereti Vojislava Šešelja za zločine u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, ali i za organiziranje i sudjelovanje u nasilnom protjerivanju Hrvata iz Vojvodine. U optužnici, između ostalog, stoji: „Šešelj je 6. svibnja 1992. održao govor u Hrtkovcima, selu u Vojvodini, pozvao na iseljavanje Hrvata iz te regije i pročitao popis ljudi koji bi trebali napustiti Srbiju i otići u Hrvatsku. Poslije tog govora u Hrtkovcima je počela kampanja etničkog čišćenja usmjerena protiv Hrvata i tijekom sljedeća tri mjeseca, nesrpsko stanovništvo je zlostavljano i zastrašivano, što ih je prisililo da napuste regiju. Domovi Hrvata su bili opljačkani i u njih su se uselili Srbi“ (Žigmanov, 2011: 53). Prema evidenciji Fonda za humanitarno pravo, samo tijekom masovnih protjerivanja i preseljavanja u lipnju, srpnju

Bunjevci

i kolovozu 1992. godine, više od 10.000 vojvođanskih Hrvata je razmijenilo svoju imovinu za imovinu Srba iz Hrvatske, dok je u cjelokupnom razdoblju (1992.-1995.) Vojvodinu napustilo između 20.000 i 30.000 Hrvata (Čapo Žmegač, 2001: 23).

Hrvatsko stanovništvo u Vojvodini u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata pa do 1991. godine pokazuje u cjelini obilježja značajnog demografskog pada. Naime, između 1953. i 1991. godine broj stanovnika Vojvodine koji su se u navedenim popisima stanovništva izjasnili Hrvatima smanjen je sa 128.054 na 72.394 ili za 43,5%. U svim je međupopisnim razdobljima službeni broj Hrvata smanjen, s izuzetkom međupopisa 1953.-1961., tijekom kojega je zabilježen odgovarajući demografski rast hrvatske populacije (13,5%). Tako je između 1961. i 1971. godine službeni broj Hrvata smanjen za 3,7%, između 1971. i 1981. godine za 21,2%, te između 1981. i 1991. godine za čak 33,7%. Deagrarizacije i deruralizacije kojima su naročito bili izloženi Hrvati u seoskim naseljima Bačke i Srijema te redovite migracije u matičnu državu razlogom su smanjenja broja Hrvata u međupopisu 1961.-1971. Međupopisno razdoblje 1971.- 1991. obilježili su prilično snažni procesi popisne „jugoslavizacije“, odnosno, izjašnjavanja stanovništva „Jugoslavenima“. Broj stanovnika koji su se izjasnili kao Jugoslaveni između 1961. i 1971. godine povećan je za 20,6%,

između 1971. i 1981. godine za čak 43,9% te između 1981. i 1991. godine za 1,1%. Realno je pretpostaviti da se u kontingentu "Jugoslavena" krije i određeni dio hrvatske etničke skupine.

Popis stanovništva 2002. godine ustanovio je novi demografski rast srpske, a daljnji demografski regres hrvatske i mađarske etničke skupine u Vojvodini. Srpski stoljetni plan o homogenizaciji unutar svojih granica s popisom iz 2002. došao je do novog vrhunca. Naime, još 1910. godine, Srbi su u Vojvodini činili tek trećinu stanovništva, godine 1931. udjel Srba je porastao na 38,0%, a 1948. godine prvi je puta premašio polovicu ukupnog vojvođanskog stanovništva. Premda ima relativno heterogenu etničku strukturu stanovništva, u Vojvodini ipak izrazito prevladavaju dvije etničke skupine - srpska sa 65,1% i mađarska sa 14,3% ukupnog stanovništva., pa možemo govoriti o svojevrsnom bimodalnom tipu etničkog sastava stanovništva. Do značajnog povećanja srpskog kontingenta u Vojvodini (u međupopisnom razdoblju 1991.-2002.) došlo je prije svega zbog ratom induciranih migracijskih struja srpskog stanovništva iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koje su intenzivirane jačanjem srbijanske oružane agresije na te dvije zemlje, a u tih 11 godina srbijansko stanovništvo u Vojvodini je naraslo s nešto više od polovice na dvije trećine u ukupnom postotku stanovništva. Procjenjuje se da se u Vojvodini privremeno ili trajno naselilo između 250.000 i 300.000 izbjeglih Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine (Valentić, 2010: 101).

Koliki je razmjer depopulacije Hrvata Vojvodine neprijeporno pokazuju podatci o kretanju Hrvata po okruzima. U svim je vojvođanskim okruzima broj hrvatskog stanovništva smanjen, najviše u Srijemskom okrugu (za 51,9%), a najmanje u Zapadno-bačkom okrugu (za 10,1%). U Sjeverno-bačkom okrugu Hrvati su depopulirali za 13,7%, u Srednje-banatskom okrugu za 15,6%, u Sjeverno-banatskom okrugu za 15,4%, u Južno-banatskom okrugu za 30,5% te u Južno-bačkom okrugu za 27,2%. Demografski regres Hrvata u Srijemskom okrugu (u apsolutnom smislu smanjenje je iznosilo 11.331 stanovnika) činio je čak 71,5% ukupnog pada broja Hrvata u Vojvodini (Žigmanov, 2006: 109).

Imajući sve podjele na umu (etnički Hrvati koji su se izjašnjavali kao Bunjevci, Šokci i Jugoslaveni) procjenjuje se da je u Vojvodini 1991. godine živjelo približno 104.113 osoba hrvatskog etničkog podrijetla, što je 43,8% više nego što je u popisu iskazan službeni broj izjašnjenih Hrvata. Kada se ista metodologija primjeni na 2002. godinu procjena je da je u Vojvodini živjelo približno 78.307 osoba hrvatskog podrijetla, ili 38,5% više od službeno objavljenog broja Hrvata.

U iščekivanju rezultata popisa iz 2012. može se sa relativnom sigurnošću pretpostaviti da će broj izjašnjenih Hrvata u Vojvodini nastaviti padati.

Povijest Vojvodine je povijest kolonizacija različitih naroda. Hrvati, Mađari i Srbi su jedina tri naroda koja su imala stalnu zastupljenost svog stanovništva na

području Vojvodine u zadnjih 15 stoljeća, uvijek u različitom omjeru. Velike sile koje su vladale Europom ili bar njezinim značajnim dijelom ostavile su traga u demografskim i etničkim kretanjima stanovništva Vojvodine, čiji su utjecaji i posljedice vidljivi još i danas. Proces kolonizacije, ma kako zastarjelo zvučao, nastavlja se i u ovom vremenu, u Vojvodini.

COLONIZATION OF VOJVODINA

by Marko Bagić

Multiethnicity in Vojvodina is the result of centuries-old colonization of various nations. Wars, political turmoil and assimilation are the reason for decreasing the share of an ethnic community, while the colonization is the significant increase of the same. Even today Vojvodina is experiencing significant ethnic, demographic and political changes, and colonization is still continuing. The turbulent history of the territory of Vojvodina was conditioned by a number of changes of government that were the cause of changes in the composition of the population. Vojvodina was ruled by the states; Dacia, the Roman Empire, Hunnic Empire, Avar Khanate, Gepids Kingdom, Franconia, Pannonian Croatia, the Great Moravia, Byzantium, Bulgaria, Hungary, the Ottoman Empire, Austria, Austro-Hungary, the State of Slovenes, Croats and Serbs, the Kingdom Serbs, Croats and Slovenes, until recently, Yugoslavia, Serbia and Montenegro, and Serbia currently. In this paper, special attention will be paid to the Croats in Vojvodina.

Literatura

1. Anzulović, Branimir, 2011. *Mit o nebeskoj Srbiji*, Biblioteka Večernji edicija, Zagreb.
2. Čapo Žmegač, Jasna, 2001. *Srijemski Hrvati*, Durieux, Zagreb.
3. Gvozdić-Fijak, Zlata, Lončarević, Juraj, 1995. *Srijemska kalvarija Hrvata*, Znanje, Zagreb.
4. Matković, Hrvoje, 2003. *Povijest Jugoslavije*, Naklada Pavičić, Zagreb.
5. Pavičić, Slavko, 2009. *Hrvatska vojna i ratna povijest i Prvi svjetski rat*, Knjigotisak, Split.
6. Pekić, Petar, 2009. *Povijest Hrvata u Vojvodini – Od najstarijih vremena do 1929. godine*, Misl, Zagreb.
7. Rem, Vladimir, 1993. *Tko su Šokci*, Privlačica, Vinkovci.
8. Sekulić, Ante, 1990. *Bački Bunjevci i Šokci*, Školska knjiga, Zagreb.
9. Sekulić, Ante, 1991. *Bački Hrvati*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
10. Skupina autora, 2006. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti Slavonija, Srijem i Baranja*, Hrvatski institut za povijest – podružnica Slavonski Brod, Slavonski Brod.
11. Valentić, Mirko, 2010. *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995. Velikosrpski projekti od ideje do realizacije*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb.
12. Žigmanov, Tomislav, *Hrvati u Vojvodini danas*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.
13. Žigmanov, Tomislav, 2011. *Osvajanje slobode – Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopada prevrata 2000.*, Hrvatsko akademsko društvo, Subotica.

KOLONIJA CIPROVČANA U OSIJEKU S OSVRTOM NA OBITELJ ADAMOVICH DE CSEPIN

Hrvoje Pavić

U ovom istraživanju prikazana je kolonija Ciprovčana u Osijeku. Iako u Osijeku i Slavoniji nisu bili u većini, pripadnici kolonije Ciprovčana obnašali su uvažene funkcije u tadašnjem društvu. Iz te kolonije potječe i znamenita plemićka obitelj Adamovich de Csepin, koja je svojim članovima i djelovanjem neraskidivo vezana za prošlost Osijeka i Slavonije. U radu su prikazane obje grane obitelji Adamovich de Csepin: čepinska i tenjska. Obitelj je u Slavoniji živjela od početka 18. stoljeća, pa sve do kraja II. svjetskog rata. Detaljno su prikazana tri najznačajnija člana: Ivan Kapistran I., Ivan Kapistran II. i Bela Adamovicha de Csepin.

U prvom djelu na temelju članka dr. Josipa Bösendorfera „Kolonija Ciprovčana u Osijeku“ prikazana je povijest kolonije Ciprovčana u Osijeku. Početkom 18. stoljeća, Ciprovčani, iako nisu činili značajan udio u osječkom stanovništvu, zauzimali su uvažene funkcije u tadašnjem javnom životu Osijeka i Slavonije. U drugom djelu rada prikazan je razvoj plemićke obitelji Adamovich de Csepin, obitelji koja također potječe iz tzv. kolonije Ciprovčana. Povijest obitelji prikazana je preko njihovih najznačajnijih predstavnika: Ivana Kapistrana I., Ivana Kapistrana II. i Bele Adamovicha, koji su svojim djelovanjem ostavili veliki pečat u prošlosti Osijeka i Slavonije.

Kolonija Ciprovčana

Prilikom istraživanja u osječkim arhivima dr. Josip Bösendorfer je opazio kako više osječkih obitelji početkom 18. stoljeća nose apelativ Ciprovac ili Ciprovčanin, što upućuje na to da su porijeklom iz Ciprovca. Ciprovac ili Čiprovac je rudarsko mjesto u današnjoj Bugarskoj, odakle su se navedene obitelji preselile krajem 17. stoljeća u Peču. Pod utjecajem austrijskih oslobođanja na području Ugarske i Slavonije, u Ciprovcu je 1688. godine buknuła buna protiv Turaka. Nakon sloma, vođe bune su prebjegli na oslobođeni teritorij. Iz Pečuha su se Ciprovčani zbog Rakocziyevе bune početkom 18. stoljeća preselili u Osijek. Te su obitelji bile međusobno povezane ženidbenom vezom ili su jedni drugima svjedočili prilikom sudskih procesa ili vjerskih obreda. Neke od tih obitelji već su prilikom dolaska iz Ciprovca, a kasnije iz Pečuha u Osijek posjedovale plemstvo, kao npr. obitelji

Pejačević(Pejacsevich) i Adamovich. Dr. Josip Bösendorfer je na temelju dostupne građe za te obitelji napravio rodoslovna stabla za 18. stoljeće.

Bösendorfer navodi devet obitelji podrijetlom iz Ciprovca, koji su prema dostupnim podacima obnašali vrlo uvažene funkcije u tadašnjem Osijeku. Doseljene obitelji su se većinom bavile trgovinom. Trgovinom su se bavile obitelji: Margić, Gegić, Stejkić, Cerkić, Frankolukin i Lekić. Plemstvo su posjedovali Stejkići, Nikolatini (Nikolatinici), Adamovich, Pejačević i Cerkići.

Margići su bili ugledni osječki trgovci na veliko, trgovali su vinom, žitaricama i kožom. Gegići i Stejkići također su bili ugledni trgovci, a Stejkići su kao plemići bili povezani s Pejačevićima i Nikolantinima. U Osijek su iz Pečuha došla i braća Marko, Ilija, Andrija i Mihajlo Cerkić. Ilija je bio tumač kod slavonskog auditorijata, a njegov potomak Mihajlo bio je provincijski komesar. Obitelj se gasi 1795. godine s Vilimom koji je bio pukovnik Palfyjeve regimente. Cerkići su bili baruni i u rodbinskoj vezi s Pejačevićima, Frankolukinima i Nikolantinima.

Početkom 18. stoljeća u Osijek se doselila i braća Pavluško, Nikola, Gjuro i Ivan Nikolantin (Nikolatinici). U Osijeku su se obogatili, a izvori ih spominju i kao plemiće. Izumiru u prvoj polovici 18. stoljeća, u rodbinskoj vezi su s Pejačevićima i Gegićima.

U Osijek se doselio i Antun Lekić sa ženom Margaretom. Obitelj se razgranala i stvorila u gradu trgovačku kuću koja je poslovala sve do Istambula. Lekići su izumrli početkom 19. stoljeća, trgovačka kuća prešla je u vlasništvo Slovenca Antuna Goriuppa, te se kasnije zvala Lekić – Goriupp. Lekići su bili rodbina s Adamovichima. Gjuro Pejačević s kraja 17. stoljeća i Marko Pejačević iz prve polovice 18. stoljeća porijeklom su iz Ciprovca. Prema obiteljskoj tradiciji Pejačevići vuku podrijetlo od srednjovjekovnog bosanskog kralja Dabiše, no prema arhivskim podacima utvrđeno je da je starija povijest obitelji „nategnuta“. Zahvaljujući obiteljskom povjesničaru Julijanu Pejačeviću, uspjeli su sačuvati sjećanje na boravak u prošloj domovini tj. u Ciprovcu. Pejačevići su nakon dolaska u Slavoniju obnašali najznačajnije funkcije u javnoj upravi te su se sve do 1945. godine zadržali u javnom životu Hrvatske i Slavonije. (Bösendorfer, 1932: 213-214, 221)

Regnum Sclavoniae (Atlas Vukovarskog vlastelinstva 1733., priredio Ante Grubišić, Osijek 2006.)

Obitelj Adamovich

Obitelj Adamovich u Osijek također se doselila iz Pečuha početkom 18. stoljeća. Prvi se spominju Pavao i Ivan. Pavao je bio upravitelj Beljskog vlastelinstva. Te je vjerojatno na toj funkciji i dobio plemstvo 6. XI. 1714. godine, od cara i kralja Karla VI./III. (Bösendorfer, 1932: 214) Prema Ercegu Pavao je sa ženom Juditom pl. Knežević imao petero djece, dva sina: Martina i Franju, te tri kćeri. (Erceg, 1996: 9) Dok prema obiteljskom rodoslovnom stablu su imali devetero djece, tri sina: Martina, Josepha Ignatza i Franju, te šest kćeri Anu Mariu, Catharinu, Mariu Margarethu, Margaretu i Elisabethu. (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepin, 2010) Obitelj Adamovich de Csepin koji su tema ovog rada potječu od Martina pl. Adamovicha. Martin je prema Bösendorferu bio oženjen Anastazijom (Stanom) Lekić (Bösendorfer, 1934: 219), dok ostali autori navode da je bio oženjen Anastasiom pl. Czinderi de Nagy – Atad. Ona je 1744. godine pokopana u franjevačkoj crkvi Svetog Križa u Osijeku. (Bösendorfer, 1942: 51) Martin je također kao i njegov otac Pavao bio upravitelj Belja. (Šćitaroci, 1998: 367)

Ivan Kapistran I. Adamovich de Csepin

Martin je s Anastazijom imao dva sina Johanna/Adama i Ivana Kapistrana. (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepin, 2010) Ivan Kapistran I. Adamovich rođen je 1726. godine u Pečuhu, a umro je u Čepinu 1808. godine. Studirao je pravo, te je kao svršeni *juratoš* 1752. godine došao u službu Virovitičke županije. U županiji je vršio službu fiškala, notara i podžupana od 1758. do 1768. godine, a bio je i izaslanik na hrvatskom i zajedničkom saboru. (Državni arhiv u Osijeku, Osobni arhivski fondovi, Josip Bösendorfer) Ivan Kapistran I. bio je dobar činovnik, veliku sposobnost pokazao je prilikom donošenja i provođenja terezijanskog slavonskog urbara 1756. godine, taj urbar preveo je na hrvatski jezik. Izvršio je podjelu kemetskih sesija, a time je urbar proveo u djelo 1762. godine. Radom je stekao priznanje i na Dvoru, te je 28. lipnja 1762. godine imenovan kraljevskim savjetnikom. (Bösendorfer, 1950: 206) Dok je vršio dužnost podžupana Virovitičke županije (1758. – 1765.) oženio se Juditom Saić de Pernica, kćerkom križevačkog podžupana Ivana. Otac joj je u miraz dao sela Sveta Helena, Majkovec, Imbrijovec, Đelekovec i Kaniža – Lug. Vršeci službu podžupana, Ivan Kapistran I., stekao je osobitu naklonost na Dvoru jer je redovno otpremao vojnike i živežne namirnice za vojsku, a to je kraljici bilo potrebno u ratu s pruskim kraljem Fridrikom II.. U znak priznanja 23. ožujka 1765. godine kraljica mu je podijelila komorsko dobro Čepin, za koje je komori platio 26 000 forinti.

Grb obitelji Adamovich iz 1714. godine (Mladen i Bojana Šćitaroci, Dvorci i perivoji u Slavoniji, Zagreb 1998., 106.)

Ivan Kapistran I. Adamovich postao je uzoran slavonski vlastelin, te se 1766. godine odrekao županijske službe i posvetio se upravi svojih dobara. (Bösendorfer, 1950: 206 – 207) Carica i kraljica Marija Terezija 6. listopada 1770. godine podijelila je Ivanu Kapistrau I. Adamovichu pridjevak *de Csepin* – čepinski, koji obitelj i danas nosi u svom prezimenu. (Pavić – Šušak, 2008: 7)

Nakon preuzimanja posjeda Čepin, Ivan Kapistran I. Adamovich de Csepin, posvetio se uzornom gospodarenju. Započeo je proces isušivanja močvara oko Čepina, na taj način povećao je količinu obradivog zemljišta. Područje oko Čepina krajem 17. stoljeća imalo je 960 jutara obradive površine, a krajem 18. stoljeća 1344 jutara. Na močvarnom terenu sadio je konoplju, a prema Bösendorferu prvi je u svjetskoj ekonomiji pronašao metodu suhog močenja konoplje. Konoplju nije močio u potoku ili bari, nego ju je raširio po livadi i vodom polijevao, dok se vlakanca ne odvoje sasvim od stančevine. U Čepinu je podigao prvu užarnicu, a robu je kolima preko Tirola izvezio u Amsterdam, gdje su je kupovali brodograditelji i brodovlasnici. Njegova užad loše je podnosila morsku vodu te su pucala i nizozemska potražnja za slavonskom užadi je prestala. (Bösendorfer, 1950: 207) U Čepinu je Ivan Kapistran I. sagradio dvorac i obiteljsku kapelicu posvećenu Presvetom Trojstvu. Kapelica je građena od 1769. do 1771. godine, a prilikom posvete carica i kraljica

Marija Terezija poklonila je misno ruho za crkvu. Dvorac je srušen 1947. godine, a crkva postoji i danas, koristi se kao župna crkva Župe Presvetog Trojstva. (Pavić – Šušak, 2008: 20,21)

Zbog problema sa susjednim Erdutskim vlastelinstvom u vlasništvu grofova Palfy, Ivan Kapistran I. odlučio je kupiti Erdutsko vlastelinstvo. Tada je došao u posjed Erduta, Aljmaša, Sarvaša, Tenja u Slavoniji, i Svetog Lovre i Novog Sela u Bačkoj. Kupoprodajni ugovor sastavljen je 3. lipnja 1778. godine, grofu Palfyju isplatio je 340 000 forinti. Kako bi isplatio tu golemu svotu odmah je prodao Ivanu pl. Kovaču Sarvaš za 20 000 forinti. Novo Selo i Svetog Lovru Nikoli pl. Csehu za 60 000 forinti. Sam je skupio 140 000 forinti, a od nadvojvotkinje, kćeri Marije Terezije, Marije Ane dobio je u zajam 120 000 forinti. Kupnja Erdutskog vlastelinstva bila je vrlo smion poduhvat, te svjedoči o Adamovichevoj poduzetnosti i naprednosti. (Bösendorfer, 1950: 207) Dokaz njegove naprednosti je i zakup Valpovačkog vlastelinstva, s kraćim prekidima, od 1763. do 1779. godine. (Karaman, 1962: 32 – 36) Prema iskazu vlasnika vlastelinstvo je nakon deset godina bilo u boljem stanju nego kad ga je Ivan Kapistran I. Adamovich preuzeo. (Šćitaroci, 1998: 367,400) Posebno je zanimljiv njegov gospodarski pravilnik *Regulamentum domaniale* što ga je napisao 1774. godine za upravitelja posjeda Sveta Helena. (Bösendorfer, 1950: 208)

Čepinska grana obitelji

U oporuci Ivan Kapistran I. Adamovich navodi da sinu Pavlu, zbog toga što boluje od kroničnih bolesti i jer ima brojnu obitelj ostavlja posjed Čepin i kuću u Vараždinu. Zbog potrebne blizine liječnika i obrazovanja kćeri mu također ostavlja dobro Imbriovec s imanjem Brezje. Pavlu i njegovom sinu Mirku ostavio je kuriju u Čepinu, sela Dopsin i Hrastin i obližnje zgrade i posjede. Zbog bolesti Pavlu *zdravstveno stanje i tjelesna slabost ne dopuštaju da podnese napore upravljanja gospodarstvom na udaljenim posjedima*. Sinu Antunu ostavlja posjed Aljmaš, Tenje i Svetu Helenu, a posjed Erdut sa selom Laslovo ostavlja sinu Roku Korneliju. (Erceg, 1996: 125 – 127, 135) Nakon Pavlove smrti (1801. godine) rođen je 1802. godine Pavlu sin Ivan Kapistran II. Adamovich de Csepin (1802. – 1876.). Ivan Kapistran II. rođen je u braku Pavla i Terezije Kereszthury de Petrikersztur. (Pavić – Šušak, 2008: 27) Nadživio je starijeg brata Mirka (Amerika) koji je umro 1814. godine, te je pokopan u crkvi Presvetog Trojstva u Čepinu. (Pavić – Šušak, 2008: 22)

Ivan Kapistran II. Adamovich de Csepin

Ivan Kapistran II. Adamovich u braku s Rozalijom barunicom Kerekes imao je dva sina Ladislava (1823 - 1901) i Ivana Nepomuka (1827 - 1876). (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepin, 2010) Ivan Kapistran II. naslijedio je posjed Čepin, te je posjed pod njegovom upravom doživio veliki procvat. Posvetio se i projektu isušivanja močvara s čime je već započeo njegov djed Ivan Kapistran I., a u Čepinu je izgradio dvorac 30-tih godina 19. stoljeća. Dvorac je danas poznat pod nazivom dvorac Adamovich – Mihalović – Knobloch. (Pavić – Šušak, 2008: 25) Na isušeno područje naselio je novo stanovništvo. Ivanovac je naselio 1835. godine njemačkim stanovništvom, a Antunovac s njemačkim i mađarskim stanovništvom iz Ugarske. Na području oko Čepina i Ivanovca uzgajao je duhan. Ernestinovo je 1868. godine naselio Nijemcima iz Bačke. Također je podigao više pustara na Čepinskom vlastelinstvu, te tako popunio prazno ali plodno zemljište. (Sršan, 2009: 31) Ivan Kapistran II. Adamovich bio je cijenjen promicatelj poljodjelstva, član raznih gospodarskih udruga u Austrijskoj Monarhiji i počasni predsjednik Slavonske gospodarske

udruga u Osijeku. (Šćitaroci, 1998: 367) U Čepinu je 1836. godine pokrenuo prvu šećeranu na parni pogon u Hrvatskoj, tvornica je radila do 1853. godine. Uz Adamovicha se kao vlasnik navodi i bečka tvrtka „Mayer & Söhne“. Tada je to bila jedna od najvećih prehrambenih tvornica u Slavoniji, zapošljavala je stotinjak radnika. (Šćitaroci, 1998: 108) Dok Sršan navodi da su osim Adamovicha suvlasnici šećerane bili N. Meyer i I. G. Landauer. Tvornica je *radila s najmodernijim francuskim strojevima od 1836. do 1853. godine*. U Čepinu je također osnovao tvornice za preradu ulja, svile i kudjelje, užariju i mlinove. Također je podigao ekonomske jedinice tzv. pustare. Uveo je napredno stočarstvo, nove poljoprivredne kulture i agrotehničke mjere te mehanizaciju u obradi zemlje.

Dvorac Adamovich – Mihalović – Knobloch (Privatna zbirka baruna Adamovicha de Csepin, Zagreb)

U njegovoj gospodarskoj snazi i umijeću svjedoče i njegova dva rada. U Osijeku je 1857. godine objavio *Skizzen über die Landwirtschaftsführung der Bauerwirthen und den landwirtschaftlichen Cultur – Zustand im Essegger – Comitate, nebst einer Beschreibung der zwei kleinen Muster – und Probe – Wirtschaften in Csepin*. Rad je napisao povodom 50-te obljetnice bečkog gospodarskog društva. U radu je javnosti predstavio slavonsko seljačko gospodarstvo. Navodi da Slavonija ima bogate poljoprivredne resurse, ali je zaostala te on navodi mjere koje mogu poboljšati slavonsko gospodarstvo. U drugom djelu rada prikazano je ogledno dobro Livana, a u zaključku se zalaže za otvaranje poljoprivrednog zavoda ili škole te je bio spreman i sam u tome pomoći. (Sršan, 2009: 32) Drugi rad objavljen je u Osijeku 1866. godine, pod naslovom *Gedanken und Vorschlag zur Gründung eines Vereines der Landwirthe des Veröczer Komitates in ihrem eigenen und im allgemeinwirtschaftlichen Interesse von J. C. A.* (Knjižnica Muzeja Slavonije u Osijeku) Uslijed financijske krize i nedostatka sitnog novca za plaćanje radnika Ivan Kapistran II. Adamovich na Čepinskom vlastelinstvu od 1830. do 1866. izdao je četiri emisije papirnato novca u apoenima od 3, 5, 10, 20, 30 i 50 krajcara. Jamstvo za njihovo izdavanje bila je imovina vlastelinstva, a apoeni su se mogli zamijeniti na blagajni vlastelinstva. (Kalendar Hrvatske narodne banke, 2012, ožujak)

Ivan Kapistran II. imao je veliki značaj za odvodnju na širem osječkom području. Na tom projektu naslijedio je svoga djeda Ivana Kapistrana I. Adamovicha. Bio je inicijator isušivanja velike močvare Palača, južno od Osijeka, regulacije rijeke Vuke i meliorizacije

Ivan Kapistran II. pl. Adamovich de Csepin (Kalendar Hrvatske narodne banke, 2012, ožujak)

Ivan Kapistran II. imao je veliki značaj za odvodnju na širem osječkom području. Na tom projektu naslijedio je svoga djeda Ivana Kapistrana I. Adamovicha. Bio je inicijator isušivanja velike močvare Palača, južno od Osijeka, regulacije rijeke Vuke i meliorizacije

Slavonsko dravsko – dunavske nizine. Po njegovoj narudžbi nastao je projekt *Odvodnje sa slavonske dravsko – dunavske nizine*, autora Ivana Nepomuka Spanbauera. Projekt je tiskan 1876. godine u Adamovichevoj nakladi u Osijeku. U naslovu navodi da je Ivan Kapistran II. Adamovich de Csepín, posjednik čepinskog, erdutskog i aljmaškog vlastelinstva. Te da je počasni predsjednik Slavonskog gospodarskog društva, redovni član Mađarskog gospodarskog društva i dopisni član Bečkog gospodarskog društva. (Spanbauer, 2006: 5) Uslijed velikog zaduživanja zbog isušivanja močvara, uvođenja novih tehnika u gospodarenju i izgradnje tvornica dolazi do propasti Čepinskog vlastelinstva. Vlastelinstvo je 1876. godine obuhvaćalo preko 20 000 jutara zemlje.

Ivana Kapistrana II. u vođenju posjeda naslijedili su sin Ladislav i unuk Bela Adamovich, oni su pritisnuti dugovima 1881. godine započeli s rasprodajom posjeda bogatim osječkim građanima. (Sršan, 2009: 33) Ladislav pl. Adamovich de Csepín (1823. – 1901.) bio je oženjen Oktavijom pl. Mihalović, a njihov sin je Bela pl. Adamovich de Csepín (1856. – 1934.). Ivan Nepomuk I., mlađi sin Ivana Kapistrana II., u dva braka bio je oženjen sestrama Franciskom i Eleonorom pl. Adamovich, iz tenjske grane obitelji. U drugom braku je dobio sina Ivana Nepomuka II. (1861. – 1895.), koji je emigrirao u Austriju. (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepín, 2010)

Bela pl. Adamovich de Csepín

Bela pl. Adamovich de Csepín rođen je u obiteljskom dvorcu u Čepinu. Gimnaziju je završio u Osijeku, a nakon toga studirao je agronomiju u Beču. Nakon završenog studija započeo je financijski slom obiteljskog posjeda. Kako navodi anonimni biograf u njegovom životopisu, Bela nije imao smisla za ekonomiju, već ga je jedino zanimala glazba. Na području glazbe dokazao se kao glasovirač i kao skladatelj. Nakon sloma čepinskog posjeda Bela odlazi kao instruktor glazbe princu Jamieu Burbonskom, pretendentu na španjolsko prijestolje, princ je živio u dvorcu Frohsdorf kod Beča. Uz to namještenje Bela je studirao glazbu, klavir i kompoziciju, kod Hermana Grädenera i Carla Frühlinga, od 1890. do 1893. godine. Po zagovoru moćnih prijatelja izabran je za narodnog zastupnika iz kotara Perušić i Donji Miholjac na listi unionističke stranke. Također je bio i delegat na zajedničkom hrvatsko – ugarskom saboru u Budimpešti. Kako navodi

njegov biograf *jedna Bachova fuga mogla ga je više ugrijeti nego cijela igra parlamentarnih intriga i podvala*. Nakon kraja političke karijere 1908. godine, kada više nije izabran za sabor, tražio je novo namještenje. Prvo je službovao kao činovnik u Đakovu, a do smrti kao službenik u osječkoj tvornici šećera. Bela je kao glazbenik ostavio preko 50 glazbenih djela, uglazbio je 40 pjesama, jednu misu i 16 raznih kuplea. Njegovo široj javnosti malo poznato, ali svakako najznačajnije djelo je prvi hrvatski balet „Jela“. Balet je prouzročen u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu 15. siječnja 1898. godine. (Muzej Slavonije Osijek, Otvorština Bele pl. Adamovicha čepinskoga) Građa za balet uzeta je iz bajke u stihovima njemačkog romantičkog pjesnika Friedricha Rückerta. *To je priča o Jeli koju pomama za zlatom vodi na rub propasti, da bi na kraju našla sreću uz voljenog Marka. Junaci baleta su vile i duhovi: Jela je vila omorike, Marko duh javora*. Akademkinja Koraljka Kos na temelju kritika i osvrtu je rekonstruirala odjek baleta u ta-

Grobница obitelji Adamovich de Csepín na Aninom groblju u Osijeku (foto: Hrvoje Pavić, 2009)

dašnjoj javnosti. Djelo su ocijenili Franjo Kuhač i Milutin Cihlar – Nehajev. *Ocjene Kuhača i Cihlar – Nehajeva u biti su analogne: hvale instrumentaciju, smisao za boje i nijanse zamjerajući skladatelju što nije pokušao stvoriti nacionalno obojenu glazbu*. (Kos, 2002: 49 – 50) Svečana praznjenje baleta 15. siječnja 1898. godine bila je dobro posjećena, od uglednika bili su prisutni nadvojvoda Leopold Salvator i nadvojvotkinja Blanka, ban Khuen Hedervary i supruga. (Perči, 2004: 60)

Bela Adamovich u prvom braku bio je oženjen Marijom groficom Janković daruvarskom, koja je tragično preminula nakon prevrata 1918. godine, a drugi put za Paulu Niederländer. S Belinom smrću gasi se jedna grana obitelji Adamovich de Csepín. Bela je preminuo u Osijeku 28. veljače 1934. godine, a sahranjen je na Aninom groblju u Osijeku u obiteljskoj grobnici. (Pavić – Šušak, 2008: 32)

Tenjska grana obitelji

Drugi sin Ivana Kapistrana I. Adamovicha, Antun Adamovich (1762. – 1829.), (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepín, 2010) od oca je naslijedio posjede Sveta Helena, Tenje i Aljmaš. Ivan Kapistran I. u oporuci navodi da je Antun razborit i sposoban u vođenju gospodarstva. Antun ima *poučljivost duha da poslušna i spremnost na brze i hitne pokrete duha, hitrost uma*. (Erceg, 1996: 129) Prema obiteljskom rodoslovnom

Bela pl. Adamovich de Csepín (Mladen i Bojana Šćitaroci, Dvorci i perivoji u Slavoniji, Zagreb 1998., 109.)

stablu Antun se dva puta ženio, prvo Josephom pl. Inkey de Pallin, koja je umrla vrlo mlada oko 1795. godine. U drugom braku bio je oženjen Barbarom barunicom Perenyi de Pereny, u tom braku rođen mu je sin Antun II. pl. Adamovich (1808. – 1848.). (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepin, 2010) Antun I. Adamovich de Csepin bio je podžupan, a potom upravitelj Virovitičke županije od 1818. do 1825. godine. Bio je dvorski savjetnik, komornik i vlastelin Tenja, Erduta, Sarvaša i Aljmaša. (Šćitaroci, 1998: 367) U Tenju je krajem 18. stoljeća izgradio dvorac koji postoji još i danas, poznat pod nazivom dvorac Adamovich – Bartolović. (Šćitaroci, 1998: 300) Antun I. Adamovich doktorirao je 1778. godine na Budimskom sveučilištu s doktoratom pod nazivom *Tentamen publicum ex agrorum, pratorum et vitum cultura, quod in regia universitate Budensi anno 1778. subit Antonius Adamovics de Csepin*. Posjed Sveta Helena naslijedila je Antunova kćer Marija udana barunica Hellenbach de Paczolay. (Pismo Nikole ml. baruna Adamovicha de Csepin, 14. rujan 2010.)

Antunov sin Antun II. pl. Adamovich de Csepin rođen je 1808. a umro je 1848. godine. U braku s Julijanom groficom Forgach de Ghymes et Gacs, imao je petero djece. Najstariji sin i nastavljatelj obitelji Karlo I. (Cary, Dragutin, Carl) rođen je 1829. godine, a umro je 1874. godine. (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepin, 2010) Oženio se 1857. godine Biancom groficom Capello von Wickenburg. Karlo I. bio je pobočnik bana Josipa Jelačića, konjanjički kapetan i komornik. Bio je vlastelin Tenja i srednjovjekovnog grada Velenja u današnjoj Sloveniji. (Šćitaroci, 1998: 397) Njegovi sinovi Karlo II. i Ivan Albrecht nastavili su obiteljsku lozu. Karlo II. nastavio je plemićku lozu, dok je Ivan Albrecht utemeljitelj barunske grane obitelji. Karlo II. rođen je 1865. a umro je 1940. godine. (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepin, 2010) Bio je tajni savjetnik i komornik, u braku s Gizelom barunicom Ritter von Zahony imao je četvero djece, a među njima i nastavljača loze Karla III. pl. Adamovicha de Csepin. (Šćitaroci, 1998: 397) Karlo III. rođen je 1892. a umro je 1972. godine u braku s Juliom Zilahy de Gyurgyoka rođen mu je nasljednik Karlo IV. (1924. – 2010.). (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepin, 2010) Ivan Albrecht osnivač barunske grane obitelji rođen je 1866. a umro je 1929. godine. Barunat mu je dodijelio car i kralj

Dvorac Adamovich – Bartolović u Tenju, autor Ervin pl. Cseh, 1876. (Privatna zbirka baruna Adamovicha de Csepin, Zagreb)

Franjo Josip 1913. godine. (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepin, 2010) Ivan Albrecht bio je veliki župan Srijemske županije sa sjedištem u Vukovaru od 1910. do 1913. godine i veliki župan Virovitičke županije sa sjedištem u Osijeku od 1913. do 1918. godine. Vlastelin Novog Sela u Vojvodini, Velenja u Sloveniji i suvlasnik Tenja, komornik i vitez malteškog reda. U braku s Terezijom groficom Westphalen zu Fürstenberg, imao je četvero djece, najmlađi sin Ivan Kapistran III. nastavio je obiteljsku lozu. (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepin, 2010) Ivan Kapistran III. barun Adamovich de Csepin rođen je 1905. a umro je 1971. godine u Kolumbiji. U braku sa Stefanijom groficom Pejačević imao je tri kćeri i sina Nikolu (r. 1936.), koji je nastavio obiteljsku lozu. Ivan Kapistran III. bio je vitez Malteškog reda. (Šćitaroci, 1998: 397) Po zanimanju je bio agronom, te je prije II. svjetskog rata živio u Vukovaru (Bösendorfer, 1950: 208) gdje je bio upravitelj posjeda grofova Eltz.

Obitelj Adamovich de Csepin danas

Nakon II. svjetskog rata obitelj Adamovich de Csepin više nije bila poželjna u novoj državi, gdje su sve plemićke i zemljoposjedničke obitelji promatrane kao narodni neprijatelji. Od tada obitelj živi širom Europe i Južne Amerike. Nasljednik če-pinske grane Ludwig I. (1890. – 1955.) odselio se u Austriju, kao malo dijete. U Austriji bio je ministar pravosuđa, rektor bečkog sveučilišta i predsjednik ustavnog suda. U braku s Emmom pl. Hoffman imao je sina Ludwiga II. (r. 1932.). Ludwig II. je kao i otac cijenjeni austrijski pravnik. Dugo godina je vršio službu predsjednika Ustavnog suda Republike Austrije, a danas je savjetnik predsjednika Austrije. Zbog doprinosa prilikom stvaranja samostalne i suverene Republike Hrvatske, dodijeljen mu je počasni doktorat osječkog sveučilišta. On nema potomaka, te s njim završava če-pinska grana obitelji Adamovich de Csepin. (Šćitaroci, 1998: 367) Nasljednici tenjske plemićke grane žive u Pečuhu u Mađarskoj, gdje je Karoly – Karlo IV. (r. 1953.) doktor medicine, u braku s Erzsebet Horvath ima troje djece. (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepin, 2010)

Danas najbrojnija grana obitelji je ona tenjska barunska. Nikola barun Adamovich de Csepin, rođen je u Osijeku 1936. godine, a do kraja II. svjetskog rata živio

Karlo I. pl. Adamovich de Csepin (privatna zbirka baruna Adamovicha de Csepin, Zagreb)

je u Vukovaru. Nakon II. svjetskog rata obitelj je emigrirala prvo u Austriju, a potom u Južnu Ameriku, u Kolumbiju. Obitelj se ponovno vratila u Hrvatsku 90-tih godina XX. stoljeća, kada su organizirali konvoje humanitarne pomoći za pomoć ratom stradalom području. Nikola barun Adamovich de Csepín vitez je Suverenog viteškog malteškog reda, te vrši službu veleposlanika tog reda u Republici Hrvatskoj. Nikola je također i jedini živući hrvatski vitez habsburškog reda zlatnog runa. U prvom braku bio je oženjen Angelom barunicom Spies von Büllenheim, a nakon smrti prve supruge oženjen je Constanze pl. Pott. Iz prvog braka Nikola ima tri sina; Ivana (r. 1971.), Nikolu ml. (r. 1972.) i Borisa (r. 1980.) Ivan u braku s Marijom van den Bosch ima dva sina i kćer. Nikola ml. u braku s Camillom barunicom Fürstenberg ima tri sina i kćer. Nikola ml. kao i otac živi u Zagrebu, te je isto vitez Suverenog viteškog malteškog reda. (Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepín, 2010)

Ivan Albercht barun Adamovich de Csepín (privatna zbirka baruna Adamovicha de Csepín, Zagreb)

Zaključak

U ovom istraživanju prikazan je razvoj društvene elite Slavonije nakon oslobođenja Turaka do kraja II. svjetskog rata. Nositelji tadašnjeg društvenog i gospodarskog razvoja bile su plemićke obitelji. U ovom radu prikazana plemićka obitelj Adamovich de Csepín, koja je potekla iz osječka kolonije Ciprovčana. Članovi ove obitelji, u 18. i 19. stoljeću učinili su prve korake pri pokretanju isušivanja močvara južno od Osijeka, tako su oslobođene velike količine plodnog zemljišta. Tamo su osnovali nova naselja i pokrenuli gospodarski razvoj. Nažalost povijest takvih obitelji danas je malo poznata, zbog toga što se povijesti plemstva u jugoslavenskoj historiografiji pridavala veća pažnja, izuzev analize posjedovnih odnosa.

COLONY OF CIPROVIANS IN OSIJEK WITH THE EMPHASIS ON FAMILY ADAMOVICH DE CSEPÍN by Hrvoje Pavić

The first part of this paper contains a review of Dr. Joseph Bösendorfer work "Kolonija Ciprovčana u Osijeku". In the early 18th century, Ciprovians, although they hadn't accounted for a significant proportion of the population in Osijek, occupied esteemed positions in public life Osijek and Slavonia of their time. The second part of the paper presents the development of a noble family Adamovich de Csepín / Čepinski, a family that also comes from the so-called "Ciprovčana colonies". Family history is shown through their most important representatives: John of Capistrano .I, John of Capistrano II. and Bela Adamovich whose work left a big mark in the history of Osijek and Slavonia.

Literatura

1. Bösendorfer, Josip, 1932. *Kolonija Ciprovčana u Osijeku*, Narodna starina, Vol. 11, No. 29
2. Bösendorfer, Josip, 1942, *Pokojnici u kriptama osječkih crkava*, Osječki zbornik, br. 1, Hrvatski državni muzej u Osijeku, Osijek
3. Bösendorfer, Josip, 1950, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, JAZU, Zagreb
4. Erceg, Ivan, 1996, *Ivan Kapistran Adamović – javni djelatnik, veleposjednik i ekonomist*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek
5. Kalendar Hrvatske narodne banke, 2012, ožujak
6. Kos, Koralka, 2002, *Na tragu prvog hrvatskog baleta*, Cantus, br. 114
7. Karaman, Igor, 1962, *Valpovačko vlastelinstvo, ekonomsko – historijska analiza*, JAZU, Zagreb
8. Pavić, Hrvoje; Šušak, Marin, 2008, *Čepinska sjećanja, Vlastita naklada – Hrvoje Pavić, Čepin*
9. Perčić, Ljerkica, 2004, *Bela Adamović (1856. – 1934.)*, ANALI Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, Sv. 20
10. Spanbauer, Ivan Nepomuk, 2006, *Odvodnja sa slavonske dravske – dunavske nizine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek
11. Sršan, Stjepan, 2009, *Diobe vlastelinskog dobra u Čepin*, Općina Čepin, Čepin
12. Sršan, Stjepan, 2009, *Vlastelinsko dobro baruna Adamovića u Čepin*, Općina Čepin, Čepin
13. Šćitaroci, Mladen; Šćitaroci, Bojana, 1998, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Šćitaroci, Zagreb

Izvori

14. Državni arhiv u Osijeku, Osobni arhivski fondovi, Josip Bösendorfer
15. Muzej Slavonije u Osijeku, Ostavština Bele pl. Adamovića čepinskoga
16. Pismo Nikole ml. baruna Adamovića de Csepín, 14. rujna 2010.
17. Rodoslovno stablo obitelji Adamovich, Nikola ml. barun Adamovich de Csepín, 2010

Dvorac Velenje krajem 19. stoljeća
(Privatna zbirka baruna Adamovicha de Csepín, Zagreb)

UTJECAJ EUROPSKE KOLONIZACIJE NA AFRIČKO DRUŠTVO I KULTURU

Nikica Torbica

Afrika je kontinent koji doživljava završnu fazu europske kolonizacije. Ona biva cijela osvojena u zadnjih par desetljeća devetnaestoga stoljeća, a njezin narod biva podčinjen te sveden na razinu životinje. Kolonizatori su podjeli Afrike pristupili oprezno, s već velikim iskustvom. Upravo u tome možemo pronaći razlog tako brzog i uspješnog administrativnog i gospodarskog, te nešto sporijeg kulturološkog podčinjavanja afričkoga stanovništva. Takav će pristup Europljana obilježiti Afrike kroz čitavo razdoblje kolonijalizma, ali njegov se devastirajući utjecaj vidi i danas.

U ovom članku dotaknut ću se problematike europske kolonizacije na primjeru Afrike i njezina društva. Naglasak ću staviti na utjecaj koji su Europljani ostvarili među Afrikanima i način na koji su promijenili njihovu kulturu, društvo i gospodarstvo. Posebno je zanimljivo uočiti kako je europska nasilna invazija trajno promijenila tradiciju, običaje i cjelokupan život Afrikanaca, a posljedicu čega možemo vidjeti i u današnjem stanju. Nadam se da ću kratkim presjekom navedenih problema pomoći u shvaćanju ove tematike te brojnih posljedica koje možemo vidjeti i u suvremenom svijetu.

Pregled početnog stadija kolonizacije

Kako bismo shvatili kako je uopće započela želja za afričkim teritorijem i nametanje europske vlasti tamošnjem narodu, moramo započeti pregledom početnih godina kolonizacije. Započinjući stanjem pred samu kolonizaciju te prikazujući jačanje zanimanja za Afriku, prikazat ću kako je u kratkom vremenu došlo do velikog širenja europske vlasti na čitav teritorij Afrike, a time i do širenja i nametanje europske kulture.

Još 1879. tek je maleni dio Afrike bio pod europskom vlašću. Samo je Alžir bio pod francuskom vlašću, a u Egiptu i Tunisu postojali su tek zametci europske kontrole. Na zapadnoj obali ističu se francuski Senegal i britanska Zlatna obala. Zanimljivo je napomenuti kako se francuska vlast u Senegal u uspješno proširila tek desetak kilometara u unutrašnjost. U britanskim kolonijama poput Gambije, Sierra Leonea i Lagosa i dalje su dominirale afričke vlasti. U portugalskoj Gvineji postojao je tada tek portugalski utjecaj, a prava vlast učvrstit će se kasnije, no osim par obalnih gradova, portugalska Angola i Mozambik ni ne mogu se smatrati kolonijama u suvremenom smislu tog značenja. Možemo reći kako su to bile tek trgovačke zone.

Britanski je utjecaj bio snažan i na Zanzibaru, a Francuzi su zaposjeli otoke Comores i Madagaskar. U

unutrašnjosti kontinenta europsku zastavu nalazimo samo na krajnjem sjeveroistoku (Oliver, Fage, 1985: 166.).

No već dva desetljeća poslije, početkom 20. stoljeća, europske su vlade polagale pravo na suverenitet nad svih četrdesetak političkih jedinica na koje je bila podijeljena Afrika. Od njihove vlasti bilo je izuzeto samo šest jedinica, a od njih su četiri izuzeća bila više tehničke nego stvarne naravi.

Istraživač sa pigmejcima

Možemo zaključiti kako je sigurno da je takvo stanje posljedica otvaranja Afrike Europi i njezinoj kulturi u prve tri četvrtine 19. stoljeća. Moramo napomenuti kako je vrlo malo istraživača odlazilo u Afriku s namjerom istraživanja tih prostora za kasnije osvajanje. Misionari zasigurno nisu ni pomišljali kako bi mogli biti preteča kolonijalistima. Ciljano istraživanje mogli bismo pripisati samo onim zemljama koje do tada nisu imale kolonijalnih ili trgovačkih utjecaja na prostoru Afrike. Upravo su te zemlje poremetile ravnotežu sila te potaknule međunarodni interes za područjima Afrike.

Među njima ističe se belgijski kralj Leopold II., čovjek velikih ambicija koje su često premašivale mogućnosti njegove zemlje. Godine 1876. stvara *Međunarodno udruženje za Afriku* kojemu je cilj bilo postavljanje trgovačkih i istraživačkih postaja preko središnje Afrike (Oliver, Fage, 1985: 168). Iako ekspedicije kreću od Zanzibara, uskoro se njegovo zanimanje okreće zapadnoj obali. Stvara sustav riječnih i kopnenih komunikacija, od ušća Konga pa sve do današnjeg Kisanganija. Svojom međunarodnom vještinom uspio je dobiti navedeno područje pod svoju upravu. No isto tako, možemo ustvrditi kako je upravo Leopold najviše pridonio stvaranju „atmosfera pojačanog interesa“.

Osim Leopolda, kao nova sila u Africi pojavljuje se i Njemačka. Između 1883. i 1885. uspijeva anektirati jugozapadnu Afriku, Togo i Kamerun te dio istočne Afrike. Sve to potiče velika diplomatska previranja među europskim silama, sve dok cijeli kontinent ne biva razdijeljen. Njemačka je imala želju odvratiti francusko neprijateljstvo u Europi te postati arbitrom u sukobu francuskih i britanskih težnji, poput kriznog Egipta. Podržavajući Britaniju u Egiptu, Njemačka je imala dozvolu za akcije u preostalim dijelovima Afrike. Raspirujući neprijateljstvo Francuske i Britanije, Njemačka je mislila baciti u drugi plan problem Alsacea i Lorrainea u Europi.

Tako se Francuskoj, Velikoj Britaniji te Portugalu u Africi pridružuju i Leopold II. te Njemačka, a njih uskoro slijede i Italija i Španjolska. Okupljanjem ovih sila stvara se jači međunarodni interes za teritorijima u Africi. U

početku je dioba kontinenta preslikavala međunarodne odnose u Europi, ali ona će uvelike utjecati na sve afričke narode (Oliver, Fage, 1985: 170).

Iako su se Nijemci u tome pridružili nešto kasnije, nisu bili ništa blaži prema svojim podanicima. Kao potvrdu njihove grubosti valja navesti tragičnu sudbinu dvaju pobunjenih plemena, Herera i Nama. Herere su protjerane prema Kalahariju gdje su ostavljani da umru. Oni koji su se pokušavali približiti izvorima bili su strijeljani od strane Nijemaca. Oni koji se nisu borili bili su ili strijeljani ili zatvarani u logore. Sukob je rezultirao s 80 000 mrtvih Herera te 20 000 mrtvih Nama. Kako bi odrazili punu tragediju tog događaja, moramo navesti kako je preživjelo tek nešto više od 15 000 Herera i manje od 10 000 Nama. Možemo zaključiti kako je tih 80 000 ljudi umrlo radi imperijalnog prestiža Njemačke (Davidson, 1984 : 193).

Zadnji čin prije početka međunarodnog interesa možemo pripisati Berlinskoj konferenciji 1885. Na njoj se trebalo raspravljati o priznanju Leopoldova Konga te o rezolucijama o slobodnim trgovinama i o prihvaćanju aneksija određenih teritorija u Africi. No najčešće i najlakše su bile priznate njemačke aneksije, provedene hitro i pod sumnjivim uvjetima. Svima je bilo jasno kako slijedi dioba cijeloga kontinenta te su nakon konferencije svi ubrzali svoje planove i pripremali svoje zahtjeve (Oliver, Fage, 1985: 171).

Moramo još napomenuti kako su se sva pitanja u prvih deset godina pojačanog interesa rješavala u Europi. Državnici i diplomati sastajali su se po svojim uredima i ladanjskim kućama te povlačili crte po zemljopisnim kartama, često bez poznavanja i geografskih, a kamoli društvenih stanja na tim područjima. No tada se te granice još nisu u stvarnosti osjetile u Africi. Granice svoju važnost poprimaju tek ulaskom u drugo desetljeće pojačanog interesa kada nastaju stvarne okupacije tih područja. U borbama oko granica te zauzimanja određenih područja nastupaju sve veći sukobi koji u nekoliko navrata umalo izazivaju rat između europskih sila. Dioba Afrike postaje krvav posao. Kao potvrdu toga istaknuo bih Kitchenerovo osvajanje Sudana koje odnosi čak 20 000 života lokalnoga stanovništva (Oliver, Fage, 1985: 175).

Na kraju ovoga razdoblja samo Etiopljani uspijevaju držati podalje od sebe plimu materijalne sile Europljana, no Afrika kao kontinent ulazi u 20. stoljeće pod čvrstom kontrolom europskih sila (Oliver, Fage, 1985: 179).

Atmosfera koja omogućuje kolonizaciju

Svima nam je poznata i jasna slika Europe prije kolonizacije Afrike, no ono što nam je često potpuno nepoznato jest slika Afrike. U Africi prije dolaska Europljana

nalazimo snažne civilizacije s razvijenim društvenim strukturama, golemo carstva s administracijom i vojskom, javnim službama te gradovima čije su ulice bile široke poput onih u Amsterdamu. Imali su i javna kupališta i kraljevske palače čiji bi tlocrt mogao prekriti čitavu Firencu. U onim gradovima do kojih je dospio islam,

Prikaz ekspedicije

cvjetala je i trgovina knjigama, a cehovi obrtnika često su nastajali prije onih u Europi (Marčetić, 1981: 5).

Dolazak Europljana prekida normalan tijek razvoja afričkog društva, razara civilizaciju koju je zatekao te pretvara Afrikance u bića nižeg reda. Pred kršćanskom javnošću Afrikanci su proglašeni poluživotnjama te robom kojom se može trgovati.

Europski su pustolovi širili razne priče o nepouzdanosti i zaostalosti Afrikanaca. Nalazimo zapise koji tvrde kako se Afrikanci dive civilizaciji, ali ju nisu u stanju usvojiti. Drugi pak zapisi kazuju kako su crnci hiroviti te kako ostavljaju svoga bijelog gospodara na cjedilu i ne žrtvuju svoj život za njegov kada bi to mogli i trebali učiniti. Na ovakvim zapisima izrast će kasnije i čitav niz izmišljenih priča, a sve će to poslužiti kao „autentični dokumenti“ stvaraočima rasističke doktrine (Marčetić, 198: 6).

Jedna od teorija kolonizatora bila je da Afrikanci nisu u stanju proizvesti vlastitu kulturu, nego da su u najboljem slučaju bili sposobni reproducirati kulturu kolonizatora. U skladu s tom doktrinom sustavno su kočili spontani kulturni izraz porobljenih zemalja.

Možemo zaključiti kako je takav stav prema Afrikancima bio plodno tlo za nesmetanu kolonizaciju i pravdanje svih zlodjela kolonizatora pred europskim stanovništvom, ali i pred njima samima.

Nametanje vlasti

Nova vlast učvršćivala se na afričkom teritoriju relativno brzo, no njezin je uspjeh ipak ovisio o području, ali i o pristupu pojedine imperijalne sile.

Britanci su imali bogato iskustvo u kolonijalizmu te su to htjeli primijeniti u Africi. Tražili su posrednike, imenovali su poglavice iz skupina domorodaca te time narušavali postojeće autohtone strukture i institucije. Neki od tih poglavica s vremenom postaju neprikriveni diktatori koji se nisu trudili steći ugled u narodu te su se često srozavali na puke zastupnike nove imperijalne sile. Sve je to dugoročno razaralo tradicijske oblike vladavine u Africi.

Francuzi su pak željeli vladati izravno, ostavljajući katkada tradicionalne vladare tek kao figure bez stvarne vlasti (Davidson, 1984: 186). Oni su, skupa s Belgijancima, Portugalcima i Talijanima u svojoj politici prema kolonijama težili tipičnoj asimilaciji. Kolonije su smatrali produžetkom svojih zemalja, a njihove su stanovnike željeli naučiti da osjećaju jedinstvenu nacionalnu pripadnost s

matičnom zemljom (Oliver, Fage, 1985: 196).

Drukčiji su pristup imali Britanci. Oni su vjerovali kako Afrikancima treba dopustiti da se razvijaju vlastitim putem, no budući da se nije znalo koji bi to put trebao biti pažljivo su ih nadzirali.

Upravo je to ono što kolonizaciju Afrike i razlikuje od slične u Aziji. U Africi su se kolonizatori nakon namećanja svoje uprave nastavili uplitati i u sve ostale sfere života postojećih naroda i državnih formacija. Kolonijalne uprave prilagođavale su afričke životne vrijednosti onima kršćanskog Zapada, a time poremetile društveni razvoj svih afričkih naroda te njihova temeljna obilježja.

Takav utjecaj kolonizacije postigao je da se ni danas ne može uspostaviti kontinuitet afričke kulture s onom predkolonijalnom. Unatoč pokušajima da se ignorira kolonijalna epizoda, Afrika i dalje ne uspijeva uspješno uspostaviti odnos sa svojom prošlošću (Povijest 15, 2008: 599).

Uspostava administrativne vlasti nije stvarala problem kolonizatorima, ona se mogla lagano učvrstiti sve dok su živjeli u toj državi o svom trošku i nisu se uplitati u život lokalnog društva. No problemi su se javljali kada su kolonizatori željeli utjerati od stanovništva troškove okupacije. Svoju vlast učvršćivali su napravivši jedno sjedište, a tada se polako šireći. No kako je periferno stanovništvo činilo sabotaze da bi usporilo širenje, morali bi na njih slati vojsku, što bi iskoristilo unutrašnje stanovništvo i podignulo pobunu. A matične bi države pomoć slale tek nakon najvećih kriza (Oliver, Fage, 1985: 182).

Ipak, najveći problem za domorodačke zajednice nije bio ni jedan od navedenih, nego način kako su oni primali novu vlast. Neki su vjerovali kako su je pretvorili u vlastitu prednost, no drugi su prilikom toga doživjeli veliko poniženje (Oliver, Fage, 1985: 185). Tu se pokazuje i mudrost te dalekovidnost lokalnih poglavica. Oni koji su imali kontakta s Europljanima prije konačne okupacije, mogli su predvidjeti što slijedi te su znali kako će bolje proći budu li surađivali. No oni koji su pružali otpor, često su doživjeli da se protivničko pleme stavi uz bok okupatoru te bi ta situacija završavala njihovim porazom, svrgavanjem poglavice, gubitkom zemlje u

korist protivničkog plemena i političkim rasulom njihova plemena.

Veliku ulogu u učvršćivanju vlasti imali su i misionari. Budući da su poznavali jezik domaćega stanovništva, a bili su i dijelom naroda koji su prodirali na to područje, često su upravo oni bili posrednici između ta dva svijeta. S vremenom se oni pretvaraju u učitelje novih podanika.

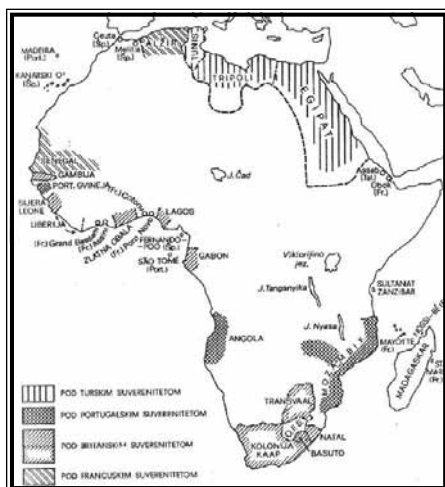
No misionari su imali i drugu važnu ulogu. Kolonijalne vlade toga razdoblja nisu imale sredstva kako bi se bavile prosvjećivanjem lokalnoga stanovništva. Misionari su već u predkolonijalno doba osnovali par žarišta kršćanstva, a kasnije su upravo preobraćenici koje su ta žarišta proizvela bili poslani da otvaraju škole i crkve u okolnim selima (Oliver, Fage, 1985: 187). Osim stanoviti znanja o kršćanstvu, takvi učitelji širili su i praktična znanja koja su domorodcima pomagala da se nose u novonastaloj situaciji s njima neshvatljivim došljacima.

Europa je u kasnijem razdoblju težila određenom osamostaljivanju kolonija, no do toga je bio dug put. Kako bi mogli ubirati poreze od lokalnoga stanovništva najprije su mu morali omogućiti uvjete u kojima mogu zarađivati novce koje bi mogli oporezivati. To se moglo postići poticanjem domaćega stanovništva na plasiranje proizvoda na tržište ili poticanjem doseljenika na stvaranje plantaža ili rudarskih industrija. Također, veliki su resursi morali biti uloženi u razvoj zakona, civilne uprave te prometnica, kako bi se mogli stvoriti osnovni preduvjeti za samodostatnu zajednicu. Izgradnja takvih uvjeta trajala je dvadeset do trideset godina, a u tom razdoblju kolonije su bile veliki teret matičnim zemljama (Oliver, Fage, 1985: 188).

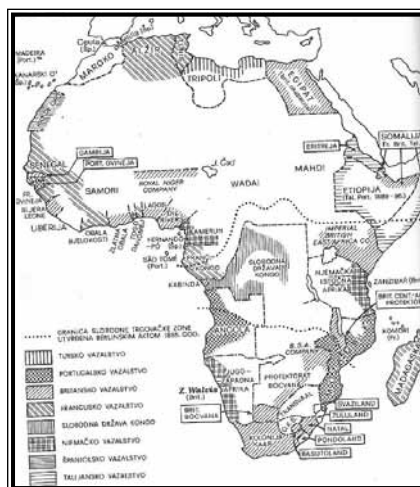
Izrabljivanje stanovništva i utjecaj na gospodarstvo

Razdoblje kolonizacije Afrike uvelike je obilježilo izrabljivanje domaćega stanovništva. Ono je bilo raznovrsno i rašireno na sva područja kontinenta. Lokalno stanovništvo iskorištavano je do iznemoglosti, što nikomu nije smetalo zbog načina percipiranja Afrikanaca.

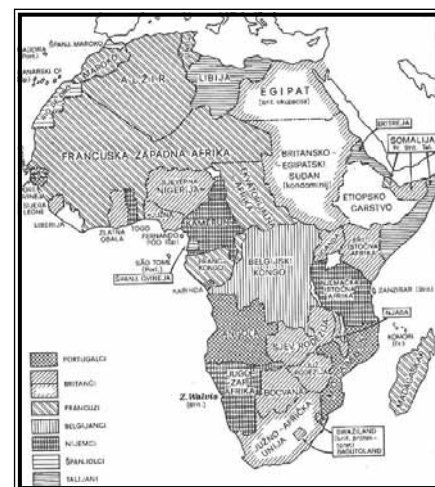
Takvo se izrabljivanje često provodilo kroz najamni rad. No to nije bio najamni rad u pravom smislu te riječi.

Afrika neposredno pred početak "jagme"

Afrika 1891. godine

Afrika 1914. godine

Lokalno je stanovništvo moglo u teoriji otplatiti nametnute im poreze dobrovoljnim radom, no u praksi je to bio prisilni rad najsnažnijih pojedinaca pojedinog plemena. Njih su pod pritiskom kolonijalnih činovnika birali sami poglavice. Pri tome moramo napomenuti kako je takav pristup jakim pojedincima lokalnom stanovništvu bio stran jer su za takve teške poslove u njihovu društvu bili zaduženi robovi i žene. Također, zanimljivo je primijetiti kako lokalno stanovništvo nije razlikovalo rad u javne od onoga u privatne svrhe (Oliver, Fage, 1985: 184).

Bili su prisiljavani raditi besplatno za kompanije koje nisu bile zainteresirane za dobrobit Afrike, a kamoli njezin razvoj. Takav pristup rezultirao je ogromnim ljudskim gubitcima. Kao primjer možemo navesti gradnju kongoanske pruge za koju je između 1921. i 1932. bilo unovačeno preko 120 000 ljudi, od kojih je oko 20 000 „nestalo“. Kolonizatori su prema domorodcima imali odnos kao prema životinjama, s napomenom da su životinje, osim povremenog lova, ostavljali na miru (Davidson, 1984: 189).

U međuvremenu se u Europi širila priča kako kolonizacija znači civilizaciju, a da hrabri kolonizatori u dalekoj Africi omogućuju domaćem narodu da stvori bolji život. Kao i izrabljivanje, takvu su propagandu uredno provodile sve imperijalističke sile (Davidson, 1984: 189).

Na teritorijima Južne Rodezije, Sjeverne Rodezije, Njase i Kenije te portugalskim teritorijima u zapadnoj Africi i Kamerunu i dijelovima Konga djelovale su spomenute kompanije koje su zakupljivale velike teritorije u koncesije. Bio je to prostor koji je naseljavalo više stotina tisuća Afrikanaca, a tom mnogobrojnom narodu je, osim nametnutog rada, oduzeta i sva zemlja pomoću koje su tijekom povijesti prehranjivali svoja plemena i obitelji. No ni tu ne prestaju grubosti kolonizatora, mnogi su Afrikanci bili protjerani u domorodačke rezervate, a drugi su pak ostavljeni na svojim smanjenim zemljištima plaćajući porez kao uljezi u tuđoj zemlji (Oliver, Fage, 1985: 184).

Za prosječnog se Afrikanca stanje dodatno pogoršava poslije Prvoga svjetskoga rata. Iako dolazi do napretka u borbi za prava Afrikanaca u Europi, prosječni Afrikanac to nije osjetio. Radnici su radili u poluropskim uvjetima. Iako se prisilni rad u teoriji smanjio, kolonijalne vlasti domislile su se novom načinu poticanja rada. Za svakoga tko nije mogao dokazati kako je barem tri mjeseca godišnje radio kao nadničar morao je plaćati

deset šilinga „poreza na rad“. I općeniti godišnji porez sada je bio u novcu, a kako bi ga mogao platiti afrički je seljak morao raditi za Europljane (Davidson, 1984: str. 195.). Mnoge se snažne muškarce pokušalo uključiti u

europski industrijski sustav, ali tek kao ne kvalificirane i potplaćene radnike. Oni su iseljavani bez svojih supruga i djece te je velik broj obitelji bio trajno uništen. Iako su se ovakve situacije događale u cijeloj Africi, najgore je ipak bilo na njezinu jugu (Davidson, 1984: 196).

Tamo su već 1910. južnoafričke kolonije spojene u jedan britanski dominij. Tada je svim Afrikancima oduzeto pravo na

posjede pa i naseljavanje u osamdeset i osam posto čitavog teritorija. Čak i 1973. vidimo istu situaciju, samo što su tada domorodački rezervati pretvoreni u bantustane u kojima su Afrikanci, barem u teoriji, vodili sami svoje poslove (Davidson, 1984: 190).

Utjecaj islama na Afriku

Iako odudara od teme, smatram potrebnim ukratko navesti i utjecaj islama na afričko stanovništvo. On nam je posebno zanimljiv usporedimo li ga s europskim utjecajem iz istoga razdoblja.

Islam je bio jedan od rijetkih činitelja konstruktivna preobražaja koji je vanjska civilizacija dala Africi. On je pomogao mnogim Afrikancima prebroditi etničke sukobe, razviti nove načine trgovanja i novčanog poslovanja te organizirati nove oblike samouprave.

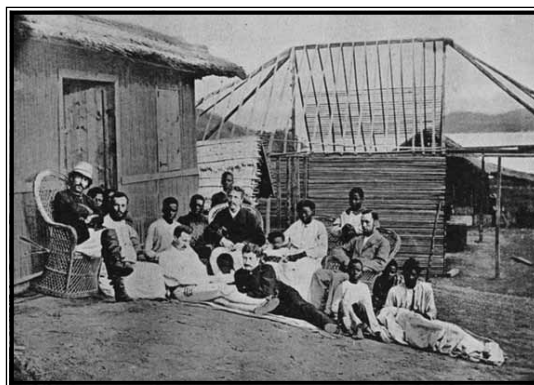
Doduše, negdje se primio i kao negativan činitelj, pa se tako na pojedinim područjima rađa oligarhijski despotizam, dolazi do robovskog rada i širenja trgovine robovima. Razlog takvim razlikama u prihvatanju islama jest što se on prilagođavao domaćim svjetonazorima i vjerovanjima. S druge strane, na primjeru kršćanstva vidimo kako je nepostojanje takvih ustupaka dovelo do njegova beznačajnog uspjeha na tlu Afrike (Davidson, 1984: 200).

Sukob uljepšavanja i stvarnosti

Iako su povjesničari, u obrani kolonijalizma, često željeli pokazati kako je Afrika kolonijalizmom dobila moderno uređenje koje im je bilo prijeko potrebno kako bi mogli opstati u suvremenom svijetu, istina nije tako jednostavna.

Preživjeli članovi plemena Herere

Europski pioniri na afričkom tlu

U predkolonijalno doba Afrika je bila podijeljena u ogroman broj malih i slabih državica označenih slabim upravama i čestim ratovima. Kolonizacija donosi veliki pomak ustrojivši velike države i modernu upravu u njima. No to nije činila zbog svojih štitenika, a to vidimo i u mnogim nelogičnostima te podjele.

Golema područja Konga uvrštena su u jedan sustav, unatoč mnogim nepogodnostima za stanovništvo, dok su međusobno ovisna prostranstva zapadne Afrike razmrvljena u niz manjih kolonija. Naprotiv, možemo reći kako je kolonizacija kao jedinu posljedicu imala razaranja i uništenje zatečenih društava i struktura.

Bijeli se čovjek pokazao moćnim u uništavanju, no izrazito nemoćnim kada je nešto trebao ponovno sagraditi. Postiglo se samo produbljavanje teške krize promjena i preobražaja Afrike koja je započela već u predkolonijalno doba. Jedinu pozitivnu stranu možemo naći u tome što je nova vlast ipak otvorila, iako rijetka i neznajna, vrata u svijet inače izoliranoj Africi (Davidson, 1984: 204).

Mnogi su povjesničari pridodali kolonijalizmu i ulogu graditelja nacija i jedinstva afričkih naroda. No, iako je istina da su Afrikanci bili razdjeljeni u mnogobrojna plemena, dolazak Europljana potaknuo je i klasnu segregaciju i dodatan razdor između vladajućeg sloja plemena koja surađuju s okupatorom te potlačenih tradicionalnih masa. Nadalje, često su i sami Europljani poticali razvijanje iskrivljenog oblika *tribalizma* kako bi spriječili stvaranje panafrčkog jedinstva, a dokaz toga najjasnije vidimo u Južnoafričkoj Republici (Povijest 15, 2008: 600).

Veliki problem nalazimo i u tome da je Afrika razdjeljena među europskim silama na način da su granice dijelile tradicionalne plemenske tvorevine i gospodarske cjeline. Takva podjela trajno je oštetila afrički narod, a od utjecaja Europljana uspjela se sačuvati jedino Etiopija zadržavši svoju neovisnost tijekom ovoga razdoblja (Povijest 15, 2008: 601).

Za obrazovanje pak moramo reći da je bilo rijetko, većini nedostupno, prožeto predrasudama i netočnim podacima te nije koristilo stvarnom kulturnom prosvjetovanju. Domaći se narod podučavao kako potječe od Gala te kako su inferiorni Europljanima. Tek se malobrojna elita školovala u inozemstvu, a kasnije su postali istaknuti borci za prava Afrikanaca (Davidson, 1984: 205).

Kolonijalne vlasti nisu imale sredstva kojima bi organizirali široko školovanje lokalnoga stanovništva. No to ipak čine misionari koji šire kršćanstvo, ali i određena praktična znanja koja su domorodcima koristila u kontaktu s došljacima. Često su u tom procesu obrazovali domorodačko stanovništvo tako da i ono kasnije može prenositi stečeno znanje i vrijednosti (Oliver, Fage, 1985: 188).

No, unatoč djelomično pozitivnog utjecaja misionara, posljedica kolonizacije bilo je krajnje osiromašeno društvo nakon odlaska kolonizatora. Pomogli su srušiti staro društvo, no nisu uspjeli izgraditi novo i time su trajno upropastili Afriku (Davidson, 1984: 206).

Borba za prava Afrikanaca i rađanje panafrčke ideje

Početno razdoblje kolonizacije obilježava negativan odnos Europljana prema domorodcima koji bivaju svedeni na razinu životinja. S vremenom se razvija odnos prema Afrikancima te on postaje sve složeniji. Postupno se profilira i skupina Europljana koja se zalaže za prevrednovanje nametnutih predrasuda o Afrikancima, a i sami Afrikanci školujući se u Europi razbijaju takve predrasude te započinju s borbom za svoja prava.

Prvi stvarni problemi za afričko društvo i gospodarstvo počinju nakon 1870. Africi su, kako bi nastavila svoj razvoj i neovisnost u svijetu radikalnih ekonomskih i društvenih potreba, bili potrebni novi sustavi. Sve vrednote njezinih starih sustava, njihova moralna snaga, humanizam, naglašavanje čovjekova duhovnog bića možda su i mogli opstati u novom sustavu, no nisu bili sposobni suočiti se s naglim i rušilačkim izazovom industrijske proizvodnje. Novi im sustav nije dao vremena za

Propaganda u vidu postera koji potiče kolonizaciju

prijelaz struktura iz jednoga svijeta u drugi (Davidson, 1977: 225).

Umjesto toga dobivaju kolonizaciju te jaku prisutnost i utjecaj europskih sila koje Africi onemogućuju bilo što više od samoga preživljavanja. No Afrikanci se i dalje razvijaju, čak i u uvjetima kulturnog genocida (Davidson, 1977: 226).

Određeni začetak promjene odnosa prema kolonijama možemo vidjeti u razmišljanjima Alberta Sarrauta koja iznosi u svome djelu *Oplemenjavanje francuskih kolonija*. Njegovu je doktrinu dodatno razvio Ormsby-Gore koji tvrdi kako ekonomski razvitak Afrike mora počivati na razvitku domorodačkog stanovništva. To bi podrazumijevalo razvoj zdravstva, prosvjete te poljoprivrede, a to bi omogućilo svakom Afrikancu da uzdigne zdravu obitelj i da poveća razinu kvalitete života. Takvo stanje omogućilo bi da Afrikanci postanu proizvođači za svjetsko tržište, ali isto tako i potrošači uvezene robe. No, moramo napomenuti kako ovo još uvijek nije bio plan proizašao iz humanosti njegovih zagovornika, on je prvenstveno plod prosvijećenog koristoljublja (Oliver, Fage, 1985: 194).

Postupno se u kolonijama potiče biranje vlastitih predstavnika u zakonodavnim vijećima, a time ih se hrabrilo i u zahtjevima za stjecanjem neovisnosti, a takvo stanje najjasnije vidimo u razdoblju između dvaju

svjetskih ratova (Oliver, Fage, 1985: 197).

No i dalje sve važnije poteze u razdoblju međuraća poduzimaju Europljani. Afrikanci u ovome razdoblju nisu zauzimali odgovornije položaje u afričkim zemljama, čak je i drevna Etiopija pala pod Italiju. Za interese Afrikanaca borili su se jedino misionari koji su pokušavali dodatno razviti prosvjetu. Upravo će zahvaljujući njihovoj pomoći s vremenom izrasti nova generacija Afrikanaca sposobna upravljati novom Afrikom. A upravo je ta činjenica najvažnija za Afriku u međuraću (Oliver, Fage, 1985: 199).

Europski monopol nad industrijom uništio je u ovom razdoblju brojne lokalne obrte. Ističe se tako nekad razvijen zanat proizvodnje kositrenih i brončanih predmeta koji je do 1923. potpuno presahnuo. Tijekom dvadesetih godina slično se dogodilo s gotovo svim afričkim obrtima (Davidson, 1984: 196).

No unatoč brojnim zaprekama i predrasudama koje su se o njima širile, Afrikanci se postupno uspijevaju izboriti za svoju kulturu te ju iznose na svjetlo dana. Za rehabilitaciju crnačke kulture borili su se i istaknuti mislioci Europe poput Sartrea, Picassa, Modigliania, Gidea i drugih. Upravo su intelektualci Europe i Afrike dali veliki doprinos razvoju afričke kulture i njegovom izlasku u svijet omogućivši time da se razbiju stoljetne predrasude. Upravo je ovakav dijalog dvaju kultura omogućio da afrička težnja za neovisnošću ne preraste u krvavi sukob između rasa na tlu Afrike (Marčetić, 1981: 8).

A ne smijemo zanemariti ni da je dio bijelih doseljenika želio normalnu suradnju i ravnopravno supostojanje između dviju rasa. Oni se protive rasnoj segregaciji te postaju i sami protagonisti u borbi za ravnopravnost rasa, a vremenom i za kulturni preporod i nacionalno oslobođenje kolonija (Marčetić, 1981: 9).

Zanimljivo je i pitanje afričkoga nacionalizma. Njega su predvodili intelektualci, no kako bi bili u doticaju s tradicijom, oni se nisu mogli pozivati na stvaranje modernih država i nacija kada su za tradicionalnu Afriku karakteristični tek rodbinski, klanovski i klasni odnosi. Iz te specifične potrebe nacionalizam s vremenom stvara ideju panafrikanizma (Povijest 15, 2008: 602).

Intelektualcima najveći problem predstavlja zadržavanje pojedinih aspekata nametnutih im modernih država.

Iako su one neosporan produkt neželjene kolonizacije, nisu se mogla ignorirati ograničenja povratka tradicionalnim normama. U takvim okolnostima postkolonijalne

države prisiljene su oslanjati se na kolonijalnu državu (Povijest 15, 2008: 602).

Dvadesetih godina prošloga stoljeća u Americi i zapadnoj Indiji javlja se pokret među crncima kojemu je cilj rehabilitacija ljudske ličnosti i dostojanstva povezana sa zahtjevima za društvenom, kulturnom i političkom ravnopravnošću s bijelcima.

Gotovo istovremeno i u Parizu se formira grupa mladih intelektualaca iz Afrike koji proučavaju vrednote pretkolonijalne Afrike južno od Sahare. Ističući te vrednote, suprotstavljaju ih vrednotama Zapada, a ta ideologija budi svijest afričkog stanovništva te stvara uvjete za njegov kulturni preporod.

Takvim sustavnim znanstvenim istraživanjem afričke kulture rađa se neofrička kultura koja predstavlja svojevrstu sintezu tradicionalnog afričkog te zapadnog stvaralačkog duha. Svijet upoznaje afričku skulpturu, afrički ritam, narodnu poeziju te pisana književna djela. Možemo reći da svijet upoznaje kulturni izraz Afrike koji je svjedok razvijene afričke kulture.

Ovakav razvoj ne pogoduje doktrini imperijalističkih sila koje su tvrdile kako Afrikanci nisu sposobni stvarati vlastitu kulturu, nego samo reproducirati kulturu kolonizatora. No prodor afričke kulture u svijet jasno demantira takvu doktrinu.

Drugi svjetski rat do kraja razbija mit o europskom humanizmu te pokazuje kako silne imperije koje su vladale Afrikom nisu nepobjedive. Tako Afrikanci dolaze i do spoznaje kako mogu i moraju svoju slobodu izboriti sami. Boreći se na strani svojih imperijalnih sila, kolonije su morale dobiti zaslužen priznanje te to dodatno razbuktava otpor njezina naroda i želju za slobodom i samostalnošću (Marčetić, 1981: 9).

Upravo europska vladavina Afrikom stvara panafrikanizam kao pokret za rasnu ravnopravnost u Africi, koji postaje i ideologija nacionalista koji se bore za neovisnost svojih zemalja. Panafrikanizam se brižno razvijao u međuraću, a nakon Drugog svjetskog rata mogao se i ostvariti. Sudjelovanje u Drugom svjetskom ratu potiče afrički društveno-ekonomski i politički razvitak te se stvara stanje koje zahtijeva promjene. Na Petom panafričkom kongresu 1945. marksistički afrički intelektualci u prvi plan stavljaju osvajanje političkih vlasti u kolonijalnim zemljama (Marčetić, 1981: 10).

Prikaz pobjede Etiopljana nad Talijanima

Prikaz belgijskog kralja Leopolda II. kao ugnjetavača domaćeg stanovništva

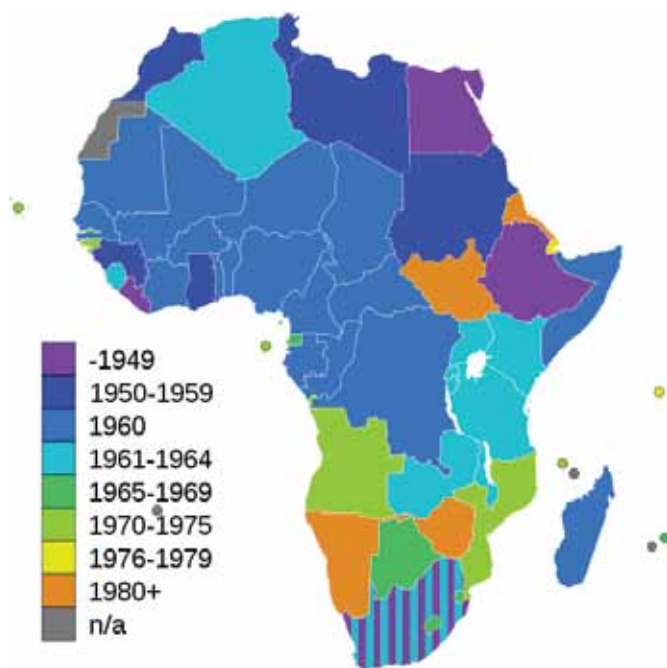
Afrika nakon kolonijalne vlasti

Nakon Drugog svjetskog rata europski imperiji propadaju, a njihove kolonije diljem svijeta vode borbu za svoje osamostaljivanje. U tim borbama sudjeluje i Afrika, a ovdje ćemo razmotriti samo začetak toga procesa.

Prva svoju neovisnost stječe Gana 1957. pod vodstvom Nkrumaha, a nedugo potom i Gvineja pod vodstvom Turea. Taj se proces ubrzano širio tako da je do 1961. većina afričkih zemalja ostvarilo neovisnost (Marčetić, 1981: 10).

Svi ovi događaji rezultiraju i Poveljom afričkog jedinstva donesenoj u svibnju 1963. na konferenciji vlada trideset i dviju neovisnih afričkih država. Ona sadrži i odluku o osnivanju organizacije pod nazivom Organizacija afričkog jedinstva čiji je cilj unaprijediti jedinstvo i solidarnost afričkih zemalja te braniti njihov suverenitet i iskorijeniti sve oblike kolonijalizma (Marčetić, 1981: 11).

Afrički kontinent iz kolonijalizma izlazi s politički nestabilnim državama, institucijama i kulturnim profilima te načinom proizvodnje. Sve to ukazuje koliko je duboka rana ostavljena Africi iz razdoblja kolonijalizma (Povijest 15, 2008: 600).

Dekolonizacija Afrike

Zaključak

Kao zaključak nameće nam se kako je Afrika još jedan primjer na kojem su europski imperiji poremetili prirodno stanje stvari te nametnuli svoju vlast, ali i kulturu domaćem stanovništvu. Budući da su u kolonizaciji imali već veliko iskustvo, nametanje uprave teklo je brzo i bez većih problema. No zanimljiviji je kulturološki genocid i doktrina crnačke kao niže rase koja ga je omogućila. Unatoč svoj propagandi koju su vršili u Europi te izrabljivanju koje su vršili u Africi, s vremenom se profilira malen sloj europskih intelektualaca, ali i afričkih, koji su se uspjeli domognuti visokog školovanja, koji brane prava Afrikanaca. Takav razvoj događaja pogoduje stvaranju ideje panafricanizma koji s vremenom oslobađa afričke zemlje od okova kolonijalizma. No to je tek početak razvoja afričkih država, a posljedice koje je kolonijalizam ostavio još uvijek razdiru afričko društvo.

THE IMPACT OF EUROPEAN COLONIZATION ON AFRICAN SOCIETY AND CULTURE

by Nikica Torbica

Africa is a continent that is experiencing the final phase of European colonization. It entirely conquered in the last few decades of the nineteenth century, and its nations were subdued and reduced to the level of animals. Colonists approached the division of Africa with caution, but with already vast experience. That is precisely the point where we can find the reason for such a rapid and successful administrative and economic, and somewhat slower cultural subduction of the African population. Such an approach by the Europeans will mark the Africans throughout the colonial period, but it's devastating impact is seen even today.

Literatura

1. Davidson, Basil, 1977. *Genij Afrike: Uvod u kulturnu povijest*, Stvarnost, Zagreb.
2. Davidson, Basil, 1984. *Afrika u povijesti: teme i osnove razvoja*, Globus, Zagreb.
3. Maretić, Nikola, 1981. *Voljena Afrika: Stvaralaštvo i život Afrike*, Školska knjiga, Zagreb.
4. Oliver, Roland; Fage, John, 1985. *Kratka povijest Afrike*, Školska knjiga, Zagreb.
5. *Povijest 15: Kolonijalna carstva i imperijalizam: (1871. – 1914.)*, 2008, Europapress holding, Zagreb.

BURI U JUŽNOJ AFRICI

Andrej Paulus

Kada se razgovara o britanskom imperiju i događajima koji su se odvijali na rubovima njegovih granica, jedno područje i jedan događaj privlače malo pozornosti iako je puno više zaslužuju. Radi se o razdoblju burskih ratova, na području južne Afrike, koje je trajalo od 1880. do 1902. te se odrazilo u jednoj mjeri na kolonijalnu politiku Britanije u budućnosti, kao i na suživot Europljana i Afrikanaca u zajedničkim prostorima.

Naseljavanje Afrike

Europsko naseljavanje južne Afrike počinje 1652. kada nizozemska istočnoindijska kompanija traži luku na putu za Indiju. Naseljavanje počinje kod Rta dobre nade odakle se širi na područje cijele južne Afrike gdje se postupno uvode europski, odnosno nizozemski običaji. Do 1657. Nizozemci su osvojili teritorij od domicilnog stanovništva te ih podčinjavaju pod svoju kontrolu. Na početku 18. st. doseljeno stanovništvo, odnosno Buri, razvijaju poseban dijalekt nizozemskog jezika, koji postaje afrikanerski, a paralelno s tim stvara se i novi narod – Afrikaneri. Većina ih je živjela u području današnjeg Kaapstada (eng. Cape Town), dok su ostali vrijeme provodili na raznim izoliranim farmama gdje se surovo živjelo pod utjecajem nizozemskog kalvinizma (Fremont-Barnes, 2003: 13).

Prema njihovom viđenju, zemlja na kojoj su obitali dana im je od samog boga, a i sami su osjećali superiornost nad domorocima te su se često sukobljavali s njima. Rt je ostao nizozemska kolonija sve do 1806. kada su Britanci oduzeli Napoleonovom savezniku bitno strateško mjesto na putu do Indije. Formalno, aneksija je potvrđena 1815., a Britanija je platila Nizozemskoj svotu od 6 milijuna funti kao utjehu za oduzeti teritorij. Odnosi između britanskih vlasti, novih doseljenika i Bura pogoršali su se 1833. ukidanjem ropstva u britanskom carstvu. Ovo uplitanje u način života Bura nije im samo ekonomski odmagalo već je unijelo i dozu demokracije proturječnu njihovom osjećaju superiornosti nad crnim Afrikancima (Fremont-Barnes, 2003: 14).

Britanska politika i prvi burski rat

Zbog novih okolnosti između 1836. i 1840. oko 4000 doseljenika odlučilo se za traženje novog prostora u kojemu neće biti podvrgnuti britanskoj vlasti i njihovim zakonima. Kada su prošli rijeku Oranje, podijelili su se

u dvije skupine, jednu koja se smjestila na područje Transvaala, a drugu koja se smjestila istočno u područje Natal. Tijekom sljedećih desetljeća Buri će imati velike okršaje s domorocima, većinom članovima plemena Zulu. Od svih borbi najvažnija je bitka koja se dogodila 16. prosinca 1838. kod Krvave rijeke (eng. Blood River) u kojoj se sukobilo oko 10 000 pripadnika Zulu plemena i oko 500 Bura. Zulu ratnici poraženi su, a pritom su imali 3000 umrlih, dok su Buri imali samo 3 ranjena vojnika. Taj je događaj bitan zbog razvoja afrikanerskog identiteta jer su ga Afrikaneri vidjeli kao znak božje volje. Nakon te bitke uspostavljena su tri područja burske uprave: Transvaal, Slobodna Republika Oranje i Natal. (Barthorp, 1987: 10)

Nije prošlo dugo, a Britanci su se ponovno upleli u otimanje područja te 1842. aneksiraju Natal. Ipak 1852. dolazi do potpisivanja ugovora u kojem Britanci priznaju suverenost Transvaalskoj provinciji, a dvije godine kasnije i Slobodnoj Republici Oranje. Interes Britanaca se ponovno budi 1867. kada dolazi do otkrića dijamanta na južnoafričkim područjima. Sve više doseljenika pokušava se brzo obogatiti, a Britanci se žele domoći teritorija s najvećim rudnicima. Tako su aneksirali Grikvaland, područje također bogato dijamantima, uz velike prosvjede Slobodne Republike Oranje. Na kraju su Britanci ipak platiti 90 000 funti kako bi dobili vlast nad tim dijelom južne Afrike. Britanske namjere ipak su se potpuno razotkrile kada su 12. travnja 1877. aneksirali provinciju Transvaal. Taj događaj označio je kraj burske vladavine i veliki udarac za afrikanerski ponos. Iako su britanske vlasti

otimala metar po metar, Buri su uzvraćali slabom oružanom akcijom, premda su za njih Britanci bili okupatori, a ne zaštitnici. (Barthorp, 1987: 12-13)

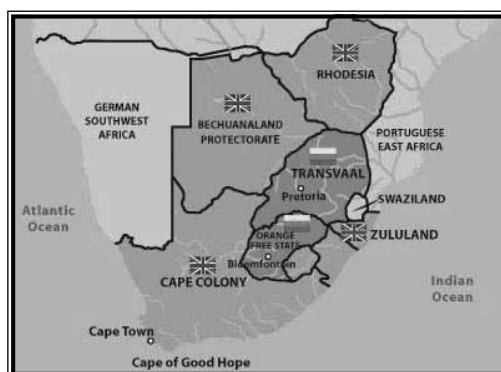
Buri su se odlučili boriti pravnim putovima. Dva su puta slali svog predstavnika u London, ali se on isto tako dvaput vraćao s lošim vijestima da aneksija ostaje na snazi. Konačno, u prosincu 1880. Buri u Transvaalu proglašavaju neovisnost i uzimaju oružje te započinju ono što je poznato kao „Prvi burski rat“ ili „Transvaalski rat“. Prvi rat završio je pobjedom Bura te je 5. kolovoza 1881. zaključen mir na pretorijskoj konvenciji. Buri nisu dobili potpunu neovisnost, već su ostali pod britanskim suverenitetom u pitanju vanjske politike i ponašanja stanovnika prema plemenima. Novi pregovori počeli su kad je na vlast došao Paul Kruger, burski nacionalist. Na Londonskoj konvenciji 27. veljače 1884. Buri su postali potpuno neovisni (Barthorp, 1987: 14-15).

BRITONS

JOIN YOUR COUNTRY'S ARMY!
GOD SAVE THE KING

Plakat kojim lord Kitchener - glavni zapovjednik Britanske vojske - poziva u rat

Mapa južne afrike za vrijeme burskih ratova

Kada kola krenu nizbrdo

Nakon otkrića zlata 1886. novi centar postaje Johannesburg, a sama Transvaalska provincija osjeti sve više utjecaj i uplitanje Britanaca. Kako bi se domogli i transvaalskog područja, Britanci planiraju napraviti pobunu u Johannesburgu kako bi domaće stanovništvo srušilo bursku vlast. Naravno, cilj je bio što lakše domoći se velikih rudnika zlata. Premijer Cecil Rhodes skovao je plan kojim će 600 naoružanih ljudi ući u Johannesburg pod vodstvom Leandera Jamesona. Ipak, Paul Kruger i Buri saznali su za plan upada u Johannesburg te su presreli britanski skupinu, a samog Jamesona zarobili.

Događaj je poznat pod nazivom „Jamesonov pretres“. Skupina je predana britanskim vlastima, a sam je Jameson osuđen na 15 mjeseci zatvora, ali je presuda ubrzo poništena. Britanci su nijekali da su oni imali ikakve veze s akcijom upadanja u Johannesburg. Nakon ovih događaja Burima je sve više rastao osjećaj kako, i da izbiće rat, oni mogu pobijediti Britance. U ožujku 1897. potpisan je ugovor o uzajamnoj vojnoj pomoći između Transvaalske provincije i Slobodne Republike Oranje, a obje su države počele s naoružavanjem svojih stanovnika oružjem koje je kupljeno od Francuza i Nijemaca. Burske republike imale su dobar razlog za sumnju u Britance jer su oni mogli napasti bili kada, kako bi zaštitili svoje putove prema Hong Kongu, Indiji, Burmi i Singapuru. Joseph Chamberlain, koji je u to vrijeme bio tajnik ministarstva za kolonije, dosjetio se da bi do vlasti nad burskim područjima mogao doći putem problema s radnicima strancima (afr. *uitlander*), koji su radili u burskim republikama. Problem je bio što oni nisu imali pravo glasa, a ako bi Chamberlain uspio pribaviti im to pravo, možda bi mogao postaviti na mjesto glavnog upravitelja u burskim republikama nekog tko bi dao veće zlatne ustupke Britancima. Chamberlain se pozvao na londonsku konvenciju, osobito na članak IV., po kojemu transvaalska provincija nije mogla sklapati sporazume s ostalim silama. Pod taj članak Chamberlain je gurnuo i tri zakona koja njemu nisu išla u korist: zakon o istjerivanju stranaca, imigrantski zakon i zakon o medijima. Sva tri zakona konstituirana su sa svrhom da strance čine što manje slobodnima. U svibnju 1897. Alfred Milner postavljen je za vrhovnog povjerenika južne Afrike. Ako je Jamesonov pretres Britance i Bure postavio na cestu za početak rata, onda je imenovanje Milnera posebno ubrzalo kraj te ceste i ulazak u rat jer Kruger i oni nisu bili poštjeni jedan prema drugome. Milner je kao i Chamberlain bio britanski imperijalist te je tražio kako doći do burskih republika (Evans, 1999: 8-9).

Zajedništvo Bura došlo je do izražaja kad je Kruger ponovno 1898. izabran za predsjednika Transvaala i to većinom glasova. Milner je odlučio isprovocirati oružani sukob oko pitanja prava radnika stranaca. Sami *uitlandersi* nisu se previše zanimali za pravo glasa jer je njima

jedino bilo bitno da mogu doći do cijenjenih ruda i da porez bude što manji. (Fremont-Barnes, 2003: 30).

Napetost se povećala kada je u prosincu 1898. ubijen britanski državljani Tom Edgar od strane transvaalskog činovnika. Na noge su se digli strani radnici kao i sam Milner koji je oprezno pripremao teren za budući rat, kako u Britaniji, tako i u Južnoj Africi. Milner je otišao tako daleko da je u ožujku 1899. kraljici Viktoriji predao peticiju koju je potpisalo 22 000 *uitlandera*, u kojoj oni traže pomoć i intervenciju. Pretoria, glavni grad Transvaala, dobio je ultimatum: ili će doći do zakonskih reformi ili će izbiti rat. (Fremont-Barnes, 2003: 31)

Paul Kruger - vođa Bura u burskim ratovima

Sazvana je konferencija u Bloemfonteinu koja je održana od 31. svibnja do 5. lipnja, a na koju su pozvani i Kruger i Milner. Kruger je predložio da će mogućnost glasanja za *uitlandere* biti nakon 7 godina boravka u Transvaaliji, umjesto 14, a za uzvrat je očekivao da aneksira državu Svazi, da se plati odšteta za Jamesonov pretres i da se rekapituliraju odluke s londonske konvencije. Milner, koji bi učinio sve da konferencija propadne, tražio je da radnici mogu glasati nakon 5 godina. Kruger je odbio, a Milner napušta konvenciju. Rat je neizbježan. Tijekom sljedećih mjeseci Kruger je pokušao učiniti sve kako bi se rat izbjegao, zakon o glasanju spušten je na 7 godina, čak je razmatrana i opcija o 5 godina, ali se nije dogodila. London i Milner uporno su tražili rat. Deset tisuća vojnika pristiglo je u rujnu s Cipra, Malte, Egipta i Indije. I Kruger je također mobilizirao svoje vojnike i vojnike Republike Oranje. Britanci su poslali ultimatum u kojem traže jednaka prava za svoje radnike, dok je Kruger tražio da se britanska vojska povuče. Britanci su imali 48 sati da odgovore Krugeru. Budući da je taj ultimatum kasnije stigao do njih, Kruger je mislio da su Britanci odbili te je naredio invaziju na Cape Town i Natal. Rat je službeno počeo 11. listopada 1899. (Fremont-Barnes, 2003: 33-34).

Rat „kod kuće“

Samu borbu mogli bismo ukratko podijeliti u tri perioda. U prvom periodu, koji je trajao od listopada 1899. do siječnja 1900., Buri su prednjačili u ofenzivnim akcijama. Najprije su osvojili sjeverni Natal te okružili Mefeking (13. listopad 1899.), zatim su odlučili napasti koloniju Cape te izolirati britanske utvrde Kimberley (15. listopad 1899.) i Ladysmith (30. listopad 1899.). Iako su Britanci imali neke pobjede kod Talane i Elandsaagtea, ozbiljno su poraženi kod Stormberga, Magersfonteina i Kolensa. Taj period od 10. do 15. prosinca kod Britanaca je poznat kao „Crni tjedan“.

Za drugi period karakteristično je uzdizanje Britanaca na noge te pregrupiranje snaga koje su došle kao pojačanje. Također treba uzeti u obzir da su na položaj vodećih došli lord Roberts i lord Kitchener. Britanci su vratili svoje utvrde: Ladysmith (28. veljače 1900.), Kimberley

(15. veljače 1900.) i Mafeking (18. svibnja 1900.). Dana 13. ožujka Roberts je okupirao Bloemfontein, glavni grad Slobodne Republike Oranje, a 28. svibnja 1900. cijela je pokrajina osvojena te preimenovana u koloniju rijeke Oranje. Dana 31. svibnja Britanci ulaze u Johannesburg, a 5. lipnja iste godine osvojena je i Pretoria. Pokrajina Transvaal aneksirana je 1. rujna. Mnogi su mislili da je rat završen te se i sam Roberts vratio u London. Ipak, započelo je najgore razdoblje krvavog gerilskog rata. Ovaj je period trajao od siječnja do rujna 1900.

Pod vodstvom Louisa Bothe, Christiana de Weta, Jana Smutsa i Koosa de la Reya, Buri odbacuju britanski način ratovanja te se oslanjaju na manje vojne jedinice koje imaju bržu i lakšu mobilnost. Počinje gerilsko ratovanje koje će trajati do samog kraja, odnosno svibnja 1902. Laki transport ovih jedinica omogućavao im je opljačkati zalihe strjeljiva i hrane, prekinuti komunikacije te sabotirati same ratne jedinice. Uz sve to, bilo ih je teško i zarobiti. Britanci su kao odgovor odlučili koristiti taktiku „spaljene zemlje“, što znači da su oni uništavali i ostavljali za sobom sve što je moglo poslužiti neprijatelju. Približno 30000 farmi spaljeno je i uništeno. U ovom periodu počinju se konstruirati i koncentracijski kampovi, u kojima je svoje mjesto uglavnom našlo nedužno civilno stanovništvo, kako ne bi pomagali pobunjenim Burima. Britanci su prvi na svijetu koji su koristili termin „koncentracijski kamp“ te su u južnoj Africi sagradili 45 kampova za Bure te 64 za pripadnike plemena. Kampovi su se sastojali od velikog broja šatora, izolirani bodljikavom žicom, a u njima je na snazi bio strog i težak život. (1.)

Osnivač izviđača, Sir Robert Baden-Powell je i sam sudjelovao u drugom burskom ratu. Uspješno je obranio Mafeking od burske opsade te nakon toga objavio nekoliko vojinih knjiga na tu temu, od kojih mu je najveću pozornost donijela „Scouting for Boys“, odnosno prvi priručnik za izviđače.

Kada su razgovori napokon počeli, Buri su Britancima ponudili područje Randa te sudjelovanje u vanjskoj politici u zamjenu za samostalnu vlast koja bi provodila svoju volju bez ikakva uplitanja. Britanci su odbili. Tijekom sljedećih dana dvije su se strane diplomatski nadmetale, a nijedna nije imala namjeru izaći u susret drugoj. Na kraju je ugovor potpisan 31. svibnja 1902. u Vereenigingu. U njemu je stajalo da se prestaje s neprijateljstvom te da se sve burske snage moraju predati i razoružati. Transvaal i Slobodna Republika Oranje će dobiti svoju samostalnu vladu, ali će postati kolonije britanskog carstva.

Ovakvo stanje je ostalo na snazi sve do 31. listopada 1910. kada je stvorena Južnoafrička Unija (Fremont-Barnes, 2003: 89-90).

Kraj drugog burskog rata označio je novu eru ne samo u novom upravljanju teritorijem južne Afrike nego je on i početak kraja britanskog imperija. Britanija će prije početka Prvog svjetskog rata dobiti novog suparnika u centru Europe koji je dovoljno industrijski ojačao da postane nova svjetska sila. Radi se o Njemačkoj. Samo područje južne Afrike pretrpjelo je velike gubitke, što zbog politike spaljivanja zemlje, a što zbog koncentracijskih kampova. Zemlja je postala opustošena, a živote je izgubilo oko 75 000 ljudi. Rat je potpuno uništio burski način života. Stav britanske javnosti na kraju rata bio je negativan te konzervativci gube izbore 1906. godine. Južna Afrika ostaje i dan danas uzavreo teritorij kojem će trebati još neko vrijeme da se potpuno ohladi od utjecaja raznih moćnika koji svoju korist nalaze samo u bogatim rudnicima crnog kontinenta.

Mir u Vereenigingu

Godinu dana prije samog kraja došlo je do prvih razgovora o potpisivanju mira. Sastanak se održao 28. veljače 1901. između Kitchenera i Bothe. Iako su se sastanci održavali, bilo je previše pitanja oko kojih su obje strane imale različita mišljenja. Buri su tražili da se njihovi ljudi puste iz zarobljeništva, tražili su svoju vladu koja bi donosila zakone bez vanjskog utjecaja, nizozemski i britanski jezik kao glavni u školama i sudovima, smanjenje dugova na milijun funti, novac za reparaciju posjeda te da lokalno crno stanovništvo nema pravo glasa. Britanci su zahtjeve glatko odbili te se rat produžava za još godinu dana. Ponovni razgovori pokrenuti su 11. travnja 1902., isti dan kada je bila zadnja bitka u ratu, ona kod Roodewala. Kitchener je izvijestio Bure da je spreman ponovno pregovarati o miru. U Pretoriji se brzo sastalo bursko izaslanstvo koje su činili Botha, Smuts, De Wet i Stein. Tako su predstavili svoje uvjete koji su bili isti kao i oni koje je Kruger odbio u Bloemfonteinu tri godine ranije. Činilo se da Buri računaju na kartu da rat ne može tako lako biti završen, iako im nije bilo svejedno za svoje vojnike. (Van Hartesveldt, 2000: 40)

BOERS IN SOUTH AFRICA by Andrej Paulus

When the British Empire and the events that happened at the edges of its borders is discussed, one particular area and a following event attract little attention, although they deserve more of it. It is a period of Boer wars in South Africa, which had lasted since the 1880s to 1902 and was reflected to some extent on the British colonial policy in the future, as well as on the coexistence of Europeans and Africans in their mutual areas.

Literatura

1. Barthorp, Michael, 1987. *The Anglo-Boer Wars*, Blandford Press, Sydney
2. Evans, Martin, 1999. *The Boer War*, Osprey Publishing, Oxford
3. Fremont-Barnes, Gregory, 2003. *The Boer War 1899. – 1902.*, Osprey Publishing, Oxford
4. Van Hartesveldt, Fred R., 2000. *The Boer War*, Greenwood Press, London

Internet

1. <http://angloboerwar.com/boer-war>

Jedna od rijetkih preostalih afričkih država, carevina Etiopija, postala je u razdoblju između dva svjetska rata metom kolonijalnih ekspanzionističkih ciljeva fašističke Italije. Koristeći superiornije naoružanje, Italija ju je u krvavome ratu tijekom 1935. i 1936. godine porazila i okupirala. Danas poprilično zaboravljeni - rat i okupacija koja je uslijedila, bili su označeni masovnim ubojstvima i ratnim zločinima širokih razmjera.

Godine 1922. u Italiji kralj Viktor Emanuel III. dao je mladome fašističkom pokretu i njegovom vođi Benitu Mussoliniju mandat za sastavljanje vlade. Narednih godina Mussolini je nizom dekreta i zakona učvrstio svoju vlast te zabranom političke oporbe uspostavio jednostranački totalitarni režim. Zaslugu za brzo jačanje fašisti duguju geopolitičkome stanju nakon Prvog svjetskog rata, u kojem je Italiji za priključenje na stranu Antante tajnim Londonskim ugovorom bila obećana aneksija velikih područja na istočnoj obali Jadranskog mora. Kako to obećanje nije bilo u cijelosti ispunjeno, u Italiji se javlja nezadovoljstvo novonastalom situacijom, koja će biti nazivana „osa-kaćenom pobjedom“ (*vittoria mutilata*).¹ Ubrzo nakon dolaska na vlast, Benito Mussolini već postojeću želju za teritorijalnim širenjem pojačava retorikom tipičnom za totalitarne režime. Kako je njegov pokret (kasnije stranka) povezivala talijanski nacionalizam i tekovine antičkoga rimskoga carstva, Mussolini je odlučno svoju vanjsku politiku usmjeravao ka osnutku novoga, moćnoga rimskoga carstva, te je smatrao cijelo Sredozemlje zonom talijanskih interesa, upravo u duhu tradicije rimskoga carstva. Kao i Rimljani, nazivao ga je *Mare Nostro*, prema latinskom *Mare Nostrum*, odnosno „Naše More“. Osim širenja na europskom teritoriju, Italija je mogla započeti svoje podizanje „novoga rimskoga carstva“ širenjem svojih već postojećih kolonija na Rogu Afrike.

Etiopija - cilj ekspanzije

Drevna afrička država Etiopija (ili Abesinija, kako je tada bila nazivana) bila je tridesetih godina XX. stoljeća najbolji kandidat za širenje tog zamišljenog carstva. Većina afričkog kontinenta nalazila se pod vlašću drugih kolonijalnih sila, pa je bilo kakav pokušaj zauzimanja nečijih kolonija mogao izazvati rat na koji Italija nije bila spremna. Etiopija je, uz Liberiju, bila posljednji dio

Afrike kojeg nije kolonizirala neka strana sila. Etiopija je bila monarhija sa dugom tradicijom na čijem čelu se od 1930. godine nalazio *negus* (car) Haile Selassie, a još 1923. pošlo joj je za rukom postati članicom Lige naroda.

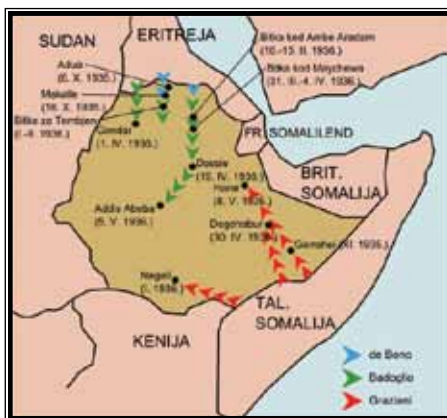
Italija je od kraja XIX. st. imala interesa u tom području. Tada je zauzela Eritreju, obalni pojas uz Crveno more, sa lukama Asseb i Massawa. Italija je ovu koloniju uspostavila prvenstveno radi prestiža, odnosno da uđe u „klub“ vodećih europskih sila koje su već posjedovale kolonije. Uskoro se uvidjelo da bi na štetu susjedne Etiopije Italija mogla proširiti svoje kolonijalne posjede na obalama Crvenog mora. Taj prvi pokušaj osvajanja Etiopije završio je ponižavajućim porazom u bici kod Adowe (Adué) 1896. godine, jedinim porazom jedne europske sile tijekom glavnoga vala kolonizacije Afrike. Svejedno, Italija je narednih desetljeća nastavila Etiopiju smatrati zonom svojeg utjecaja, neistraženom

ali i bogatom sirovinama i rudama. Uz to, okružila ju je sa dvije strane: sa sjevera, iz Eritreje, i istoka, iz Talijanske Somalije. Također, 1911. Italija je ušla i u Libiju u ratu protiv Osmanskog carstva, a njezinu je okupaciju dovršila 1931., brutalnom represijom pobune lokalnoga stanovništva.

Dakle, sada je glavni motiv koji je Italiju nagnao na novo ratovanje u Africi bio ponovno prestižne, ali i ideološke naravi. Kako je fašizam imao imperijalne sklonosti obnove slave i teritorija nekadašnjeg Rimskoga carstva, i kako je Etiopija bila u stvari carstvo, osvajanjem iste Mussolini je Italiji mogao dati „imperij“. Trebala se vlastitome stanovništvu svijetu predstaviti navodna nadmoć fašističke ideologije, te je bilo potrebno iskupiti Italiju od ponižavajućeg poraza kod Adowe, koja je do tada ostala ukorijenjena u talijanskoj kolektivnoj psihi. Ne treba zanemariti i činjenicu da su jednoj diktaturi potrebni stalni uspjesi kako bi se sačuvala naklonost stanovništva, odnosno ubrzao proces *fašistizacije* društva. Uz argumente ekonomske naravi koje je vlada nametala Talijanima, bilo je i moralnih - kako će tobože Talijani „civilizirati“ barbarske Etiopljane. U tome se kontekstu spominjao i argument ukidanja ropstva (Farrell, 2008: 288).

Prema ratu

Unatoč potpisivanju ugovora o međusobnome prijateljstvu između Italije i Etiopije 2. kolovoza 1928., fašisti nastavljaju sa svojim subverzivnim planovima u rušenju Haile Selassiea i rasparčavanju njegova carstva (Del Boca, 2010: 77-78). Već 1932., smatrajući kako taj sporazum „nije polučio nikakvoga pozitivnog ploda“, sastavljen je tzv. „Izvjestaj o Etiopiji“ (*Relazione sull'Etiopia*),

Smjerovi napada, glavne bitke i zauzeća gradova tijekom Etiopskoga rata

¹ U Londonu su od austro-ugarskih područja Italiji bila obećana slijedeća područja: Trento i Trst, južni Tirol, Istra, te veći dio Dalmacije. Sporazumom u Rapallu između Kraljevine Italije i SHS iz 1921. Italiji je pripao sav teritorij zapadno od Rijeke, neki kvamerski otoci, Zadar, te otoci Lastovo i Palagruža. Tim je dobitcima pridodana i Rijeka 1924. Veliko područje Dalmacije koje joj je bilo obećano, Italija nije dobila (Povijest 16, 2007: 61).

koji predlaže kolonijalno širenje u Etiopiji. Mussolini svojim generalima nakon izdavanja ovoga dokumenta naređuje provođenje priprema za vojno osvajanje Etiopije. Glavni akter u budućem ratu trebao je imati tada u šezdesetim godinama starosti general Emilio de Bono, fašist *dalla prima ora* i kvadrumvir², što bi dozvolilo tom ratu da bude pravi fašistički vojni pohod i prikaz moći.

Italiji je još samo bio potreban povod za invaziju. Incident kod mjesta Wal Wal na neoznačenoj graničnoj liniji između Etiopije i Talijanske Somalije je bio dobrodošao. Riječ je o mjestu u Ogadenskoj pustinji prepunim izvorima koje su koristili lokalni nomadi. Te su izvore zauzele talijanske jedinice, a Haile Selassie je ispravno istaknuo da su oni zapravo bili na etiopskom teritoriju. Sukob sa talijanskim snagama od tog trenutka postao je neizbježan. I doista, do sukoba u kojem je stradalo preko 100 ljudi je došlo 5. prosinca 1934. Incident je poslužio Mussoliniju da pojača anti-etioipsku propagandu u Italiji i diplomatsku inicijativu izvan nje, te da odgovori veoma neugodnim ultimatumom etiopskom *negusu*, koji je uključivao novčanu odštetu i priznavanje talijanskog suvereniteta nad spornim područjem. U međuvremenu, *negus* se požalio pri Ligi naroda, tražeći poštivanje njezinih načela. Etiopljani su bili posebno ogorčeni činjenicom da se u ovom slučaju Liga naroda nije držala svog načela da se napad na jednog člana smatra napadom na sve članove Lige. Britanci su neuspješno pokušali posredovati u pregovorima. Francuzi su pak, u strahu da bi se Italija mogla približiti Hitleru, sklopili niz sporazuma sa Mussolinijem kojima su zabranili uvoz oružja u Etiopiju kroz svoju koloniju u Džibutiju. Štoviše, Francuzi su bili spremni podržati pomicanje granica na Rogu Afrike u korist Italije (Adejumobi, 2007: 72). Francusku i Italiju je približilo zajedničko protivljenje Hitlerovoj aneksiji Austrije. Do značajnog pomaka u odnosima Italije i zapadnih saveznika dogodio se na sastanku u talijanskome mjestu Stresi između 11. i 14. travnja, na kojemu se raspravljalo o rastućoj njemačkoj prijetnji i o stvaranju zajedničkog fronta protiv mogućeg *Anschlussa* Austrije. U tom je razdoblju Italija bila spremna i vojno intervenirati u Austriji protiv njemačkog širenja. Pitanja oko Etiopije nisu bila dotaknuta u Stresi, te je britansku šutnju i dotadašnje francusko odobravanje talijanskih ambicija Mussolini protumačio kao dobiveno zeleno svjetlo za svoj osvajački rat u zamjenu za svoju podršku oko Austrije (Farrell, 2008: 294-296).

Europske su sile do tog trenutka bile prihvatile činjenicu da u Africi postoje granice koje dijele interesne

2 Ime koje je objedinjavalo četvoricu vodećih fašista u vrijeme pohod na Rim 1922. godine. To su bili: De Bono, Italo Balbo, Michele Bianchi i Cesare Maria De Vecchi.

sфере pojedinih europskih zemalja. Također, ne smijemo zaboraviti da su sve europske kolonijalne sile uglavnom putem vojne agresije došle do svojih afričkih posjeda. Mussolinijeva se diplomatska inicijativa poklopila s tajnim pripremama za invaziju koji su trajali kroz cijelu 1935. godinu (Farrell, 2008: 291). On je bio siguran da Liga naroda, kojom su dominirale Velika Britanija i Francuska, neće djelovati u slučaju talijanskog napada na Etiopiju, kao što uostalom to nije učinila u slučaju neobjavljenog rata kojeg je 1931. pokrenuo Japan protiv Kine (Farrell, 2008: 291).

Glavni talijanski zapovjednik Pietro Badoglio u Etiopiji (desno, s dalekozorom)

Naoružanje suprotstavljenih vojski

Pred etiopski rat, među dvije vojske postojao je veliki disparitet. Talijani i njihovi kolonijalni vojnici *askariji* (unovačeni domaći stanovnici Libije i Istočne Afrike) imali su na raspolaganju, osim pušaka, i mitraljeze i topništvo. Pomoć u napredovanju mogli su im pružiti motorizirane (celere) divizije sa svojim kamionima i oklopnim automobilima Lancia 17 tip 2, te oklopne divizije sa tanketama Fiat-Ansaldo. Dakako, tu je bilo i Kraljevsko ratno zrakoplovstvo Italije (*Regia aeronautica*) sa lovcima tipa Ro.1 i bombarderima tipa Caproni Ca.101, sposobnima nositi teret bombi od ukupno 500 kg. Mračnu stranu talijanskog arsenala činilo je oružje za masovno uništenje, koje je Ženevska konvencija iz 1925., potpisana i od Italije 1928. godine, zabranila kao oružje prvog udara. Italija je u svoje kolonije pred Etiopski rat poslala velike količine kemijskih sredstava: agresivno-zagušljivi plin fozgen, suzavac, i plikavce (iperit, arsin, levisit) (Del Boca, 2010: 93).

Etiopski car Haile Selassie I. pozira s neeksplozivnim talijanskim bombama

S druge strane, etiopska vojska nije mogla odgovoriti napadima kemijskim oružjem, nije posjedovala ratno zrakoplovstvo³, oklopna vozila, a ono malo topova koje je posjedovala datiralo je u većoj mjeri još s kraja 19. stoljeća. Pretpostavlja se je 100.000

ljudi bilo moguće okupiti za potrebe obrane od prijetnje izvana i uključiti ih u feudalne vojske pod zapovjedništvo regionalnog *rasa* ili sličnog feudalnog vođe (Nicolle, 1997: 13). Ovi su vojnici mogli biti naoružani antikvarnim puškama, veoma raznolikih tipova, dok je veliki broj ljudi imao na raspolaganju isključivo hladno oružje. Najbolje su bili naoružani (i uniformirani) vojnici iz Imperijalne garde (*Kebur Zabagna*), ali njih je bilo samo nekoliko tisuća. Spomenimo još da je u nešto bolje oblike ratovanja Etiopljane usmjerio niz stranih vojnih savjetnika (većinom Belgijci i Turci).

3 Imali su Etiopljani, doduše, 12 zrakoplova (većina tipa Potez 25), ali oni nisu bili korišteni u ratu.

Rat

Talijanski je plan invazije na Etiopiju uključivao ratovanje na dvije fronte. Prva, ona eritrejska (ili sjeverna), sačinjavala je glavni pravac invazije prema jugu, odnosno u smjeru Desjea i Addis Abebe, a stavljena je pod zapovjedništvo već spomenutoga generala Emilia De Bona. De Bonova vojska brojala je 110 tisuća ljudi sa 2300 mitraljeza, 230 topova raznog kalibra i 156 raznih oklopnih vozila. Također, zaštitu joj je iz zraka pružalo 126 zrakoplova spremnih na hitno polijetanje sa pista u Eritreji (Del Boca, 2010: 104).

Ratovanje na drugome frontu trebale su voditi snage pod zapovjedništvom generala Rodolfa Grazianija, te su one, barem na početku, trebale poslužiti u diverzivnim napadima na Etiopiju iz smjera Talijanske Somalije. Eventualni cilj trebao je biti glavni centar istočne etiopske regije Ogaden, Harar. Graziani je u Somaliji raspola-gao s oko 53.000 ljudi, 1585 mitraljeza, 175 tenkova, 117 topova i 38 zrakoplova (Del Boca, 2010: 93).

a. Sjeverni front

Dana 2. listopada 1935., Mussolini je zapovjedio napad na Etiopiju te je tu vijest objavio pred gomilom u Rimu. Prema operacijskom planu, dvije divizije, koje su činila glavninu snaga pod zapovjedništvom maršala de Bona, počele su prelaziti iz kolonije Eritreje u Etiopiju kretajući se sa nastupne linije široke 70 km prema jugu, ka liniji Adigrat – Enticchio – Adowa. Već prvog dana rata avioni 14. i 15. bombarderske eskadrile napale su Adigrat i Adowu, a u tom napadu sudjelovali su i Mussolinijevi sinovi Bruno i Vittorio, koji su upravljali dvama zrakoplovima tipa Caproni 101.

Kada su talijanske trupe počele prodirati, etiopskim je snagama zapovjedbano da se povuku sa granica kako bi se svijetu otkrila veličina talijanske agresije i kako bi se rastegle opskrbenje linije neprijatelja (Del Boca, 2010: 109). Svejedno, talijanski je prodor tekao prilično sporo. Dana 6. listopada zauzet je simbolički važan grad Adowa, a sljedećeg dana Liga naroda Italiju proglašava agresorom, a kada su Talijani već bili okupirali Makalle 18. studenoga, vodeće su sile izglasale primjenu gospodarskih sankcija na Italiju. Sankcije će se pokazati potpuno neučinkovitima te neće otežati ili odužiti talijansku invaziju, prvenstveno zbog toga što nisu bile obuhvatile zabranu izvoza nafte Italiji.⁴ Štoviše, sankcije će ujediniti Talijane i okupiti ih oko fašističke vlade. Kad je Liga naroda pokrenula sankcije, kralj i kraljica su simbolički donirali svoje vjenčano prstenje kako bi potakli sveopću kampanju sakupljanja zlata za potrebe ratovanja.

Prve su pobjede donijele ushićenje u Italiji, ali se u Mussolinijevim očima De Bono počinje pojavljivati kao preoprezan vojskovođa, a i nesposoban za vođenje munjevitih i spektakularnih operacija kakve talijanski *Duce* očekuje. Telegramom od 14. studenoga oduzeto mu je

⁴ Sankcije su uključivale zabranu izvoza strateški važnih sirovina, oružja i ostaloga ratnog materijala od strane članica Lige prema Italiji (Vojna enciklopedija, 1971: 714).

vođenje operacija na sjevernome frontu, te je na njegovo mjesto postavljen maršal Pietro Badoglio. Titulom Maršala Italije ipak je Mussolini utješio tek smijenjenog De Bona (Mack Smith, 1980: 77). Međutim, Badogliov dolazak nije uvelike promijenio situaciju na bojištu, što je omogućilo Etiopljanima pripremu za protuofenzivu koja je započela sredinom prosinca 1935. godine i bila poprilično uspješna. Upravo je u to vrijeme zabilježena jaka diplomatska aktivnost zapadnih sila s ciljem prekidanja borbi, i pronalaženja kompromisnoga rješenja.⁵

U takvoj situaciji započinje najkontroverzniji vid Etiopskoga rata – uporaba kemijskog oružja od strane fašističkoga zrakoplovstva. Dana 22. prosinca izvršen je prvi od serije zračnih napada bombama C.500.T, od kojih je svaka napunjena sa 212 kilograma iperita. Prvi ciljevi bile su napadne kolone Etiopljana koje su vršile sve veći pritisak na talijanske položaje, a kasnije se napadi šire i sve više u unutrašnjost Etiopije, s ciljem zastrašivanja stanovništva. Treba napomenuti da su zapovijedi o korištenju kemijskog oružja dolazili direktno iz Rima – od

Talijanski vojnici tijekom sukoba

samoga Benita Mussolinija (Del Boca, 2010: 139-140). Korišten je masivno iperit, pomoću bombi C.500.T, koje su bila osposobljene da pomoću tempiranog mehanizma eksplodiraju 250 metara nad tlom i naprave toksičnu kišu koja je mogla pokriti eliptičnu površinu od 500 do 800 metara u dužini i 100 do 200 metara u širini (Del Boca, 2010: 143). Fašisti su, naravno, vijesti o korištenju kemijskog oružja opovrgnuli, optuživši pritom Etiopljanima za korištenje zabranjenih dum-dum metaka, te brutalne emaskulacije i dekapitacije zarobljenih talijanskih vojnika, koje su se vjerojatno i dogodile.⁶ Ovakve su negacije izdržale do kraja rata, a u nekim slučajevima i u slijedećim desetljećima.

Masovna uporaba kemijskog oružja, kao i fatalna

⁵ Riječ je o tzv. „Hoare-Laval paktu“, nazvanom po britanskom ministru vanjskih poslova Samuel Hoareu i francuskome premijeru Pierre Lavalu. Prema njihovome prijedlogu, Talijanima bi otišla polovica Etiopije. Prijedlog je pao u nemilost javnog mijenja i uskoro je propao nakon njegova objavljivanja u javnosti (Farrell, 2008: 304-308).

⁶ Takvi se akti mogu smatrati dijelom etiopske ratničke tradicije. (Nicolle, 1997: 33.)

pogreška Etiopljana u tome što nisu započeli gerilski način ratovanja koji bi iscrpljivao tehnički superiorniju fašističku vojsku, dozvolile su kršenje etiopskih naleta i ponovnu ofenzivu snaga maršala Badoglija prema jugu (Del Boca, 2010: 149-150). Upravo je jedan frontalni manevar, onaj zajednički rasa Sejuma prema Adowi sa ras Mulugetom prema Makalleu dozvolio Badogliu protu-udar. Bitka koja se zbila između 20. i 24. siječnja u regiji Tembjen uzrokovala je velike gubitke na obje strane. Upravo je tijekom te bitke došlo do najvećih gubitaka crnokošuljaša u jednom okršaju, kada je kolona pod zapovjedništvom generala Diamantija upala u zasjedu kod prolaza Uarieu i izgubila 304 ljudi, većina od kojih je bila ubijena hladnim oružjem (Del Boca, 2010: 168-172). Između 10. i 15. veljače vodila se tzv. „Bitka za Endertu“ kada je vojska rasa Mulugete poražena kod planine Amba Aradam i potom desetkovana tijekom svog povlačenja od strane talijanskoga zrakoplovstva i napada pubunjenih plemena. Zajedno s, vjerojatno, tisućama poginulih Etiopljana, u ovim je događajima izgubio život i sam ras Mulugeta. Usljedila je talijanska pobjeda u tzv. „Druvoj bitci za Tembjen“, koja se vodila od 27. do 29. veljače protiv snaga rasa Kasse i Sejuma, a sukobi su se odmah nadovezali u „bitku za Scire“, između 29. veljače i 3. ožujka, protiv snaga rasa Immirua. Trupe maršala Badoglija u svim su ovim bitkama koristile zračnu nadmoć i kemijsko oružje, te su gubici zaraćenih snaga bili u ogromnome nesrazmjeru. Maršalu je Badogliju put bio otvoren za prodor prema jugu. U takvoj situaciji, u kojoj nema tko pružati otpor Talijanima, bivaju zauzimana naseljena mjesta, među kojima i stari carski i simbolički važan grad Gondar. Njegovo zauzimanje bez ikakvoga pruženog otpora glavni je tajnik fašističke stranke Achille Starace kasnije pretvorio u prenapuhanu epopeju nazvanu „Marš na Gondar“ (Mack Smith, 1980: 79).

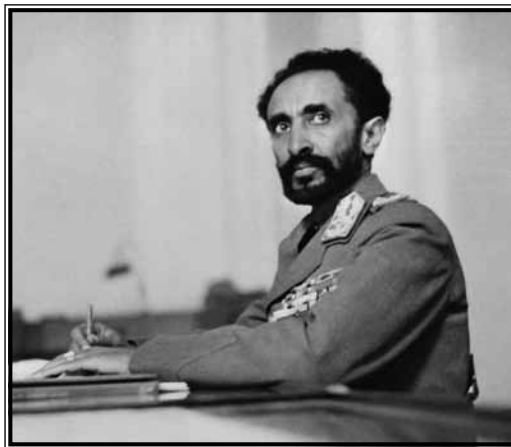
Neshvatljiva je odluka koju je Haile Selassie donio nakon ovih poraza, da svoje najbolje snage, Imperijalnu gardu, suprotstavi Badogliovim snagama u otvorenom okršaju umjesto da pribjegne gerilskim taktikama. Etiopljani su, pod zapovjedništvom samog cara koji se nalazio na bojišnici, 31. ožujka prvi započeli napad na utvrđene talijanske položaje u bitci kod Maychewa. Talijani su etiopske napade odbili i uz potporu zrakoplovstva prešli u protunapad, nakon čega je car naredio povlačenje, 3. travnja. Etiopsku su kolonu iz zraka kroz skoro cijeli 4. travanj nemilosrdno mitraljirali i obasipali iperitom talijanski zrakoplovi, što je uzrokovalo na tisuće poginulih (Del Boca, 2010: 208-219). Talijanskim je snagama nakon ove bitke put bio otvoren prema Desjeu, gdje se nalazio carev zapovjedni centar, i etiopskoj prijestolnici Addis Abebi. Desje pada već 15. travnja,

odakle Badoglio počinje s planiranjem pohoda do Addis Abebe. U međuvremenu, car je nevoljko pristao na prijedlog svojih savjetnika da zajedno s državnom riznicom napusti Etiopiju i nastavi s borbom za svoju državu u Ženevi, pri sjedištu Lige naroda. Vlakom je car s obitelji i delegacijom krenuo 2. svibnja za Džibuti, gdje se ukrcao na britansku krstaricu *HMS Enterprise*.

Badogliu je, rekli smo, još samo preostala Addis Abeba, udaljena oko 250 km od Desjea po zračnoj liniji. Odlučio je krenuti 26. travnja 1936. sa 20.000 ljudi raspoređenih u mehaniziranoj koloni, a jedini otpor mu je tijekom tog putovanja pružala kiša i blato. U međuvremenu, otkako je etiopski car napustio svoju prijestolnicu, u njoj je zavladao sigurnosni vakuum i anarhija, do te mjere da strana veleposlanstva mole Italiju da u što kraćem roku uđe u grad (Del Boca, 2010: 24). Konačno, nakon desetodnevnog putovanja, kojeg je Badoglio pretvorio u još jedan propagandni spektakl i patetično

nazvao „Maršom željezne volje“ (*Marcia della ferrea volontà*), dana 5. svibnja talijanske postrojbe (po Mussolinijevoj želji prvo one talijanske, a ne *askariji*) ušle su u Addis Abebu bez da im je pružen ikakav otpor. Italija je ovu pobjedu proslavila, te za 9. svibnja zakazala službeni osnutak Carstva, s obzirom da je Kralj Viktor Emanuel III. nakon zauzeća Addis Abebe slobodno mogao biti proglašen etiopskim carem.

b. Južni front

Haile Selassie, etiopski car

Na somalskome frontu, vojska pod zapovjedništvom generala Rodolfa Grazianija, sastavljena od pet divizija, krenula je prodirati u etiopsku regiju Ogaden 3. kolovoza 1935., kao i snage generala De Bona na sjeveru. Na putu su mu stajale jedne od najboljih etiopskih vojski, ona pod zapovjedništvom ras Deste Damteua (oko 40.000 ljudi), i ona pod zapovjedništvom dedžak⁷ Nasibu Zamanuela. Graziani je na široko koristeći zrakoplovstvo brzo prodro u Ogaden. Prvi važan lokalitet, Gorrahei, pada u talijanske ruke 6. studenoga. Nakon neuspjeha u proganjanju etiopljana u bijegu 11. studenoga, Graziani je naredio prestanak napredovanja (Del Boca, 2010: 122).

Sredinom prosinca 1935., usporedo s ofenzivom na sjeveru, etiopljani su pokrenuli ofenzivu i protiv Grazianija. Kao i Badoglio, Graziani se nije libio od korištenja kemijskog oružja. Osim obasipanja iperitom, na jugu se dogodila još jedna kontroverzan vid ovoga rata, kada su 3. prosinca 1935. talijanski zrakoplovi Ro-1 i Ca.101 pogodili švedsku bolničku jedinicu. Ovaj je događaj bio posebno štetan po ugledu Italije u svijetu. Unatoč tome, napadi na bolničke strukture su se nastavile (Del Boca, 2010: 157-159).

⁷ Guverner manje provincije (Nicolle, 1997: 44).

Konačno, Graziani je etiopsku ofenzivu rasa Deste skršio u tzv. „bitci na rijeci Ganale Dorja“, koja se vodila između 12. i 16. siječnja 1936. Ova pobjeda, postignuta uz pomoć zrakoplovstva i kemijskog oružja, omogućila je Grazianiju zauzimanje strateški važnoga grada Nege-lija. Međutim, žrtvovanje vojske rasa Deste odgodilo je Grazianijevo prodiranje prema Hararu (Del Boca, 2010: 164). Ono je pokrenuto tek 14. travnja, nakon višestrukih telegrama u kojima Mussolini požuruje Grazianijevo djelovanje. Tada Etiopljani prave grešku i, umjesto da zadrže obrambene položaje tzv. „Linije Hindenburg“ Turčina Wehiba Pashe, kreću u ofenzivu. Dana 17. travnja završila je prva veća bitka u kojoj su Grazianijeve trupe pobijedile, sa malo zarobljenih neprijatelja – kako je istaknuo general – „prema običaju libijskih trupa“ (Del Boca, 2010: 235). Graziani je stao pred Hararom 24. travnja, ali ga Mussolini opet požuruje, te mu ovaj put obećaje titulu maršala Italije ukoliko zauzme to mjesto, ključ etiopske regije Ogaden. Nakon dugotrajnih bombardiranja i kemijskih napada, 30. travnja pada najvažnija točka u „Liniji Hindenburg“, Degehabur. Harar pada, zbog velikih pljuskova, tek 8. svibnja, nakon što se još 2. svibnja potpuno razila etiopska vojska dedžak Nasibua. Naime, čuvši vijesti o slomu sjevernoga fronta i carevom napuštanju Addis Abebe, glavni zapovjednik etiopske obrane u tome kraju, dedžak Nasibu Zamanuel, napustio je obrambene položaje te se kao i Haile Selassie uputio za Džibuti (Vojna enciklopedija, 1971: 715). Dana 9. svibnja pada, bez otpora, grad Dire Dawa, gdje su se susrele Badoglio i Grazianijeve snage, što je za Talijane značio definitivni kraj ovoga sedmomjesečnog rata.

Posljedice

Italija je već zauzeće Addis Abebe proslavila kao kraj rata, kada je uvečer 5. svibnja u Rimu, Mussolini održao govor pred mnoštvom s balkona *Palazzo Venezia* te proglasio pobjedu, uz euforiju ljudi izišlih da ga čuju na mnogo talijanskih trgova. Dana 9. svibnja zakazan je službeni osnutak Carstva, s obzirom da je talijanski kralj Viktor Emanuel III. mogao slobodno biti proglašen etiopskim carem prema odluci velikoga fašističkog vijeća. Kralj je izrazio zahvalnost Mussoliniju nazvavši ga vojnim genijem koji je pobijedio u „najvećem kolonijalnom ratu u povijesti“ (Mack Smith, 1994: 352). Početkom lipnja 1936. Etiopsko carstvo je i službeno anektirano postojećim talijanskim kolonijama u regiji te je time stvorena Talijanska Istočna Afrika - *Africa Orientale Italiana*, skraćeno „AOI“. Tom je prigodom Mussolini euforično izjavio kako je Italija „konačno dobila svoje carstvo. Fašističko carstvo... carstvo mira... carstvo civilizacije i humanizma“ (Bosworth, 2009: 369).

Interesantno je primijetiti kako je Etiopski rat poslužio kao osobna promidžba mnogim fašističkim gerarsima i uglednicima, koji su odlučili u njemu osobno sudjelovati. Spomenuli smo dvojicu sinova Benita Mussolinija, Vittorija i Bruna, za upravljačkim kontrolama bombardera tipa Caproni. Na isti je način ratovao i Mussolinijev zet i

budući ministar vanjskih poslova Galeazzo Ciano, koji je vodio bombardersku eskadrilu nazvanu „La Disperata“, prema jednoj skvadri iz ranijih razdoblja fašizma. Spomenuli smo i glavnog tajnika PNF Achille Staracea, koji se priključio ratu u njegovim kasnijim fazama.

Smatra se da je u sedam mjeseci invazije poginulo oko 4350 Talijana uz još oko 4500 *askarija* iz Eritreje, Somalije i Libije (Del Boca, 2010: 243, bilj. 1). Broj poginulih Etiopljana veoma je teško procijeniti, ali pretpostavlja se da iznosi više od 300,000 mrtvih (Del Boca, 2010: 252). Italija je objavila da je do prosinca 1936. Etiopija u potpunosti pacificirana i pod potpunom kontrolom kolonijalnih vlasti (Mack Smith, 1980: 83). Međutim, situacija na terenu je bila nešto složenija. Talijani su u većini slučajeva boravili samo u svojim utvrđenim logorima i unutar većih gradova, što je dovelo do stvaranja otpora u ruralnim krajevima. Logična posljedica vojne okupacije i uprave bilo je korištenje nehumanih metoda od strane talijanske vojske i fašističke milicije prilikom obuzdavanja, ali i navodne prevencije raznih oblika otpora lokalnog stanovništva. Brutalna kažnjavanja i smaknuća

Etiopski feudalni vojnici

izvršavana su nad pojedincima i cijelim zajednicama uključenim u protu-okupacijskim aktivnostima. Represija je uključivala i naglašavanje rasne superiornosti Talijana nad domorocima, koji su dovedeni u status drugorazrednih stanovnika (Adejumobi, 2007: 78; Bosworth, 2009: 387). Aktivan otpor okupaciji vrlo je brzo započeo, te je u veljači došlo do neuspjelog atentata na potkralja AO/ Grazianija na jednome javnom skupu u Addis Abebi. Iako teško ranjen, Graziani je preživio napad, a kolonijalne su snage pokrenule trodnevnu kampanju terora nad lokalnim zajednicama. Tisuće Etiopljana, uključujući i većinu inteligencije koja je u prijašnjim modernizacijskim projektima cara Hailea Selassiea bila poslana u izobrazbu na Zapad, bilo je smaknuto. Kasnije je potvrđeno da je Mussolini početkom invazije bio istaknuo potrebu da se likvidira taj mladi sloj educiran na Zapadu, sa ciljem sprječavanja formiranja bilo kakvog pokreta otpora jednom kad bi Etiopija bila okupirana (Mack Smith, 1980: 82). Etiopska je Crkva, kao kohezivni element etiopskoga društva, također stradala u represiji fašista. Mnogi su svećenici ubijeni i crkve uništene.

Kraj talijanske okupacije Etiopije

Kako je Italija ušla u Drugi svjetski rat na strani Hitlerove Njemačke objavivši rat Savezničkim državama u lipnju 1940., Britanci su ubrzo kreirali plan da se vojno djeluje na Rogu Afrike s ciljem suzbijanja opasnosti koja je prijetila njihovim kolonijama u regiji. Plan je bio osloboditi Britanski Somalilend, kojeg su Talijani osvojili u kolovozu 1940., i istjerati iste iz Etiopije. Caru Haileu Selassieu je bilo omogućeno ponovno zauzimanje etiopskog prijestolja savezničkim osvajanjem Addis Abebe u svibnju 1941. (Adejumobi, 2007: 84-85). Uskoro će Mussolini ostati bez svih kolonija, kao i vlasti u rujnu 1943, te vlastitog života krajem travnja 1945. godine. Iako su fašistički zločini u Etiopiji bili osuđivani diljem svijeta tijekom invazije, podjarmljivanje Etiopljana je od pri Ligi naroda prošlo gotovo neopaženo. Osude su se pojačale ulaskom Italije u Drugi svjetski rat 1940., ali su se ponovno stišale nakon pada fašizma i zbližavanja Italije sa Saveznicima. Nitko od sudionika u talijanskoj invaziji i okupaciji, bilo da je riječ o članovima regularne vojske, ili o onima iz fašističkih crnoškošuljaških odreda, nije odgovarao pred ikakvim sudom za počinjene zločine.

Zaključak

Etiopski je rat 1935-36. bio posljednji osvajački kolonijalni rat i, možemo reći, anakronističan - s obzirom da je prisvajanje kolonija bilo odavno završilo, a mnoga su se kolonijalna carstva već počela urušavati. Međutim, sa stotinama tisuća žrtava etiopskih branitelja i civila, bio je i jedan od najkrvavijih. Jedna država sa totalitarnom ideologijom na vlasti, osim agresivne unutarnje, pokazala je i još agresivnije lice u svojoj vanjskoj politici. Tako je fašizam sa Mussolinijem na čelu odlučio proširiti Italiju i podići je u rang vodeće europske (ako ne i svjetske) sile, te napraviti političku promidžbu o navodnoj superiornosti i uspješnosti fašističke ideologije. Koristeći moderne naoružanje od branitelja, zrakoplovstvo i kemijsko oružje, te imavši sreću na svojoj strani u činjenici da je konzervativno etiopsko vojno vodstvo radije pribjegavalo frontalnom vojnom sukobu nego gerilskim taktikama, Italija je u svibnju 1936. zauzela svoj cilj – etiopsku prijestolnicu Addis Abebu. Uslijedilo je pet godina represije nad stanovništvom dotad jednine neovisne afričke države. Godine 1941., u vihoru Drugoga svjetskog rata, nezavidno pozicionirana Italija (mnogi u talijanskome jalovom nastupu vide vojnu iscrpljenost ratom u Etiopiji i tijekom kasnije okupacije) izgubila je sve svoje posjede u Istočnoj Africi, među kojima je bila i Etiopija, koja nakon toga ponovno dobila svoju neovisnost. Međutim, niti jednome od odgovornih za pripremu udruženoga zločinačkog pothvata osvajačkog rata protiv jedne neovisne države te zločina protiv čovječnosti neće biti suđeno nakon pada fašizma i kapitulacije Italije.

Talijanski vojnici

BATTLEFIELD ETHIOPIA by David Orlović

One of the few remaining African countries, the Empire of Ethiopia, had become, in the period between the two world wars, the target of colonial expansionist aims of fascist Italy. Using their superior weapons, Italy defeated and occupied it in a bloody war during the period of 1935 and 1936. In the present time quite forgotten - the war and the occupation that followed were marked by mass murders and war crimes on a broad scale.

Literatura

1. Adejumobi, Saheed A., 2007. *The History of Ethiopia*, Greenwood Press, Westport – London.
2. Bosworth, Richard J.B., 2009. *L'Italia di Mussolini*, Mondadori, Milano.
3. Del Boca, Angelo, 2010. *Guerra d'Etiopia. L'ultima impresa del colonialismo*, Longanesi, Milano.
4. Farrell, Nicholas, 2008. *Mussolini – Novi život*, Naklada Ljevak, Zagreb.
5. *Vojna enciklopedija*, 1971., sv. 3., Vojnoizdavački zavod, Beograd, str. 713-715.
6. Mack Smith, Denis, 1980. *Mussolinijevo rimsko carstvo*, Globus, Zagreb.
7. Mack Smith, Denis, 1994. *I Savoia Re d'Italia*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano.
8. Nicolle, David, 1997. *The Italian Invasion of Abyssinia 1935-36*, Osprey Publishing, Oxford.
9. Nolte, Ernst, 1990. *Fašizam u svojoj epohi*, Prosveta, Beograd.
10. *Povijest*, 16. knjiga, 2007. Jutarnji list, Zagreb.
11. *Povijest*, 17. knjiga, 2007. Jutarnji list, Zagreb.
12. Sulzberger, C. L., 2005. *Drugi svjetski rat*, sv. 1., Marjan tisak, Split.

RAZGRADNJA ORIJENTA – RAZVOJ I TEMELJNI KONCEPTI POSTKOLONIJALNE TEORIJE

Zvonimir Glavaš

U ovom radu nastoji se upoznati čitatelja s teorijskim korpusom postkolonijalne teorije; odgovoriti na pitanje što je ona, opisati njezin razvoj, temeljne koncepte i ciljeve te osvijestiti korisnost njezina poznavanja pri bavljenju pojedinim temama koje uključuju kolonijalno-postkolonijalna pitanja, ali i historijom općenito. Rad dijakronijski prati postkolonijalnu teoriju usredotočujući se na njezina paradigmska djela i autore od Fanona i Saïda pa do Bhabhe i Spivak, oslanjajući se pritom i na poznate preglede i analize domaćih i stranih kulturalnih teoretičara. Konačno, umjesto zaključka, postavlja se pitanje o primjeni postkolonijalne teorije u historiji ovih prostora te se naznačuju neke moguće teme kojima bi se ona mogla usmjeriti.

Završetkom dvaju svjetskih ratova i rekonfiguracijom geopolitičkog poretka koja je uslijedila stvorili su se na svjetskoj pozornici uvjeti za pokretanje postupnog procesa dekolonizacije, jednog od procesa koji su nedvojbeno obilježili drugu polovicu dvadesetog stoljeća. Nekadašnji kolonijalni posjedi različitim su se modusima u različitim trenucima oslobodili izravne političke vlasti svojih (europskih) metopola te je s vremenom protezanje golemih kolonijalnih carstava svjetskim kartama ustupilo mjesto uvjetno znatno šarenijoj slici na globusu. Ipak, iako se površnim uvidom u problematiku kolonijalizma i dekolonizacije činilo kako je potonji proces jednostavan, linearan te uspješno zaključen pretkraj dvadesetog stoljeća, problemi koji su nakon završetka usko shvaćene, formalnopolitičke dekolonizacije ostali pokazali su se raznovrsnima te su se zadržali do danas. Stoga, ne samo da se pitanja učinaka kolonijalizma i dekolonizacije ne mogu valjano promatrati zanemarujući neokolonijalizam koji je nastupao simultano s dekolonizacijom, nego je te učinke manjkavo tražiti i u samo nekoliko dimenzija, najčešće usko ograničeno na administrativno-političku i ekonomsku, jer oni su ostali na svim područjima života stanovnika nekadašnjih koloniziranih teritorija. Jedno od područja izuzetno važnih pri slagaju cjelovitog mozaika jest i ono simboličkog; područje identiteta i kulture koloniziranih naroda te svega što ti pojmovi sa sobom povlače.

Upravo je zato važno u okviru temata o kolonijalizmu koji ovaj časopis donosi progovoriti i o nastojanjima usmjerenim iznalaženju odgovora na pitanja o učincima kolonijalizma na spomenutim područjima, najčešće zajedno okupljenim pod nazivom *postkolonijalna teorija*. Stoga će ovaj rad nastojati dati pregledan odgovor na pitanje što je to postkolonijalna teorija, kako je nastala,

što uključuje i koji su problemi i predmeti proučavanja primarno zaokupljaju. Dolazeći do odgovora na ta pitanja rad će se, nakon kraćeg općenitog uvoda, usredotočiti na nekoliko temeljnih djela i najpoznatijih autora postkolonijalne teorije, prateći tako uglavnom kronološku nit njezina razvoja. Pritom će se, osim na paradigmska djela, uvelike osloniti i na poznate relevantne preglede postkolonijalne teorije domaćih i inozemnih autora. Dakako da će takav pregled morati nužno izvan svog fokusa ostaviti mnogo toga značajnog i zanimljivog, no ukoliko čitatelju ponudi makar i osnovnu sliku o postkolonijalnoj teoriji, ispunit će svoju prvenstvenu namjenu.

Konačno, umjesto klasičnog zaključka, koji bi takvom pregledu bio suvišan, nastojat će se ovdje na tragu svega rečenog ponuditi odgovor zbog čega i jednom ovdašnjem povjesničaru ili studentu povijesti poznavanje postkolonijalne teorije može biti korisno i važno te kojim se intrigantnim istraživačkim temama na ovim prostorima može pristupiti teoretskom aparaturom koju ona nudi.

Što je uopće postkolonijalna teorija?

Prije ostvarivanja bilo kakvog uvida u razvoj i oblikovanje postkolonijalne teorije, nužno je odgovoriti na osnovno pitanje – što je postkolonijalna teorija? – te tako odrediti središnji pojam ovog rada. No postkolonijalna je teorija¹ izrazito heterogen splet diskursa usmjerenih naoko međusobno razmjerno različitim fenomenima, zbog čega je prilično teško ponuditi definiciju koja bi ju u potpunosti zahvatila i jednoznačno odredila. Teoretičar Vladimir Biti (2000: 389) određuje ju kao „raznorodan teorijski korpus koji se bavi poviješću i kulturom bivših kolonijalnih zemalja ili pak iz njihove perspektive preiščitava kolonizatorske kulture.“ Pritom, postkolonijalna teorija u središtu svog interesa ima odnos kolonijalnog i postkolonijalnog u vrlo širokoj perspektivi – proučavajući ga s povijesne, političke, ekonomske, estetske i etičke strane. Slično Bitiju postkolonijalizam određuju Bill Ashcroft i suradnici (2007: 168) pišući kako se, najšire rečeno, postkolonijalna teorija bavi „učincima kolonizacije na kulture i društva“ i to tako da uključuje proučavanje europskih teritorijalnih osvajanja, izgradnje i funkcioniranja europskih kolonijalnih institucija, različitih diskurzivnih operacija kolonijalnih carstava, suptilne konstrukcije subjekata

¹ Pojmovi *postkolonijalna teorija*, *postkolonijalna kritika* i *postkolonijalizam* često stoje u sinonimičnom odnosu. Za potrebe ovog rada neće se među njima uspostavljati distinkcija (premda se nipošto ne radi o istoznačnicama); pojam *postkolonijalna teorija* bit će odabran i uporabljen za označavanje cjelokupnog teoretskog korpusa o kojem rad govori.

Vladimir Biti (1952.)

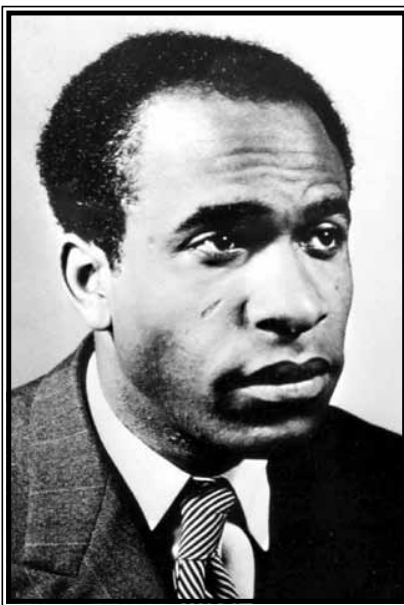
kolonijalnim diskursom i otpor tih subjekata te razlikujuće odgovore na takve inkurzije i njihovo suvremeno kolonijalno naslijeđe u nekadašnjim kolonijalnim društvima prije i poslije ostvarivanja nezavisnosti. Predmet svog proučavanja postkolonijalna teorija istražuje u prošlosti i sadašnjosti (vremenska dimenzija), u metropoli i u koloniji (mjesna dimenzija) te kod kolonizatora i koloniziranog (dimenzija subjekta). Robert Young (2001: 4) nadodaje i značajnu opasku kako postkolonijalna teorija ne privilegira kolonijalno; ona „se bavi kolonijalnom poviješću samo onoliko koliko ta povijest određuje konfiguracije i strukture moći sadašnjosti, onoliko koliko velik dio svijeta još uvijek živi u nasilnim previranjima koja ih prate te koliko su protukolonijalni oslobodilački pokreti i dalje izvor i nadahnuće njihove politike.“ Uključujući na tom tragu kulturalne, rasne, spolne, klasne, nacionalne, geografske i razne druge odrednice u složen, pa čak i konfliktan odnos, postkolonijalna teorija naglašeno ukazuje na to da je nemoguće ispisivati jednostavnu, linearnu kolonijalno-postkolonijalnu nit povijesti.

Već spomenuta heterogenost razlog je zbog kojeg se doista može reći, kako piše John McLeod (2000: 3), da ne postoji *jedna* postkolonijalna teorija kao krovni pojam koji bi značio sasvim koherentan i jedinstven teorijski aparat što bi udovoljio svoj raznolikosti i složenosti kolonijalnih iskustava, nego prije možemo govoriti o njoj kao o povezujućem konceptu koji se različito artikulira te uglavnom i o zajedničkom cilju – osporavanju predodžaba koje su o pokorenima stvorili kolonizatori (Biti, 2000: 390). „Antikolonijalne pozicije ugrađene su u specifične historije i ne mogu se urušiti u nekakvu čistu opozicijsku bit“, piše i Ania Loomba (2005: 19), jer bi takvo stapanje predstavljalo povratak homogenim predodžbama koje se nastojalo razgraditi. U teorijskoj eklektičnosti koja obilježava postkolonijalnu teoriju najveći broj autora koji o njoj pišu istaknuti će kao najutjecajnije sastavnice marksističku, poststrukturalističku, psihoanalitičku i feminističku teorijsku misao, no elementi koji se mogu prepoznati ne staju na tome te uključuju većinu „pravaca“ suvremene kulturalne teorije.² Čitav taj raznovrsni teorijski arsenal postkolonijalna teorija usmjerava nastojanju da se „potkopaju neprimjereni globalni i homogeni konstrukti drugog“ (Biti, 2000: 390), ali i „ideološki mehanizmi kojim su ti [kolonizirani] narodi tretirani kao drugi i tako zadržavani na margini našeg civilizacijskog svijeta.“ (Lešić, 1999)

2 Biti (2000:390) piše: „Teorijski eklekticism, bricolage tečevina poststrukturalizma, psihoanalitičke i marksističke kritike, novog historizma, dekonstrukcije, kulturalnih studija, feminističke kritike, *African-American criticism*, *ethnoscriticism*, *area studies*, analize diskurza, Bahtinova dijalizma itd. ...“

Fanon i Said kao utemeljitelji postkolonijalne teorije

Stvaranje homogeniziranih stereotipnih predodžaba o *drugima* ne predstavlja novost ni u jednom trenutku ljudske povijesti, pa se taj fenomen ne odnosi ekskluzivno ni na kolonizirane narode. Ljudi oduvijek govore o sebi i drugima, pri čemu je pozicija normativnosti rezervirana uvijek za „mene/nas“ kao mjerilo svih stvari, dok su oni „drugi“ odstupanje od norme, pozicija izvan sustava usvojenih vrijednosti, onostranost ispravnom

Frantz Fanon (1925. - 1961.)

i konvencionalnom. Koliko god da se daleko pogleda u povijest, uočavaju se skupine antitetično postavljene spram dominantnih pozicija o kojima se konstruiraju stereotipi i koje se tim stereotipima poima; druge rase, narodi, marginalne društvene grupe te ponajviše žene uobičajeno su bili kandidati za popunjavanje te funkcije. „Ljudi oduvijek vide druge uz pomoć učvršćenih, stereotipnih slika; oni čak poistovjećuju druge s tim svojim stereotipima, i onda, u antitezi prema njima, grade sliku o sebi.“, piše Zdenko Lešić (1999). Ta duboko ukorijenjena praksa postala je, napominje on, ipak tek u posljednje vrijeme predmet pažljivijeg razmatranja, pri čemu posebno misli na golem doprinos koji je po tom pitanju ostavio opus Jacquesa Lacana. Upravo je na tragu Lacanova osporavanja kartezijskog subjekta, te zasnivanja identiteta subjekta na relacijama koje on zauzima prema drugima, ideja o drugima kao „odrazu u kojem, gledajući druge, možemo vidjeti sebe“ (Lešić, 1999) postala sastavni dio suvremene kulturalne kritičke misli. Tako prema Lacanu, pojednostavljeno rečeno, gledanje drugih kroz konstruirane stereotipe zapravo nije pitanje izbora, nego ljudske podsvijesti, odnosno posljedica potrebe stiješnjenog, nesamostalnog ega da u odnosu na druge pronađe svoj identitet, te njegovog ulaska u simboličke sustave jezika u kojima sebe i druge ne povezuje sa živim i dinamičnim realnim pojavama, nego s fiksiranim označiteljima. Subjekt je uvijek u sustavu u kojem postoji samo u relaciji prema onom drugom, u kojem traži potvrdu samog sebe u odnosu na drugog, tako stvara vlastiti identitet i integritet, ali i projicira vlastitu nepoželjnu stranu na tog drugog. Isti mehanizmi koji oblikuju subjekt pojedinca vrijede i na sociološkoj razini; životna iskustva dinamičnosti vlastite zajednice i drugih ljudskih zajednica zamjenjuju se fiksiranim jezičnim označiteljima – „naša“ zajednica i „naša“ kultura stoje uvijek u obveznoj opoziciji spram „njih“, pri čemu dakako pozicija normativnosti ostaje rezervirana za „nas“.

Budući da se pod „našom kulturom“ najčešće prešutno podrazumijeva zapadnoeuropska kultura koja je vrhunce svog razvoja ostvarila usporedno s osvajanjem

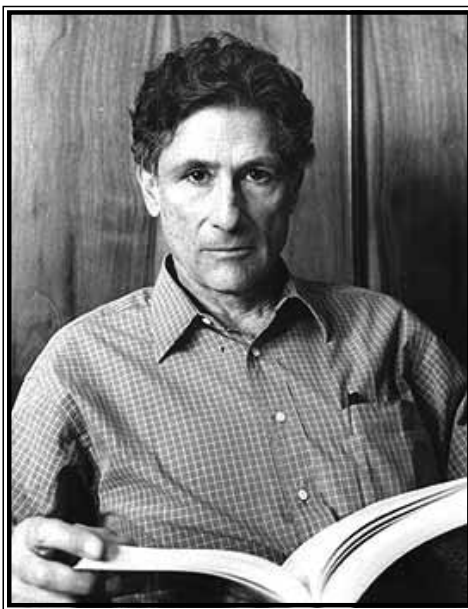
svijeta i koloniziranjem drugih zemalja, upravo je ona ta koja svoj sustav vrijednosti uzdiže na razinu univerzalne norme, služeći i kao jedan od najmoćnijih mehanizama držanja onih drugih u podčinjenosti i projicirajući na njih „tamne strane“ vlastitog vrijednosnog sustava. Lešić (1999) na tom tragu podsjeća na Saidovu opasku kako razvitak i održavanje svake kulture iziskuju postojanje druge, različite kulture, suparničkog alter ega, te zaključuje: „Izgradnja identiteta uključuje uspostavljanje suprotnosti i *onog drugog*, čija je zbiljnost uvijek podvrgnuta neprekinutom tumačenju i reinterpretiranju njegove različitosti od ove *naše*. Svako razdoblje i društvo iznova stvaraju svoju drugotnost.“ Upravo slijedeći razumijevanje te suštinske potrebe jedne kulture da sustavno „proizvodi“ svoju drugost, pionirska djela postkolonijalne teorije uhvatila su se u „sraz“ s mehanizmima te proizvodnje i pitanjem njezinih učinaka na identitete kolonizatora i koloniziranih.

Nema sumnje kako je najpoznatije, paradigmatičko djelo postkolonijalne teorije knjiga *Orijentalizam* američko-palestinskog teoretičara Edwarda Saída, no prvo sustavnije promatranje postkolonijalne tematike ipak je ono Frantza Fanona, alžirskog državljanina i frankofonog psihijatra rodom s Martiniquea. U svojoj knjizi *Crno lice, bijela maska* (1959.) Fanon prvi u promatranje postkolonijalnog stanja unosi psihoanalitička razmišljanja, upozoravajući na ono što smatra patološkom podvojenosti crnačkog identiteta uzrokovanom kolonijalizmom i pritiskom kolonijalne kulture. Crnac služi bijelcu kao drugost spram koje on neprestano učvršćuje svoje ja, no sličan proces ne događa se, prema Fanonu, i u suprotnom smjeru, zatvarajući uravnotežen odnos. Crncu, naime, bjelačko ja predstavlja „nedostižan predmet žudnje uime kojega on ništi svoje urođene attribute“ (Biti, 2000: 391), oni „crnu boju svoje kože negativno određuju, zbog čega se kod njih često javlja podsvjesna težnja za identificiranjem sa bijelim tlačiteljima (Lešić, 1999). Kao što je naznačeno u naslovu knjige, na crno lice tako navlače bijelu masku, što rezultira šizofrenim stanjem koloniziranog identiteta. No Fanon snažno ističe kako uzrok tom stanju nije biološki uvjetovana inferiornost ili nemogućnost razvijanja vlastite individualnosti, već konfiguracija društvenih odnosa koja se zasniva na eksploataciji jedne rase od strane druge i „preziru koji spram jedne grane čovječanstva pokazuje civilizacija koja pretendira superiornosti (Fanon, 2008: 174). Koliko god rasiističke zamisli biološki uvjetovanih (negativnih) osobina crnaca, ili koje druge ne-bijele rase, bile objektivno neutemeljene, psihološki su usađivane u samooblikovanje pojedinaca kulturalnim pritiskom te su se tako počele doista i odražavati u ponašanju ljudi. „Samo-percepcija i

samo-oblikovanje koje je takav društveni pritisak izvršio, prvi je primijetio Fanon, mogli su se prenositi iz generacije u generaciju, te je tako 'činjenica crnosti/crnačkog' počela zadobivati svoje objektivno određenje ne samo kroz rasiističko ponašanje i institucionalnu praksu, nego i mnogo podmuklije – kroz psihološko ponašanje ljudi koji su tako oblikovani“ (Ashcroft i sur., 2007: 186).

Stoga je Fanon izražavao vrlo negativan stav prema pojmu *negritude* kojeg su skovali i promovirali neki ugledni intelektualci koloniziranih naroda (npr. Aime Cesaire i Leopold Senghor) nastojeći njime obuhvatiti i

braniti specifičnosti afričko-crnačkog identiteta. Smatrao je kako taj pojam ne predstavlja ništa više od fikcije, zanemaruje brojne razlike među afričkim kulturama te tako zapravo korespondira pristupu kolonizatora, ide na ruku bijelom rasizmu te perpetuira maniheističku bijelo-crnu suprotstavljenost koja ne ide na ruku koloniziranim narodima (Biti, 2000: 390; Lešić, 1999). U svojoj knjizi *Prezreni na svijetu* (1961.) takvoj perspektivi suprotstavlja ideju nacije čije temelje valja tražiti u zaboravljenoj pretkolonijalnoj povijesti afričkih naroda³, a u otkrivanju te prošlosti vidi i mogućnost otklanjanja samo-prezira koloniziranih i destabilizacije jednog od mehanizama kolonijalne kontrole kulturom. Fanon piše: „Polaganje prava na nacionalnu kultur-

Edward Said (1935.-2003)

nu prošlost ne znači samo rehabilitaciju, ne služi samo kao opravdanje za buduću nacionalnu kulturu. Ona je od presudnog značaja za psiho-afektivnu ravnotežu koloniziranog. (...) Kad pomislimo na sve napore koji su uloženi kako bi se postiglo kulturno otuđenje, toliko značajno za kolonijalno razdoblje, postaje nam jasno da ništa nije bilo prepušteno slučaju i da je zadnji cilj kojemu je svjesno težila kolonijalna dominacija bio uvjeriti domoroce kako ih je kolonijalizam izvukao iz mraka i kako bi odlazak kolona za njih značio povratak na barbarstvo, na život gomile, čopora“ (Fanon, 1973: 124). Ipak, opravdano se može primijetiti kako je Fanonova ideja nacije možda i suviše romantičarska, devetnaestostoljetna, ali još više i to da su sam koncept nacije te temelji izgradnje predviđenih nacionalnih država zapravo također bili ostavština kolonizatora. Ni zagovornici *negritudea* nisu mu ostali dužni replicirati, tvrdeći kako Fanon buržujskim konceptom nacije razbija jedinstvo crne rase kao opoziciju i bazu otpora kolonijalizmu, no, kako Biti (2000: 391)

3 Zanimljivo je da ponovno ispisivanje povijesti afričkih naroda gotovo usporedno s Fanonom traži i nigerijski pisac Achebe, smatrajući kako ju je kolonijalni diskurs konstruirao kao mračno razdoblje divljaštva iz kojeg su afričke narode spasili Europljani, te da bi pisanje povijesti sa stanovništa kolonijalnog subjekta napokon ponudilo novu verziju afričkog identiteta. Achebeovo književno stvaralaštvo također je snažno obilježeno tim njegovim stavovima. Za više, vidjeti Lešić (1999)

piše, u konačnici „ni globalna ideja rase niti ona parti-kularna nacije ne uspijevaju dokazati svoju prvobitnost: obje su prožete kolonijalnim iskustvom i utoliko diskutabilne.“

Važno je primijetiti i kako Fanonovo djelo u cijelosti obilježava i prožima snažna marksistička revolucionarna komponenta koja ustraje na potrebi oslobođenja od kolonijalizma svim sredstvima, uključujući i oružanu bobu⁴, protukolonijalizam eksplicitno povezuje s protukapitalizmom te razmatra klasno pitanje na način koji širi perspektivu klasičnog marksizma, uključujući u razmatranje i pitanje rase kao ono koje je u koloniziranim zemljama nužno i dvosmjerno povezano s pitanjem klase (vidi Loomba, 2005: 24). Tu povezanost revolucionarnog nacionalizma i marksizma u koloniziranim zemljama Terry Eagleton (2011: 204) vidi kao opću pojavu, skrećući pozornost na to da se velik dio protukolonijalnih boraca značajno oslanjao na neke oblike marksizma, povratno produbljujući njihove uvide. Tako piše: „Od Malezije do Kariba, od Irske do Alžira, revolucionarni nacionalizam prisilio je marksizam da preispita samog sebe. Istodobno, marksizam je nastojao pokretima za oslobođenje iz Trećeg svijeta ponuditi nešto konstruktivnije od zamjene vladavine strane kapitalističke klase vladavinom one domaće.“

Znatno više inspirirano Foucaultom nego marksizmom ili psihoanalizom, te usmjereno prvenstveno Bliskom Istoku, a ne Africi, jest već spomenuto paradigmatičko djelo postkolonijalne teorije – *Orijentalizam* (1978) – američkog teoretičara palestinskog podrijetla Edwarda Saida. Upravo je to Saidovo djelo izvršilo nesumnjivo najznačajniji utjecaj na postkolonijalnu teoriju glede razgradnje stereotipnih predodžaba koje je gradila zapadnoeuropska kultura te osporavanja pretenzija te kulture na univerzalnost vlastitih kanona. Analizirajući uglavnom engleske i francuske tekstove u rasponu od znanstvene literature (u ovom kontekstu osobito je zanimljiva historiografska), političkih traktata, novinskih napisa, putopisa pa do književnih djela, Said istražuje europsku predodžbu i prikaz Bliskog Istoka, kao i posljedice što ga je taj prikaz ostavljao na njegovo daljnje proučavanje, da bi „pokazao rasističku, seksističku, hegemonističku i imperijalističku pozadinu konsenzusa koji je na Zapadu stvoren o Istoku. (Biti, 2000: 391).

Razmatrajući odabrani korpus, drži se Foucaultova stava da diskurs nije samo odraz odnosa moći, odnosno „ono što borbe ili sisteme dominacije prevodi u jezik, nego je ono za šta se i čime se bori. Diskurs je moć koju treba zadobiti.“ (Foucault, 2007: 9). Stoga je Saidov *orijentalizam* iz naslova knjige zapravo specifičan ideološki i kulturološki diskurs kojim Zapad govori o Istoku; „diskurs koji je od kraja XVIII. stoljeća bez prestanka reproducirao određene stereotipe o Orijentu i orijentalcima, prihvatao ih kao neosporne činjenice i pretvarao u ideološke mehanizme kojim je Zapad podčinjavao Bliski

Istok.“ (Lešić, 1999); odnosno, diskurs čija proučavanja, razumijevanja i vrednovanja, usprkos proklamirane objektivnosti, predstavljaju „tehnike osvajanja odnosno institucijski produžene ruke moći.“ (Biti, 2000: 392). Opisujući konstruiranje i održavanje raznih stereotipa o Orijentu, Said naglašava kako se orijentalizam nipošto ne smije poistovjetiti s pukom strukturom laži i mitova koje se prokazivanjem raspline, te kako ga smatra važnijim čitati kao znak euro-atlantske moći nad Orijentom, nego kao vjerodostojan diskurs o Orijentu, kakvim se orijentalizam u svojim znanstvenim tekstovima predstavlja. „Orijentalizam nije nestvarna europska fantazija o Orijentu, nego stvoren korpus teorije i prakse u koji se naraštajima znatno materijalno ulagalo. Kontinuirano ulaganje učinilo je orijentalizam, kao sustav znanja o Orijentu, prihvaćenim filtrom kroz koji je Orijent prodirao u zapadnu svijest, baš kao što je isto to ulaganje umnožilo – zapravo, učinilo doista plodnima – tvrdnje što su se raširile iz orijentalizma u opću kulturu.“ (Said, 1999: 13). Upravo kako je to na općenitijoj razini opisao Foucault – diskurs koji neodvojivo objedinjuje međudnose znanja i moći jest „okvir“, unutar kojeg se određeni pojmovi poimaju te konstantno omogućuje vlastitu reprodukciju. Said se također oslanja i na Gramscijev pojam *hegemonije* upozoravajući na ono što smatra samom biti europske kulture – ideju o europskom identitetu kao nadmoćnijem u usporedbi sa svim neeuropskim narodima i kulturama, što podupire i dodatna hegemonija – „hegemonija europskih ideja o Orijentu koje uporno ponavljaju priču o europskoj nadmoći nad orijentalnom zaostalošću i koje se obično ne obaziru na mogućnost da bi neovisniji ili skeptičniji mislilac mogao o tom pitanju i drugačije misliti.“ (Said, 1999: 14). Zbog toga je prema Saidu, upozorava Biti (2000: 392), europski pojam općeljudske naravi neodvojiv od nasilja, a europski humanizam neodvojiv od kolonijalizma, baš kao što su i „univerzalne“ znanstvene istine i estetičke vrijednosti samo ideologijski konstrukti. Osim fukoovsko-gramscijevske niti promatranja orijentalizma, Said poseže i za već opisivanim Lacanovim tumačenjem funkcije drugosti, te na tom tragu promatra kako je Orijent pomogao odrediti Okcident tako što su zapadnjaci na njega projicirali one aspekte ličnosti koje su smatrali nepoželjnim u svojoj kulturi – npr. dekadenciju, lijenost, despotizam, surovost i sl., dok im je istovremeno utjelovljivao i neodoljivo privlačne osobine mističnosti, senzualnosti i zavodljivosti. Orijent je tako fiksiran kao tipičan Drugi obilježen lakanovskim paradoksom – istovremeno odbojan i neodoljivo privlačan.

Ipak, iako neosporno paradigmatičko djelo, Saidov je *Orijentalizam* u godinama koje su uslijedile doživio brojne kritike u okvirima postkolonijalne teorije. Kao što primjećuje McLeod (2000: 46), te kritike nisu umanjile revolucionarni značaj Saidove studije, no potakle su fleksibilnije i kompleksnije razmišljanje o operacijama kolonijalnih diskursa.

4 Primjerice, u Fanon (2008: 174): „Nisam naivan do te mjere da bih povjerovao kako će apeliranje na razum ili poštivanje ljudskog dostojanstva promijeniti stvarnost. Za crnca koji radi na plantaži šećera u Le Robertu samo je jedno rješenje – boriti se.“

Kritika Saidova i nova generacija postkolonijalnih teoretičara

Najveći dio kritika Saidova *Orijentalizma* došao je od strane mlađih teoretičara uglavnom poststrukturalističke provenijencije, a bio je usmjeren nekolicini temeljnih problema koje su uočavali kod Saidova i općenito u dotadašnjim postkolonijalnim promišljanjima. Kao prvu zamjerku, McLeod (2000) u svom pregledu ističe ahistoričnost. Više autora zamjerilo je Saidu što u *Orijentalizmu* obrađuje izvore nastale u golemom vremenskom rasponu (i do šest stoljeća) posve generalizirajući i homogenizirajući zapadnjačko iskustvo Orijenta, predstavljajući ga gotovo kao ahistorijsku konstantu, vodeći malo ili nimalo računa o pojedinačnim historijskim trenucima, posebnim okolnostima koje su vladale na različitim planovima, specifičnostima ili anomalijama pojedinih izvora itd. Na tragu spomenute ahistoričnosti jest i kritika da Saidov *Orijentalizam*, prikazujući tako statičnu zaoštrenu sliku odnosa Istoka i Zapada, zapravo ponovno konstruira i perpetuira *blokovske, manihejske* podjele, podjele kakve više idu na ruku kolonijalnom diskursu nego što ga prokazuju i razgrađuju. Osim toga, Saidovo radikalno postavljanje stvari pripisuje orijentalizmu kao diskursu sveobuhvatnu moć, ignorirajući bilo kakvu mogućnost otpora, alternativnog opisa Orijenta, tj. bilo kakvu djelatnu ovlast koloniziranog (McLeod, 2000: 48; Biti, 2000: 392).

Među mlađim kritičarima Saidova *Orijentalizma* osobito je značajno spomenuti Homia K. Bhabhu, američko-indijskog teoretičara književnosti, koji na Fanonovu tragu obnavlja interes postkolonijalne teorije za psihoanalizom te opaža kako Said zanemaruje udio koloniziranog u tvorbi predodžbe Orijenta, ali i (nesvjesnu) subverzivnost prisutnu u mimikrijskom usvajanju i postupnom izvrtanju te predodžbe.⁵ Ania Loomba (2005: 48) progovarajući o toj kritici napominje kako je Said, iako pozivajući se u svom radu na Foucaulta, zanemario Foucaultov koncept otpora kao neodvojivog od svake moći, a i činjenicu da provođenje određene vlasti uvijek zahtijeva legitimiziranje konstantnim „pregovaranjem“ s onima nad kojima se vlast provodi, stoga se aktivnosti „podložnih“, bilo aktivnosti otpora ili suprotne, ne smiju zanemariti. Loomba zaključuje: „Saidova priča o tome kako je korpus tekstova konstruirao Istok nužno je nepotpuna bez nekakvog uvida u to kako su ga specifične kulture i narodi preispisali i situacija u kojima je intervenirao.“

Bhabha je općenito u svom djelu odbacivao bilo kakvo mišljenje o svijetu u fiksiranim binarnim opozicijama, smatrajući kako se postkolonijalna situacija amblematično odlikuje heterogenošću suvremene kulture i sviješću življenja u hibridnom trenutku, „u kojem transformaciona vrijednost promjena leži u reartikulaciji onih elemenata koji nisu ni Jedno, ali ni Drugo, već nešto što

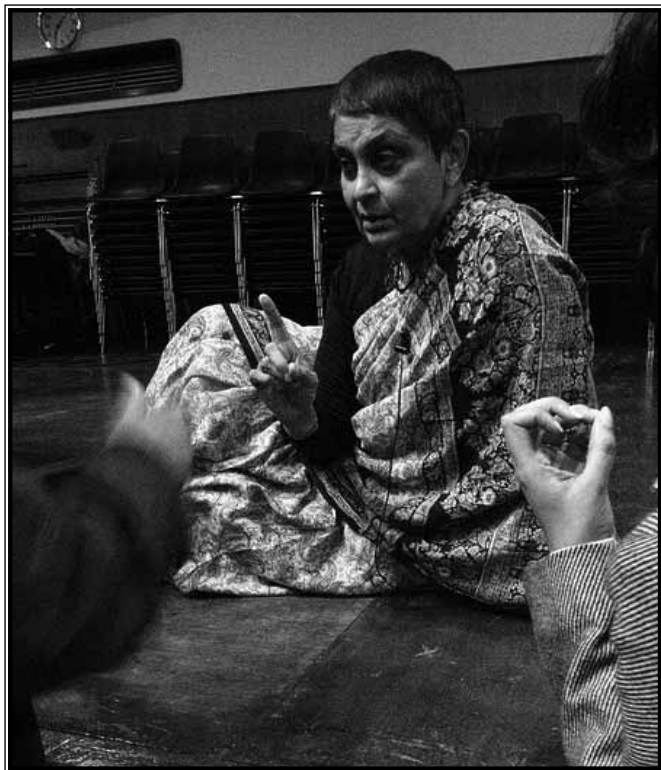
je po strani i što osporava i jedno i drugo. (Lešić, 1999). Upravo se Bhabhi i može zahvaliti uvođenje u frekvenciju uporabu koncepta hibridnosti, kasnije neizostavnog u postkolonijalnim proučavanjima, koji ne predstavlja puku sintezu Jednog i Drugog, nego osporava esencijalizam uopće, razmišljajući o kulturi poststrukturalistički i približavajući se nečemu poput Bahtinova pojma polifonije, u kojem glas Drugog postaje samo jedan od mnogih glasova koji se čuju u kulturi. Bhabha tako ističe, naglasit će Lešić (1999), da se suvremeni svijet nikako više ne može zasnivati na manihejskim suprotnostima potenciranim ranije čak i u postkolonijalnoj teoriji, nego na afirmaciji brojnosti i različitosti pozicija. Svaka od tih pozicija sudjeluje u izgradnji one druge, te je stoga inzistiranje na kulturalnom ekskluzivitetu i vlastitoj esencijalnoj apsolutnoj specifičnosti promašeno. Naime, Bhabha smatra kako se svi kulturalni iskazi i sustavi konstruiraju u „međuprostoru“ kojeg naziva „Trećim prostorom enuncijacije“⁶ (vidi Bhabha, 1994: 37), te tako kulturalni identitet uvijek nastaje u ambivalentnom, pa i kontradiktornom prostoru, zbog čega su tvrdnje o „čistoći“ kulture neodržive. „Intervencija Trećeg prostora enuncijacije, koji strukturu značenja i referencije čini ambivalentnim procesom, razgrađuje zrcalne reprezentacije u kojima je kulturalno znanje uobičajeno predstavljeno kao integriran, otvoren, šireći kod. Takva intervencija ozbiljno osporava naš doživljaj historijskog identiteta kulture kao homogenizirajuće, ujedinjujuće sile, ovjerene izvornom Prošlosti i održavane na životu narodnom tradicijom.“ (Bhabha, 1994: 37) Priznavanje te ambivalentnosti, prema Bhabhi, moglo bi pomoći nadilaženju egzotizma kulturalne raznovrsnosti u korist priznavanja osnažujuće hibridnosti unutar koje kulturalne različitosti mogu djelovati (Ashcroft i sur., 2007: 108).

Sličnog je mišljenja još jedna značajna autorica postkolonijalne teorije, Gayatri Spivak, indijsko-američka teoretičarka i filozofkinja, koja također kritizira Saidovo djelo smatrajući pogrešnim vjerovanje kako bi se do „pravog“ Orijenta moglo doprijeti u pretkoloniziranom, „autentičnom“ stanju, upozoravajući kako time Said samo izvrće europski etnocentrizam i tako „potvrđuje da Treći svijet stvara o Europi iste stereotipe kakve Europa gradi o njemu (Biti, 2000: 392). Obrana civilizacijski „specifičnog“, „izvornog“ na Istoku od svih kolonijalnih predodžbi zapravo je potez u prilog „europskoj“ perspektivi, koja tako i Istok navodi da se prepozna te zauzme svoje mjesto u univerzalnoj, velikoj povijesti – onoj istoj koju postkolonijalni diskurs zapravo cilja osporiti i destabilizirati. Spivak stoga smatra, vrlo slično kao i Bhabha, kako bi Drugi umjesto prepoznatljivog, ekskluzivnog i izvornog identiteta trebao braniti višestrukost, proturječnost i diskontinuiranost svojih odrednica, pri čemu te odrednice nikada nisu jedino etničke, nego su uvijek i klasne, i spolne.

Zanimljivo je i da su upravo spolne odrednice one koje su posebno zanemarene u pionirskim djelima postkolonijalne teorije, čime su se ta djela posve

5 Zanimljivo je da je Bhabha, iako poznat po kritici Saidova djela, u nekoliko intervjuva koje je dao pored Foucaulta, Lacana i Derridaa proglasio Edwarda Saida autorom koji je najznačajnije utjecao na njegovu misao. Vidjeti npr.: <http://prelectur.stanford.edu/lecturers/bhabha/interview.html>

6 „Third Space of Enunciation“

Gayatri Spivak (1942.)

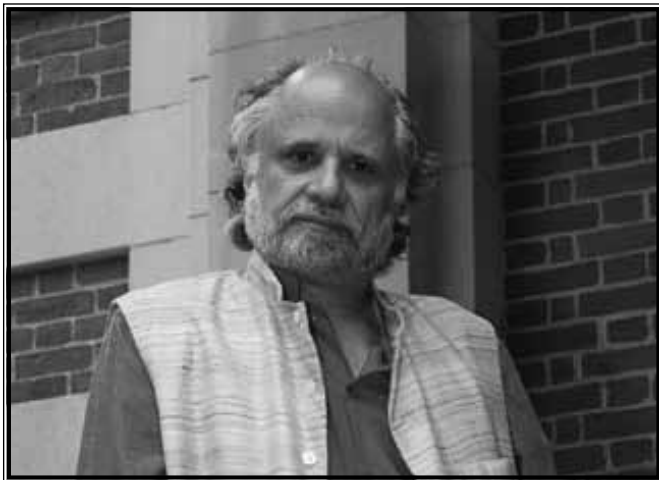
približila kolonijalnoj imaginaciji Orijenta. Naime, kako ističe Loomba (2005: 135) navodeći čitav niz primjera, kolonijalni je diskurs o ženama uvijek progovarao kao o podređenima ili ih je posve prešućivao, te se općenito može ustvrditi kako su „različiti modusi pozicioniranja žena ili njihova brisanja u kolonijalnim tekstovima indikator zamršenog preklapanja kolonijalne i spolne dominacije.“ Uz to, i Loomba (isto) i Biti (2000: 392) skreću pozornost na to kako je čitava orijentalna drugost zapravo bila oslikavana „ženskom“; stereotipne predodžbe koje su se pripisivale ženama i Orijentu često su bile jedne te iste (npr. senzualnost, pogibeljna privlačnost, prednjačenje osjećaja i prirode, a ne razuma i kulture, pasivnost, infantilnost, emocionalna nepostojanost, potreba za upravljanjem itd.). Takvom pristupu podlegao je i Fanon, prikazujući kolonizirani subjekt nalik ženi, dok je njemu nasuprot „autentičan“ afrički subjekt bio neupitno muški. Isto tako, za europsku feminističku kritiku ženski je identitet samorazumljivo bio bijeli, europski, te je tako *obojena* žena ostala izvan svih paradigmatičkih identiteta, „dvostruko kolonizirana“. „Kolonizirane žene nisu samo objektivizirane u kolonijalnom diskursu – njihov rad (seksualni kao i ekonomski) hranio je kolonijalni stroj. Ženski robovi bili su oslonac plantažne ekonomije, a danas obojene žene Trećeg svijeta predstavljaju najjeftiniju radnu snagu za izrabljivačke pogone, trgovinu seksom, velike multinacionalne i manje domaće industrijske pogone te služe kao pokusni kunići opasnih zdravstvenih i fertilitetnih pokusa.“ (Loomba, 2005: 145). Zbog toga Spivak upravo tu, obojenu ženu uzima kao paradigmatički primjer domorodstva koje ne može progovoriti, koje je krajnje marginalizirano, no nikome ni ne ustupa pravo govora u vlastito ime. U svom čuvenom

eseju *Mogu li podređeni govoriti?* (Spivak, 1988) razmatra slučajeve spaljivanja indijskih udovica uz svoje preminule muževe te zaključuje kako je jedini glas koji se u tekstovima o tim ritualima nije mogao čuti onaj žene, udovice. „Ako je domorodac još i mogao izboriti položaj govora, domorotkinja za to nije imala nikakvih izgleda. Njezin je subjekt bio ušutkan podjednako od kolonizatora i koloniziranih.“ (Biti, 2000: 393).

Promatranje problematike „glasova koji se ne čuju“ u slučaju koloniziranih žena približilo je Spivak još jednom vrlo zanimljivom „projektu“ u okviru postkolonijalne teorije, nastojanju indijskih povjesničara da sagledaju i prikažu indijsku kolonijalnu povijest iz perspektive indijskog seljaka te da istraže reprezentaciju podređenih klasa u kolonijalnim tekstovima (koji su se dijelom ticali ustanaka i nezadovoljstava potlačenih koloniziranih) nazvanom *Subaltern Studies*. No iako je izrazila potporu središnjoj namjeri projekta, Spivak je kritizirala suviše pozitivistički pristup i poimanje podređenih kao suverernih, kartezijanskih subjekata te intelektualnog kao transparentnog medija kojim se može predstaviti svijest podređenog (McLeod, 2000: 192). Ono što je pak, među ostalim, Spivak priželjkivala od povjesničara koloniziranih zemalja jest da se „u prezentiranju historije, kao i u tumačenju kulture, potpuno ukloni distinkcija između centra i margine, da se pokaže da je centar ono mjesto koje proizvodi marginu i da se (tobožnja) margina mora postaviti kao jedan od ravnopravnih centara (Lešić, 1999).

Značajno je spomenuti i to da je i isticanje „dvostruke koloniziranosti“ žena Trećeg svijeta i „glasova koji se ne čuju“ doživjelo kritiku pitanjem nije li i u takvoj argumentaciji suviše zaoštren odnos diskursa moći i diskursa otpora, te ne promovira li se apsolutizacijom žrtvenosti jedne pozicije njezino pravo na zastupanje koloniziranih naroda u cijelosti. Primjerice, Biti (2000: 393) navodi kako su udovice koje kao primjer ističe Spivak u pravilu pripadale višim društvenim slojevima i koristile mogućnost javnog progovaranja, ali ne uvijek radi osude obreda spaljivanja; čak štoviše, nekad i u svrhu ograničavanja ženskih prava. Stoga crta koja dijeli kolonizirane i kolonizatore, ugnjetavače i ugnjetavane, moćnike i nemoćne nije uvijek ravna, konzistentna i neprekinuta. Tko god da su kolonizirani domoroci koje se promatra, oni su istovremeno smješteni unutar nekoliko različitih diskursa moći i otpora, stoga individualni i kolektivni subjekti u svakom trenu mogu biti zamišljeni na više načina te značenje domorodaštva i dominacije ostaje otvoreno. No situiranje domorodaca, odnosno koloniziranih, unutar mnoštva hijerarhija nije dovoljno, napominje Loomba (2005: 200); potrebno je promisliti i odnose između tih hijerarhija, između različitih sila i diskursa. U protivnom bi pokušaj pisanja protupovijesti, odnosno osporavanja dosadašnjih konstrukata, ostao bez tla pod nogama. Stoga je izazov postkolonijalne teorije shvatiti kako podređeni koje želi proučavati, konstruirani na konfliktne načine kao subjekti, ipak nalaze sredstva da se očituju kao cjeloviti i subjektno-centrirani djelatnici u

borbi za svoju poziciju (Biti, 2000: 393). Podizanje zatomljenih glasova koloniziranih, domorodaca, uvijek je povezano sa željom za promjenom aktualnih odnosa moći kroz projekciju vlastite autentičnosti, čak i kada je u njihov glas ugrađena klasna, spolna ili kakva druga rascijepljenost. Biti piše: „Ako je domorodački glas rascijepljen, teoretičarev to nije!“ Zato je želja postkolonijalne teorije povezati raspršene glasove u stanovit odnos snaga priznajući svoju kontingentnu djelatnu ovlast, te odgovoriti na izazove koji su ranije ocrtani.

Homi K. Bhabha (1949.)

Konačno, tijekom 90-ih godina dvadesetog stoljeća postkolonijalna teorija, prvenstveno radovi Bhabhe i Spivak, uključena je i u tradiciju proučavanja književnosti Commonwealtha, za čega je posebno značajna knjiga *The Empire Writes Back* autora Billa Ashcrofta, Garetha Griffithsa i Helen Tiffin. Ti su se teoretičari usredotočili na proučavanje književnost napisane mješavinom domorodačkih jezika s engleskim jezikom, te transformacijom tog jezika, a onda i literarnih formi, preuzimanjem i integriranjem elemenata domorodačkih jezika; dakle, svojevrsnom intencionalnom subverzijom imperijalnog jezika i kulture te proizvodnjom novih modela označavanja (vidjeti Biti, 2000: 394; McLeod, 2000: 25). Tako su se 90-ih godina prožimanja koja su karakteristično fokusirana od postkolonijalne teorije pomakla s raznih antagonističkih, konfliktnijih odnosa na proučavanje transkulturacije kao međusobnog zrcalnog označavanja u „zonama dodira“. No i pri takvom promatranju subverzije kolonijalnog diskursa nepravredno su zanemareni ostali značajni čimbenici domorodačke kulture – primjerice, oni autori koji proizvode na vlastitim narodnim jezicima, tako se udaljavajući i od kolonizatora, i od domaćih anglofonih elita, te oni koji su se usredotočili na svoju kulturu, a ne međuodnos i potkopavanje kolonijalne. Također, pri akademskoj institucionalizaciji postkolonijalne teorije, možda čak osobito u sklopu fokusiranja na proučavanje književnosti, „kolonijalni tekst“ lišava se nerijetko „represivnog institucijskog konteksta“ (Biti, 2000: 395), te se zbog toga kolonijalni problemi mogu činiti posve fiktivni ili bezazleni. Tako dolazi do „smanjivanja“ značenja

diskursa na tekst, zatim na književni tekst, a zatim na književni tekst pisan engleskim, čime se dolazi do paradoksalne situacije da je na početku razvoja postkolonijalne teorije njezino paradigmatičko djelo razotkrilo kolonijalno-postkolonijalna obilježja književnih tekstova, da bi se potom sam kolonijalizam u akademskim okvirima pretvorio u književni tekst, jer proučavatelji gube dodir s njegovom krutom, okrutnom represivnom osnovicom. Sve se češće stoga može čuti kako je postkolonijalna teorija postala akademski jezik kojem je otupila oštrica političke angažiranosti i subverzivnosti, te kako rasprave o tekstu i predodžbama maskiraju imperijalnu stvarnost – stvarne mrtve, izgladnjivane, izrabljivane, deportirane itd. – sve ono s čime se, primjerice, Fanon, kao autor začetnik postkolonijalne teorije i aktivan borac za dekolonizaciju Afrike, vrlo izravno susretao.

Čini se stoga, zaključuje Biti (2000: 395), kako suprotstavljenost „pretapajućeg“ i „antagonizirajućeg“ postavljanja odnosa kolonizator-kolonizirani nikada neće biti razriješena usuglašavanjem, no ta dva pristupa svakako moraju zadržati odnos plodne napetosti. Završavajući puni krug promatranja postkolonijalne teorije povratkom Fanonu, on citira Loombu: „Fanon možda nije primjereno razriješio napetost između psihoanalize i marksizma, ali on za nas ostaje živim upravo zbog pokušaja da kombinira socio-političku kritiku i aktivizam s analizom kolonijalnih i postkolonijalnih subjektivnosti. Ta je dvostrukost najuporabljivije Fanonovo naslijeđe za postkolonijalne studije...“ (Loomba, 2005: 128).

Kako se moglo vidjeti iz ovog pregleda – ta je dvostrukost uglavnom i dosljedno trajno obilježje kulturnoteorijskog fenomena kojeg uokvirujemo nazivom postkolonijalne teorije.

Umjesto zaključka – postkolonijalna teorija ovdje i danas?

Umjesto uobičajenog zaključka, riječ-dvije valja reći kao odgovor na pitanje koje bi se moglo nametnuti čitatelju ovog časopisa – zbog čega je poznavanje postkolonijalne teorije važno jednom povjesničaru ovih prostora? Naime, čak i ako nije prvenstveno orijentiran kulturalnoj povijesti, suvremeni povjesničar zaokupljen proučavanjem svjetske povijesti trebao bi biti svjestan eurocentričnosti konstrukta velike, univerzalne historije univerzalne civilizacije i nasilja koje se čini ugrađujući „male“ historije u tu veliku slagalicu i oduzimajući im mogućnost vlastite perspektive. Traženje glasova koji u totalnoj historiji ne dobivaju prostora, kako se dalo vidjeti iz ovog pregleda, te „razbijanje“ velike historije na male, mnogobrojne, polifonične pripovjedne pozicije, neki su od načina na koje historiografija može bivanje institucijski produženom rukom moći zamijeniti otporom i subverzijom, ali i proširiti horizont vlastite spoznaje, što su neke suvremene historijske škole uspješno i implementirale. Dakako, spomenuto se nipošto ne tiče isključivo kolonijalno-postkolonijalnih pitanja niti je ekskluzivno ostavština postkolonijalne teorije, no ona po tom pitanju nudi

dobar primjer. Također, premještanje fokusa s promovi-
ranja kulturalne ekskluzivnosti i homogenosti na istraži-
vanje mjesta dodira, prožimanja i hibridnosti u raznim
historijskim kontekstima ostvarit će slične učinke i otvo-
riti, baš kao i prethodno spomenuto, brojne nove istraži-
vačke perspektive.

No potencijalno posebno zanimljivo moglo bi povje-
sničaru ovih prostora biti i otkrivanje kolonijalno-postko-
lonijalnih fenomena u vlastitom okružju i domaćoj po-
vijesti. Primjerice, već Lešić (1999) u svom pregledu o
postkolonijalnoj teoriji ističe kako neki od toposa koji se
pojavljuju u Saidovim analizama neodoljivo podsjećaju
na djelo Ive Andrića, a u međuvremenu je niz teoretičara
krenuo u čitanja Andrićeve proze kroz prizmu postkoloni-
jalne teorije. Hibridnost, ispreplitanje paradigmi, identiteti
na relaciji, propitivanje drugosti i ostali klasični koncepti
postkolonijalne teorije savršeno su primjenjivi na Andri-
ćevu prozu⁷, kao i na ostvarenja brojnih drugih ovdašnjih
autora. Stoga, ako je aparaturna postkolonijalne teorije
primjenjiva na književna djela nastala na ovim prostori-
ma, a pogotovo ako se radi o djelima historijske tematike,
tada je za očekivati da je primjenjiva i na druge diskurse,
te da bi mogla biti od koristi i domaćoj historiografiji pri
nošenju s nekim pitanjima i problemima. Tako primjerice
Škvorc i Lujanović (2010: 38) pišu: „Ako govorimo o pro-
storima jugoistočne Europe kao o postkolonijalnim pro-
storima 'zaostalim' iza austrijske, talijanske, mađarske i
turske vladavine, onda će se, svakako, problem 'disloci-
ranosti' i skokovitosti identitetskih obrazaca javiti ovdje
(...) Isto tako će se prikazati i problem 'prostora između'
u odnosu na youngovski koncept 'bijelih mitologija',
odnosno čvrsto zadanih i stabilnih nacionalnih korpusa,
koji uglavnom ne uvažavaju dodire s Drugima.“ Osim
takve šire perspektive koja bi kao postkolonijalni prostor
promatrala čitavu Jugoistočnu Europu, dovoljno bi zani-
mljivo bilo fokusirati se i na proučavanje stanja u, primje-
rice, nekim područjima Hrvatske ili u suvremenoj Bosni i
Hercegovini. Riječ je o prostoru koji je doživio kolonijalne
intervencije iz više centara moći, bio objekt oko kojeg su
se ukrštavale njihove silnice, prostor kojeg obilježavaju
hibridizacija, ispreplitanje kulturalnih paradigmi, izmje-
štenost identiteta, prostor koji stoji na samom rubu ima-
ginarnog Orijenta i Okcidenta i može otkriti puno o tome
kako su ti koncepti na ovim područjima konstruirani.
Stoga se brojnim domaćim povjesničarima (i studentima
povijesti) postkolonijalna teorija doista može otkriti kao
nešto što nije teoretsko oruđe upravljeno samo negdje u
beskonačnu daljinu; problemi kojima se bavila, koncepti
koje je razvila i spoznaje koje je ostvarila itekako mogu
biti zanimljivi i ovdašnjoj historiografiji.

DEGRADATION OF THE ORIENT - DEVELOPMENT AND BASIC CONCEPTS OF POSTCOLONIAL THEORY

by Zvonimir Glavaš

*This paper aims to familiarize the reader with the the-
oretical corpus of postcolonial theory; answer the que-
stion of what it is, describe its development, basic con-
cepts and goals, and make aware of the usefulness of
its knowledge in dealing with specific topics that include
colonial-postcolonial issues, and history in general.
The paper diachronically follows the postcolonial theory
focusing on its paradigmatic actions and authors from
Fanon and Said to Bhabha and Spivak, relying on we-
ll-known surveys and analysis of domestic and foreign
cultural theorists. Finally, instead of a conclusion, the
question of the application of postcolonial theory in the
history of this area is asked and some possible topics
that it would be able to direct to are outlined.*

Literatura

1. Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth, Tiffin, Helen, 2007. Post-Colonial Studies. The Key Concepts, London: Routledge.
2. Bhabha, Homi K., 1994. The Location of Culture, London: Routledge.
3. Biti, Vladimir, 2000. Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije, Zagreb: Matica hrvatska
4. Eagleton, Terry, 2011. Zašto je Marx bio u pravu?, Zagreb: Ljevak.
5. Fanon, Frantz, 1973. Prezreni na svijetu, Zagreb: Stvarnost.
6. Fanon, Frantz, 2008. Black Skin, White Masks, London: Pluto Press.
7. Foucault, Michel, 2007. Poredak diskursa, Loznica: Karpos.
8. Lešić, Zdenko, 1999. O postkolonijalnoj kritici, o Edwardu Saidu i o Drugima, u: Novi Izraz, br. 7, zima 1999., Sarajevo: P.E.N. centar Bosne i Hercegovine (dostupno na http://www.openbook.ba/izraz/no07/07_zdenko_lesic.htm).
9. Loomba, Ania, 2005. Colonialism/Postcolonialism, London: Routledge.
10. McLeod, John, 2000. Beginning Postcolonialism, Manchester: Manchester University Press.
11. Said, Edward, 1999. Orijentalizam, Zagreb: Konzor.
12. Spivak, Gayatri C., 1988. Can the Subaltern Speak?, u: Carry Nelson, Lawrence Grossberg: Marxism and the Interpretation of Culture, University of Illinois Press.
13. Škvorc, Boris, Nebojša Lujanović, 2010. Andrić kao model izmještenog pisca, u: Fluminensia, god. 22, br. 2, Rijeka: Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci.
14. Young, Robert J. C., 2001. Postcolonialism. An Historical Introduction, Oxford: Blackwell Publishing.

Internet

1. <http://prelectur.stanford.edu/lecturers/bhabha/interview.html>

⁷ Vidjeti npr. rad Škvorc, Lujanović, 2010 kao dobar primjer čitanja Andrića u okvirima postkolonijalne teorije

KAKO JE STJEPAN RADIĆ GLEDAO 1903. GODINE NA KOLONIZACIJSKE PROCESSE U SVIJETU

Mira Kolar-Dimitrijević

Prije nego što je postao vođa hrvatske seljačke stranke Stjepan Radić je go-dinama izgrađivao sebe kao sociologa, politologa i humanistu. Njegov živ interes za povijest bio je interdisciplinarni, pa je proučavao i financijska i demografska i kulturološka pitanja, čitajući sve što je mogao o sustavu svijeta, pa je i njegov studij na francuskoj politološkoj školi završio njegovom doktorskom radnjom.

Osobito su ga zanimali razlozi postojanja ako različitih financijskih i narodno-snih sustava u svijetu, pa i zašto je Velika Britanija postala najveća kolonizatorska sila na svijetu i zašto su k tome težili i drugi narodi.

Njegovo ogromno znanje o raznim humanističkim znanostima kao i znanje jezika upotpunjavao je razgovorima s drugim ljudima po zatvorima ispitujući zašto su ljudi počinili određena djela, ali je još radije razgovarao sa seljacima, ispitujući ih o njihovom životu, razmišljanjima i mogućnosti da seljaštvo izađe iz krize. Kada je počeo držati govore na političkim skupovima ponajviše nije imao unaprijed pripremljen govor, već se je razgovor s ljudima in situ pretvarao u govor nošen trenutačnom spoznajom problema, dajući odmah i, pouke i savjete. Ljudi su bili zadivljeni tom sposobnošću i sve su ga više voljeli.

U kontekstu razmišljanja kako da pomogne narodu, ali i zašto je došlo do tolike nepravde u svijetu nastala je i knjiga *Moderna kolonizacija i Slaveni* objavljena 1904 od Matice Hrvatske kao njena 30-a knjiga u Poučnoj knjižnici i nagrađena 1903. iz zaklade I. Nepomuka grofa Draškovića za godinu 1903. godine.

Ova je knjiga nastala 1903 godine u kontekstu prvog Radićevog političkog programa gdje je ukazivao da je prva i najhitnija zadaća hrvatske politike briga za gospodarski, socijalni i prosvjetni napredak seljaštva, već go-dinama duboko razočaran Antom Starčevićem koji nije želio raditi sa seljacima, shvativši da je taj rad izuzetno težak, i koji se time deklarirao kao elitni saborski političar dalek od naroda i njegovih problema.¹

Sve do ožujka 1903. Stjepan Radić je bio u zatvoru radi poticaja na pobunu u Zagrebu kada je skrenuo pažnju da nisu Srbi već Mađari krivi nepodnošljivim prilikama u Hrvatskoj. Zatvoren u Petrinji Radić je teško pratio pregovore o novoj financijskoj nagodbi 1903. koja je trebala poboljšati odnose dviju kraljevina krune Sv. Stjepana. No poboljšanja nije bilo. Četvrta financijska nagodba, utanačena 1889. godine produžena je

do 1897. a onda posebnim zakonima produljena do kraja 1903. kojom prigodom je kvota za doprinos zajedničkim poslovima Monarhije povećana na 7,9 %, a tangenta snižena na 44 %. jer da je sjedinjenje Vojne granice s civilnom Hrvatskom ojačalo ovu gospodarski. Tako je bilo do 1906. kada je dogovorena zadnja financijska nagodba koja također nije bila u prilog Hrvatske. Izašavši iz zatvora Radić je odmah na skupštini 11. ožujka 1903. u Zagrebu kritizirao vladu te je odmah ponovno zatvoren i bez suđenja držan u zatvoru do kolovoza 1903. te tako nije mogao uzeti nikakvog učešća u

radikalnim protumađarskim demonstracijama, iako su njegove sugestije ugrađene u zbivanja. On je i analizirao u jesen 1903. događaje pridruživši se tako analizi Milana Marjanovića koji je napisao knjigu o dva sveska o tom pokretu² i prikazima Dragutina Iblera³.

Rukopis knjige *Moderne kolonizacije i Slaveni* već je tada bio završen a odlazak promađarskog bana Khuena Héderváryja s banske stolice nakon 20 godina oslabio je kontrolu tiska, te se počelo malo slobodnije disati i pisati, iako u suštini ni za vrijeme banovanja Teodora Pejačevića nije promijenjena državna politika je Khuen nije bio maknut s vlasti već je zauzeo još viši položaj u Budimpešti odakle je kontrolirao zbivanja u Hrvatskoj. Ipak cenzura tiska je oslabila što je omogućilo tiskanje mnogih letaka, spisa a i studija o stanju u Hrvatskoj. Ne slažući se s programom niti jedne tadašnje stranke u Hrvatskoj, Stjepan Radić potkraj 1904. s bratom Antunom osniva Hrvatsku pučku seljačku stranku a i izlaženje knjige dominantnog naslova *Moderna kolonizacija i Slaveni* ukazala je da je Stjepan Radić ne samo hrvatski političar već i odličan nastavnik koji prenosi spoznaje Adama Smitha o bogatstvu naroda, i drugih ekonomista ali to upotpunjava s posebnim obzirom na Slavene koje spomenuti ekonomist nije ni spomenuo.

Iz ove knjige može se naučiti više nego iz desetak drugih knjiga onovremenih političara koji su lutali tražeći rješenja kompliciranih problema a da nisu spoznali svjetske procese a u Hrvatskoj niti jedan školski udžbenike nije govorio o kolonizaciji, stavljajući težište samo na političku povijest i ratove bez analize uzroka tih ratova. Mnogi su to i shvatili, pa je knjiga, ubrzo rasprodana iako se o njoj i nije pisalo.⁴

Knjiga ima 374 stranice i tri zemljovid, a u predgovoru Radić piše da povijest liči zvjezdanu nebu na kojem su nevjeste oku sve zvijezde jednake i izgledaju kao

¹ Stjepan Radić je posjetio Antu Starčevića u tek izgrađenom novom domu na današnjem Starčevićevom trgu ali je razgovor bio neuspješan jer je teško bolesni Starčević odbio i samu pomisao da djeluje direktno u narodu.

² Milan Marjanović, *Hrvatski pokret*, Dubrovnik 1903.-1904.

³ Janko Ibler, 1903. godina u Hrvatskoj, Zagreb, 1904.

⁴ Knjiga su članovi Matice Hrvatske mogli nabaviti u Gundulićevoj ulici 19 kod Bogomila Šobana po cijeni od 1,30 krune i to je bila najskuplja knjiga u ovoj knjižari.

oveće iskre koje se uzalud bore protiv guste koprene noćne.⁵ Piše da ga je na slobodnoj školi političkih značnosti u Parizu, osnovanoj 1871. a koju je polazio od 1897. do 1899, najviše zanimala "Komparativna kolonizacija" koju je predavao Chailley-Bert, dokazujući svoje tvrdnje primjerima iz svih dijelova svijeta i iz svih razdoblja povijesti, te da se osjetio ponukanim da prenese te spoznaje kroz svoju knjigu i članovima Matice Hrvatske kako bi im postala jasnije i povijest i suvremena zbivanja u svijetu jer "tko nije vidio crkve, i peći se klanja."

Knjiga je sastavljena iz tri dijela. Prvi nosi naslov "Moderna kolonizacija" u kojoj se daje definicija kolonizacije i prikazuje njezin povijesni razvoj. Kritizira definiciju francuskog pisca E. Fallota, nekoć nadzornika za trgovinu i za useljavanju u Tunisu koji kaže da je kolonizacije djelovanje kulturnog naroda u zemlji niže civilizacije sa svrhom da se ta zemlje promijeni, te da njeno prirodno bogatstvo, agrikultura, industrija i trgovina dobiju svoju pravu vrijednost a domaće pučanstvo podigne materijalno i moralno. Radić kaže da to baš nije tako i da povijest kolonizacije pokazuje da je cilj kolonizacije često eksploatacija zemlje koju se kolonizira i da često nije ni u interesu domaćeg stanovništva. Radić to dokazuje letimičnim pregledom kolonizacija Amerike i Indije što je izneseno na takav način da se taj tekst i danas može interpretirati kao predavanje studentima. Prikazani su pozitivni ali i negativni postupci kolonizatora. Daje karakteristike tri vrste kolonizacije: osvajačke, trgovačke i naseljeničke pokazujući kako su to vršile velike kolonizacijske sile na izvanoevropskim područjima

Drugo poglavlje obrađuje promjene koji su zahvatili kolonizaciju tijekom 19. stoljeća. To je razdoblje okarakterizirane ukinućem ropstva, započeto ukinućem ropstva 1833 u Londonu te su se robovi pretvorili u slobodne radnike, ali u bivši gospodari ubrzo pronašli način da čak i više nego prije iskorištavaju tu slobodnu radnu snagu, koja je pomogla da se riješi uz pomoć strojeva gospodarska kriza u britanskim zemljama. No svaka kolonizacijska sila imala je svoje posebnosti. S posebnom pažnjom Radić proučava ropstvo na Kubi koja je bila zemlja ogromnog bogatstva za kolonizatore a proces oslobađanja robova tekao je vrlo usporeno do 1880., pa i tada uz neke ograde pa su Španjolci od 1895 do 1898. izgubili Kubu. Radić se detaljno bavi i Kanadom ocrtavajući njenu britanizaciju postavši utočište i Francuzima i Anglosasima. da bi nakon niza pogrešaka Zakonom od 1. srpnja 1857. Kanada postala samostalna država. u okviru britanskog dominiona. Po prvi puta se kroz Radićevu knjigu moglo čitati kako su Englezi stekli južnu Afriku vodeći dugotrajne sukobe te kako su poslije krimskog rata i Pariškog mira 1856. Englezi preselili pripadnike njemačke legije koji su ratovali na strani Engleza na područje republike Transvaala i Oranja a kolonizatori i Englezi i Holanđani zanemariše potpuno principe ravnopravnosti prema domaćem stanovništvu. domaće Radić nije ispustio niti jedan dio svijeta iz

svojih razmatranja uključujući Australiju, ukazujući da je Australija usprkos naseljavanju kažnjenika i pustolova postigla onaj stupanj koji ju je činio privlačnom za naseljavanje pri čemu kritizira britanizaciju kontinenta. Kolonizaciju u Indiji Radić smatra najvažnijim pokusom na zemaljskog kugli. Englezi nisu smatrali Indiju kolonijom već britanskim posjedom Radić ukazuje da britanska vladavina u Indiji nije sigurna jer usprkos poštene engleske uprave za 300,000.000 Indijaca ta uprava nije ni dobra ni pravedna već je zasnovana na iskorištavanju svih indijskih resursa. Francuska je bila druga kolonijalna vlast na svijetu a prva u Africi ali Stjepan Radić ukazuje na opasnost od kolonijalnih okreta u Alžiru usprkos pokušaju da se sami nasele na tom području u velikom broju, djelujući i kulturno pa se govorilo o afričkoj Francuskoj. Radić je proveo veliku analizu francuske kolonijalne politike što mu je vjerojatno i bilo moguće kao studentu u Parizu, smatrajući da će brojne reforme omogućiti Francuskoj da zadrži taj posjed, za razliku od Tunisa gdje su morali postupati još opreznije misleći da je francuska vladavina i nad ostalim kolonijalnim posjedima u Africi smatrajući da će svojom vladavinom uspjeti održati te posjede, da bi ga pola stoljeća kasnije povijest demantirala, iako to nije donijelo olakšanje novonastalim državama. Ukazuje na probleme francuske kolonizacije u Indokini. Zanimljivo je Radićeva usporedba francuske kolonizacije prema engleskoj i prema njemačkoj i to je svakako rezultat Radićevih promišljanja koja su i danas zanimljiva i poticajna iako danas kolonizacija nije nepoznat proces i o njoj je mnogo pisano.

Iz trećeg poglavlja posvećen je važnosti kolonizacija za svaki moderni narod a iz završetka prethodnog poglavlja vidi se da je Radić smatrao da su i Slaveni, pa i mali slavenski narodi moraju naći svoje mjesto u toj politici koja je ovladala svijetom. Radić smatra da je kolonizacija ne samo korisna nego upravo spasonosna za sve narod. Ako kolonizacijski proces zamijenimo s globalizacijom vidjet ćemo da se pod tim novim terminom krije zapravo nastavak kolonizacije. Radić citira Leroya Beauillieu da je kolonizacija nužna nad narodima koji su zapali u kaos ali i da je zadaća kolonizatora da porade na tome da pouče kolonizirani narod kako će samo sobom upravljati u budućnosti, počevši od općinske samouprave do slobode i decentralizacije. Zanimljivo je i poglavlje gdje Radić razmatra gledište da je Afrika siromašna zemlja i da se kolonizacija u njoj ne isplaćuje. Radić navodi da je Afrika slabo napućena uslijed odvođenja afričkog stanovništva u ropstvo kako u azijske tako i u preoceanske zemlje te da kolonizatori trebaju kroz školstvo pomoći tim narodima da uđu u krug civilizacije. Radić analizira literaturu kolonijalnih sila o kolonijalnom pitanju i završava ovaj dio knjige da nije čitao sva spomenuta djela o kolonizaciji kako bi se pravio pametan, već radi toga da se stečeno znanje primijeni. Radi toga je čitav ovaj dio knjige neke vrste predgovor drugom dijelu koji nosi isti naslov kao i čitava knjiga, tj. "Moderna kolonizacija i Slaveni".

⁵ Kolonizacija. Predgovor napisan na Miholjdan 1904 godine.

Radić započinje drugi dio mišljenjem da i Slavenima treba kolonizacija i da su to usprkos negiranja velikih naroda i pokazali na ruskoj kolonizaciji Azije i da Slaveni imaju i kulturne i etičke sposobnosti za kolonizaciju ali i potrebu s obzirom na rast stanovništva. Radi toga Radić ukazuje da su Slaveni prvo posegnuli za unutrašnjom kolonizacijom svojih zemalja, a onda su krenuli u Ameriku te detaljno opisuje prve organizacije Hrvata a onda i Čeha i Poljaka u Americi., pri kojem naseljavanju ih nigdje ne pomažu države useljavanja. Radić kritizira preveliku voljnost Slavena da ih se asimilira, navodeći da su Mađari i Bugari asimilirali brojnije Slavene i da se to može utvrditi na brojnosti riječi slavenskog korijena kod Mađara, ali oi da su Slaveni utjecali na mađarski fizički i duševni život. Radić tvrdi da slavenska sklonost i asimilacija u tuđini nije beznačajnost već da upravo to pruža mogućnost da Slaveni budu poveznica istoka i zapada. Detaljno se osvrće na stanje u Habsburškoj monarhiji gdje Slaveni pružaju priliku agresivnijim Nijemcima da ih gospodarski nadvladaju kao što je to slučaj u Sudetima ali i na opasnost ovakvog razvoja zbog težnje da se soje s njemačkim carstvom. Radić je dakle predvidio ono što se i desilo u 20. stoljeću. Premoć Talijana u Istri opravdava njihovom vlašću nad državnim i pokrajinskim financijskim sredstvima. Radić opisuje kretanje Čeha i Slovaka prema Dunavu odnosno prema ušću Mure u Dravu kao kolonizacijski proces uz korištenje brojnih hrvatskih naseobina. To je očito i potaknulo slavenske političare da poslije Prvoga svjetskog rata pomisle na stvaranje jedne slavenske države koja bi obuhvaćala Slavene Srednje Europe i slavenski živalj u Austro-ugarskoj monarhiji tj. uspostavu koridora od Poljske i Češke sve do Jadrana.⁶ Radić ističe prednost tih Slavena u Gradišću, iako on ne zna za taj naziv a zbog znanja mađarskog i njemačkog jezika te da govore lijepom hrvatskom ikavštinom... Drugi slavenski most između zapadnih i južnih Slavena čine po njemu Bunjevci od Pešte do Novog sada a treći je most od ušća Dunava prema ruskoj granici .dakle područja Galicije. Radić ukazuje da je etnografska, geografska i socijalno-kulturna premoć Slavena na području Habsburške monarhije očita te da je nerazumljivo da smo određeni Nijemcima, Mađarima i Talijanima i da u borbi za ojačanje međunarodnog položaja Slavena treba računati i s Bosnom i Hercegovinom. Svakako je zanimljivo da Radić u ovoj knjizi ne piše mnogo o Srbima, a razlog je tome što je u jesen 1903. napisao da spor Hrvata i Srba nije ni povijesni, ni vjerski, niti narodnosno već je da je nastao iz različitoga narodno-kulturnoga ideala, koji se kod nas Hrvata nadoveza na *slavensku* tradicije klasične dubrovačke literature, a kod Srba je dobio čisto srpsku tendenciju hranjenu kosovskim narodnim epskim pjesmama.⁷ Tako postupa i u slijedećem poglavlju gdje govori o Slavenima u Podunavlju te spominje sve osim

⁶ Božena Vranješ, Die Frage des sogenannten slawischen Korridors aus kroatisch/südslawischer Sicht. U: *Burgenland 1921. Anfänge. Aufbau*. Eisenstadt, 1996., 39-50.

⁷ Stjepan Radić, Uzroci hrvatsko-srpskom sporu i njegovo rješenje, *Hrvatska misao*, V/1903, sv.3, str. 156. Prema analizi B. Boban Radić je 1903. ustvrdio da se Hrvati i Srbi spore zbog Srijema, ali i zbog Dalmacije kojoj Srbi neće priznati da je kolievka hrvatske države. (B. Boban, N.dj., 115.)

Srba. No ukazuje da su glavna središta u Podunavlju Beč, Budimpešta, Beograd te da tu spada i Trst i Rijeka kao izlazne točke Podunavlja. Svakako je na gledište Radića utjecale izlazne točke željezničkih pruga austrijske Beč - Trst i mađarska koja spaja Budimpeštu s Rijekom, ali umrežuje i Beograd. Radić je mislio da je slavenski element na čitavom području toliko jak da će i Beč postati dunavska luka Češkoj i Slovačkoj i da je u njemu slavenski element tako jak da će dobiti slavensko obilježje. Radić upozorava i na važnost splitske luke a računa da će Split biti glavni izlaz za sve željezničke pruge koje e se izgraditi u zaleđu pa zamišlja i da će "talijanski ekspresni vlak" imati polaznu stanicu u Bruxellesu a završiti barem dijelom u Splitu kroz prugu dugu 2.166 km.. Radić dakako nije dakako mogao znati za Ploče, jer se ta luka počela graditi gotovo pola stoljeća kasnije pa je zaključio da će Split kao najčišći hrvatski grad biti i velika trgovačka luka. kao što će Beograd treba biti završetak prodaje njemačke robe na jugoistoku Europe. Radić dakako uočava opasnost od pangermanizma koji je budućnost zasnivao na uključivanju Primorja i Dalmacije s ratnim lukama u Puli i Kotoru u veliki njemački prostor te nas upozorava da je podunavsko njemačko carstvo bilo početkom 20. stoljeća vrlo blizu realizaciji svoje namisli, te misli da će Hrvatsku očajni gospodarski i financijski položaj prisiliti da zatraži oslonac u zapadnom Slavenstvu austrijske polovine monarhije te da je apsurd da bude i dalje Ugarskoj kraljevina posestrima i da gospodarski ima manje vlasti nego mnoge mađarske županije.

Radić razmišlja o potrebi da Slaveni djeluju kolonizatorski na području Male Azije te da povijest mnogo govori o mogućnosti trgovačkih i prometnih veza Slavena s muslimanskim zemljama upućujući da nas na to navodi Dunav. a Radić spominje da je za vrijeme svog novinarstva u Zemunu često razgovarao s bosanskim iseljenicima s kojima je lagano nalazio zajednički jezik na osnovu kulture i jezika, ističući da bosanski begovi često studiraju u Beču,

Gracu i Zagrebu, a muslimansku zainteresiranost da potvrđuje i sarajevski književni list "Behar" u kojem se opažaju jaki utjecaji i istočne ali i naše slavenske kulture. Radić je načinio izvrsnu analizu protivnika slavenskoj kolonizaciji u Aziju a detaljno je obradio i rusko stanovništvo u Aziji obrazlažući da Rusija nema dovoljno uvjeta za rusku kolonizaciju u Aziji usprkos tehničkog napretka. i to stoga što nisu sposobni prilagoditi se prilikama u Aziji te da će upravo ova činjenica pomoći malim slavenskim narodima jugoistoka Europe da odrade ovu kolonizaciju. Radić smatra da postojeće prilike prisiljavaju Slavene da se povežu u gospodarski slavenski i kolonizacijski savez pri čemu treba kontrolirati prilike koloniziranog stanovništva.

Zanimljivo je da zadnje poglavlje Radić posvećuje "žutoj pogibli" koja prijete i Europi a ne samo Americi, jer da su azijski radnici sposobni da žive na mnogo manjim plaćama nego europski i američki, a čini se da su i bolji. Radić pozivom na engleskog ekonomistu Carlyla ističe

“da svijetom vlada onaj kojemu manje treba, kao i na sposobnost istočnoazijskih naroda da za tri mjeseca nauče njemački, a navodi i da bogatstvo Kine nadilazi europsko i američko zajedno a uočava i opasnost od Saveza istočne civilizacije smatrajući smiješnom zaključke zapadnoeuropskih filozofa da je da je kineska civilizacija na umoru. Radić misli da je europska i američka civilizacija zbog visoke potrošnje mesa kao i na osnivanju principa da jači tlači slabijeg vrlo opasna nazivajući ju smjelo “ludožderskom”. Kakva hrabrost!

Zbog ovakvog pristupa povijesnim procesima nije čudo da Radić nije bio primljen za profesora na fakultetu u Zagrebu. Zamislimo da je počeo širiti ova radikalna ali i posve razumljiva razmatranja mladim zagrebačkim studentima koji su još uvijek razmišljali na austro-ugarski način i smatrali da je jedina mogućnost Hrvatske da se prikloni Mađarskoj ili Austriji.

Radić je počeo uočavati i da je interes Sjedinjenih američkih država za europska pitanja sve veći a i uplitanje te smatra da se treba braniti u miješanje Amerike u gospodarske prilike na Donjem Podunavlju i na Balkanu, i misli da Slaveni imaju snage da se odhrvaju i američkoj i njemačkoj “eksploataciji” kroz stvaranje velikog gospodarskog podunavskog saveza koji će biti okvir za širenje slavenske kolonizacije, te da stoga Slaveni mogu živjeti posve u miru s Amerikom.

Treći dio knjige nosi naziv “*Kolonizacija s teorijsko znanstvenog stajališta*”. o je zapravo zaključak u kojem se govori o faktorima kolonizacije: 1. oseljavanju, 2. populacijsku politiku kao prvi faktor iseljavanje i 3. kapitalu kao drugom glavnom faktoru kolonizacije.

Radić međutim ne bi bio svršen student pariške sociološke škole da nije dao vrlo važne dijelove u kojima razmatra filozofiju kolonizacije. slijedeći tako Nijemce koji su uspoređivali utjecaj filozofije na razne grane humanističkih znanosti. Obraduje ove teme: 1. Svrhu, opravdanje i budućnost kolonizacije s utilitarističkog stajališta, 2. daje osvrt na kolonizaciju s vjerskog stajališta i 3. osvrće se na kolonizaciju sa stajališta imperijalističkog i demokratskog nacionalizma.

Super djelo za svoje vrijeme je nastalo u pravo vrijeme, ali je nevjerojatno da nikada nije nanovo tiskano iako su se njima koristili mnogo slavenski političari srednje i jugoistočne Europe. Mislim da je mnogo čitano u Beogradu koji je možda i nadahnut slavenskom veličinom posegnuo za neprimjerenim zaključcima. Očito je ta knjiga bila velika bomba zbog realnog prikaza odnosa naroda, vjera i klase u svijetu, opasna svima i radi toga ovakva ličnost kakav je bio Stjepan Radić nije mogla dobiti ono mjesto koje bi pomoglo sanaciji društva, već je bio prisiljen na borbu za svakidašnji kruh, trčkanje po skupštinama i na taj način je pomalo uništavana njegova životna snaga, a on poput uhvaćenog zmaja udario repom i lijevo i desno da bi konačno svih njegovih sedam glava bilo posječeno i on sam sahranjen u arkadama zagrebačkog Mirogoja.

U knjizi Radić ukazuje da je dobra vjera osnova za dobru kulturu, bogatstvo i demografski razvitak države, pa da ju stoga i država treba podupirati, ali razumno i u skladu s mogućnošću društva te da tako trebaju postupiti sve europske države.⁸

Trebamo još reći nekoliko riječi o knjižnici

⁸ S. Radić, *Moderna kolonizacija i Slaveni*, (dalje: *Kolonizacija*) Zagreb 1904. str. 47.

unutar koje je tiskano Radićevo djelo. Od Zaklade grofa Nepomuka Draškovića, vlasnika Božjakovine, tiskane su zahvaljujući angažiranju brata Antuna koji je radio kao tajnik Matice Hrvatske do 1909. sve velike knjige Stjepana Radića: Godine 1904. nagrađena je Radićeva knjiga 1. *Savremena Evropa ili karakteristika evropskih država i naroda*, obranjena na pariškoj školi slobodnih nauka kao diplomatska radnja a koju je profesor Anatole Leroy-Beaulieu ocijenio kao originalno i posve strogo znanstveno djelo kakvoga nema čitava francuska književnost te je Radić dobio diplomu s naslovom “laureat des Sciences Politiques”. Djelo je objavljeno već 1905. jer su braća Radić smatrali da je potrebno da Hrvati cijelu Evropu upoznaju sa svojom poviješću, ali i s gledišta slavenske kulture smatrajući te da će ta knjiga ojačati ponos hrvatskog naroda koji će kroz tu knjigu osjetiti svoj doprinos europskoj kulturi. Nema sumnje da je uspjeh ovog djela u Parizu i mnogo manje u Hrvatskoj potaknuo Radića na pisanje knjige o kolonizaciji ali mu je za pisanje tog djela trebalo izvjesno vrijeme, a pored toga je smatrao da se treba uključiti u analizu prikupljanja poreza i uopće rad financijskih službi u Hrvatskoj. Za to je prvo objavio knjiga *Današnja financijska znanost*, nagrađena od iste zaklade za god. 1906 i objavljena kao 34-a knjige spomenute biblioteke, 1908 godine. Treća Radićeva knjiga objavljena u knjižnici Matice Hrvatske nosi naslov *Češki narod na početku XX. stoljeća*, nagrađena od iste zaklade za 1908. i objavljena od Matice 1910. kao 36 knjiga iste poučne knjižnice.

Izdavanje ovih knjiga u istoj biblioteci i uz ogromni napor Stjepana Radića koji je imao poteškoća s očima, pokazuje da su pisane s određenim ciljem i prioritetima. Iako su sve vrijedne za povijesne i humanističke znanosti osobito su vrijedne “Savremena Europa...” i “Moderna kolonizacija” koje zajedno povezane i čitane u kontinuitetu daju izvrsnu sliku svjetske politike do kraja 19 stoljeća i gotovo je nevjerojatno da te knjige nisu ponovno štampane i da nisu ušle u obavezu literaturu za studente povijesti i prava, iako će svatko tko ih pročita doći do spoznaje da je iz njih naučio više nego iz više drugih knjiga.⁹

Stjepan Radić ih je pisao misleći da će na osnovu njih dobiti mjesto profesora na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu i tako osigurati život sve brojnijoj svojoj obitelji. Međutim austrofilski i promađarski orijentirani profesori ga nisu htjeli u svojoj sredini i stoga se je Stjepan Radić morao baciti u političku borbu i konkretne akcije što ga je na kraju stajalo i života. Zbog pomaganja tiskanja ovih knjiga u Matici hrvatskoj svoje relativno ugledno mjesto izgubio je i brat Antun, a su oba brata morala uložiti velik trud da prežive.¹⁰

Mislim da ne smijemo odustati od proučavanja Radićevih djela, jer ona prate vrijeme ali i povijesne mogućnosti. Proučavanje Radićevih djela je proučavanje vrlo komplicirane povijesti Hrvatske u kojoj dolaze do izražaja mnogi faktori, ali ne treba zaboraviti ni da je Hrvatska dio Europe, dio suvremenog svijeta a to je Radić nastojao poručiti kroz djelo o kojem pišemo 2012. godine.

⁹ Izjavu ovog sadržaja dala mi je dr. Branke Boban, koja je doktorirala na temi *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića* (Zagreb, 1998).

¹⁰ Ivo Perić, Antun Radić : 1868. - 1919. : etnograf, književnik, političar, Dom i svijet, Zagreb, 2002.

SEDAMDESET GODINA OSJEČKOG ZBORNIKA (1942. – 2012.)

Hrvoje Pavić

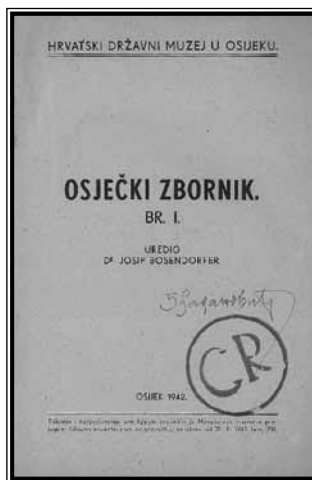
Ove godine navršava se sedamdeset godina otkako je tadašnji ravnatelj osječkog muzeja (danas Muzej Slavonije u Osijeku) dr. Josip Bösendorfer pokrenuo *Osječki zbornik*, kao glasilo osječkog muzeja (Grubišić, 2004: 121). Osječki muzej osnovan je 1877. godine na poticaj sakupljača starina i veletrgovca Franje Sedlakovića. On je gradu Osijeku darovao svoju zbirku numizmata, medalja i numizmatičke stručne literature uz uvjet da osječko gradsko poglavarstvo osnuje *Muzej slobodnog i kraljevskog grada Osijeka*. Sedlaković je uvjetovao da se predmeti ne smiju otuđiti, već se moraju prikladno pohraniti i omogućiti i stručnjacima i građanima na pristup i proučavanje (Vinaj, 2004: 269). Muzej je smješten u jednu prostoriju gradske vijećnice, gdje se i danas nalazi. Muzej nije imao stalne prostorije sve do Drugog svjetskog rata te se često selio. Mijenjanje adresa kočilo je daljnji razvoj muzeja te se dugogodišnji kustos Vjekoslav Celestin često žalio gradu na teške uvjete u kojima je Muzej djelovao od osnutka do početka Drugog svjetskog rata. Rezultat teškog stanja osječkog muzeja bilo je osnivanje *Arheološkog kluba Mursa* 1933. godine. *Valjani ljubitelji starina, poklonici i štovatelji umjetnosti, njegovatelji i nastavljači tradicije sakupili su se tridesetih godina i osnovali društvo kojemu je cilj pomaganje Muzeja, sakupljanje muzealija i istraživanje povijesti grada* (Vinaj, 2004: 269). Djelovanje kluba rezultiralo je otvaranjem novog postava Muzeja. Muzej je od 1933. godine bio smješten u deset prostorija na Mažuranićevom vijencu.

Kao svojevrsnu preteču Osječkog zbornika, godine 1936. Arheološki klub *Mursa* izdao je *Zbornik Arheološkog kluba Mursa*. To je bilo glasilo Osječana koji su godinama djelovali izvan Muzeja, podupirući i pomažući njegovu djelatnost. *Publikacija je ovo na 70 stranica velikog formata s ukupno 13 znanstvenih članaka, te u prilogu – Listku dvadesetak povijesno – kulturni zabilješki, s brojnim ilustracijama*. Arheološki klub *Mursa* od 1937. godine djeluje pod imenom *Društvo prijatelja starina Mursa*.

U lipnju 1941. godine ravnateljem Muzeja postao je dr. Josip Bösendorfer, umirovljeni ravnatelj Realne gimnazije, *poznati i priznati povjesničar*. Upravljaio je Muzejom u teškim ratnim vremenima i pokušao prikupiti kulturno – povijesni materijal koji je konfisciran srpskim i židovskim obiteljima. Uspio je uvjeriti gradsku općinu da *Gradski muzej* preda u vlasništvo države. Od tada je Muzej djelovao pod imenom *Hrvatski državni muzej u Osijeku*. Tim činom Muzej je zaštićen od njemačkih fašista, koji bi ga inače proglasili njemačkim gradskim muzejom i muzejske predmete prenijeli u Njemačku.

U teškim ratnim uvjetima dr. Josip Bösendorfer uredio je i izdao prvi znanstveni prinesak stručnjaka Muzeja i njegovih vanjskih stalnih suradnika. Prvi broj *Osječkog zbornika* izašao je 1942. godine (Vinaj, 2004: 270). U Hrvatskom listu 28. ožujka 1943. godine objavljen je prikaz Osječkog zbornika, navodi se da prvi broj obuhvaća 90 stranica iz povijesti Osijeka. U prvom broju autori su bili

dr. Josip Bösendorfer, prof. Ivan Medved, dr. Kamilo Firinger i Otto Schweitzer (Vinaj, 2004: 271). *Prepoznajući potrebu pisanom riječju obznaniti visoke domete vlastite kulturne baštine, pojavivši se kao svojevrsni nastavak „Zbornika arheološkog kluba Mursa“ u sljedećim će brojevima Osječki zbornik podastrijeti raznovrsnije teme većeg broja suradnika*. Osječki zbornik br. 1.

Osječki zbornik br. 1.

Novi broj Osječkog zbornika 2–3 pripreman je 6 godina, prikupljene radove, u travnju 1948. godine, dr. Josip Bösendorfer poslao je na cenzuru tj. na recenziju Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske. Nakon tri mjeseca stiglo je rješenje koje je zabranilo tisak Zbornika, jer se u većini radova *nije odrazila napredna nauka ni u samom materijalu ni u metodama*, to se pogotovo odnosilo na priloge povijesnog karaktera. Navedena je opaska, kako u rujnu 1948. godine izlazi prvi broj *Historijskog časopisa* (danas *Historijski zbornik*) koji će kao centralni list obuhvaćati i priloge muzejskih radnika, pa se preporuča slanje priloga za taj časopis (Grubišić, 2004: 121). Bösendorfer je rukopise podnio Ministarstvu na ponovnu recenziju. Nakon problema u studenom 1948. godine pismeno je potvrđeno da se

Zbornik može tiskati. Zbornik je tiskan početkom 1949. godine, no to je bio uvod u probleme koju su tek slijedili. Beogradska *Borba* u broju od 17. travnja 1949. godine objavila je članak pod naslovom *Zbornik gluposti, nenaučnosti i neprijateljskih ispada*, tim člankom započeo je politički progon Osječkog zbornika. Članci koji su prouzročili problem bili su *Pravoslavni element kao sekundarni faktor u oblikovanju građanskog staleža u Osijeku* autora dr. Josipa Bösendorfera, te *Gramatika ili lingvistika? (Iz bibliografije do godine 1943. o pitanju, može li školska mladež naučiti pismenost gramatika ili lingvistika)* autora Ivana Medveda. Činjenica da je prvi broj izašao 1942. godine, za *Borbu* je bio dokaz ustaštva. Bösendorferov članak koji je, prema *Borbi*, *propagirao rasnu mržnju i šovinizam* bio je pravi uzrok napada. Najveći problem za *Borbu* bio je Bösendorferov pokušaj utvrđivanja koje su osječke obitelji bile ili mogle biti cincarskog podrijetla. Za *Borbu* je to značilo *povamipirenje fašističko – ustaške teze po kojoj srpska buržoazija vodi podrijetlo od Cincara*. (Grubišić, 2004: 123)

Osječki zbornik br. 26.

Borba u zaključku navodi da Ministarstvo i Gradski narodni odbor Osijeka nisu dovoljno vodili računa o borbi protiv neprijatelja. Gradski narodni odbor za grad Osijek promptno je reagirao, dan nakon izlaska članka naredio je zapljenu svih primjeraka časopisa. Ministarstvo je četiri dana nakon objave članka dalo otkaz dr. Josipu Bösendorferu i prof. Ivanu Medvedu. Nakon zapljene u Muzej su stizali dopisi uvažених osoba, poput Gustava Krkleca i Viktora Novaka, koji su tražili da im se pošalje primjerak *Zbornika*. U sudskom postupku koji je uslijedio 1951. godine, *Javno tužilaštvo Osijeka* podnosi prijedlog protiv dr. Josipa

Bösendorfera i Ivana Medveda te traži zabranu umnožavanja i prodavanja *Osječkog zbornika br. II.-III.* zbog rečenica u Bösendorferovom radu *Pravoslavni element kao sekundarni faktor u oblikovanju građanskog staleža u Osijeku*, koje izazivaju nacionalnu i vjersku nejednakost, mržnju i razdor (Grubišić, 2004: 124). Povjesničar dr. Josip Bösendorfer (1876.-1955.) pokretač i urednik *Osječkog zbornika*

U obrazloženju presude Kotarski sud navodi kako Bösendorferov način pisanja, bez obzira na točnost podataka, izaziva nacionalnu netrepeljivost i razdor jer daje pravoslavnom elementu, u koji ubraja i Srbe, drugorazredni značaj u društvu. Muzej Slavonije žalio se na presudu, Bösendorfer je u žalbi istaknuo da su rad imali prilike znanstveno ocijeniti predstavnici Srpske akademije nauka, Ministarstva prosvjete i Muzeja Srba u Hrvatskoj, no to nisu učinili, te je Bösendorfer napadnut po političkoj osnovi. Vrhovni je sud zaključio da prvostupanjski sud nije pravilno postupio. Prihvatio je žalbu Muzeja Slavonije te su se dr. Josip Bösendorfer i prof. Ivan Medved nastavili baviti znanstvenim radom u mirovini (Grubišić, 2004: 125).

U tom dvobroju *Zbornika* iz 1948. godine objavljeni su također i radovi Hilde Hećej, dr. Danice Pinterović, Ote Švajcera i dr. Kamila Firingera. U tom broju *Zbornika* objavljena je vijest o osnovanju *Državne arhivske ustanove u Osijeku* i *Galerija slika*. Dr. Josip Bösendorfer, pokretanjem *Osječkog zbornika*, zacrtao je osnovne smjernice istraživačkog i sakupljačkog djelovanja Muzeja. Redakcijski odbor, na čelu s dr. Danicom Pinterović, nastavio je Bösendorferovu priredivačku politiku te je *Osječki zbornik* postao središnji stručni časopis triju osječkih kulturnih ustanova: Arhiva, Galerija i Muzeja.

Osječki zbornik 50-ih godina dobiva nove autore, a to su novi djelatnici Muzeja: povjesničar Ive Mažuran, konzervator Blaž Misita – Katušić, etnologinja Zdenka Lechner, knjižničarka Marija Malbaša, a odjel NOB-a vodi Emil Spajić. Stručno pojačanje i pomlađivanje može se primijetiti i na stranicama *Zbornika*, koji je u četvrtom broju obilovao raznolikim temama koje su potvrđene istraživanjima. Četvrti broj *Osječkog zbornika* izašao je 1954. godine, a za razliku od prethodnog dvobroja izvršno je primljen kod stručne i znanstvene javnosti te se od 1954. godine uvriježila međuknjižnična razmjena sa srodnim institucijama u zemlji i inozemstvu (Vinaj, 2004:272-3). Sljedeći, šesti broj *Zbornika*, posvećen je dr. Josipu Bösendorferu, povodom 80 godina života.

Sedmi broj posvećen je 80. godišnjici Muzeja, a vrlo je važan uvodni članak glavne urednice dr. Danice Pinterović *O razvoju osječkog muzeja*. U vrijeme njezinog uredništva profilirani su tematski dijelovi *Zbornika*: prapovijest, rimska arheologija, lokalna povijest, razdoblje NOB-a, likovni život, etnografija i osječka bibliografija. Posebno su zanimljivi podatci koji govore o razvoju Muzeja i pritoku nove građe jer preko njih možemo iščitati razvoj Muzeja i njegovih djelatnika. Osmi broj *Zbornika*, do tada opsegom najveći, (375 stranica), objavljen je 1962. godine. Ravnateljica dr. Danica Pinterović, odlazi u mirovinu 1961. godine, na mjestu ravnatelja nasljeđuje je Emil Spajić. U ovom broju također je izražena suradnja djelatnika svih osječkih kulturnih ustanova.

Dvobroj devet – deset iz 1965. godine posvećen je dvadesetogodišnjici oslobođenja Osijeka, u tom broju javljaju se novi kustosi Ida Horvat i Nikola Kosanović,

dok se iz priloga Marije Malbaše može saznati da je u razdoblju između 1958. i 1965. godine međuknjižnična razmjena obavljena s 224 ustanove u zemlji i inozemstvu. Prigodom devedesete obljetnice Muzeja tiskan je jedanaesti broj *Osječkog zbornika*. Muzejska knjižnica je pomoću međuknjižnične razmjene i darova izrasla u najveću znanstvenu knjižnicu u Slavoniju za skup društvenih znanosti (Vinaj, 2004: 274).

Broj dvanaest iz 1969. godine posvećen je održavanju *Međunarodnog znanstvenog skupa o Limesu* u Osijeku. U trinaestom broju iz 1971. godine najzastupljeniji su prilozi o antičkoj Mursi te se Marija Malbaša u osječkoj bibliografiji dotaknula osječkih tiskovina za razdoblje od

1967. do 1971. godine. Dvobroj četrnaest – petnaest iz 1973.- 1975. godine brojnošću priloga iz povijesti Osijeka nadilazi prethodna izdanja. *Osječki zbornik* broj šesnaest za 1977. godinu posvećen je stotoj godišnjici Muzeja Slavonije (1877. – 1977.), broj je posvećen i muzejskim djelatnicima koji su tijekom sto godina svojim djelovanjem učinili da Muzej dosegne zavidnu stručnu i znanstvenu razinu (Vinaj, 2004: 274-275). Povodom stote obljetnice Muzeja priređen je znanstveni skup, a naslovnica *Zbornika* otisnuta je zlatotiskom.

Osječki zbornik broj sedamnaest iz 1979. godine donio je dio radova sa Znanstvenog skupa posvećenog stotoj godišnjici Muzeja, a autorski su zastupljena značajna stručna imena. Dvobroj osamnaest – devetnaest iz 1987. godine obilježio je stotinu i deset godina Muzeja Slavonije i četrdeset i pet godina *Osječkog zbornika*. Uredništvo nastoji privući što veći broj vanjskih suradnika, te prvi

put uvodi recenzente. Broj 20 izašao je 1989. godine, a glavni urednik bio je Živko Sekulić.

Zbornik broj 21 izašao je za 1991. godinu, a tiskan je tek 1994./95. godine, a promjene koje su se dogodile između tiskanja dvaju brojeva odrazile su se i na promjene u stručnom i grafičkom smislu. Dvobroj 22 – 23 objavljen je 1997. godine, raznolikosti broja pridonijeli su autori kojih je u ovom broju bilo 28, od toga polovica vanjskih suradnika. *Namjera Uredništva bila je pridobiti, uz domaće i brojne vanjske suradnike koji će odgovoriti na temu – Osijeka, te Slavonije i Baranje*. Od ovog broja uvedeno je obvezno recenziranje članaka.

Sljedeći dvobroj 24-25 objavljen je 2000. godine, a glavni urednik bio je Mladen Radić. *Osječki zbornik* br. 26. *Osječki zbornik* broj 26. objavljen je 2002. godine, uz sudjelovanje domaćih – muzejskih i vanjskih stručnjaka (Vinaj, 2004: 278). U broju 27, objavljenom 2004. godine također su zastupljeni muzejski stručnjaci i suradnici sa srodnih institucija. *Osječki zbornik* broj 28 objavljen je 2007. godine, a sljedeći 29. broj objavljen je 2010. godine, a u tom je broju autorski ponajviše zastupljen dr. sc. Ive Mažuran. U tom broju objavio je važne izvore za povijest Osijeka i Slavonije. Jubilarni, 30. broj *Osječkog zbornika*, tiskan je početkom 2012. godine, no nije predstavljen do sredine studenog 2012. godine.

Literatura

1. Grubišić, Ante, 2004., O jednoj zabrani „Osječkog zbornika“, Muzej Slavonije Osijek, br. 27, str. 121.-126.
2. Vinaj, Marina, 2004., Šest desetljeća „Osječkog zbornika“, Muzej Slavonije, br. 27, str. 269.-280.
3. *Osječki zbornik* 27, 2004., Muzej Slavonije Osijek
4. *Osječki zbornik* 28, 2007., Muzej Slavonije Osijek
5. *Osječki zbornik* 29, 2010., Muzej Slavonije Osijek

Povjesničar dr. Josip Bösendorfer (1876.-1955), pokretač i urednik *Osječkog zbornika*

Iako se od studenata povijesti načelno ne zahtijeva rad na neobjavljenim izvorima, primjetna su nastojanja studija da se buduće istraživače što bolje uputi u osnove istraživačke prakse, što svakako podrazumijeva i upoznavanje s radom u arhivu. Članak u kratkim crtama donosi osnovne informacije o arhivima i korištenju gradiva, koje je primarno namijenjeno studentima i drugim potencijalnim korisnicima koji se u praksi još nisu susreli s arhivskim istraživanjem.

Studentima povijesti, pretpostavit ćemo, ne treba posebno tumačiti koliko su arhivi važne ustanove za njihov budući rad u struci. Oni se, tijekom studija, kroz literaturu moraju nužno upoznati sa značajnijom arhivskom baštinom koja se čuva u ustanovama od međunarodnog, nacionalnog i lokalnog značaja. Osim toga, u obvezatnom studentskom priručniku Zrinke Nikolić Jakus, *Uvod u studij povijesti: historiografski praktikum* (str. 38-42), nalazimo poglavlje o arhivima, arhivskoj službi te korištenju arhivskoga gradiva s nekim konkretnim uputama i preporukama koje bi, manje iskusnim istraživačima, trebale biti od koristi kada se po prvi puta zapute u arhiv. Premda se od studenata preddiplomskih i diplomskih studija uglavnom ne očekuje da za svoje seminarske i završne radove koriste neobjavljeni izvorni materijal, očito je da se u novije vrijeme buduće istraživače povijesti nastoji što više i što bolje upoznati s osnovama prakse istraživačkoga rada. Najbolji dokaz tomu upravo je spomenuti sveučilišni priručnik. Stoga, ne čudi pojačani interes studenata povijesti za rad u arhivu.

Ipak, bez obzira na eventualno predznanje, korisnici koji svoje istraživačko iskustvo tek trebaju steći, nerijetko nailaze na određene poteškoće pri pronalasku izvora za njihovu istraživačku temu, naravno ako im ti izvori nisu otprilike poznati iz literature. Nije rijedak slučaj ni da korisnici dolaze u arhiv nedovoljno upoznati s time o kakvoj je ustanovi riječ i što se ondje čuva. Oni pak, koji s tim osnovama nemaju problema, često nisu sigurni kako gradivo pretraživati i naručiti, kako pravilno citirati arhivske izvore, a postoje i određene nedoumice oko terminologije na koju nailaze. Budući da su to važni segmenti nečega što možemo nazvati elementarnom **arhivskom pismenošću**, nije na odmet uputiti ili podsjetiti na ove važne pojedinosti one koji tek trebaju dodatno zakoračiti u istraživačke vode.

Prije svega, treba reći kako svako arhivsko istraživanje započinje prije nego istraživač podnese zahtjev za korištenjem gradiva, pri čemu mu na raspolaganju stoje razni alati i **obavijesna pomagala**. Naime, ono što istraživača prvo zanima jest u kojoj se ustanovi čuva izvorni materijal relevantan za njegovu temu. Ovdje se, naizgled, radi o banalnome problemu jer je mreža arhivskih ustanova u Republici Hrvatskoj ustrojena prema teritorijalnoj nadležnosti. Točnije, nju čine Hrvatski državni arhiv, kao nacionalna matična ustanova te područni državni arhivi čija se nadležnost proteže na jednu ili više županija. Stoga, bilo bi logično da se dokumentacija nastala na nekom području, čuva u ustanovi koja je za to

područje nadležna, a da se ono od nacionalnog značaja te ono središnjih državnih institucija čuva u Hrvatskom državnom arhivu. No, istraživači moraju znati da razgraničenje gradiva među arhivima nije uvijek strogo provedeno prema kriteriju teritorijalne nadležnosti, a posebna je tema i razgraničenje među raznovrsnim baštinskim ustanovama, jer pisanu dokumentarnu građu čuvaju još i knjižnice i muzeji. Također, potrebno je razlikovati **javno i privatno arhivsko gradivo**. Prvo je nastalo djelovanjem državnih i lokalnih organa uprave, javnih ustanova, organizacija i poduzeća. Takvo gradivo preuzimaju državni arhivi po službenoj dužnosti 30 ili više godina, od vremena njegova nastanka. Privatno gradivo nastaje djelovanjem privatnih pravnih i fizičkih osoba. Ono, također, može završiti u državnim arhivima putem donacija, otkupa ili pohrane, ali se i dalje u velikoj mjeri čuva kod stvaratelja, što istraživač treba uzeti u obzir. Ovdje treba posebno istaknuti arhive vjerskih zajednica jer su povjesničarima tradicionalno vrlo zanimljivi.

Državni arhiv u Osijeku

U slučaju da istraživač ne zna točno gdje se određeni materijal čuva, pretragu je možda najbolje započeti putem hrvatskog arhivskog informacijskog sustava **ARHiNET** (arhinet.arhiv.hr). Ovdje se mogu naći podaci o javnom i privatnom gradivu, koje se čuva u hrvatskim i nekim stranim arhivima, muzejima, knjižnicama i drugim institucijama. Također, ovdje se nalazi i baza podataka o stvarateljima gradiva, obavijesnim pomagalima, a u zadnje vrijeme i veći broj digitaliziranih snimaka dokumenata dostupnih korisnicima, bez naknade. Ipak, treba reći da se radi o sustavu koji se stalno nadopunjuje i da je, još uvijek, dobar dio upisa na razini osnovnih podataka. No, i to je dovoljno da se istraživač uputi na pravu adresu. Osim ARHiNET-a, javnosti je dostupan još uvijek aktualan, ali pomalo zastario, tiskani *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske* iz 2006. godine. Iako nije posve ažuran, a pojedinačni su upisi o fondovima i zbirkama vrlo sažeti, način kako je pregled organiziran omogućava vrlo brzo pronalaženje traženih podataka pa ga istraživači i dalje rado koriste. Valja još spomenuti i vodiče kroz fondove i zbirke koje pojedini arhivi objavljuju na svojim stranicama ili u tiskanom obliku.

Kada korisnik zna u sklopu kojega se fonda ili zbirke tražena dokumentacija nalazi, u arhivu može zatražiti na uvid njihov **sumarni ili analitički inventar**. Riječ je o najčešćim obavijesnim pomagalima koja, osim inventarnog popisa gradiva, sadrže i vrlo važne podatke o povijesti stvaratelja, povijesti i ustroju samoga fonda ili zbirke, i dr. Sumarni inventari donose popis i opis gradiva po serijama, dok su analitički inventari mnogo detaljniji te sadrže popis nižih opisnih jedinica, odnosno, pojedinih predmeta ili komada. Pomoću inventara istraživač pronalazi konkretnu dokumentaciju koja ga zanima (spise, uredske knjige, karte, planove, nacрте, fotografije, audio-vizualne zapise, razglednice, plakate i dr.). Napomenimo i to da je dio obavijesnih pomagala objavljen na ARHiNET-u u PDF formatu, što korisnicima dodatno olakšava pristup informacijama.

Prilikom pretraživanja ARHiNET-a i obavijesnih pomagala (pregleda fondova i zbirki, vodiča, inventara

i dr.) poželjno je da istraživač barata nekim osnovnim arhivističkim pojmovima jer će se s njima stalno susretati. Dobro je, na primjer, znati što su to uopće **arhivski fondovi** i **zbirke**. Fondovi su, dakle, cjeline dokumentacije nastale djelovanjem jednog stvaratelja, odnosno, organa uprava, neke institucije, gospodarskog subjekta i drugih pravnih i fizičkih osoba, kao što su Sabor Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Gradsko poglavarstvo Osijek, Valpovačko vlastelinstvo, itd. Zbirke pak, uglavnom čini istovrsno gradivo različitih poznatih i nepoznatih stvaratelja, a najčešće ih oblikuju sami arhivisti. U arhivima tako nalazimo zbirke matičnih knjiga, zbirke starih isprava, kartografske zbirke, zbirke nacrti, plakata, razglednica, fotografija, filmova, audio zapisa, itd.

I fondovi i zbirke hijerarhijski su strukturirani te su pojedine cjeline gradiva unutar njih organizirane kao **serije**. Kod fondova, serije u pravilu odražavaju organizaciju i način poslovanja stvaratelja te njihov spisovodstveni sustav. Primjerice, fondovi javnih institucija najčešće imaju serije općih spisa, zapisnika sjednica tijela unutar institucije, financijske dokumentacije, personalne dokumentacije i dr. Serije arhivskih zbirki nastale su grupiranjem dokumentacije istovjetnog oblika ili sadržaja. Poznavanje strukture fondova i zbirki ključno je za snalaženje u gradivu pa je dobro da istraživač na to obraća pozornost, a inventari, izrađeni prema novijim međunarodnim standardima, trebali bi pružiti detaljne informacije o tome kako su oblikovane serije i koji je njihov sadržaj.

Još jedan pojam važan i za pretraživanje i za citiranje gradiva jest **arhivska signatura** ili **oznaka**. Naime, svaki fond ili zbirka u arhivskoj ustanovi ima svoju jedinstvenu identifikacijsku oznaku. U Republici Hrvatskoj, ona je jasno definirana i sastoji se od dijela koji označava državu i ustanovu te matičnog, odnosno identifikacijskog broja fonda ili zbirke u ustanovi. Primjerice, jedinstvena signatura fonda *Gradsko poglavarstvo Osijek* glasi HR-DAOS-10. HR je, dakako, oznaka Republike Hrvatske, DAOS akronim za Državni arhiv u Osijeku, dok je 10 matični broj fonda u arhivu. Pri pretrazi i citiranju signaturi fonda, mogu se pridružiti i oznake serija ili nižih jedinica opisa (predmet, spis, komad), kako je navedeno u inventaru. Tako bi jedan od mogućih ispravnih primjera citiranja bio: HR-DAOS-10, *Gradsko poglavarstvo Osijek*, serija *Predmetni spisi*, predmet br. 5, *Statut za Osijek-za bludnice*. Kada citiramo gradivo poželjno je navesti punu signaturu fonda ili zbirke, a ne samo naziv, jer on ne daje cjelovitu obavijest i može čitatelja navesti na sasvim krivi put. Recimo, u praksi postoje slučajevi da više različitih fondova nosi isti naziv pa ih možemo razlikovati jedino prema signaturi.

Osim osnovne terminologije, korisnik treba poznavati i neke pojedinosti vezane uz podnošenje **zahtjeva za korištenjem gradiva**. U državnim se arhivima zahtjev uvijek podnosi pismenim putem. Korisnik može obrazac popuniti u arhivu ili poslati zahtjev poštom ili e-mailom. Neki arhivi na svojim internetskim stranicama pružaju mogućnost *online* ispunjavanja obrazaca i upute kako podnijeti zahtjev (kontakt informacije o državnim arhivima u Hrvatskoj mogu se pronaći na sljedećoj lokaciji: http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivskasluzba/Arhivu-RH/Arhivi_u_Hrvatskoj/index.htm). Nakon što korisnik

naruči gradivo, u pravilu treba pričekati nekoliko dana kako bi se ono pronašlo i priredilo za korištenje. Također, treba imati u vidu da su mnogi arhivi ograničeni što se tiče čitaoničkog prostora pa se treba unaprijed naručiti radi rezervacije mjesta.

Istraživač, također, mora biti svjestan i nekih ograničenja koja se mogu javiti pri narudžbi. Jedna od češćih pogrešaka manje iskusnih korisnika jest naručivanje svega što ima veze s njegovom istraživačkom temom. Arhivski djelatnik teško može udovoljiti takvome zahtjevu, a da pri tome sam ne obavi istraživanje, što u načelu i nije njegov posao. Dakle, istraživač treba biti puno konkretniji u svojoj narudžbi, a arhivist će mu u tome pružiti stručnu pomoć. Zatim, istraživač dnevno može naručiti do 6 tehničkih jedinica (knjiga, kutija, fascikala ili mapa). Razloga za to je više, no glavni je taj da u čitaonici nema dovoljno mjesta kako bi se korisniku priredilo više od toga, a djelatnici imaju i drugih redovnih zaduženja pa ne mogu čitav dan opsluživati korisnike donoseći im gradivo. Postoji mogućnost i da se korištenje gradiva uskrati u slučaju da je ono oštećeno, da se nalazi u nesređenome stanju ili je trenutno nedostupno zbog restauracije, digitalizacije i dr. Također, pravilo je da korisnik ne može dobiti izvorni primjerak dokumenta ako postoji zaštitni snimak. Doduše, masovnije mikrofilmiranje i digitalizacija gradiva, prvenstveno u područnim arhivima, još nije provedena, a tamošnje čitaonice nerijetko nisu opremljene odgovarajućim uređajima koji omogućavaju pristup takvim sadržajima, pa se na uvid i dalje uglavnom daju originali.

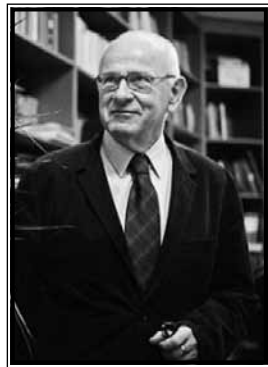
Arhivska građa

Na kraju treba reći kako je, u posljednje vrijeme, potreba za dolaskom istraživača u arhiv sve manja. Dijelom je to zbog sve bogatije izdavačke djelatnosti arhiva posljednjih desetljeća. Osječkim su studentima vjerojatno najzanimljivija i izdanja Državnoga arhiva u Osijeku, časopis *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* te brojni naslovi u sklopu nakladničkih cjelina *Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije* i *Kanonske vizitacije*. Mnogo više od tiskanih publikacija, općoj su dostupnosti arhivskog materijala pridonijele *online* zbirke digitaliziranog gradiva. Uz ARHiNET, od domaćih stranica svakako treba spomenuti portal *Hrvatska kulturna baština* (www.kultura.hr). Hrvatske istraživače posebno raduju digitalne zbirke inozemnih arhiva koje čuvaju gradivo važno za hrvatsku povijest. Medievistima je dobro poznata digitalizirana zbirka srednjovjekovnih isprava Mađarskoga državnog arhiva, dostupna besplatno preko njihove stranice (<http://mnl.gov.hu/>). Hrvatske institucije najuže surađuju i s međunarodnom organizacijom za arhivsku suradnju ICARUS, koja je pokrenula projekte *Monasterium* (www.monasterium.net) te *Matricula* (www.matricula-online.eu). Na prvoj lokaciji korisnici mogu pretraživati i pregledavati digitaliziranu srednjovjekovnu i novovjekovnu diplomatičku građu, a na drugoj crkvene matične knjige. Dakako, postoje i drugi primjeri koji bi se ovdje dali nabrojati, no za ovu će prigodu biti dovoljno navesti kako broj institucija i organizacija u Hrvatskoj i njezinom neposrednom okruženju, koje nude *online* pristup svojim digitalnim zbirkama, a napose broj dostupnih snimaka, ubrzano raste. Stoga je vjerojatno kako će današnjim istraživačima početnicima, rad na izvorima u skoroj budućnosti biti mnogo jednostavniji.

RAZGOVOR S PROFESOROM DRAGOM ROKSANDIĆEM

Piše: **Luka Pejić**

S gotovo četrdeset godina iskustva rada u struci, sveučilišni profesor i povjesničar Drago Roksandić, autor više knjiga i mnoštva stručnih članaka, predstavlja nezaobilaznu figuru suvremene domaće historiografije, bilo u kontekstu proučavanja Vojne krajine, kulture i povijesti Srba u Hrvatskoj, mikrohistorije, komparativne historije, ili nečeg drugog. Tijekom karijere surađivao je sa stranim sveučilištima i institutima, poput onih u Budimpešti i Beču, a osim toga, bio je aktivan i u radu velikog broja skupova, istraživačkih projekata te časopisa u Europi, SAD-u i Aziji. Krajem 1960-ih, a napose 1968., Roksandić kao „svjedok vremena“ i strastveni čitatelj autora „Frankfurtske škole“ i francuskih filozofa, promišlja koncept direktne demokracije, a „Praško proljeće“ ostavlja osobit utjecaj na njega. Dvadesetak godina kasnije, 1980-ih, profilira se kao kritičar tradicionalne jugoslavenske historiografije. Prema pisanju Stipe Kljajića s Hrvatskog instituta za povijest, Roksandić se „svojom oštrom kritikom nastojao obrušavati na isključivo nacionalne historiografije te otvoriti put naglašavanju međusobnih povijesnih odnosa i kulturnih prožimanja jugoslavenskih naroda.“ Danas je redoviti profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu gdje drži nekoliko kolegija.

Krajem 2012. godine imali smo priliku porazgovarati s profesorom Roksandićem o njegovim pogledima na, blochovski govoreći, „zanat povjesničara“, kao i druga historijska pitanja i kontroverze.

Osim povijesti, studirali ste i filozofiju te sociologiju. U kojoj mjeri primjenjujete znanstvene spoznaje i promišljanja iz navedenih domena prilikom vlastitih istraživanja i predavanja? Smatrate li interdisciplinarni pristup važnim za Vaš rad?

Moj interes za studij filozofije i sociologije bio je uvjetovan – danas bih to rekao – primarnim interesom za povijest. Moje gimnazijsko iskustvo te iskustvo studija filozofije i sociologije, dakle – 1960-te godine, iskustvo su vremena „žive povijesti“. Danas to nije teško evocirati. Njezini su akteri bili narodi u mnoštvu narodno-oslobodilačkih i dekolonizacijskih pokreta, klase, napose radništvo i seljaštvu u mnoštvu društvenih pokreta pa i revolucija, ali i mnoštvu političkih stranaka, sindikata, kulturnih alternativa itd. Akteri su, s druge strane, bili ljudi-stvaraoci, nerijetko karizmatičke osobnosti, t.j., političari, znanstvenici, umjetnici itd., koji su inkarnirali, vjerovali smo, univerzalne humanističke vrijednosti i prakse. Silno me je privlačilo iskustvo svijeta u promjenama i ja sam i sam htio biti osviještenim sudionikom. Narativizirano iskustvo prošlosti nije me zadovoljavalo, tim manje što je upravo 1960-ih godina u Jugoslaviji počela javna „dekonstrukcija“ utemeljujućih mitova socijalističkog društva, usporedo s javnim suočavanjem sa krizom društveno-ekonomskog, a potom i političkog sistema te oficijelnim otvaranjem „nacionalnog pitanja“. Da bih bio dobar povjesničar, morao sam studirati prije svega filozofiju i sociologiju. Međutim, bio sam zarana lišen doktrinarnih opsjednutosti. Primjerice, sjećam se dobro učinaka sudjelovanja u kolegijima iz socijalne antropologije Vere Erlich nakon njezina povratka iz SAD-a. Bio je to velik iskorak iz dotadašnje vlastite kulture mišljenja.

Još nešto. Zagreb je u to doba bio grad otvoren za inovacije u književnosti, kazalištu, filmu, slikarstvu, arhitekturi, stripu itd. – moglo bi se reći, svjetski otvoren grad. Oficijelna kulturna politika je bila ambivalentna, ali su i „pros“ i „contras“ za svaku inovaciju imali svoje zagovornike u vlasti. Čak i u najkonfliktnijim situacijama. Vjerovao sam, a mislim to i danas da je mlade ljude to ohrabralo. Pripadao sam i sâm mlađoj generaciji koja je bila otvorena prema budućnosti, sigurna da je moguć bolji, pravedniji svijet. Za mnoge je bilo neupitno da se za takav svijet treba angažirati i to na vrlo različite načine. Bez toga ne bi bilo 1968. godine. Godina 1968. nije bila godina očaja. Bila je to godina uvelike samosvjesne studentske omladine, ponajprije okrenute prema budućnosti.

Intrageneracijski svjetonazorski pluralizam je bio uočljiv i u nas, prema ne uvijek i eksplicitan u uvjetima monopartijskog dirizizma.

Međutim, kardeljevski „pluralizam samoupravnih interesa“ štošta je činio vrlo složenim. To znači da je socio-kulturne, napose, socijalnopolitičke mimikrije bilo poprilično i među mladima. Doduše, danas mi je to mnogo jasnije nego što je tada bilo.

Kakvo je Vaše mišljenje o upotrebi pojmova historija i povijest? Držite li da je riječ o istoznačnicama ili ne? Kako ih pravilno koristiti u znanstvenom diskursu?

Povijest me nikada nije zanimala kao prošlost već, intuitivno, kao „vergangene Zukunft“ (Koselleck), naime, već tada sam bio uvjeren da su u iskustvu ljudske povijesnosti prošlost, sadašnjost i budućnost, kao koncepti, u vrlo složenim međuodnosima. Otuda mi je od studentskih dana bilo nužno razlikovati kritičku, znanstvenu misao o iskustvu ljudske povijesnosti od povijesti same. Jedino na taj način sam mogao i o sebi samome razmišljati kao o kritičkom biću, biću prakse. Nisam promijenio svoje mišljenje s time u vezi. Nužno je pojmovno razlikovati povijest i historiju.

Među ostalim stvarima, bavite se i metodološkim pitanjima komparativne historije. Možete li nam reći, zašto u okvirima domaće povijesne znanosti još nije učinjen značajniji istup ka poredbenoj metodi i stvaranju takvih djela?

Držim da je komparatistika ključna za budućnost historijske znanosti. Kritičko mišljenje o hrvatskoj povijesti također je nemoguće bez komparatistike i to kako intranacionalne tako i internacionalne. Kada je riječ o tradicionalnim nacionalnim historiografskim tradicijama općenito, komparativni pristupi dugo su bili izlišni, čak i subverzivni za konstituiranje jednodimenzionalnih nacionalnih „velikih priča“, koje su funkcionirale i kao znanosti, ali ništa manje i kao nacionalne ideologije.

U razdoblju poslije 1945. godine komparatistika je u hrvatskoj i drugim jugoslavenskim historiografijama u biti bila nepoželjna jer je po naravi stvari nužno morala otkrivati brojne razlike među jugoslavenskim nacijama. Takve su razlike mogle biti politički opasne jer su implicirale raznovrsne pluralizme, potencijalno i političke. Ideologijski monizam Saveza komunista Jugoslavije isuviše je dugo pretpostavljao ideologeme poput „bratstva i jedinstva“ konkretnohistorijskom istraživanju sličnosti i razlika unutar i između narodna i narodnosti Jugoslavije. Nakon disolucije jugoslavenske federacije posvuda je prevladava potreba za istraživačkim preferiranjem nacionalnih posebnosti pa i ekskluzivističkih binarnih opozicija, što je također obesmišljalo potrebe za komparativnim pristupima i metodama.

Tek u najnovije vrijeme stanje se mijenja nabolje, ali – puževim korakom. Ključno je to da je komparativna historija ključ za istraživačku integraciju hrvatske u europsku.

Gdje smjestiti hrvatsku historiografiju u okvire šire, europske škole povijesnog mišljenja? Možemo li izdvojiti pokoje ime ili naslov čija je originalnost i važnost nadišla granice naše zemlje?

Teško je izravno odgovoriti na ovo pitanje. Ivan Lučić je bio europski fenomen na jedan način, a Pavao Ritter Vitezović na drugi način. Njih je dvojicu štošta spajalo, ali mnogo toga i razdvajalo. Nakon osnutka modernog Sveučilišta u Zagrebu presudni su bili razvojni trendovi u srednjoeuropskoj historiografiji – u pluralu, a ne u singularu – ali je opuse jednog Natka Nodila ili Baltazara Bogišića nemoguće reducirati na srednjoeuropske obrasce. Međutim, od Ivana Kukuljevića, preko Tadije Smičiklase, Ferde Šišića do Jaroslava Šidaka i Nade Klaić ništa se ne može razumjeti bez srednjoeuropskih konteksta, kako historiografskih tako i nacionalnopolitičkih. Kulturna historija Josipa Matasovića, srednjoeuropskog porijekla, ipak je ostala, stjecajem prilika, na pola puta. Najlošije je prošla ekonomska

historija. Iako je u prvoj polovici 20. stoljeća imala s jedne strane utemeljenu tradiciju Miju Mirkovića, a s druge Rudolfa Bičanića, svaka na je svoj način početkom 1990-ih svedena na vrlo tradicionalističke obrasce. Šteta je tim veća što su povjesničari poput, primjerice, Igora Karamana i Josipa Adamčeka bili otvorili mnoštvo novih istraživačkih orijentacija. Kreativni potencijal su na još uvijek nedovoljno ispitani način postojano, ali ne pravocrtno razvijali Mirjana Gross i Miroslav Bertoša. Karakteristično je da se obje ne može svesti na srednjoeuropske obrasce. Mirjana Gross vrlo mnogo duguje francuskoj tradiciji, a Miroslav Bertoša talijanskoj. Moje je mišljenje da su potencijali hrvatske historiografije, kao i hrvatske povijesti, vezani uz paradigmu hrvatskih višegraničja, metaforički, „Triplex Confinium“. Može li se dubrovačku historiografsku baštinu, koja je toliko važna za hrvatsku historiografiju u cjelini, istraživati po srednjoeuropskim obrascima?

Danas nije sporno da je povećani broj hrvatskih povjesničara involviran u međunarodnim projektima, raznovrsnim inicijativama itd. Ključni je problem što je malo toga što je inovativno hrvatske provenijencije. Drugim riječima, internacionalizacije je većim dijelom posljedica uključivanja u ono što se iz svijeta nudi, a manje onoga što bi logikom razvoja hrvatske historiografije bilo potrebno.

U čemu vidite svoje doprinose razvoju hrvatske historiografije prema međunarodnim mjerilima?

O tome je vrlo nezahvalno govoriti. Ne bih ih vrednovao. Referirao bih na činjenice. Ponajprije, u svemu što radim ja sam u većoj ili manjoj mjeri čovjek kolaborativnih projekata, suradnje i nadasve, dijaloga u Hrvatskoj i preko njezinih granica. Od 1996. godine voditelj sam međunarodnoga istraživačkog projekta „Triplex Confinium: hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu“, utemeljena u konceptu „višegraničja“ (multiple borderland), čiji je sustavno kultivira istraživanja hrvatske povijesti, napose u ranome novom vijeku, kao povijest višegraničja. Međunarodni program rasprava „Desničini susreti“, inicijalno utemeljen 1988. godine, koji također vodim, posvećen je inter- i transkulturnim studijama na način koji u Hrvatskoj i u susjednim zemljama prije iznimka nego pravilo. Interdisciplinarni časopis „Ekonomika i ekohistorija“, čiji je spiritus movens doc. dr. sc. Hrvoje Petrić, originalan je časopisni projekt, dijelom proistekao iz projekta „Triplex Confinium“ itd. U njemu također aktivno djelujem.

Na koji bi se način trebala očitovati društvena odgovornost intelektualaca? Možete li u ovaj kontekst smjestiti i ulogu hrvatskih povjesničara?

Od vremena Zolinog „J'accuse“ mnogo se toga promijenilo i u vezi s intelektualcima u suvremenom svijetu, a još mnogo više u samome tom svijetu. Doba Thomasa Manna ili Jean-Paul Sartrea pripada prošlosti moderne epohe. Međutim, ljudi koji su društveno osposobljeni koristiti prije svega svoj mozak u poslovima kojima se bave, a naročito kada su društvene implikacije toga što rade na različite načine očite pa i velike – htjeli, ne htjeli – suočavaju se s pitanjem o svojoj društvenoj odgovornosti.

Postmodernizam je relativizirajući pojmove subjekta, objekta, istine itd. silno doprinio devalvaciji intelektualne odgovornosti za vlastita djela i/ili za njihove posljedice. Neoliberalizam je sa svojim logikama maksimalizacije profita u svemu što je u posljednjih dva stoljeća bilo stvoreno kao „opće dobro“ (npr., javni obrazovni sustavi itd.) imao i ima fatalne učinke na devalviranje intelektualne kulture mišljenja i stvaranja, odnosno, za samo poimanje intelektualne odgovornosti, koja je svedena na puki tržišni artikl, dakako, općenito niske najamne vrijednosti.

Ne vjerujem da će i budućnost biti takva. Svijet je sve složeniji, problemi sve veći, a globalizacijski imperativi sve veći. Da svijet ne bi završio u „totalnom totalizmu“, morat će se oblikovati nove, humanistički (dakle, danas i ekološki) artikulirane alternative za neki bolji svijet. To neće biti moguće bez kreativnih, društveno odgovornih intelektualaca.

Kako je biti hrvatski povjesničar uzimajući u obzir istaknute tope domaće kulture sjećanja, poput Jasenovca, Bleiburga, Golog otoka, Vukovara, itd.? U kojoj mjeri preostali tabui i tzv. „teške teme“

otežavaju i utječu na nečiji rad? Gdje se, po tom pitanju, hrvatski povjesničari nalaze u odnosu na svoje europske kolege?

Iskustvo tragedija i trauma nije samo hrvatsko iskustvo u modernoj Europi. Nijedna dominantna politička ideologija u Europi sa svim njihovim učincima isto tako nije hrvatski izum itd. Sve što se dogodilo u Hrvatskoj 1941. ili 1945. godine događalo se već prije toga negdje drugdje. Najveći je hrvatski problem, kao i srpski i slovenski i crnogorski i bošnjački i kosovskoalbanski 1991. godina. Njime su odnosi među narodima koji su dijelili jugoslavensko iskustvo tektonski poremećeni za cijelo stoljeće. Nije se smjelo dogoditi da se 1989. godine – u vrijeme kraja „hladnog rata“, u europskoj godini nade bez povijesnog presedana – Jugoslavija ratno dezintegrira i to sa serijama zločina poput vukovarskih. Još je strašnije da skoro ništa nije bilo učinjeno da rat ne izbije kada je bilo više nego očito da samo traži povod kada će započeti.

Izvjesno je da su Srbija i Srbi općenito suočeni s povijesnim šokom čije je trajanje teško predvidjeti, ali je isto tako činjenica da nigdje, pa ni s hrvatske strane, nije započelo onakvo suočavanje s recentnom prošlošću bez kojeg je teško očekivati da će se izaći iz krugova tragedija i trauma koje su bile baštinjene do 1991. godine.

Je li povijesna objektivnost tek mit razoren postmodernim konceptima? Je li ona kao takva epistemološki uopće dostižna i relevantna?

Mislim da nas je postmoderna učinila osjetljivijima za pitanja koja su trajno otvorena u europskoj kulturi, od antike do danas. Epistemološke su aporije postojale i postojat će i dalje, ali to nikada nije bilo, a neće ni biti jedino što su ljudi umjeli promišljati. Problem je u tome što je postmoderna koincidirala s globalnim trijumfom neoliberalizma i što se, nerijetko nasuprot svojim načelnim stajalištima, pretvorila u instrument apologije neoliberalizma u svijetu. S krizom neoliberalizma u krizi je očito i postmoderna. Post-postmoderna očito ide u vrlo različitim smjerovima.

Što mislite o tvrdnji Michela Foucaulta da je suvremena, a na taj način i povijesna istina, zapravo konstrukt mnogostrukih prisila, odnosno da je ona, kako je napisao Keith Jenkins, tek „korisna fikcija“? Banalizirajmo pitanje u potpunosti – čemu historija uopće s obzirom na sve antropološki inherentne spoznajne ograničenosti, metodološke manjkavosti i ideološke pristranosti istraživača?

O istinama u povijesti doista je moguće vrlo kreativno misliti na način koji nam je sugerirao i uspješno prakticirao Foucault. Međutim, ona nikada nije samo konstrukt mnogostrukih prisila. Bitno je da je kritička ljudska misao svjesna toga na što upozorava Foucault i što umije i filozofijski, ali i konkretnohistorijski propitivati vlastita ograničenja. U tome je jeste izazov čovjekove slobode.

Na kojim projektima upravo radite?

Uvijek radim na više projekata u isto vrijeme. Time se štošta u mom radu neupitno usporava, ali, s druge strane, vjerojatno ponešto i dobiva jer sam u stalnome dijalogu sa samim sobom i drugima time u prednosti da o onome o čemu mislim mogu razmišljati na manje konvencionalan način. Tim je opravdanije govoriti o onome što sam u posljednje vrijeme realizirao. I toga ima više, ali bih izdvojio tri: prvo, suurednički poduhvat s kolegicom Ivanom Cvijović Javorina „Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s „Desničinih susreta 2011.“, koji uključuje i moj članak „Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske (Topusko, 25. – 27. lipnja 1944.): iskustvo i aproprijacije“, zatim, drugo, suurednički poduhvat s kolegom Branimirom Jankovićem „Baltazar Bogišić i njegovo doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi. Zbornik radova“, nastao na temelju studijskog rada na jednome mom doktorskom kolegiju te, treće, moje poglavlje upravo objavljenom „Povijesti grada Zagreba. Knjiga 1. Od prehistorije do 1918., naslovljeno „Izlazak iz zidina. 18. stoljeće“. Kao što vidite, krećem se u prilično širokom rasponu od Pavla Rittera Vitezovića do Vladimira Nazora i Miroslava Krležu.

Dr. sc. Ive Mažuran rođen je 1928. godine u Brušanima nedaleko od Gospića. Djetinjstvo je proveo u Karlobagu, gdje je završio osnovnu školu. U Osijek se s obitelji doselio sredinom ožujka 1942. godine. U Osijeku je nastavio polaziti gimnaziju do kraja 1945. godine, kada je bio prisiljen napustiti nastavu. Gimnaziju je nastavio pohađati u Požegi, Karlovcu i konačno u Zagrebu, gdje je maturirao. Studij povijesti upisao je u Zagrebu, a već je 1948. godine izbačen s fakulteta. Diplomirao je krajem 1953. godine.

U Muzeju Slavonije u Osijeku zaposlio se 1954. godine na mjestu kustosa povijesnog odjela. Na nagovor dr. Kamila Firingera, tadašnjeg ravnatelja Historijskog arhiva u Osijeku, prešao je 1960. godine u arhiv, gdje je do 1969. godine radio kao arhivist, a od 1969. do 1970. godine bio je ravnatelj. Uslijed političkih progona 1970. godine preselio se u Zagreb i počeo raditi u Školskoj knjizi kao glavni urednik izdanja za društvene znanosti. Povijest je doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1990. godine. Čitav svoj istraživački rad posvetio je istraživanju povijesti Osijeka i Slavonije te je slavonsku historiografiju obogatio s dotad nepoznatim izvorima, omogućivši time kvalitetnije i bolje istraživanje povijesti i ostalim povjesničarima. Ako zbrojimo njegova autorska i urednička djela, doći ćemo do nevjerojatne brojke od gotovo 500 bibliografskih jedinica, no taj broj nije potpun jer su mnogi radovi s početka karijere zaboravljeni, a oni iz 70-ih i 80-ih godina prošlog stoljeća zbog političke nepodobnosti nisu mogli biti napisani pod pravim imenom.

Njegova najvrjednija djela svakako su: Najstariji zapisnik općine Osijek-Tvrđa od 1705. do 1745. godine, Stanovništvo Osijeka 1693. – 1703., Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. i 1702. godine, Izvješćaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon Osmanske vladavine 1698. i 1702. godine, Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine, Hrvati i Osmansko Carstvo, Grad i tvrđava Osijek, Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702.

Koji su Vam povjesničari bili uzori i utjecali na Vas da postanete znanstvenikom, te Vas učili da se kritički odnosite prema izvorima?

Kao uzora mogu navesti najvećeg hrvatskog povjesničara, dr. Ferdu Šišića. Dr. Ferdo Šišić ostvario je, zahvaljujući svom predanom istraživačkom radu, velik napredak u hrvatskoj historiografiji. Gotovo sva njegova djela temelje se na arhivskim izvorima te sam se i u svom istraživačkom djelovanju nastojao držati njegove krilaticе ad fontes. Naravno, poznavanje nacionalne povijesti nemoguće je bez Vjekoslava Klaića i Grge Novaka, a s Klaićevim djelima bio sam upoznat još kao gimnazijalac.

Nakon dolaska u Osijek volontirao sam u Muzeju Slavonije gdje sam upoznao ravnatelja dr. Josipa Bösendorfera. Dr. Josip Bösendorfer prvi me upoznao s istraživanjima iz prošlosti Slavonije te mogu reći da je on bio moj mentor koji mi je pomogao da postanem povjesničar. Dr. Josipa Bösendorfera smatram najvećim povjesničarom Slavonije jer je svojim istraživanjem početkom XX. stoljeća započeo suvremeno i znanstveno utemeljeno vrednovanje povijesti Slavonije. Nažalost, nije se mogao posvetiti samo znanosti jer je trpio i brojne političke progone, počevši od studentskih dana kada je sudjelovao u paljenju mađarske zastave prilikom dolaska hrvatskog kralja Franje Josipa u Zagreb. Tada je izbačen sa zagrebačkog sveučilišta, a školovanje je nastavio u austrijskoj polovici Monarhije. Progoni su se nastavili i u Kraljevini Jugoslaviji, kada je zbog hrvatskih uvjerenja prisilno umirovljen. Nažalost, politička umirovljenja osoba iz kulture postoje i danas. Tijekom Drugog svjetskog rata uložio je velike snage kako bi spasio osječki gradski muzej od njemačkih okupatora. Za to mu se niti onda, a niti danas ne odaje dovoljno priznanja jer upravo zahvaljujući njemu u Osijeku imamo najveći kompleksni muzej u Republici Hrvatskoj, koji svojom građom, uz arhiv i galeriju, omogućuje

izvrstan uvid u osječku povijest. Progonjen je i u novoj Jugoslaviji, zbog toga što njegovi tekstovi nisu odgovarali dogmatskim partijskim uvjerenjima i velikosrpskoj ideologiji.

U istraživanjima ste uvijek ostali vezani uz Osijek i Slavoniju. Zašto je tomu tako?

U Osijek sam se doselio 1942. godine, prije toga živio sam uz more i bio vezan za njega. Premda Osijek nema more, ima rijeku Dravu koja je ovaj grad učinila posebnim i kroz povijest, a i u mom životu. Iako sam iz Osijeka otišao rano i u njemu malo boravio, uvijek sam mu se vraćao u svojim istraživanjima. Možda je to zbog ljudi koji su ondje drugačiji nego u Zagrebu ili zbog Grada koji je prihvaćao sve doseljenike kao svoju djecu. Nadam se da sam se odužio mom Gradu s cijelim nizom bibliografskih jedinica čija je on tema. Slavonija ima prebogatiju povijest koja je sastavljena od mnogih slavnihi osoba i događaja, no nažalost malo je istražena, a neka područja gotovo su netaknuta. Cijeli sam život istraživao povijest Slavonije, a sada, nakon 60 godina istraživačkog rada, mogu reći da bi mi trebalo još nekoliko života da bih istražio barem veći dio povijesti Slavonije.

Kako biste ocijenili stanje hrvatske historiografije kada ste započinjali s radom, a kako danas?

U Muzeju Slavonije zaposlio sam se 1. ožujka 1954. godine. Tada je stanje hrvatske historiografije bilo je vrlo skromno jer smo imali malo povjesničara. Za hrvatsku povijest ovisili smo o Šišićevim djelima jer drugih istaknutijih predstavnika nije bilo. Više je bilo onih koji su se bavili temama iz 19. stoljeća jer je i materijal bio dostupniji, dok se starijom poviješću gotovo nitko nije bavio. Što se tiče istraživanja lokalnih povijesti, situacija je slična kao i danas. Najbolje je bila istražena povijest Dalmacije i Istre, a najlošije povijest Slavonije. Ne vidim puno napretka u historiografiji sjevernog dijela Hrvatske. Za razliku od Hrvata, Mađari su još krajem 19. stoljeća objavili izvore bez kojih nema smisla započinjati istraživanje povijesti Slavonije. A kod nas je vrlo malo istraživača upoznato s njima. Povijest se ne može istraživati bez ključnih izvora, a nažalost velik broj današnjih povjesničara radi samo kompilacije drugih autora i tako se povećanjem broja objavljenih radova stvara prividan razvoj historiografije, no samo se povećava kvantiteta, ali ne i kvaliteta. Uzmimo kao primjer Jadransku obalu; još nitko nije temeljito istražio vezu gradova s jedne i s druge strane obale Jadranskog mora, a mišljenja sam da se upravo u komunalnim arhivima zapadnojadranske obale kriju odgovori na neka pitanja iz naše rane povijesti.

Što su po Vašem mišljenju najveći problemi suvremene hrvatske historiografije?

Problem je što povjesničari ne rade na izvornom arhivskom gradivu, no ne možemo samo njih kriviti za to. Glavni su razlog tomu teške materijalne prilike, uslijed čega hrvatska historiografija stagnira. Povjesničari nemaju prilike istraživati u stranim arhivima, a strani arhivi su bogati građom koja se odnosi na Hrvatsku, a posebno na Slavoniju. Ponovno se vraćam na naše susjede Mađare, oni su između dva svjetska rata stvorili zbirku izvora koje su sakupili diljem Europe i tako omogućili svojim povjesničarima lakše istraživanje. Kad sam 1971. godine prvi put došao u arhiv u Budimpešti, ostao sam zatečen kad su mi arhivisti, na tečnom hrvatskom, rekli da je posljednji hrvatski povjesničar koji je ondje istraživao bio upravo Ferdo Šišić. A Šišić je tada bio mrtav već gotovo 30 godina! Mi smo imali velik broj doktora povijesti koji su objavljivali bez konzultiranja glavnih izvora. Među mlađom generacijom današnjih povjesničara postoji trend odlazaka na doktorate u Budimpeštu. Nadam se da će

Povjesničar dr. sc. Ive Mažuran

tamo znati dobro iskoristi vrijeme i posvetiti se istraživanju hrvatske povijesti u mađarskim arhivima, koji su prebogati građom vezanom uz naše prostore.

Kako ocjenjujete novija povijesna istraživanja povijesti Slavonije?

Drago mi je da se u Slavoniji nešto radi i piše, napokon imamo i Institut za povijest u Slavonskom Brodu, Odsjek za povijest u Osijeku, Državni Arhiv u Osijeku, Muzej Slavonije u Osijeku i još neke manje lokalne arhive i muzeje. Nažalost, njihov je rad vrlo skroman jer nedostaje suradnje među institucijama i zajedničkih projekata. Tim projektima i suradnjom među stručnjacima trebalo bi se temeljito istražiti povijest Slavonije. Povijest Slavonije prebogata je, a naš je najveći problem nedostatak stručnjaka koji su spremni godine i godine rada provesti u domaćim i stranim arhivima, kako bi načinili kvalitetne studije i tako unaprijedili slavonsku historiografiju. Srećom, nije sve tako crno, još uvijek stručnjaci koji kvalitetno rade i pišu, a nadajmo se da ćemo u skoroj budućnosti imati još više kvalitetnih stručnjaka, koji će rasvijetliti nepoznanice iz naše povijesti. Dobar nam primjer svakako daje Državni arhiv u Osijeku, koji stalnom objavom izvora omogućuje stručnjacima lakšu dostupnost materijala i tako im omogućuje brže i jeftinije istraživanje. Drago mi je da je Arhiv nastavio s izdavačkom djelatnošću koju smo započeli dr. Kamilo Firnger i ja još sredinom 60-tih godina prošlog stoljeća.

Koji su strani arhivi najbogatiji građom za povijest Slavonije?

Po količini građe svakako su najbogatiji arhivi koji se nalaze u centru nekadašnje države u Beču, a to su komorski, vojni i finansijski arhiv. Od austrijskih arhiva, za istraživanje povijesti Slavonije, svakako je značajan onaj u Grazu, gdje se nalaze izvori vezani uz osnivanje i djelovanje Vojne granice. U Budimpešti je značajan komorski arhiv, u kojem se mogu pronaći podatci o povijesti Osijeka i Slavonije, a svakako su najbrojniji izvori koji govore o refeudalizaciji Slavonije u 18. stoljeću, tj. o ponovnom osnivanju vlastelinstava. Za oslobođanje Slavonije od Turaka najznačajniji nam je arhiv u Karlsruheu jer je jedan od glavnih vojskovođa u tom ratu, Ludwig Badenski, tamo imao svoje sjedište, pa su tamo stizali svi izvještaji s ratišta, a naravno odatle se i planirala strategija daljnjih osvajanja. Dakako, za doba osmanske vladavine ne smijemo izostaviti turske arhive, koji su nedovoljno poznati našim povjesničarima.

S kojim problemima ste se susretali tijekom Vaših istraživanja?

Najveći problemi bili su financijske naravi jer sam djelovao kao samostalni istraživač. Sva svoja istraživanja sam sam financirao. Za sve objavljeno u časopisima, novinama, prigodnim izdanjima, s iznimkom za nekoliko knjiga, nisam primio nikakav autorski honorar. Kada sam 1. rujna 1960. godine počeo raditi u Arhivu u Osijeku, nisam imao svoj radni prostor, stolicu, pisači stol, a kamoli pisaću mašinu. Arhiv su tada činili dokumenti koji su bili „složeni“ na podu i kao takvi nisu bili dostupni istraživačima za istraživanje. Uz jednog arhivskog radnika i ja sam postao radnik. Izradili smo nove police i kompletnu građu složili na njih. Od 1960. do 1971. godine uredio sam i izdao 65 brojeva Revije, časopisa za književnost, kulturu, umjetnost i društvena pitanja Ogranka Matice hrvatske u Osijeku. Brojni problemi često su bili i političke naravi jer sam zbog svojih stavova bio nepodoban komunističkoj vlasti. Uslijed toga sam 1970. godine i podnio ostavku na mjesto ravnatelja Historijskog arhiva u Osijeku te se preselio u

Zagreb i počeo raditi kao stručni urednik Školske knjige za društvene znanosti. Tada su, 60-ih godina, granice bile zatvorene, pa je iz Osijeka bilo gotovo nemoguće doći u inozemstvo. Preseljenjem u Zagreb inozemstvo je postalo dostupnije. Tako da su od tada moji radovi bili bogatiji izvorima iz stranih arhiva.

Na koje istraživanje, odnosno na koju knjigu ste najponosniji?

Nikada nisam o tome razmišljao, no svakako sam najponosniji na objavljene izvore iz 18. stoljeća, kojima je ostvaren pomak u našoj povijesnoj znanosti. To su Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. i 1702. godine, Izvještaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon Osmanske vladavine 1698. i 1702. godine, Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine te Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702. godine. A od autorskih knjiga smatram da su najvrjednije Hrvati i Osmansko Carstvo i Grad i tvrđava Osijek. Na prijedlog dr. Kamila Firngera prepisao sam i priredio za tisak Najstariji zapisnik općine

Osijek – Tvrđa od 1705. – 1745. godine i tim sam djelom započeo svoju djelatnost na objavljivanju izvora. Posebno sam ponosan na jednu epizodu

iz osječke povijesti s početka XX. stoljeća; godine 1905. u Osijeku je bio prvi opći štrajk na našem području, a tom je prilikom smrtno stradao 16-ogodišnji mladić Srećko Kulunčić. Već 1906. godine socijal – demokratsko radništvo Osijeka podiže mu spomenik koji postoji i danas, nakon što je obnovljen 1971. godine. Osijek je jedinstven grad u Europi po tom spomeniku, budući da se u svom radu nikad nisam susreo sa sličnim fenomenom u Europi.

Planirate li u doglednoj budućnosti izdati neku novu knjigu?

Planiram, no nadam se da će mi to omogućiti zdravstvene prilike. Planiram napisati novi tekst o Osijeku u vrijeme osmanske vladavine, na temelju novootkrivenih izvora, čime planiram dopuniti studiju Srednjovjekovni i turski Osijek. U pripremi za tisak imam izvore koji govore o stanju u Slavoniji 1723. godine i izvore o funkcioniranju osječkog magistrata krajem 17. stoljeća. To je razdoblje potpuno nepoznato, pa bi ti izvori trebali osvijetliti nama nedovoljno poznato razdoblje povijesti Osijeka i Slavonije. No u prvom redu planiram dovršiti autobiografiju, u kojoj sam progovorio o svom životu i radu, a tako i o svojim suvremenicima.

Koja je Vaša poruka studentima koje zanima istraživački rad?

Trebaju početi od početka, najprije se upoznati s dosezima historiografije kroz čitanje povijesnih knjiga te vidjeti koje izvore i literaturu autor koristi u pisanju. Svaki student već tijekom studija treba početi skupljati stručnu i znanstvenu literaturu. Student ne može u pravom smislu riječi studirati bez svoje knjižnice, koja mu treba služiti kao pomoć u izgradnji njega kao budućeg znanstvenika. Prilikom pisanja uvijek se moraju pozvati na izvore i literaturu. Moraju shvatiti da su i izvori i literatura podložni kritici, a da je rad bez izvora samo kompilacija. Trebaju biti hrabri i spremni na izazove i učenje novih znanja jer samo tako mogu postati dobri povjesničari i dovesti do napretka hrvatsku povijesnu znanost. Naravno, od sveg im srca želim puno sreće i uspjeha u istraživanju povijesti Slavonije, nadam se da će svojim radom nastaviti ono što smo započeli mi, njihovi prethodnici.

Predstavljanje knjige
"Hrvati - slike iz ratničke prošlosti"
u Zagrebu 1993. godine

Ive Mažuran (krajnje desno) u društvu
Gustava Krkleca, Grge Novaka i
Dobriše Cesarića; Vinkovci 1966.
godine

PRIKAZ FILMA

BITKA ZA ALŽIR (1966.) ILI LA LIBERTÉ PUŠKOSTROJNICOM NA CASBAH' NAČIN

Slaven Lendić

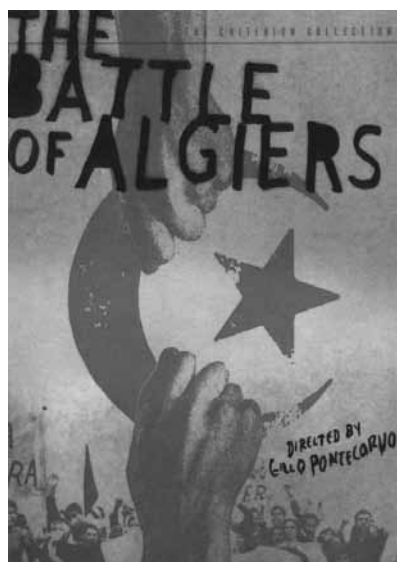
Pojmovi kao što su kolonijalizam, kolateralne žrtve, politička radikalizacija civilne populacije i narodni suverenitet, često su implicitno ili barem usputno, prisutni u filmskome diskurzu, jer ipak je osnova svake filmske (ili kazališne) priče sukob neke vrste. Ukoliko je potrebno posegnuti za gore spomenutim pojmovima, predmet našega interesa jest sukob, koji bi znameniti pruski vojni časnik i teoretičar Carl von Clausewitz (1780. – 1831.), nazvao *nastavkom politike drugim sredstvima* ili jednostavnije rečeno, ratnim stanjem. Takvu definiciju rata potvrđuje i film *Bitka za Alžir*. U drugoj polovici 20. stoljeća, povijesni ratni film, kao žanr, više i nije posebno nov, osobito u sferi europskoga filma gdje kao priznati klasici već stoje *Oklopnjača Potemkin* (1925.), *Lawrence od Arabije* (1962.) i izvorna crno – bijela verzija filma *Cry, The Beloved Country* (1952.). *Bitka za Alžir* plod je talijansko – alžirske koprodukcije te autorsko djelo priznatoga talijanskoga redatelja Gilla Pontecorva, koji potpisuje i scenarij, dok je za soundtrack odgovoran kultni skladatelj Ennio Morricone. Film se temelji na događajima iz alžirskoga rata za nezavisnost (1954. – 1962.) koji se može smatrati izravnom posljedicom francuskoga kolonijalizma 19. stoljeća, a radnja prati razdoblje između 1954. i 1957. godine, vrijeme prvih vojnih intervencija koje su često imale policijski karakter; u mnogo je slučajeva, od strane francuskih snaga, korišteno okrutno mučenje zarobljenika, koje je u filmu zorno prikazano. S druge strane, film ne propušta prikazati ni radikalne napade alžirskih islamista i postavljanje bombi u diskoteke, kafiće i restorane. Snimljen je u crno – bijeloj tehnici, a po načinima na koje gledatelju priča priču, o krvavom sukobu u Alžiru, prilično slični dokumentarnome filmu. Upravo to opravdava i promotivni slogan koji je pratio film za vrijeme reklamne kampanje obnovljenog DVD izdanja iz 2004. godine te naglašavao kako film ne sadrži niti jedan kadar neke dokumentarne emisije ili kadar iz televizijske reportaže. Ovdje, dakle, nije riječ o dokumentarnome filmu, nego o nemilosrdnom, trezvenom i pažljivo konstruiranom povijesnom i ratnom filmu.

1 Islamska utvrda ili naselje, u Alžiru čitava islamska četvrt u kojoj je mahom živjelo domicilno islamsko stanovništvo. Na Balkanu se ovaj naziv preoblikovao u «kasaba», a na području Bosne često označava «stari dio grada», «centar grada», ali i maleni grad u provinciji.

Kolonijalizam, suverenitet i urbano ratovanje nikako nisu jednoznačni niti jednostavni pojmovi, a ovaj film to zorno prikazuje. *Bitka za Alžir*, potvrđuje svoj status svezremenog filmskog klasika, ne detaljnim psihološkim nijansiranjem epskih protagonista rata ili scenskim ilustracijama uzaludnosti rata kroz grandiozno tragične bitke, već upravo suprotno. Film svoj doprinos i relevantnost ostvaruje osjetnom nepristranošću, nedostatkom moraliziranja, kao i romantiziranja te stvaranjem osjećaja vrlo autentične *neugode*, sučeljavajući gledatelja s onim što doista ne želi vidjeti, čak ni u povijesno – ratnome filmu. Dobar primjer takvih scena jesu scene koje prikazuju odavno prisutnu ksenofobiju i netrpeljivost u alžirskome društvu, koje bivaju pojačane radikalizacijom izvanrednog i ratnog stanja, kao npr. skupinu veselih muslimanskih dječaka koji u uličici prepadaju i ubijaju francuskog prosjaka i bogalja. S druge strane, jednaku nelagodu pobuđuje i rulja francuskih civila, koji potrese-

ni nakon eksplozije bombe, svoj bijes iskaljuju na malenom tamnoputom dječaku koji se jedva spašava. Ovdje su također i već spomenuta mučenja koja su provodile francuske vojne snage, ali i nasilni radikalizam muslimanske oslobodilačke fronte te civilne žrtve na obje strane. Film se uspješno čuva od pristranosti i romantiziranja, na način da francuski vojnici nisu prikazani kao nemilosrdni koljači i plaćenici, već kao izuzetno disciplinirani profesionalci, na čelu s odlikovanim i sposobnim pukovnikom Mathieuom, kojega tumači Jean Martin, kojemu je protuteža bivši sitni kriminalac, a sada idealistički junak revolucije Ali La Pointe kojeg tumači Brahim Hadjadj. Film nekonvencionalno prikazuje, ne samo već mnogo puta viđene islamističke radikale, već i prave

islamske intelektualce i idejne vođe poput Ben M'Hidija. Osobito su zanimljivi filmski prikazi tiskovnih konferencija za francuske i svjetske novinare, prilikom kojih pukovnik Mathieu naglašava (iz filmske perspektive opravdano) kako francuski vojnici u Alžiru nisu sadisti ni koljači, već disciplinirani profesionalci, a oni koji ih zovu fašistima ili nacistima, zaboravljaju da su mnogi od upravo tih vojnika odigrali ključne uloge u Pokretu otpora nacističkoj i vichijevskoj vlasti, a neki čak preživjeli i logore poput Dachaua i Buchenwalda. Sve to dolazi kao demant primamljivim i pojednostavljenim vječitim teorijama o tome kako fašizmi, militarizmi i represivne mjere uvijek proizlaze od *jednog te istog*. S druge strane, islamski vođa Ben M'Hidi, kaže kako je neupitno da su alžirska sela bombardirana francuskim avionima, civilne žrtve svaki-dašnja pojava, a kroz film se vidi i nesloboda prakticiranja vjeroispovijesti većinskog muslimanskog stanovništva. Film je vrlo autentičan, među ostalima, po pitanjima vojne teorije i taktike, a detaljno su prikazane vojne i policijske mjere protiv pobune, tročlane revolucionarne

Filmski poster

čelije pobunjenika te urbano ratovanje. Kako se alžirski rat za nezavisnost danas vodi kao jedan od najvažnijih dekolonizacijskih ratova i procesa, moglo bi se protumačiti kako je film osuda francuskoga kolonijalizma, preciznije, posljedica do kojih je takav kolonijalizam doveo. No, kolonijalizam nije jednoznačan fenomen i ne odražava se svagdje jednako niti s jednakim posljedicama. U ovome je slučaju, krajnja posljedica težnja narodnome suverenitetu kroz dugotrajan i mukotrpan ratni sukob koji odnosi mnogo civilnih žrtava. Upravo to prikazuje i zadnja scena filma; alžirski narod kliče na ulicama demonstrirajući suverenost, čak i nakon poraza u oružanim sukobima, što je bilo dovoljno da uvjeri francusko civilno stanovništvo,

Redatelj Gillo Pontecorvo
(1919. - 2006.)

intelektualce (među kojima su kultni Jean Paul – Sartre i Raymond Aron), kao i predsjednika Charles de Gaullea, da 1962. Evijanskim sporazumom odobri nezavisnost Alžira i uspostavi trajni prekid vatre. Iz takvoga kuta promatranja, film ne biva nužno moralnom osudom (iako i za takvo promatranje ima osnove), već neumoljivim *prikazom* vojne taktike, urbanog ratovanja, civilnih žrtava i radikalizma, ali i svojevrsnoga umjetničkog koda ipak dobrodošlom završetku jednog od oblika otvorenog francuskog kolonijalizma. Iz te perspektive, svakako je simptomatična i *obrnuta kolonizacija* današnje Francuske od strane afričkih i alžirskih iseljenika te potvrđuje kako kolonijalizam u preobraženim oblicima i danas preživljava.

PRIKAZ KNJIGE

MITOVI, LAŽI I RATOVI ZA NAFTU

Autor: F. William Engdahl

Izdanje: Profil knjiga, Zagreb, 2012., 304 str.

Irvoje Petrović

Knjiga *Mitovi, laži i ratovi za naftu* F. Williama Engdahla, rezultat je njegova bavljenja naftnom politikom već niz godina. Ovaj poznati suvremeni ekonomski analitičar i stručnjak za geopolitiku, autor knjiga *Stoljeće rata*, *Stoljeće rata 2*, *Sjeme uništenja: geopolitika genetski modificirane hrane i globalno carstvo* te *Bogovi novca: Wall Street i propast "američkog stoljeća"*, u svojoj novoj knjizi iznosi okolnosti o začetku mita o ograničenim zalihama nafte i neznanstvenoj tvrdnji kako je nafta nastala od fosilnih ostataka dinosaura i biljaka.

Sadržajno, podijeljena je u 14 poglavlja koja kronološki prate događaje vezane uz anglo-američku kontrolu nad naftom, od Prvog i Drugog svjetskog rata preko regionalnih ratova i sukoba tijekom hladnoratovskoga razdoblja pa sve do suvremenih događaja poput pobuna na afričkome kontinentu 2010. i 2011. godine.

Naslovljavanjem prvoga poglavlja, *Ponavljanje katastrofalne pogreške* (15.-39.str.), autor je želio naglasiti kako je glavni uzrok poraza Njemačke, u oba svjetska rata, bio u tome što njezino vodstvo nije uvidjelo stratešku važnost kontrole nafte i oduzimanja te kontrole neprijatelju. Također, autor kroz poglavlje usmjerava pozornost i na ulogu koju je Velika

Britanija imala na Bliskom i Srednjem istoku gdje je, raznim prevarama i tajnim sporazumima tijekom i nakon Prvog svjetskog rata, osigurala kontrolu nad arapskim poljima bogatim naftom. Pa tako, osim o poznatome Sykes-Picotovom sporazumu, saznajemo o postavljanju probritanskih režima u arapskim zemljama, o njezinoj ulozi u grčko-turskom ratu, o prevari nad Arapima u Palestini i drugim događajima koje su Britanci iskoristili ili potaknuli kako bi se domogli kontrole nad naftom.

U drugome poglavlju, *Promjena globalne moći* (40.-48.str.), navodi se kako je nakon Drugog svjetskog rata u SAD-u došlo do određenih poteza, od uništenja električnih tramvaja do prestanka ulaganja u željezničke pruge, kako bi se oslobodili prijevozni putovi za gorivo dobiveno iz nafte, koja je u vlasništvu Rockefellerovih američkih naftnih kompanija.

Poglavlje *Tiho oružje za mirne ratove* (49.-72.str.), govori o počecima širenja utjecaja obitelji Rockefeller na američku vladu tijekom Eisenhowerovog mandata radi ostvarivanja interesa svog novog globalnog naftnog carstva. Također, unutar ovoga poglavlja, upoznajemo se s geofizičarom Marionom Kingom Hubbertom, koji je 1956. godine napisao znanstveni rad u kojem je prihvatio teoriju o fosilnom podrijetlu nafte, a da ju nije pokušao znanstveno potvrditi te zaključio da su zalihe nafte ograničene. Njegovom se pseudoznanstvenom tezom o ograničenim zalihama nafte služe naftni lobiji sve do današnjih dana ne bi li tako opravdali visoke cijene nafte jer, ako nafte ima u izobilju kako će opravdati njezinu visoku cijenu i podizanje te cijene u budućnosti.

Poglavlje *Dramatičan šok* (73.-100.str.), započinje događajima koji su prethodili naftnom šoku iz 1973. godine, odnosno, Nixonovim ukidanjem konvertibilnosti američkog dolara u zlato, čime je doveo do toga da je

bretonvudski sustav iz 1944. godine prestao postojati, a zamijenila ga je situacija u kojoj jedino američki dolar služi kao pričuvna valuta drugih zemalja. Nadalje, autor piše kako je naftni šok iz 1973. godine pripremljen na sastanku vodećih svjetskih financijskih i političkih moćnika, tzv. Družba Bilderberg, u Saltsjobadenu u Švedskoj te ističe povezanost iranskoga šaha s obitelji Rockefeller i ulogu Henryja Kissingera, predsjednika Vijeća za nacionalnu sigurnost Bijele kuće i američkog ministra vanjskih poslova, u pripremanju Yomkipurskog rata iz 1973. godine između Izraela i arapskih zemalja, koji je natjerao članice OPEC-a da povećaju cijene nafte.

U petome poglavlju, **Maltuzijanska energetska strategija** (101.-123.str.), upoznajemo se s nizom elitnih organizacija i *trustova mozгова* poput Rimskoga kluba, Stocklomske konferencije i Dana planeta Zemlje UN-a; studije MIT-a *Granice razvitka* i Trilateralne komisije, koje su, krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina, pokrenuli međunarodni krugovi izravno povezani s Davidom Rockefellerom. Cilj im je bio promovirati ideju *ograničenosti prirodnih resursa* te poticati upotrebljavanje tzv. alternativnih izvora energije, poput vjetra i sunčeve energije. Tim su potezom namjeravali držati visoke cijene dok potražnja pada. Držeći kontrolu nad programom, nevladine su organizacije mogle držati kontrolu nad rezultatom te na taj način osigurati ne ugrožavanje ključnih naftnih interesa.

Poglavlje **Talac banke Chase Manhattan** (124.-141.str.), govori o nastanku Trilateralne komisije osnovane od strane Davida Rockefellera 1973. godine, a koju je sačinjavala odabrana poslovna, bankarska i politička elita iz Sjeverne Amerike, Zapadne Europe i prvi puta iz Japana. Članovi te komisije, predvođeni Zbigniew Brzezinskim, u velikome su broju popunjavali Carterovu administraciju, stoga je ona u pojedinim medijima nazivana i Trilateralnim predsjedništvom. Također, poglavlje je posvećeno i spletkama koje je David Rockefeller izveo kako bi njegova banka Chase Manhattan uspjela zamrznuti sredstva u inozemstvu i spasiti svoje milijarde nakon promjene režima u Iranu 1979. godine te kako je za to iskoristio talačku krizu američke ambasade u Teheranu.

Rat za naftu preko posrednika (142.-166.str.) naziv je sedmoga poglavlja u kojemu autor označava iračko-iranski rat kao početak gotovo neprestanog niza posredničkih ratova u režiji SAD-a te naposljetku, ratova koje će SAD izravno voditi u novome stoljeću; za kontrolu, naftom bogatog, Bliskog istoka. U poglavlju se još otkriva i Kissingerova uloga u tajnom naoružanju Saddama, o Saddamovim vezama s CIA-om i tajnom prodajom oružja Iranu, tzv. afera Iran-Contra. Washington je naoružavao obje strane u namjeri da rat, koji bi trebao potrajati nekoliko godina, pohara obje zemlje te

da na kraju nijedna strana ne pobijedi ili ne dobije odlučujuću prednost. Također, autor piše o izazivanju obrnutoga naftnog šoka 1985. godine, odnosno, privremene rušenju svjetske naftne cijene, što bi ga trebala provesti Saudijska Arabija, tada najveći svjetski proizvođač nafte, na nagovor američkoga ministarstva vanjskih poslova, a koji bi za cilj imao *ubrizgavanje* kratkoročnog poticaja američkom gospodarstvu i burzi, kako bi se stvorila bolja gospodarska situacija za izbornu kampanju Georgea Busha 1988. godine, te uzrokovanje bankrota Sovjetskog Saveza.

Tema osmoga poglavlja, **Kontrola sve nafte, posvuda** (167.-182.str.), Zaljevski je rat iz 1990. i 1991. godine koji se vodio radi ciljeva američke vanjske politike, koji nikada nisu javno određeni, nego ih se spominjalo u ublaženoj verziji pod terminom *Novi svjetski poredak*. Autor nas upoznaje sa *zakulisnim igrama* Bushove vlade koja je potajno poticala Kuvajt da preplavi tržište naftom i na taj način snizi OPEC-ovu cijenu nafte i financijski uništi ratom i dugom poharan Irak. Također, američki politički vrh poslao je jasnu poruku Saddamu kako neće zauzimati stajalište u potencijalnome sukobu između Iraka i Kuvajta, međutim, američka je vojska reagirala čim je Irak napao Kuvajt.

Poglavlje **Otimanje sovjetskih naftnih resursa** (183.-201.str.), ukazuje kako je, nakon pada komunizma, visoko na listi washingtonskih prioriteta stajala izravna kontrola nafte i plina na području Sovjetskoga Saveza. U poglavlju se govori o zauzimanju naftnih polja u Kazahstanu od strane anglo-američkih naftnih divova te o ratu u Čečeniji kao borbi između Rusije i SAD-a za kontrolu nad mogućim i postojećim naftovodnim putovima koji su prolazili kroz nju. Također, predstavljen je Cheneyov dokument iz 1992. godine *Smjernice obrambenog planiranja*, koji je bio uvod u ono što će postati jasna strateška doktrina nakon 11. rujna sadržana u *Bushovoj doktrini*. U njemu stoji kako će

politička i vojna misija SAD-a u razdoblju nakon Hladnog rata, biti sprječavanje pojave bilo koje supersile u Zapadnoj Europi, Aziji ili na području bivšega SSSR-a, što bi SAD-u omogućavalo da sam odlučuje o pokretanjima preventivnih ratova.

U poglavlju **Nova ruska revolucija** (202.-224.str.), autor piše o otkriću rusko-ukrajinskog znanstvenog tima iz 1994. godine koji je dokazao da nafta i prirodni plin dolaze duboko iz Zemljina plašta, a ne procesom biološkog trošenja. Tako je fosilna teorija o podrijetlu nafte znanstveno prokazana kao jedna od najvećih prevara u povijesti znanosti. Naglasili su kako su naftna polja obnovljiva te kako bi se, uz drugačije razumijevanje unutarnje dinamike Zemlje, nafta i plin mogli pronaći u izobilju po cijeloj planeti. Ako bi se ruska teorija pokazala istinitom, Washington bi mogao izgubiti jednu od

poluga geopolitičke kontrole, jer bi države poput Kine, Brazila, Indije, Pakistana i Turske počele razvijati nezavisne izvore za osnovnu energiju koja pokreće njihovo moderno gospodarstvo. Autor zaključuje kako je SAD-u bio potreban radikalni odgovor. Stoga će, u sljedećih desetak godina, uslijediti američki ratovi za naftu po cijelome svijetu, počevši s Irakom i Afganistanom.

U sljedećem poglavlju, **Veliki naftni kartel uzvraća udarac** (225.-245.str.), autor piše o iskorištavanju teorije geologa Campbella i Laherrera o *vrhuncu crpljenja nafte* od strane Dicka Cheneyja, kako bi opravdao vojnu intervenciju SAD-a u naftnim poljima Bliskoga istoka. Rat protiv terorizma, nevidljivoga neprijatelja, koji je pokrenut nakon 11. rujna, bio je samo izlika za globalni rat kontrole svjetske nafte, kao što je rat protiv *bezbožnoga komunizma* nekoć bio izlika za stvaranje trajne nacionalne sigurnosti. Prije američke okupacije Iraka, Saddam je potpisao ugovore o istraživanju iračkih naftnih polja s ruskim, kineskim i francuskim naftnim kompanijama, dok je američke isključio. Autor zaključuje da je Washington napao Irak kako bi preduhitrio gubitak, drugih po redu, najvećih rezervi konvencionalne nafte na svijetu i zbog stvaranja trajnoga lanca američkih vojnih baza iz kojih će se moći kontrolirati cijeli, naftom bogat, perzijski zaljev.

U dvanaestome poglavlju, **Ratovi za naftu između Rusije i Cheneyja** (246.-262.str.), autor piše kako je administracija Bush-Cheney imala jasnu stratešku misiju; osmisliti kontrolu golemog euroazijskog kontinenta bogatog mineralima i to odvajanjem Rusije od Kine, militariziranjem područja od Bliskoga istoka do Gruzije i Afganistana te kontroliranjem naftovoda na cijelom euroazijskom kontinentu. Prioritet Washingtona bio je veliki naftovod Baku-Tbilisi-Ceyhan kojim bi goleme naftne rezerve iz regije oko Bakua mogle doći na zapadna tržišta neovisno o ruskim naftovodima. Stoga su, u tu svrhu, u Gruziji i Ukrajini morali biti postavljeni proamerički režimi.

Trinaesto poglavlje, **Kina postaje nova meta** (263.-280.str.), posvećeno je Kini kao ekonomskoj sili u usponu za koju je američki rat protiv terorizma, na naftom bogatom islamskom svijetu, predstavljao veliki šok s obzirom na to da je ona već bila uložila u iračku naftu. Ipak, Kina je bila najaktivnija u Africi, a s time je ugrozila desetljeća washingtonske politike tretiranja Afrike *de facto* kolonijalnom ostavštinom pod patronatom MMF-a, čije se sirovine s vremena na vrijeme mogu i opljačkati. Bushova administracija vrlo je agresivno odgovorila na sve veću prisutnost Kine u Africi, osobito u sudanskoj regiji Darfour, gdje su Kinezi pronašli golemo naftno područje. Nimalo slučajno, Washington je uskoro optužio Sudan za genocid u Darfouru, a američki ministar vanjskih poslova pozvao je NATO-ove trupe da ondje *uspostave mir*.

U zadnjem poglavlju, **Rat Washingtona na "Velikom Bliskom istoku"** (281.-304.str.), autor ukazuje na to da se pobune iz 2010. i 2011. godine na Bliskome istoku i u Africi uklapaju u geografski kontekst Bushova plana za *Veliki Bliski istok* kojim se uvode *demokracija* i gospodarske reforme *liberalnog slobodnog tržišta* na područja islamskih zemalja od Afganistana do Maroka. Ustanci su bili tek sljedeći veliki korak kojim će strateški dio Euroazije biti doveden pod izravnu vojnu kontrolu SAD-a i NATO-a i kojim će azijske države od Japana do Kine i Indije, biti spriječene u provođenju potpuno neovisne vanjske politike. Za razliku od Tunisa i Egipta, gdje su

promjene režima imale sva obilježja prevrata koje je SAD organizirao po modelu *obojenih revolucija* u Gruziji i Ukrajini 2004., u Libiji se Washington nije mogao sakriti iza *fasade* nenasilnih prosvjednih mladih, nego je bio primoran posegnuti za naoružavanjem i obučavanjem autohtonih pripadnika libijske opozicije u onome što je preraslo u pravi pobunjenički građanski rat.

Većina je sadržaja knjige *Mitovi, laži i ratovi za naftu* ponavljanje gradiva iz Engdahlovih knjiga *Stoljeće rata* i *Stoljeće rata 2*, samo što ovdje autor stavlja naglasak na mit o ograničenim zalihama nafte, koji su proširili anglo-američki

naftni divovi i s njima povezani politički moćnici. Knjiga je, bez obzira slagali se s osnovnom autorovom tezom o ograničenosti zaliha nafte ili ne, korisna za razumijevanje suvremenog anglo-američkoga kolonijalizma, ratova i sukoba na Bliskom i Srednjem istoku te sjevernoj Africi. Iako ne isključuje i postojanje ostalih uzroka sukoba i ratova u svijetu, autor ističe kontrolu nad naftom, najvažnijom u širem kontekstu suvremenih događanja. Držeći se isključivo povijesnih činjenica, Engdahl podsjeća da, uz službenu povijest, postoji i skrivena povijest svijeta koju će neki povjesničari i političari ili ignorirati ili proglašiti *teorijom zavjere*, što je danas vrlo popularan način odvratanja pozornosti od ozbiljnosti sadržaja koje pruža određena knjiga slične tematike. S obzirom na to da je sadržaj knjige suprotan svemu što možemo čuti na nacionalnoj televiziji, pročitati u najprodavanijim domaćim listovima ili pak pronaći u školskim programima, on je koristan i u tome pogledu jer nam ukazuje na to da se brojni događaji ne zbivaju baš tako spontano kako ih se prikazuje u većini medija, ako ih se, naravno, uopće i spomene.

William Engdahl

IZVJEŠĆE O RADU UDRUGE ISHA – OSIJEK

Udruga ISHA-Osijek kroz cijelu 2012. redovito je održavala sastanke u prostorijama fakulteta. Na sastancima se raspravljalo o tekućim događajima, problemima, projektima i slično.

Na početku akademske godine 2011./2012. ISHA-Osijek po prvi puta organizira skup predavanja na temu: „Što je sve Slavonija?“ Udruga je zamislila takav događaj kako bi široj javnosti, te posebno studentima povijesti, ponudila kvalitetna i zanimljiva predavanja poznatih stručnjaka na neke teme iz slavonske povijesti. Skup je održan 21. listopada 2011. u prostoru Kluba knjižare Nova, a na zadanu temu izlagali su dr. sc. Stanko Andrić s temom „Što je sve Slavonija i neka općenita razmišljanja o povijesnim pokrajinama“, zatim Luka Pejić, prof. s temom „Između secesije i revolucije - dvostruki život Osijeka u 19. i početkom 20. stoljeća“ te prof. dr. sc. Goran Rem „Urbana kultura Slavonije 1980-ih“. Skup je moderirao Zvonimir Glavaš, član Udruge.

Udruga je 20. ožujka 2012. održala promociju 3. broja časopisa *Essehist*, s temom broja „Revolucionarna zbivanja u povijesti“. Zbog financijskih poteškoća oko izdavanja 3. broja časopisa Udruga je organizirala dobrotvorni koncert (1. ožujka 2012.) te je sav prihod od prodaje ulaznica namijenjen tiskanju časopisa.

Pojedini članovi udruge sudjelovali su na međunarodnim seminarima koji se održavaju četiri puta godišnje. Tako se prvi održao u Beogradu od 27. 12. 2011. do 2. 1. 2012., a zatim se u proljeće, od 2. do 8. travnja, u Jeni (Njemačka) održala godišnja konferencija međunarodne ISHA udruge te u Zagrebu od 24. do 30. rujna 2012., a na svim tim seminarima naši su članovi sudjelovali sa svojim seminarima na zadanu temu. Na seminaru u Jeni naša je članica Tihana Sedlar izabrana za

Članovi ISHA Osijek 2012.

članicu međunarodnog vijeća - ISHA International Board te je dobila mandat na godinu dana. U toj godini dužnost glavnog urednika međunarodnog ISHA-inog časopisa *Carnival* obnašao je Dubravko Aladić.

Potaknuta prošlogodišnjim skupom „Što je sve Slavonija?“, Udruga želi nastaviti s organiziranjem tribina. Tako je organizirala predavanje na temu „Folksdojčeri“, koje se održalo u prostoru Kluba knjižare Nova 14. prosinca 2012. Predavanje je održao ugledni povjesničar dr. sc. Vladimir Geiger, znanstveni savjetnik na Hrvatskom institutu za povijest. Udruga redovito održava svoj blog na čijim se stranicama može pratiti rad udruge, pročitati sva izdanja časopisa u pdf formatu, ali i pročitati neke zanimljivosti (crtice) iz povijesti. Krajem godine održani su izbori novog vodstva Udruge. Na mjesto predsjednika izabran je Dubravko Aladić, mjesto potpredsjednika preuzeo je Pavao Nujić, a tajnik udruge je Hrvoje Pavić. Udruga broji oko tridesetak članova.

Predavanje Vladimira Geigera na temu „Folksdojčeri“

Loredana Fabijanić

ABOUT ESSEHIST

Essehist is a magazine written and edited by the students of history from the Faculty of Philosophy in Osijek whose current editor in chief is Pavao Nujić. Main purpose of the magazine is to encourage students to research, write, and publish their works. Its name was coined by Marko Bagić and it is the acronym of "Esseg" (old German name for Osijek) and "historia".

Each issue is theme-based and totalitarian regimes were chosen to be the central topic of the first number (2009). Texts deal with Stalin's personality, Leni Riefenstahl's cinematography, works of art made by dictators, secret services and similarities between totalitarianism and atheism, just to name some. Cover, comic, and overall design was done by Domagoj Rapčak.

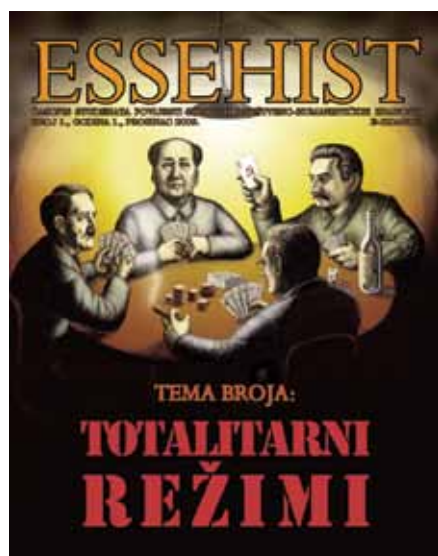
City of Osijek and its rich history was in the focus of the second issue of Essehist (2010). Osijek is the fourth largest city in Croatia and centre of the country's eastern region of Slavonia. History of Osijek goes back to the first Celtic settlements, clashes of Roman emperors, Ottoman invasions, Habsburg rule, industrial revolution of the 19th century up to modern warfare destruction and challenges of the contemporary world.

Theme of third issue was Revolutions and turning points in history (2011). French revolution, American War of Independence, the Gandhi movement, and warfare of the Renaissance covered were covered in that number of Essehist.

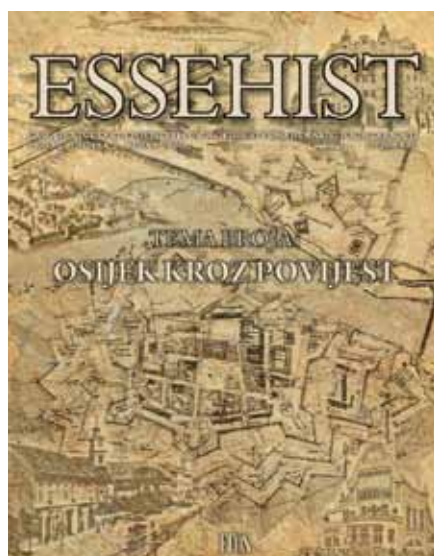
"Colonization" is the main topic of this issue. The process of colonization is discussed from different angles, and as a result we can read about colonization of America throughout theory, conquest or trade. This edition of the magazine covers the periods all the way from the first Greek settle on East Adriatic coast to de-colonization of 20th century.

In order to make our magazine better and gradually internationalize it, we will appreciate it if you would be so kind as to send us your comments and suggestions at essehist@gmail.com. Topic of the next issue will be "Beliefs, religions and myths" and it will be edited by the board with Pavao Nujić as the chief editor. For more information about Essehist and ISHA Osijek you can visit following blog: <http://ishaosijek.blogspot.com/>. We are looking forward to hearing from you!

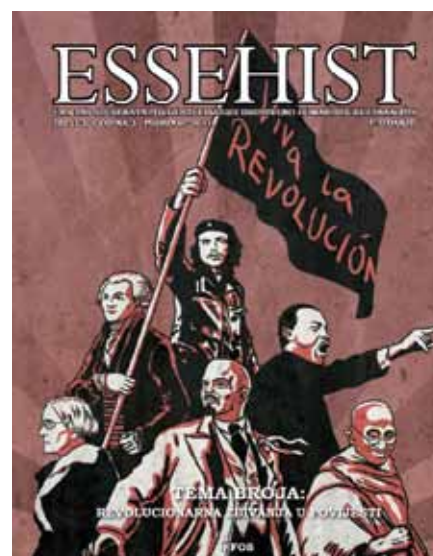
Pavao Nujić

Essehist cover, Issue No. 1, 2009

Essehist cover, Issue No. 2, 2010

Essehist-cover, Issue No. 3, 2011

SPONZORI

Posebna zahvala na donacijama i potpori:

Filozofski fakultet u Osijeku

Državni arhiv u Osijeku

Studio HS Internet d.o.o

Anonimnim privatnim donatorima

KRONOLOGIJA

Izbor najznačajnijih događaja
spomenutih u ovom broju Essehista.

384. godina pr. Kr. – Grci s otoka Parosa osnivaju Pharos na otoku Hvaru

219. godina pr. Kr. – Rimljani napadaju i osvajaju Pharos

35. – 33. godina pr. Kr. – Konačan prevlast Rima u Panoniji kada Oktavijan, budući car August, povodi svoju kampanju (*Bellum Illyricum*) protiv domorodačkih plemena u Iliriku.

1690. – Veliki broj Srba pod Arsenijem III. naseljava, između ostalog, Vojvodinu.

1714., 6. studenog – Pavao pl. Adamovich od cara i kralja Karla VI./III. dobio plemstvo.

1770., 6. listopada – Ivan Kapistran I. pl. Adamovich de Csepin od carice i kraljice Marije Terezije dobio pridjev *de Csepin / čepinski*

1876. – stvara se *Međunarodno udruženje za Afriku* kojemu je cilj bilo postavljanje trgovačkih i istraživačkih postaja preko središnje Afrike

1880.- 1881. – Prvi burski rat.

1222. – Kalačko-bački nadbiskup Ugrin (*Ugerinus*) na povratku iz križarske vojne naselio je u okolici Bača veću skupinu katoličkih izbjeglica s područja Usora i Soli.

1415., 14. kolovoza – Početak Portugalskog kolonijalizma osvajanjem utvrde Ceuta u Africi.

1492., 12. listopada – Kristofor Kolumbo pristaje na obale Sjeverne Amerike.

1521., 13. kolovoza – Pad Tenochtitlán i kraj Aztečkog Carstva.

1652. – Doseljavanje Nizozemaca na Rt dobre nade

1899.-1902. – Drugi burski rat, zaključen ugovorom u Vereenigingu.

1913. – Ivan Albercht barun Adamovich de Csepin od cara i kralja Franje Josipa dobio barunat

1935. – 1936. – Invazija Italije na Etiopiju.

1957. – Gana stječe neovisnost i time biva prva afrička zemlja koja se oslobađa kolonijalne vlasti.

Indija je svoju neovisnost od britanske krune stekla 1947. godine, a njezinu borbu najbolje predočava fotografija „Gandhi i kolovrat“ (originalni naziv „Gandhi and his Spinning Wheel“). Jedinstvenu fotografsku priliku dobila je američka fotografkinja Margaret Bourke-White, ujedno i prva žena koja je radila kao fotografkinja za američki časopis Life. Gandhijev portret u sjeni kolovrata, dok čita novine, snimljen je 15. srpnja 1946. godine kada je imao 76. godina. Međutim, fotografija umalo nije snimljena. Kada je Margaret Bourke-White krenula fotografirati Gandhija s kolovratom, zaustavili su je njegovi tajnici tražeći da prvo sama nauči koristiti kolovrat. Gandhi je koristio kolovrat (indijski naziv charkha-kotlač) svaki dan po sat vremena, obično oko 4 sata poslijepodne, a postao je indijski simbol suprotstavljanja snažnom britanskom kolonijalnom utjecaju i time ujedinito politički stav i praktičnost. Taj simbol nalazio se i na nekadašnjoj zastavi Indije. Fotografkinji su zabranili razgovor s Gandhijem jer je bio dan koji provodi u tišini, kao i korištenje jakog svjetla jer ga Gandhi nije podnosio. Fotografija je uspjela iz trećeg pokušaja (u prva dva oprema je zakazala) i tako je nastala jedna od utjecajnijih fotografija na svijetu. Postala je i jedan od posljednjih Gandhijevih portreta prije atentata 1948. godine. Margaret Bourke-White provela je dvije godine u Indiji prateći borbu za neovisnost za članke časopisa Life. Za to je vrijeme uspjela napraviti i dostaviti stotinu slika o Gandhijevoj borbi, ali samo su dvije prikazivale samoga Gandhija i među njima nije bila fotografija Gandhija i kolovrata. Ta je fotografija iskoristena tek 1948. godine, kada je objavljen članak o atentatu na Gandhija čime je obilježena borba za indijsku neovisnost.